UDK 069.01

ISSN 2712-1879 (print)
ISSN 2744-1377 (online)

ZAVIČAJNI MUZEJ – VISOKO

RADOVI

KNJIGA I	2020.	BROJ 1

RADOVI
ZAVIČAJNOG MUZEJA – VISOKO

Zavičajni
muzej
Visoko

RADOVI ZAVIČAJNOG MUZEJA – VISOKO

Izdavač
JU Zavičajni muzej – Visoko

Glavna i odgovorna urednica
Mubera Pulo, dipl. orijent.

Urednički savjet
doc. dr. Mehmed Kardaš, Đenana Ganić, prof., Habiba Efendira-Čehić, prof., Tarik Silajdžić, MA

Redakcija
prof. dr. Ibrahim Krzović (Filozofski fakultet, Sarajevo), dr. Aladin Husić (Orijentalni institut, Sarajevo), prof. dr. Adnan Kaljanac (Filozofski fakultet, Sarajevo), doc. dr. Aiša Softić (Filozofski fakultet, Sarajevo), prof. dr. Esad Delibašić (Filozofski fakultet, Zenica), dr. Ramiza Smajić (Institut za historiju, Sarajevo), doc. dr. Haris Dervišević (Filozofski fakultet, Sarajevo), doc. dr. Amra Šačić Beća (Filozofski fakultet, Sarajevo), dr. Enes Dedić (Institut za historiju, Sarajevo)

Međunarodna redakcija
prof. dr. Staša Babić (Filozofski fakultet, Beograd), doc. dr. Iva Kaić (Filozofski fakultet, Zagreb), dr. Angelina Raičković Savić (Arheološki institut, Beograd), dr. Slaviša Perić (Arheološki institut, Beograd)

Sekretar redakcije
Tarik Silajdžić, MA

ISSN 2712-1879 (print)
ISSN 2744-1377 (online)
https://zavicajnimuzej.com/izdavackadjelatnost/misija-casopisa/

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNIKA 5

ČLANCI

Samra Terzić: Drahme Apolonije i Dirahija sa područja Visokog 9

Fadil Hadžiabdić: Osvrt na problem postojanja *dalmatinske flote* u vrijeme Marcelina i Julija Nepota 21

Tarik Silajdžić: Lokalitet Svibe u Gornjem Moštru kod Visokog u svjetlu prvih arheoloških istraživanja 37

Enes Dedić: Visoki i Podvisoki u odlukama vijeća Dubrovačke Republike (1415–1444) – Ispisi arhivske građe 67

Esad Kurtović: Samobor na Drini (prvi spomen u pisanim vrelima) 123

Adnan Kaljanac i Jesenko Hadžihasanović: Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja oko lokaliteta nacionalnog spomenika *Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva*, Arnautovići, općina Visoko (terenski dio) 130

Đenana Ganić: Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti 185

Mehmed Kardaš: Ortografija Kopitarova četveroevanđelja 208

Mubera Pulo: Vasijetnama iz Orijentalne zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom 223

Mirna Malić: Jevreji Visokog 262

Habiba Efendira-Čehić: Ikona iz umjetničke zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom – *Sveti Đorđe ubija aždahu* 286

Madžida Smajkić: Položaj i uloga depoa u ustanovama za zaštitu kulturne baštine 306

PRIKAZI

Zbornik radova sa simpozija "Rudarstvo, metalurgija i geonaslijeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka", Kreševo, 2. i 3. XII 2016, Općina Kreševo, Kreševo, 2018, str. 374. (Amila Kurtović) 325

Lana Paćuka, *Ženski identiteti u muzičkom životu austrougarskog Sarajeva*, Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu – Institut za muzikologiju, Sarajevo, 2019, str. 189. (Mehmed Hodžić) 330

Virtuelna izložba Zavičajnog muzeja u Visokom – *Marica Vojnović, Visočanka (1892–1982): Zaostavština predmeta i fotografija s kraja 19. i početka 20. stoljeća* (Habiba Efendira-Čehić i Dženana Arnautović) 335

Kratki historijat i pregled najvažnijih aktivnosti Zavičajnog muzeja u Visokom za 2019. god. 340

Podaci o autorima 343

RIJEČ UREDNIKA

Veoma smo sretni da šezdeset i sedam godina od osnivanja i postojanja Zavičajni muzej u Visokom prvi put izdaje vlastito glasilo – naučno-stručni časopis *Radovi*. Ideja o osnivanju muzejskog časopisa bila je prisutna već nekoliko godina, no priprema i izdavanje prvog broja zahtijevali su određene aktivnosti koje su uz podršku i pomoć spoljnjih saradnika, nakon niza objektivnih okolnosti, napokon urodile plodom.

Osnovna misija časopisa je doprinos istraživanju historijske i kulturne baštine područja Visokog kao i države Bosne i Hercegovine u cjelini. Časopis ima za cilj da kroz naučno utemeljenu metodologiju rada predstavi rezultate istraživanja iz oblasti muzeologije, historije, historije umjetnosti, arheologije, etnologije, antropologije, filologije i drugih srodnih društvenih nauka, prvenstveno na području Visokog ali i šire, te da stručnjacima iz različitih oblasti humanističkog djelovanja ponudi prostor za prezentaciju naučnog i stručnog rada.

Na poziv za dostavljanje radova odziv je bio više nego zadovoljavajući, a same teme pristiglih radova zanimljive su i raznolike. Posebno smo ponosni na to što se veći broj radova bavi predstavljanjem bogate kulturnohistorijske baštine Visokog, pokretnog i nepokretnog naslijeđa upravo Visokog i okoline, kao i raznovrsnog fundusa Zavičajnog muzeja – Visoko.

U prvom broju časopisa predstavljeno je dvanaest radova i tri prikaza. Zastupljeni su radovi iz oblasti muzeologije, opće historije, zaštite kulturnohistorijske baštine, umjetnosti, arheologije, numizmatike, historije jezika. Časopis sadrži i kratki historijat postojanja Zavičajnog muzeja u Visokom kao i pregled najvažnijih aktivnosti u 2019. godini.

Nadamo se da će prvi broj časopisa opravdati očekivanja čitalaca i izazvati pažnju ne samo naučne i stručne nego i šire javnosti te doprinijeti povećanju svijesti o ulozi i značaju muzejskih ustanova u istraživanju, očuvanju i afirmaciji naslijeđa, tradicije i kulture kao nezaobilaznih i trajnih vrijednosti ljudskog društva, te podstaći mnoge naučne i stručne saradnike da radovima iz oblasti koje časopis tretira učestvuju u kreiranju narednih brojeva.

ČLANCI

UDK 737.1(497.6 Visoko)''652''

Samra Terzić

Drahme Apolonije i Dirahija s područja Visokog

Apstrakt: U radu se prvi put objavljuju dirahijska kovanica iz fundusa Numizmatičke zbirke Zavičajnog muzeja – Visoko te apolonijska kovanica koja je nedavno pronađena u okolini Staroga grada Visoki. U radu su dati detaljni podaci o kovanicama. Na osnovu ispisa magistrata na kovanicama određena je njihova apsolutna datacija. Kako apolonijska kovanica ima poznato mjesto pronalaska, stavljena je u širi arheološki i historijski kontekst predrimske Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Dirahij, Apolonija, kovanice, Zavičajni muzej – Visoko, Stari grad Visoki, magistrati

Dirahij i Apolonija su predstavljali izuzetno značajne grčke kolonije na razmeđi grčkog i ilirskog svijeta. Tokom 2. i 1. st. pr. n. e. na istočnom Jadranu nije postojao dovoljno jak polis koji se privredno i trgovački nametnuo u onoj mjeri u kojoj je to Apoloniji i Dirahiju uspjelo.[1] Jedan od pokazatelja njihove privredne moći jeste i emitiranje novca koji se proširio cijelom unutrašnjosti Balkanskog poluotoka i sezao do Panonske nizije, južnih Karpata pa sve do Crnog mora.[2] Analizom ovog novca utvrđena je veća zastupljenost dirahijskog novca u odnosu na apolonijski, što ne čudi s obzirom na to da je kovnica u Dirahiju iskovala tri puta više novca nego ona u Apoloniji.[3] Moguće da je upravo zbog ove činjenice novac Dirahija najzastupljeniji na području Bosne i Hercegovine u odnosu na ostale novce grčke provenijencije.[4]

Zanimanje za novce ovog polisa u Bosni i Hercegovini seže u kraj 19. st. i veže se za ime K. Patscha, koji se smatra začetnikom

[1] Pandža 2010: 215.
[2] Ujes-Morgan 2012: 368–369.
[3] Pandža 2010: 216.
[4] Ibidem 69–94.

istraživanja numizmatike u Bosni i Hercegovini. Navedeni istraživač se u nizu radova bavio novcem ovih dvaju polisa, a dao je i prvu analizu cirkuliranja novca Apolonije i Dirahija u Bosni i Hercegovini naglasivši već tada da su novci ovih polisa konstatovani i u Hrvatskoj, Bugarskoj, Mađarskoj i Rumuniji (Transilvaniji).[5] S tim u vezi, analizom položaja naseobina u željeznom dobu kao i analizom pronađenih novaca navedeni istraživač u nekoliko navrata iznosi i cestovnu kartu te označava putne pravce kojim su ti novci cirkulisali od Jadranskog mora ka unutrašnjosti Balkana.[6]

K. Patsch donosi također i neke zanimljive etnološke podatke, poput toga da se zlatni i srebreni novac u XIX i početkom XX st. nosio i kao nakit istaknuvši pri tome da to predstavlja problem pri sistematizaciji brojnog stanja apolonijskih i dirahijskih novaca na tlu BiH.[7] Tokom XX st. u izučavanju ove problematike istakao se i G. Kraljević. Navedeni autor je sistematski objavljivao radove iz oblasti numizmatike po regijama, većim i manjim pojedinačnim nalazištima, pružajući na taj način bolji uvid u izučavanje antičke historije i privrede naših krajeva u predrimskom i rimskom periodu.[8]

Ipak, sve do 2010. god. nije bilo sintetskog djela koje bi obuhvatilo sve predrimske novce – kako iz ostava tako i pojedinačne primjerke – do tada konstatovane na području BiH. U radu *Novac na tlu Bosne i Hercegovine do uspostave rimske vlasti* M. Pandža je kataloški i sintetski obradila, između ostalih, i novce Apolonije i Dirahija. U navedenom radu, koji je postao polazište za dalja izučavanja predrimskih novaca, autorica je izvršila analizu i stavila u širi arheološki i historijski kontekst njihovu pojavu na tlu BiH. Na kraju M. Pandža ističe da broj novaca koji je obrađen "postaje beznačajan ako se uzmu u obzir svi neobjavljeni nalazi kao i novac koji još uvijek leži netaknut u tlu".[9]

Vodeći se ovom opaskom, javila se potreba da se objavi i kovanica koju posjeduje Zavičajni muzej – Visoko. U fundusu Zavičajnog muzeja u Visokom prisutno je osam zbirki, među kojima je i Numizmatička. Ova zbirka predstavlja izuzetno bogatu kolekciju novaca koji pripadaju raznim periodima i raznim državnim tvorevinama koje su

[5] Patsch 1896: 416.
[6] Patsch 1902: 399–403.
[7] Patsch 1894: 168.
[8] Paškvalin 1989: 2.
[9] Pandža 2010: 240.

ih emitirale. Mada, kada je antika u pitanju, dominira rimski novac, prilikom analize izdvojena je i jedna kovanica sa natpisom na grčkom alfabetu.[10] Riječ je o srebrenoj kovanici nepravilnog kružnog oblika – drahmi Dirahija.[11] Nažalost, mjesto i okolnosti pronalaska ove kovanice nisu poznati, pa će neka pitanja koja se nameću morati ostati neodgovorena. Kovanica je dobro očuvana te su avers i revers čitljivi.

Sl. 1. Avers i revers dirahijske kovanice iz Zavičajnog muzeja – Visoko
(Foto: Samra Terzić)

Av: Krava koja doji tele, okrenuta nadesno. Iznad: ΣΙΛΑΝΟ[Σ].

Rv: ΔΥΡ. ΑΡΙ[ΣΤΗΝΟΣ] oko dvostruko profiliranog četverokuta s floralnim ili zvjezdastim motivom. Okolo je nepotpuna linearna kružnica.

2,75 g, 17 mm.

Mada je na području Bosne i Hercegovine konstatovano dosta novaca iz ove kolonije, prisutna je još jedna kovanica s identičnim parom imena magistrata kao na ovoj. To je drahma pronađena u Stocu.[12] Imena magistrata su od naročite važnosti i za dataciju kovanica.

[10] Kovanica je registrovana u Numizmatičkoj zbirci Zavičajnog muzeja – Visoko pod inventarnim brojem 138/1.
[11] "Ove kovanice su konvencionalno nazvane drahmama mada njihovo antičko ime nije poznato" (Ujes-Morgan 2012: 368).
[12] Patsch 1902: 401.

Kovanica iz Stoca datirana je ranije u period između 229. i 80. pr. Kr.[13] Dosta preciznije hronologije su ponudili G. Petrányi, s jedne, i O. Picard u saradnji sa S. Gjongecajem, s druge strane. Ne uzimajući u obzir sitne razlike, njihove ponuđene hronologije imaju mnoge zajedničke tačke. Spomenuti stručnjaci podijelili su emitiranje kovanica Apolonije i Dirahija u tri faze.[14]

Tab. 1. Posljednjih deset dirahijskih emisija prema G. Petrányi (Preuzeto iz Ujes-Morgan 2012: 371–372, Tab. 3)

Ime na reversu (u genitivu)	Ime na aversu	Redni broj (prema Ceka 1972)	Redni broj u nizu
ΦΙΛΛΙΑ	ΞΕΝΩΝ	361	-10
ΑΓΑΘΙΩΝΟΣ	ΞΕΝΩΝ, ΜΕΝΙΣΚΟΣ	353 316	-9
ΑΡΧΙΠΠΟΥ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	318	-8
ΦΙΛΩΤΑ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	331	-7
ΚΑΛΛΩΝΟΣ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	322	-6
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	320	-5
ΛΥΚΙΣΚΟΥ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	325	-4
ΜΕΝΙΣΚΟΥ	ΦΙΛΩΝ	438	-3
ΑΡΙΣΤΗΝΟΣ	ΦΙΛΩΝ, ΣΙΛΑΝΟΣ	433, 376	-2
ΦΙΛΩΝΟΣ	ΜΕΝΙΣΚΟΣ	330	-1

Na osnovu gore prikazane hronologije koju je ponudio G. Petrányi može se vidjeti da emisije novaca s imenima magistrata Silanos i Aristen spadaju u posljednjih deset emisija dirahijskog novca. Te posljednje emisije se stavljaju u hronološki okvir 80–40. god. pr. n. e. pa

[13] Pandža 2010: 87; Patsch 1902: 401.

[14] "Prva faza je trajala od 280-ih ili 250-ih do oko 168. p. n. e. Treba spomenuti da su ova dva grada (op. a. Apolonija i Dirahij) bili od 228. p. n. e. pod rimskim protektoratom na istočnoj jonskoj i jadranskoj obali te da su služili kao rimske mornaričke baze i centri za dalja rimska osvajanja u unutrašnjosti Balkana. Srednja faza je trajala od oko 168. do 80-ih ili 70-ih p. n. e., odnosno od poraza Makedonskog kraljevstva do Mitridatskih ratova. Treća, tj. posljednja faza, od oko 80-ih ili 70-ih do 40-ih p. n. e. Ovu fazu karakterizira velika emisija novca, koja je dosegla svoj maksimum od kasnih 60-ih, 50-ih do ranih 40-ih, u periodu Rimskih građanskih ratova" (Ujes-Morgan 2012: 369–370).

se, prema tome, i dirahijska kovanica iz Zavičajnog muzeja – Visoko može datirati u ovaj vremenski raspon.[15]

Apolonijska kovanica, s druge strane, nudi više prostora za analizu s obzirom na to da joj je poznato mjesto pronalaska. Slučajno ju je pronašao Mak Sirčo u martu 2020. godine.[16] Kovanica je pronađena na Starom gradu Visoki, tačnije na kraju prve serpentine uz stazu koja vodi do vrha Staroga grada, odnosno u pošumljenom dijelu uz motorističku *enduro* stazu, koja je erodirana od oborinskih padavina.[17]

Kao i dirahijska, i apolonijska drahma je nepravilnog kružnog oblika i neujednačene debljine (1–2 mm).[18] Valja istaći to da je kovanica dobro očuvana pa su joj avers i revers dobro čitljivi.

Av: Krava koja doji tele, okrenuta nalijevo. Iznad: AP[ΙΣΤΩΝ]. Okolo: vijenac od astragala.

Rv: ΑΠΟΛ. ΑΙ – ΝΕ – Α. oko dvostruko profiliranog četverokuta konkavnih stranica, sa dvostrukim floralnim ili zvjezdastim motivom. Okolo je nepotpuna linearna kružnica.

3 g, 16–16,5 mm.

Sl. 2. Avers i revers apolonijske kovanice
(Foto: Adnan Koljenović)

[15] Neophodno je spomenuti da je G. Petrany ponudio i ažuriranu hronologiju emisija dirahijskog novca prema kojoj se posljednja faza datira u period 59–48. pr. n. e. (https://asklapiadas.ancients.info/05dDyrIssues.html, podatak preuzet 22. 09. 2020. u 13:48).
[16] Kovanica je u vlasništvu porodice Sirčo.
[17] Efendira-Čehić 2020: 1.
[18] Ibidem 1.

U Bosni i Hercegovini su konstatovane još tri kovanice identičnog tipa: u Gacku, u Blatu kod Mostara i u Konjicu.[19]

Kako je već navedeno, otisnuta imena su od iznimnog značaja za apsolutnu dataciju kovanice. Na osnovu analize koju su ponudili O. Picard i S. Gjongecaj kovanice s otisnutim imenima magistrata ΑΡΙΣΤΩΝ/ΑΙΝΕΑΣ spadaju u posljednju seriju emisije apolonijskog novca, koja se datira u period 80/70–48. pr. n. e.[20]

Tab. 2. Posljednjih devet apolonijskih emisija prema Picardu i Gjongecaju, datiranih između 80/70 i 48. pr. n. e.
(Preuzeto iz Ujes-Morgan 2012: 370, Tab. 1)

Ime na aversu	Ime na reversu	Redni broj (prema Ceka 1972)	Redni broj u nizu
ΑΡΙΣΤΗΝ/ ΑΡΙΣΤΩΝ	ΑΙΝΕΑΣ, ΑΡΧΙΒΙΟΣ, ΕΠΙΚΑΔΟΣ, ΛΥΣΗΝ, ΜΝΑΣΙΑΣ, ΦΙΛΟΔΑΜΟΣ, ΨΥΛΛΟΣ	21–22, 24–29	66
ΤΙΜΗΝ	ΔΑΜΟΦΩΝ	115	67
ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑΣ	ΦΙΛΙΣΤΙΩΝ	31	68
ΑΓΙΑΣ	ΑΙΝΕΑΣ, ΕΠΙΚΑΔΟΣ, ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	1–3	69
ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ	ΑΝΔΡΙΣΚΟΣ, ΑΡΙΣΤΩΝ	83	70
ΞΕΝΟΚΛΗΣ	ΧΑΙΡΗΝ	91	71
ΣΙΜΙΑΣ	ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	98	72
ΝΙΚΗΝ	ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	88	73
ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ	ΝΙΚΩΝ, ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΣ	103–104	74

Ova kovanica baca sada potpuno novo svjetlo i na lokalitet na kojem je pronađen. Od ranije je poznato da je Stari grad Visoki višeslojan lokalitet, pa se s pravom pretpostavljalo da su ljudske aktivnosti na tom nalazištu započele još u periodu prahistorije.[21] To je i potvrđeno

[19] Patsch 1894: 169; Pitner 1904: 239; Patsch 1902: 400.

[20] Picard – Gjongecaj 2000: 156.

[21] "Lokaliteti sa nazivom *grad* na visočkom području odnose se na srednjovjekovne gradove; ipak, vrijedi zabilježiti da je *Visoki* prvobitno bio utvrđeno praistorijsko naselje. Njegovu veličinu i izgled nemoguće je rekonstruisati jer je područje praistorijskog naselja bilo izloženo brojnim gradnjama u toku srednjeg vijeka. S obzirom na veliku količinu praistorijske keramike, pa i kućnog lijepa, koji se mogu naći svuda

arheološkim istraživanjima 2008. god. kada su konstatovani eneolitski i brončanodobni slojevi.[22] Nije se naišlo na slojeve iz željeznog doba tokom arheoloških iskopavanja, premda materijal razasut ispod Staroga grada, kao i sukcesivni pojedinačni pronalasci željeznodobnog materijala ukazuju na postojanje i željeznodobne gradine na brdu Visočica.[23]

Uzevši u obzir do sada pronađene apolonijske kovanice po cijeloj Bosni i Hercegovini, prethodno navedeni znanstvenici nudili su potencijalne trase puteva kojima su ovi novci dospijevali u ove krajeve. Apolonijske kovanice su ponajviše konstatovane u Hercegovini,[24] što je i sasvim razumljivo s obzirom na blizinu Narone, glavno ishodište predrimske trgovine sa grčkim i italskim pomorskim gradovima.[25]

Na osnovu konstatovanih pronalazaka raniji su istraživači iznijeli i cestovnu kartu prema kojoj je polazište trgovačke ceste bila Narona. Cesta je nadalje vodila prema Mostaru i, preko Ivan-Sedla, ka Sarajevu. U Sarajevu dolazi do račvanja puta: jedan krak vodi na Pale i dalje na Pljevlja, a drugi niz rijeku Bosnu, prema Fojnici i Varešu.[26]

Ne odbacujući mogućnost da je apolonijska drahma na Stari grad Visoki stigla sa juga, ovdje je neophodno spomenuti i veliku mogućnost dolaska ove kovanice zapravo sa sjevera. Prije svega, na teritoriji Skordiska konstatovano je tridesetak ostava koje sadrže drahme posljednje emisije.[27] S druge strane, sredinom 2. st. pr. n. e. dolazi do značajnih promjena materijalne kulture srednjobosanske grupe željeznog doba. Te promjene se ogledaju u intenzivnom prisustvu keltskog materijala, a naročito keramike na naseljima srednjobosanske kulturne grupe.[28] Imajući u vidu prethodno navedeno, kao i činjenicu da su apolonijske kovanice pronađene i u Zenici i Tešnju,[29] postoji velika

---

po padinama, izgleda da je u pitanju dosta dugotrajno praistorijsko naselje, koje je moglo biti osnovano u bronzano, a trajalo je svakako i u željeznom dobu" (Čović 1984: 30).

[22] Fekeža 2008: 10–15.

[23] Ovdje je potrebno spomenuti brončanu iglu sa glavom u obliku posude i koštani iglenik ukrašen urezanim duplim kružićima (inv. br. 2340/1-2), koji se na osnovu tipološke analize mogu smjestiti u fazu IVb glasinačke kulture, odnosno u period 725–625. god. pr. n. e. (Čović 1987: 590–602).

[24] Vidi tabelu koju je izradila M. Pandža (2010: 211).

[25] Pandža 2010: 210.

[26] Patch 1902: 401; Pandža 2010: 212.

[27] Ujes-Morgan 2012: 373.

[28] Perić 2001–2003: 355–361.

[29] Pandža 2010: 211.

vjerovatnost da su drahme zapravo dospjele iz Posavine i Podunavlja dolinom rijeke Bosne.

Zaključna razmatranja

Na osnovu raspoloživih podataka u radu su date osnovne informacije o dirahijskoj kovanici. Nažalost, mjesto i vrijeme pronalaska kovanice su nepoznati, pa je mogućnost za dalju analizu ove kovanice uskraćena. Nije moguće ovu kovanicu staviti u širi arheološki i historijski kontekst predrimske Bosne i Hercegovine te je smjestiti u već trasirani put koji je utvrdila M. Pandža s obzirom na to da je kovanica kao poklon stigla u Zavičajni muzej – Visoko pa, prema tome, nije sasvim sigurno ni da je pronađena u Bosni i Hercegovini.

Značaj pronalaska apolonijske drahme je višestruk. Mjesto pronalaska kovanice upućuje na postojanje željeznodobne zajednice koja je svoje naselje izgradila na vrhu brda Visočica. Valja napomenuti to da je desidijatski etnos nekoliko decenija nakon rimskog osvajanja podigao veliki ustanak protiv Rimljana, a s obzirom na to da je žarište tog ustanka bila upravo srednja Bosna, s pravom se može pretpostaviti da su i zajednice u visočkoj dolini bile važan faktor tog događaja. Upravo se arheološkim istraživanjima može ovakva tvrdnja dokazati ili osporiti, pa je neophodno istaći potrebu da se izvrše i dalja arheološka iskopavanja na Starom gradu kako bi se ustanovili željeznodobni slojevi. Tim istraživanjima bi se zasigurno podrobnije rasvijetlio život zajednice koja je obitavala u tom naselju, njihove prilike i privredni odnosi s okolnim zajednicama, ali i Grcima i Rimljanima na Jadranu te keltskim plemenima na sjeveru. Donekle bi se mogao dati i odgovor kakvu ulogu je ta zajednica imala u godinama koje su uslijedile i u velikim historijskim događajima koji su se odvili na području centralne Bosne u prvim godinama nove ere.

Bibliografija

Izvori

Efendira-Čehić, H., *Stari srebrni novčić donešen u muzej na evidentiranje, obradu i fotografisanje*, Evidentiranje predmeta od kulturnohistorijskog značaja na području grada Visokog, neobjavljeno, 2020.

Fekeža, L., *Stari grad Visoki – Izvještaj o arheološkim istraživanjima izvedenim od 30. 06. do 30. 08. 2008. godine*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, neobjavljeno, 2008.

Literatura

Čović, B. (1984): "Bakreno, bronzano i željezno doba", u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 29–49.

Čović, B. (1987): "Glasinačka kultura", u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja V*, 575–644.

Pandža, M. (2010): *Novac na tlu Bosne i Hercegovine do uspostave rimske vlasti*, Magistarski rad u rukopisu, Sarajevo.

Patsch, K. (1894): "Grčki novci bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 1, Sarajevo, 167–187.

Patsch, K. (1896): "Novci iz Apollonije i Dyrrhachija", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 3, Sarajevo, 415–417.

Patch, K. (1902): "Nahogjaji novaca", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 3, Sarajevo, 391–438.

Paškvalin, V. (1989): "In memoriam Gojko Kraljević", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, 42/43, Sarajevo, 1–3.

Perić, S. (2001–2003): "Hronologija, mehanizam prodora i kulturno-stratigrafski položaj keltske keramike u okviru srednjobosanske kulture", *Radovi Filozofskog fakulteta*, 3–4, Pale, 355–370.

Picard, O. – Gjongecaj, S. (2000): "Le monnayage d'Apollonia à la vache allaitant", *Revue numismatique*, 155, Paris, 137–160.

Pitner, K. (1904): Apollonia i Dyrrachium – novci iz moje zbirke, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Knj. 3, Sarajevo, 237–243.

Ujes-Morgan, D. (2012): "1st Century BC Drachms of Apollonia and Dyrrhachium in the Territory of the Scordisci. A Prologue to the Roman

Conquest of the Balkans", In: *ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*, Tirnovi, 367–387.

Veb-izvori

https://asklapiadas.ancients.info/05dDyrIssues.html

Summary

Drachms of Dyrrhachium and Appolonia from the area of Visoko

The paper presents two drachms minted in the 1st century B.C. by the Greek colonies of Dyrrhachium and Apollonia. The drachm of Dyrrhachium of unknown provenience (Inventory No. 138/1) has long been in the Numismatic collection of the Regional Museum in Visoko. It can be traced back to the last phase of issuance of this type of drachms in Dyrrhachium, dated ca. 80–40 B.C.

Obverse/ a cow with suckling calf, standing r., above: ΣΙΛΑΝΟ[Σ].

Reverse/ ΔΥΡ. ΑΡΙ[ΣΤΗΝΟΣ] around a double square with double floral or stellate pattern. All within an incomplete linear circle.

2,75 g, 17 mm.

The drachm of Apollonia was discovered in March 2020 in the area of the Old town of Visoki by Mak Sirčo and remains in his possession. The coin is well preserved and datable to the last phase of issuance of such drachms in Apollonia, ca. 80/70–48 B.C.

Obverse/ Cow suckling her calf, standing l., above: ΑΡ[ΙΣΤΩΝ]. All within an astragal circle.

Reverse/ ΑΠΟΛ. ΑΙ – ΝΕ – Α. around a double profiled square with concave sides, with double floral or stellate pattern. All within an incomplete linear circle.

3 g, 16–16, 5 mm.

The discovery of the coin in the area of the Old town of Visoki is of great importance because this kind of finding refers to the fact that this area was inhabited in the Iron Age by the population which, directly or indirectly, had contacts with the neighbouring tribes as well as the Greeks and Romans living along the Adriatic coast.

These two coins make reference to ancient trade routes in Bosnia and Herzegovina. The departure point of one of these routes was Narona. The route further led to Mostar and, via Ivan Sedlo, to Sarajevo. In Sarajevo, the road was divided into two branches. The first one led to Pale and further to Pljevlja and the second one to Fojnica and Vareš. However, it is important to mention that both drachms could have come to central Bosnia from the north, actually from the areas of Danube and Sava valleys inhabited by Celtic tribes, where multiple coin hoards and single coin findings of these coins have been identified.

UDK 355.49(497.5 Dalmacija)''04''
94(497.5 Dalmacija)''04''

Fadil Hadžiabdić

Osvrt na problem postojanja *dalmatinske flote* u vrijeme Marcelina i Julija Nepota

Apstrakt: Pitanje da li je postojala *dalmatinska flota* u vrijeme Marcelina i Julija Nepota, osim osnovnih napomena, do sada nisu razmatrali bosanskohercegovački historičari. Svjetska historiografija ovome pitanju također nije pridavala veliki značaj, osim pukog konstatiranja da je flota postojala. Tek se početkom XXI st. u radovima historičara javljaju i drugačiji stavovi. Imajući u vidu značaj teme, u ovome radu će se predstaviti osvrt na domaću i svjetsku historiografiju, a zatim ponuditi i analiza izvorne građe. Kroz tumačenje relevantnih izvora u kontekstu dešavanja na Mediteranu u drugoj polovini V st. pokušalo se doći do konkretnijih zaključaka i ponuditi moguće rješenje. Marcelinove vojne aktivnosti na Siciliji i Sardiniji, zatim vandalska pustošenja obala Mediterana, uključujući i Dalmaciju, te Marcelinov političko-vojni značaj u krupnim pitanjima tog vremena jasno ukazuju na to da je uslov za projekciju njegove moći bila jaka flota. Izvori o pomorskim aktivnostima Julija Nepota su još više oskudni, ali također ukazuju na postojanje flote. Naposljetku, rad nudi moguću rekonstrukciju značaja flote.

Ključne riječi: Marcelin, Julije Nepot, mornarica, brodovi, Dalmacija, Salona, Mediteran, Sicilija, V st.

Za bosanskohercegovačku historiografiju koja se bavi političkom historijom kasnoantičkog perioda može se reći da je tek u povojima. Dok su pitanja ekonomske, kulturne pa i vjerske historije bila predmetom obrade eminentnih bosanskohercegovačkih historičara XX st., politička historija provincije Dalmacije u V i VI st. je bila zanemarena.[1]

[1] Za ekonomsku historiju značajan je rad Esada Pašalića, koji je dao ogroman doprinos u proučavanju rimskih saobraćajnih komunikacija te rudarstva u provinciji Dalmaciji, ali prevashodno na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine (Pašalić 1975). Đuro Basler je pisao o kasnoantičkom periodu u kapitalnom djelu *Kulturna historija BiH* (Basler 1984: 309–373), a njegova su djela značajna i s aspekta proučavanja

U drugom desetljeću XXI st. u bosanskohercegovačkoj historiografiji i arheologiji dolazi do određenog pomaka u proučavanju kasnoantičkog perioda. U prvom redu treba spomenuti radove mlađe generacije historičara kao što su Salmedin Mesihović,[2] Edin Veletovac,[3] Adnan Busuladžić[4] te Mersiha Imamović.[5] Pored navedenih autora, vrijedi zapaziti i pionirsku monografiju Bege Omerčevića *Bosna i Hercegovina u vrijeme kasne antike*.[6] Jedna od historiografskih dilema koja je tek površno spomenuta u bosanskohercegovačkoj historiografiji jeste postojanje i snaga *salonitanske* flote u doba Marcelina (*Marcellinus*) i Julija Nepota (*Iulius Nepotus*). Pokušaj prikazivanja ovog pitanja kroz ocjenu historiografskih tumačenja, uz promatranje izvorne građe, može ponuditi potpuniji odgovor o vojnim efektima upravitelja Dalmacije. Kroz tumačenje rasprave o floti Marcelina i Julija Nepota otvara se i mogućnost razmatranja dinamike odnosa između centra (Italije) i periferije (Dalmacije). Pokušaj odgovora na ovo pitanje bi mogao posredno ukazati i na to u kojoj mjeri su upravitelji iz Salone mogli vladati u unutrašnjosti provincije Dalmacije.

Marcelin i Julije Nepot spadaju među najznačajnije ličnosti provincije Dalmacije u V stoljeću. Prema do sada zastupanim mišljenjima u evropskoj, regionalnoj i domaćoj historiografiji, Marcelin (454–468. god.) i Julije Nepot (468–480. god., uz izuzeće perioda kada je kao car Zapadnog Rimskog Carstva boravio u Italiji 474–475) su provincijom Dalmacijom upravljali kao *de facto* nezavisnim teritorijem.[7] Mesihović i Veletovac su jedini bosanskohercegovački autori koji se dotiču

arhitekture (Basler 1972), kao i kršćanske arheologije (Basler 1986). Ivo Bojanovski je u svojim člancima ponudio prikaze kasnoantičkih bazilika. Pitanjima vezanim za kasnu antiku bavili su se i historičari kao što su Enver Imamović, Irma Čremošnik, a na određeni način i Marko Šunjić.

[2] Mesihović (2015) kroz ličnosti rimskih upravitelja Dalmacije nudi i jedan prikaz političke historije.

[3] Edin Veletovac se kroz magistarski rad *Provincija Dalmacija u V. stoljeću* (2013) te doktorsku disertaciju *Provincija Dalmacija u doba ostrogotske prevlasti i vladavine Justinijana (493.–565.)* (2017) iskristalisao u jednog od najrelevantnijih i najistaknutijih historičara kasnoantičkog perioda na teritoriji Bosne i Hercegovine.

[4] Busuladžić 2007; Busuladžić 2008; Busuladžić 2011; Busuladžić 2012.

[5] Imamović 2016.

[6] Omerčević 2010.

[7] Vidjeti više kod: Bury 1923; Wilkes 1969: 416–423; O'Flynn 1981; Wozniak 1981: 351–382; MacGeorge 2002: 15–67; Kulikowski 2002: 177–191; Posavec 2007; Veletovac 2013: 34–50; Mesihović 2015: 263–289.

kasnoantičke provincije Dalmacije u političkom i vojnom smislu te spominju i flotu. Veletovac navodi da je, iako izvori ne spominju snagu i kvalitet Marcelinove mornarice, ispravno vjerovati da je ona postojala zbog njegovih pohoda na Siciliju barem u toj mjeri da prevozi vojnike.[8] Mesihović za Marcelina samo navodi kako je imao snažnu mornaricu i pri tome ne ulazi u dublja razmatranja.[9] S druge strane, govoreći o periodu carevanja Julija Nepota, Mesihović kaže kako on nije posjedovao snažnu mornaricu da se suprotstavi vandalskom kralju Genseriku.[10] Može se vidjeti da, osim opaske koju donosi Veletovac o pitanju postojanja flote, domaća historiografija nije vršila dublju analizu. Mesihović je o ovome pitanju skloniji tradicionalnoj evropskoj historiografiji dok se Veletovac približava novijem tumačenju.

U međunarodnoj historiografiji su se razvila najmanje dva pogleda na postojanje i značaj *dalmatinske flote* u drugoj polovini V stoljeća. Prvo mišljenje koje je zastupano jeste ono da je snažna flota bila bitan faktor Marcelinove moći. Jedan od začetnika historiografije kao naučne discipline Edward Gibbon je napisao kako je *dalmatinska flota* koju je vodio Marcelin primljena u italijanskim lukama i kako je Marcelin protjerao Vandale sa Sardinije.[11] Može se primijetiti da Gibbon sam nije ulazio u dublja razmatranja, osim konstatiranja postojanja *dalmatinske flote*, ali je tu ideju, uz određene korekcije, prihvatio veliki broj historičara. Tako Wilkes kaže kako je Marcelinova vojna sigurnost imala uporište u moćnoj floti sa bazom u Saloni i njegovim lokalnim snagama.[12] Frank Wozniak je napokon obratio više pažnje ovome pitanju pa kaže da je postojala flota bazirana u Saloni sa kojom je ostvario kontrolu nad Jadranskim morem. Također, u Saloni je postojalo i brodogradilište. Ljudstvo za vojsku je, osim hunskih plaćenika, mogao pronaći u unutrašnjosti provincije.[13] O'Flynn u svome djelu *Generalissimos of Western Roman Empire* jednostavno konstatira kako je Marcelin svoju flotu i većinski hunsku vojsku iskoristio za odbranu Sicilije od vandalskih napada.[14] Mladen Nikolanci navodi kako je Ricimer najvjerovatnije zavidio Marcelinu na jakoj floti koju je ovaj posjedovao.

[8] Veletovac 2013: 37.
[9] Mesihović 2015: 273.
[10] Ibidem 287.
[11] Gibbon 1932: 328.
[12] Wilkes 1969: 420.
[13] Wozniak 1981: 357.
[14] O'Flynn 1983: 116.

Kao dokaz za postojanje flote navodi Marcelinove operacije na Siciliji i Sardiniji.[15] Williams i Friell spominju postojanje Marcelinove flote bez bilo kakve razrade te informacije.[16] Dirk Henning piše kako se Julije Nepot u Italiju iskrcao sa vlastitim brodovima i četama.[17] Nije moguće sasvim utvrditi na osnovu čega Hallsal navodi kako je Antemije u Italiju došao na čelu istočne armije, ali uz podršku Marcelinove flote.[18] U sljedećem pasusu tvrdi da je u pohodu protiv Vandala Marcelin bio na čelu zapadne flote.[19] Halsall se uopće ne trudi pojasniti na osnovu kojih izvora donosi date zaključke, niti šta je ta *zapadna flota* kojom Marcelin navodno komanduje. Postoji mogućnost da je to *italijanska flota* koju spominje Bury,[20] ali u svakom slučaju Halsall nije naveo da je preuzeo taj podatak. Hrvatski historičar Vladimir Posavec, autor monografije *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota*, na par mjesta spominje dalmatinsku flotu kao bitnu kariku moći Marcelina i Julija Nepota. Flotu vidi kao bitan ekonomski faktor, jer je generirala mnoge poslove. Posavec pretpostavlja da je glavna luka bila u Saloni, ali da su zbog sigurnosti brodovi bili raspoređeni i u drugim lukama na jadranskoj obali. On je flotu okarakterizirao kao ratnu.[21] U skupinu hrvatskih autora, nakon Nikolancija i Posaveca koji su spomenuli ovo pitanje, spada i Hrvoje Gračanin. Ovaj autor smatra da veličinu flote ne treba precijeniti, ali i da je Julije Nepot naslijedio flotu od Marcelina.[22] Od autora koji su prihvatili ideju da je mornarica činila osnovu moći Marcelina recentan je rad Jeroena Wijnendaelea, koji primjećuje sličnost između Marcelina i Seksta Pompeja. Prema njegovom mišljenju, blizina Italije i posjedovanje pomorske moći omogućilo im je da se uključe u politiku u samome središtu zapadnog dijela Rimskog Carstva.[23]

Drugo tumačenje, koje je manje prihvaćeno u evropskoj historiografiji, ponudila je Penny MacGeorge. Naime, ova autorica piše kako

[15] Nikolanci 1985: 13.
[16] Williams et al. 1999: 173. Treba istaći da u ovome djelu autori prave i nejasne materijalne greške, tako naprimjer, unatoč svima izvorima, smrt Julija Nepota smještaju u 482. god. (Williams et al. 1999: 103).
[17] Henning 1999: 284.
[18] Halsall 2007: 272.
[19] Ibidem.
[20] Bury 1923: 336.
[21] Posavec 2007: 83, 134.
[22] Gračanin 2015: 21.
[23] Wijnendaele 2018: 447.

ne postoje direktni, a da je jako malo i indirektnih dokaza o postojanju flote sa bazom u Dalmaciji u kasnom Carstvu. Njena argumentacija se zasniva na tome što *Notitia Dignitatum* ne spominje takvu flotu te da su male mogućnosti kako je slična flota mogla nastati nakon 420. god., kada je stavljena *Notita*. MacGeorge također smatra kako su flote koje su prevezle Antemija u Italiju, Marcelina na Siciliju te Julija Nepota u Italiju bile sastavljene od brodova Istočnog Rimskog Carstva. Prema autoričinom mišljenju, Marcelin je bio u mogućnosti da angažira trgovačke brodove iz primorskih gradova Jadrana kako bi transportovao svoje trupe, odnosno da ih sagradi ili rekvirira.[24] Ovo mišljenje je zauzeo i Ian Hughes, koji je tvrdio kako ne postoje historijski dokazi o postojanju flote u Saloni.[25] Njemački autor Friedrich Anders također je sumnjao u postojanje ratne flote u Saloni, ali je bio stava da je Marcelin mogao sagraditi transportne brodove. On u sposobnosti transporta trupa vidi osnovnu prednost Marcelina u odnosu na Ricimera.[26] U ovome dijelu treba spomenuti to da je više od stoljeća prije MacGeorge, John Bagnell Bury u kapitalnom djelu *History of the Late Roman Empire* zabilježio samo da je Marcelin u pohodu protiv Vandala 468. god. zapovijedao *italijanskom flotom*.[27] Bury nije pojasnio šta je smatrao pod nazivom *italijanska flota*, ali je teško pretpostaviti da se radi o bilo čemu drugome osim flote koja je stacionirana u Italiji, navjerovatnije onoj stacioniranoj u Raveni. Indikativno je to što Bury nije spomenuo neku *dalmatinsku flotu*, ali njegova nedorečenost u ovom slučaju svako tumačenje stavlja u domen nagađanja.

U izvornoj građi nalazi se nekoliko spomena operacija koje ne bi bilo moguće izvesti bez brodova. U fragmentima Priska iz Panija opisan je događaj iz 461. god., kada se Marcelin povukao sa Sicilije na kojoj se nalazio zbog Vandala nakon što je Ricimer potkupio njegove skitske plaćenike. Marcelin se iz predostrožnosti zbog urote povukao

[24] MacGeorge 2002: 54.
[25] Hughes 2015: chp. 2, The Western Army, 454, Marcellinus. Zanimljivo je primijetiti to da Hughes, iako prihvata MacGeorgino tumačenje o nepostojanju *dalmatinske flote*, ipak, on ne preuzima i njeno negiranje teorije da je Nepotijan, otac Julija Nepota i muž Marcelinove sestre, bio *magister militum* kod cara Majorijana (Hughes 2015: chp. 6, Majorijan: Apotheosis – 458, Appointment of Nepotianus); (MacGeorge 2002: 65).
[26] Anders 2010: 468–469.
[27] Bury 1923: 336.

sa Sicilije.[28] Ovaj izvor pokazuje to da je 461. god. Marcelin već bio u mogućnosti da pomoću neke flote stigne na Siciliju. Ipak, Prisk ne govori direktno o tome da li je riječ o Marcelinovoj floti ili nekoj drugoj koja je transportovala trupe. Indikativno može biti to što se i nakon što su plaćenici promijenili stranu Marcelin mogao povući sa Sicilije, a to je jedino bilo moguće flotom. To znači da je flota ostala njemu odana i nepotkupljiva, a na tome je možda mogao zahvaliti što su flotu činili brodovi i mornari iz Dalmacije u kojoj je imao vlast. O tome da je i nakon ovog događaja Marcelin bio sposoban voditi vojne operacije na Siciliji podatke donosi Hidacije iz Lemike, hroničar i savremenik. Hidacije je u svojoj *Hronici*, pod god. 464, pisao kako je Marcelin protjerao Vandale sa Sicilije.[29] Hidaciju se u literaturi često pripisivalo i autorstvo nastavka *Consularia Constantinopolitana*.[30] U *Consularia*, pod god. 464, također se navodi kako je protiv Vandala poslana velika vojska na čelu sa vojskovođom Marcelinom.[31] Uzimajući u obzir položaj Sicilije i vandalske vojne snage, teško je podržati tezu MacGeorge kako je Marcelin bio u stanju samo prebaciti određenu vojsku iz Dalmacije na Siciliju, a da je to mogao uz unajmljivanje trgovačkih brodova iz Dalmacije.[32] Naime, nemoguće je povjerovati da je Marcelin bez flote koja bi pratila operacije na kopnu mogao poraziti i protjerati Vandale sa Sicilije 464. godine.

Posljednji Marcelinov angažman bila je velika vojna operacija koju je 468. god. protiv Vandala spremio istočnorimski car Lav. Hidacije je napisao kako je Lav spremio veliku vojsku sa trojicom zapovjednika, poslavši i Marcelina kome je Antemije pridodao veliki odred.[33] To

---

[28] *Prisc. Hist. Byz.*, fr. 29.

[29] *Hyda. Lemi.* (223, [227]): *Vandali per Marcellinum in Sicilia caesi effugantur ex ea.* Prijevod: *Vandali su, potučeni od Marcelina, pobjegli sa Sicilije.*

[30] Burgess 1988: 37.

[31] *Cons. Constantin.* (464, 3): *Aduersum Wandalos grandis exercitus cum Marcellino duce dirigitur'*. Prijevod: *Protiv Vandala je poslana velika armija pod vojvodom Marcelinom.*

[32] MacGeorge 2002: 54.

[33] *Hyda. Lemi.* (241, [247]): *Legati qui ad imperatorem missi fuerant, redeunt, nuntiantes sub praesentia sui magnum valde exercitum cum tribus ducibus lectis adversum Wandalos a Leone imperatore descendisse, directo Marcellino pariter cum manu magna eidem per imperatorem Anthemium sociata.* Prijevod: *Poslanici koji su bili upućeni caru vratili su se i javili pred njegovim prisustvom da je car Lav poslao ogromnu vojsku protiv Vandala sa tri odabrana zapovjednika i da je Marcelin bio poslan u isto vrijeme te da mu je car Antemije pridružio veliki odred.*

je ujedno i posljednja informacija koju je Hidacije prenio o Marcelinu. Izvori za tumačenje djelovanja Marcelina u ovome pohodu se pronalaze tek kod autora koji nisu bili savremenici. *Comes Marcelin*, bizantski autor s početka VI st., zabilježio je kako Marcelin, patricij Zapada i poganin, "nosi potporu i pomoć Rimljanima koji se kod Kartage bore protiv Vandala". Dalje isti izvor navodi: "Urotnički ga probodu isti oni za koje se otvoreno došao boriti."[34] Prokopije piše da je Marcelin po zapovijedi cara Lava protjerao Vandale sa Sardinije.[35] Još jednom izvori nisu dali direktnu informaciju o floti koja prevozi Marcelinovu vojsku. Jasno je da Marcelin kao jedan od zapovjednika samostalno i uspješno vodi operaciju na Sardiniji, sličnu njegovim akcijama protiv Vandala na Siciliji 461. i 464. godine. Razlika je u tome što je 468. god. Marcelin bio dio većeg vojnog pohoda koji je imao za cilj da uništi vandalsko uporište u sjevernoj Africi, dok su dva njegova ranija pohoda imala ograničenije domete. Uz trupe koje je pridodao Antemije, ne postoji razlog za sumnju da je i ovdje osnovu flote činilo brodovlje pod direktnom komandom Marcelina. Ostaje mala mogućnost da bi iskusan zapovjednik Marcelinovog kalibra prepustio sudbinu vojske u ruke trgovačkih brodova, kako to predlaže MacGeorge.

Izvori nisu ostavili svjedočanstvo šta se desilo sa Marcelinovom vojskom i flotom nakon njegovog ubistva na Siciliji. Ukoliko je tačno da je atentat izvršio visoki oficir,[36] ne treba isključiti mogućnost da je došlo do raskola unutar vojske i flote i da se dobar dio njih nije ni vratio u Dalmaciju. Pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da je Marcelina u Dalmaciji naslijedio njegov nećak Julije Nepot i da bi on sigurno tražio da se kazne učesnici ubistva. Da je smrt Marcelina i događaji na Siciliji

[34] *Com. Marcel.* (468): *Marcellinus Occidentis patricius idemque paganus dum Romanis contra Vandalos apud Carthaginem pugnantibus opem auxiliumque fert, ab iisdem dolo confoditur, pro quibus palam venerat pugnaturus.* (Prijevod: Bruna Kuntić Makvić, preuzet iz *Comes Marcelin* 2006: 123). Informaciju o smrti Marcelina prenijelo je više različitih kasnoantičkih izvora uključujući Kasiodora, Damaskija, nepoznatog autora *Fasti Vindobonensis*, kao i *Paschale Campanum*.

[35] *Procop. De. bell. Vandal.* (III. 6, 7). Ali vasilevs Lav je u ovo vrijeme zadobio Marcelina veoma pažljivim ulagivanjem i naredio mu da ode na otok Sardiniju, koja je tada bila pod vlašću Vandala. I on je izbacio odatle Vandale i zauzeo je bez većih teškoća.

[36] *Procop. De. bell. Vandal.* (III 6, 25): *I tako je ovaj rat došao do kraja, i Heraklej je otišao kući, a Marcelin je bio izdajnički uništen od jednog od svojih pratilaca oficira.*

oslabila vojne sposobnosti provincije Dalmacije, ukazuje i to da je 468. god. vođa Sveva, Hunimund opustošio dijelove Dalmacije.[37]

Više izvora svjedoči o tome kako je Julije Nepot vlast preuzeo u luci grada Rima.[38] To govori da je u datom trenutku i Julije Nepot bio u stanju obezbijediti flotu koja će ga prebaciti iz Dalmacije u Italiju. Ivan Antiohijac je pisao kako je car Lav imenovao Julija Nepota za vojskovođu i poslao ga protiv Glicerija.[39] To otvara mogućnost da je on obezbijedio i određeni dio vojnih efektiva potrebnih za operaciju, ali treba imati u obziru činjenicu da je Ivan Antiohijac pisao početkom VII st. i da je uključivanje cara Istočnog Rimskog Carstva posljedica želje za povećavanjem ugleda cara. S druge strane, u prilog ovome pisanju ide činjenica da je Julije Nepot bio priznat od Istočnog Rimskog Carstva kao legitimni vladar sve do svoje smrti. Ispravno je reći da je barem dio brodova koji su ga pratili u luku Rima, prilikom preuzimanja vlasti, obezbijedio Julije Nepot iz svoje provincije Dalmacije. Dio izvora koji opisuje Nepotovo svrgavanje je posvjedočio kako je Nepot: pobjegao brodovima,[40] pobjegao i plovio,[41] otplovio[42] te da je pobjegao brodom.[43] Može se vidjeti da se izvori u kojima se opisuje način bijega slažu u tome da je on izvršen morskim putem. Ipak, postoji određena razlika jer u *Auct. Haun. Prior.* (475, 1) je zapisano kako je Nepot pobjegao na brodovima, dok je *Anon. Vales. pars posterior* (7.36) zabilježio kako je riječ o lađi/brodu. Uzimajući u obzir to da je Nepot morao biti iznenađen Orestovom pobunom te u žurbi bježati, vjerovatnijim se čini podatak iz Valezijevog Anonima.

Promatranjem vojnih angažmana Marcelina 461, 464. i 468. god. jasno se uviđa da bi operacije tog obima bilo nemoguće izvršiti bez

---

[37] *Iord., Geti., LIII*. (273–274): Veletovac smatra kako se ovaj događaj desio tokom 467. god., dok je Marcelin vodio operacije na Sardiniji (Veletovac 2014: 41). Bez obzira na to da li se događaj desio 467. ili 468, ostaje predstava da je odsustvo Marcelina oslabilo vojne kapacitete Dalmacije.

[38] *Fasti Vind. Prior.* (474); *Auct. Haun. Prior.* (475, 1); *Anon. Vales. pars posterior* (7.36).

[39] *Joan. Anthioch.*, fr. 209, 2, p. 618.

[40] *Auct. Haun. Prior.* (475, 1): *...ad Dalmatias navigiis fugit*. Prijevod: u Dalmaciju na brodovima pobjegao.

[41] *Auct. Haun. Post.* (475, 1): *...fugiens ad Dalmatias usque navigavit.* Prijevod: pobjegao i plovio do Dalmacije.

[42] *Auct. Haun. Post. Margo.* (475, 1): *...ad Dalamtias navigans fugit*... Prijevod: bježeći je otplovio u Dalmaciju.

[43] *Anon. Vales. pars posterior* (7.36): *...ascendens navem fugam petit ad Salonam.* Prijevod: ukrcao se na lađu, pobjegao u Salonu.

posjedovanja jakih pomorskih snaga u vidu transportnih brodova, ali i ratnih brodova. Položaj Marcelinovog uporišta Dalmacije, odnosno dinamika odnosa u mediteranskom svijetu na početku druge polovine V st. uvjetovala je Marcelina da izgradi flotu. Samo uz postojanje jake flote sposobne za brzi transport snaga on je bio u mogućnosti da iz političke periferije snažno djeluje na dešavanja u političkom centru, tj. Italiji. Samo kao permanentna opasnost za Italiju, Marcelin je mogao opstati kao bitan geopolitički faktor. Da je on to bio, nalazi se potvrda i u izvorima.[44] Dodatni razlog za izgradnju ratne flote u Dalmaciji je bila i opasnost od vandalskih napada. Vandali su iz svoga centra u sjevernoj Africi napuštali luke i pljačkali obalne oblasti mediteranskog bazena, među njima i Dalmaciju ili Ilirik, kako to izvori konkretno spominju.[45] Bez flote, Marcelin ne bi mogao ni biti aktivan politički i vojni faktor kao što je bio, niti bi bio u mogućnosti zaštiti teritorije kojima je upravljao. Potrebni materijal za proizvodnju brodova nije bilo teško pronaći u provinciji tako bogatoj šumom, a brodovi su se mogli izgraditi u Saloni.[46] Čak i MacGeorge, koja odbacuje tezu o floti, prihvata mogućnost da su u Solinu postojali uslovi za popravku i izgradnju brodova.[47] To što *Notitia Dignitatum* ne spominje nikakvu flotu u Dalmaciji ne znači da je autor *Notitia* pogrešno zabilježio, nego da je u izmijenjenim geopolitičkim okolnostima moćni i ambiciozni upravitelj provincije bio u stanju izgraditi flotu kako bi projektirao svoju moć. Treba spomenuti i to da *Classis Praetoria Ravennatium* u ranijem periodu nije bila smještena samo u luci Ravene, nego je na istočnoj obali Jadrana svoje ispostave imala u Apsorusu i Saloni.[48] Sasvim je opravdano pretpostaviti da su ove postojale i u kasnoantičkom periodu.

Šta se desilo sa vojskom nakon Marcelinovog ubistva, izvori ne govore, ali je opravdana pretpostavka da se flota nije u punom kapacitetu vratila u dalmatinske baze. Izvorna građa o Juliju Nepotu koja se odnosi na ovo pitanje je znatno oskudnija. Jedina zabilježena

---

[44] *Prisc. Fragm.*, fr. 30. Prijevod: ...*Zbog toga su zapadni Rimljani uputili poslanike istočnim da od njih odvrate i Markelina i Vandale. Markelinu je poslan Filarh, koji ga je uvjerio neka ne diže oružje na Rimljane*. Ovdje se vidi kako je istočni dvor morao reagirati diplomatijom i razuvjeriti Marcelina da ne izvrši napad na Italiju. Također ukazuje i na strah od moći Marcelina koji je postojao kod rimske elite u Italiji.

[45] *Victor Vit. Historia* (I.17, 51); *Procop., De. Bell. Vand.* (III.V, 22–23).

[46] Kirigin 2012: 66.

[47] MacGeorge 2002: 54.

[48] Domić-Kunić 1996: 96.

Nepotova prekomorska operacija je bilo preuzimanje carske krune 474. god., šest godina nakon Marcelinovog ubistva. Prihvatanje pisanja Ivana Antiohijca bi značilo da je on u toj operaciji imao podršku Istočnog Rimskog Carstva. Iznenadna pobuna i bijeg iz Italije su vjerovatno onemogućili Nepota da se organizirano povuče, pa je bio prisiljen "spašavati živu glavu". Za upravu Julija Nepota u Dalmaciji ne postoje informacije o pomorskim aktivnostima, ali jedan od izvora koji govore o njegovoj smrti ukazuje na to da je on imao problema u kontroli provincije.[49] Šutnja izvora, uz oprez zbog njihove fragmentiranosti, o pomorskim aktivnostima Julija Nepota nakon njegovog bijega iz Italije ukazuje i na opadanje kako pomorske moći tako i generalno vojnih snaga upravitelja Dalmacije. Prema tome, moguća rekonstrukcija bi izgledala ovako. Marcelin je od preuzimanja uprave nad Dalmacijom 454. god. do prvih zabilježenih vojnih operacija na Siciliji 461. god. izgradio flotu, tu je flotu koristio i u pohodima iz 464. i 468. godine. Može se pretpostaviti kako je njegovim ubistvom na Siciliji započelo osipanje i slabljenje dalmatinske flote. Oficiri koji su učestvovali u ubistvu, a vjerovatno i mnogi koji nisu bili umiješani, su vjerovatno promijenili svoju odanost te se nisu vratili u Dalmaciju. Nepot je još uvijek 473. god. bio u mogućnosti doći sa vojskom iz Dalmacije u Italiju, ali samo uz podršku istočnorimskog cara. Dalja sudbina flote ostaje nejasna u dosad pronađenim izvorima, osim broda ili brodova na kojima je Nepot pobjegao nakon što je bio svrgnut. Moguće je da dio trupa nije pratio Julija Nepota pri njegovom bijegu iz Italije. Izvori koji opisuju smrt Julija Nepota ukazuju i na to da je on imao problema u ostvarivanju svoje vlasti, što bi vjerovatno moglo značiti da je njegova vojna sila bila manja nego ona kojom je raspolagao Marcelin. U korist toga da su vojne snage Dalmacije bile iscrpljene je i Odoakrovo brzo osvajanje provincije nakon što je porazio vojsku Ovide, Nepotovog ubice i nasljednika.[50] U konačnici, na pitanje postojanja *dalmatinske* flote u periodu od 454. do 480. god. nije moguće ponuditi jednostran odgovor. Ipak, to nije nužno jer se u periodu od dvadeset i šest godina mijenjala kako snaga tako i interesi te mogućnosti upravitelja Dalmacije, a samim time i njihova potreba za flotom.

---

[49] *Auct. Haun. Prior* (480): *...Nepos imperator cum in Dalmatiis imperii sui sceptra firmare conaretur, a suis occiditur VII k. Mai.* Prijevod: *Kada je car Nepot pokušavao u Dalmacijama učvrstiti žezlo svoje vlasti, ubili su ga njegovi sedmog dana majskih kalendi* (22. juna).

[50] *Cassiod. Chron*. (481); *Auct. Haun. ordo prior* (482, 1); *Auct. Haun. ordo post.* (482, 1).

Bibliografija

Izvori

Damaskije, *Damascius, The Philosphical History* (tr. Polymnia Athanassiadi), Apamea, Athena, 1999.

Kopenhagenški dodatak, *Auctarii Hauniensis*, u: *MGH*, *vol. IX*, *Chronica minora saec*, *vol. I*, (ed. Theodorus Mommsen), Apud Weidmannos, Berolini, 1892.

Kasiodor Senator, *Cassiodori Senatoris chronica ad. a. DXIX.*, u: *MGH*, *vol. XI*, *Chronica minora saec*, *vol. II*, (ed. Theodorus Mommsen), Apud Weidmannos, Berolini, 1894.

Komes Marcelin, *Marcellini v. c. comitis chronicon.* (tr. Brian Croke), *The Chronicles of Marcelinus*, Australian Association of Byzantine Studies, Sydney, 1995.

Komes Marcelin, *Prejasni muž komes Marcelin, Kronika*, uvodna studija, povijesni komentar i prilozi Hrvoje Gračanin, (prir. i prev. Bruna Kuntić-Makvić), Biblioteka Latina & Graeca 36, Zagreb, 2006.

Konstantinopoljski popis konzula, *Consularia Constantinopolitana*, (tr. Richard Burgess), *The Chronicle of Hydatius. And the Consularia Constantinopolitana: two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford, 1993.

Hidacije, *Hydatii, Hydatii Limici Chronica Subdita*, (tr. Richard Burgess), *The Chronicle of Hydatius. And the Consularia Constantinopolitana: two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford, 1993.

Ivan Antiohijac, *Joannis Anthiocheni*, u: *FHG*, *vol. IV*, (ed. A. Firmin Didot), Instituti Imperialis Francle Typogrpaho, Parisis, 1868.

Ivan Antiohijac, *Ioannes Antiochenus, Fragmenta quae supersunt omnia*, (prir. i prev. Sergei Mariev), [CFHB 47], Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2008.

Jordan, *Iordanes, Romana*, u: *Romana et Getica*, u: *MGH*, *Auctores Antiqusimi V*, (ed. Theodorus Mommsen), Apud Weidmannos, Berolini, 1882.

Jordan, *Iordanes, Getica*, u: *Romana et Getica*, u: *MGH*, *Auctores Antiqusimi V*, (ed. Theodorus Mommsen), Apud Weidmannos, Berolini, 1882.

Kampanjska uskršnja tablica, *Paschale Campanum*, u: *MGH*, *vol. IX*, *Chronica minora saec*, *vol. I*, Theodorus Mommsen, Apud Weidmannos, Berolini, 1892.

Prisk, *Priscus, Prisci Fragmenta*, u: *HGM*, *vol. I*, (ed. Ludovicus Dindorfius), In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1870.

Prisk, *Priscus, Fragmenta*, u: *The Fragmentary Classicising Historians*, vol. 2, ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs, 10, (Roger C. Blockley), Francis Cairns, Liverpool, 1983.

Prokopije, *Procopius*, *vol. II*, *History of the Wars*, (tr. H. B. Dewing), William Heinemann, London, G. P. Putnam's Sons, New York, 1916.

Prokopije, *Procopius Caesariensis, Opera omnia I (De bellis libri I–IV: Bellum Persicum, Bellum Vandalicum)*, (prir. Jakob Haury – Gerhard Wirth), Teubner, Lipsiae, 1962.

Valezijev Anonim, *Anonimy Valesiani pars posterior*, u: *MGH*, *vol. IX*, *Chronica minora saec*, *vol. I*, (ed. Theodorus Mommsen), Apud Weidmannos, Berolini, 1892.

Valezijev Anonim, *Anonymi Valesiani Pars Posterior*, (prir. Jacques Moreau – Velizar Velkov), Teubner, Leipzig, 1968.

Viktor iz Vite, *Victoris Vitensis*, *Historia*, u: *MGH*, *vol. III*, *part I*, Carolus Halm, Apud Weidmannos, Berolini, 1879.

Viktor iz Vite, *Victor Vitensis, Historia*, (tr. John Moorhead), *Victor of Vita: History of Vandal Persecution*, Liverpool University Press, Liverpool, 1992.

Literatura

Basler, Đ. (1972): *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Basler, Đ. (1984): "Kasnoantičko doba", u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 309–373.

Basler, Đ. (1986): *Kršćanska arheologija*, Crkva na kamenu, Mostar.

Burgess, R. (1988): *Hydatius a Late Roman Chronicler in Post-Roman Spain*, Oxford.

Bury, J. B. (1923): *History of the Late Roman Empire*, vol. 1, Macmilan and Co, London.

Busuladžić, A. (2007): "Kasnoantički lokalitet u Kreševu", *Divan*, br. 49, 29–31.

Busuladžić, A. (2008): *Umjetnost antičkih mozaika na tlu Bosne i Hercegovine*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Busuladžić, A. (2011): *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Busuladžić, A. (2012): "Kasnoantička grobnica na svod, crkva i nekropola na lokalitetu Studena česma u Donjem Vakufu", *Godišnjak/Jahrbuch*, 41, 159–186.

Domić-Kunić, A. (1996): "Classis Praetoria Ravennatium with special reflection on sailors that origin from Dalmatia and Pannonia", *Živa Antika*, 46, Skopje, 95–110.

Gibbon, E. (1932): *The Decline and Fall of the Roman empire*, vol. 2, The Modern Library, New York.

Gračanin, H. (2015): "Kraj antike na hrvatskim prostorima", u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, (ur. Zrinka Nikolić Jakus), Matica hrvatska, Zagreb, 3–36.

Hallsal, G. (2007): *Barbarian migrations and the Roman West 376–568*, Cambridge University Press, New York.

Hughes, I. (2015): *Patricians and Emperors – The last Rulers of the Western Roman Empire*, Pen & Sword Military, Barnsley.

Imamović, M. (2016): "Provala Gota u rimsku provinciju Dalmaciju i njihov utjecaj na društveno-političke, privredne i kulturne tokove", *Historija misao*, br. 2, Tuzla, 33–67.

Kirigin, B. (2012): "Salona i More – neke napomene", u: *Munuscula in Honorem Željko Rapanić*, *Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 59–87.

Kulikowski, M. (2002): "Marcellinus 'of Dalmatia' and dissolution of fifth-century Empire", *Byzantion*, vol. 72, no. 1, 177–191.

Nikolanci, M. (1986): "'Dalmatinska dinastija' i propast Zapadnog Rimskog Carstva", *Radovi – Institut za hrvatsku povijest*, Vol. 18, Zagreb, 5–22.

MacGeorge, P. (2002): *Late Roman Warlords*, Oxford University Press, New York.

Mesihović, S. (2015): *PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES – Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Filozofski fakultet, Sarajevo.

O'Flynn, J. M. (1983): *Generalissimos of the Western Roman Empire*, The University of Alberta Press, Edmonton.

Omerčević, B. (2010): *Bosna i Hercegovina u vrijeme kasne antike*, Tuzla.

Pašalić, E. (1975): *Sabrano djelo*, Svjetlost, Sarajevo.

Posavec, V. (2007): *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota*, Književni krug, Split.

Veletovac, E. (2013): *Dalmacija u V. stoljeću*, master rad u rukopisu.

Veletovac, E. (2017): *Provincija Dalmacija u doba ostrogotske prevlasti i vladavine Justinijana (493.–565.god.)*, doktorska disertacija u rukopisu.

Wijnendaele, J. W. P. (2018): "Generalissimos and Warlords in the Late Roman West", u: *War, Warlords and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean*, Brill, Leiden, 429–451.

Wilkes, J. (1969): *Dalmatia*, Routledge and Kegan Paul, London.

Williams, S., Friell, G. (1999): *The Rome that did not Fall*, Routledge, London and New York.

Wozniak, F. (1981): East Rome, Ravenna and Western Illyricum, *Historia*, 30, 351–382.

Summary

A review of the problem of the existence of the *Dalmatian fleet* in the time of Marcellinus and Julius Nepos

Local historiography has paid little attention to the question of the existence of the *Dalmatian fleet* during the time of Marcellinus and Julius Nepos and nor offered any systematic analysis. World historiography has shown a little more interest in this question. Most historians have a priori accepted the existence of the fleet, while, in modern historiography, Penny MacGeorge has offered a less accepted interpretation stating that Marcellinus did not own a fleet of warships. In this paper, for the first time, all available sources containing data on naval activities under the control of Marcellinus and Julius Nepos are presented in one place. Through analysis of military operations, the conditions in which they took place as well as the historical context of the Mediterranean world at that time, a possible reinterpretation is offered. Marcellinus' relevance as a military and political factor in the turbulent period of the second half of the 5th century could only be ensured by military forces equally powerful on land and at sea. Marcellinus was able to protect from devastation his interests in the Roman Empire as well as the province under his rule, only with the possibility of fast transport of troops by ships. Sources on the maritime activities of Julius Nepos are less abundant, and yet they indicate that there is a high possibility of the Dalmatian fleet continuing to exist even after the murder of Marcellinus. Julius Nepos took over the imperial power after sailing to the port of the city of Rome, and he also escaped by ship once he lost power. Additionally, the natural resources of the province of Dalmatia along with the probable Salona shipyard created good conditions for shipbuilding. This paper offers a possible solution according to which during Marcellinus' reign there was

a strong flotilla stationed in Dalmatia, which, after his assassination, began to gradually lose its strength. However, in 475 AD, it was large enough to transport the troops that accompanied the future Emperor. The original material contained no data on the naval activities of the governors of Dalmatia for years after 475 AD, which may indicate that the naval force was declining.

UDK 902.2(497.6 Visoko)''04/14''

Tarik Silajdžić

Lokalitet Svibe u Gornjem Moštru kod Visokog u svjetlu prvih arheoloških istraživanja

Apstrakt: U novembru 2018. god. Zavičajni muzej – Visoko sproveo je probno arheološko istraživanje na lokalitetu Svibe u Gornjem Moštru kod Visokog. Cilj iskopavanja bio je ispitati tragove rimskog naselja na čije je postojanje ukazivala velika količina pokretnog arheološkog materijala prikupljena tokom rekognosciranja lokaliteta u ranijem periodu. Iako karakter prikupljenih nalaza u najvećoj mjeri potvrđuje rimsku provenijenciju lokaliteta, sprovedeno iskopavanje dozvoljava da se prvi put ozbiljnije ispita i mogućnost nešto drugačije vremenske kontekstualizacije cjelokupnog naselja otvarajući mogućnost identifikacije nekih od objekata koji se spominju u srednjovjekovnim pisanim izvorima – poveljama i epigrafskim spomenicima bosanskih vladara nastalih u periodu XII–XIV stoljeća.

Ključne riječi: Svibe, Gornje Moštre, Visoko, Zavičajni muzej, antika, srednji vijek

Uvod

Područje današnjeg Moštra, u neposrednoj blizini Visokog, predstavlja jednu od najznačajnijih prostornih cjelina unutar šireg bosanskohercegovačkog teritorija. Smješteno u pitomoj dolini rijeke Bosne, moštransko, odnosno visočko polje u prošlosti je predstavljalo frekventno područje s izuzetno bogatim tragovima kulturnog života. U prethistorijsko doba ovdje se razvilo jedno od najvećih neolitskih naselja na prostoru jugoistočne Evrope,[1] dok u srednjem vijeku Moštre, zajedno s nekolicinom drugih lokaliteta u blizini, čini središte razvoja srednjovjekovne

[1] Benac 1966: 21–22; Perić 1986: 15–22; Kujundžić-Vejzagić et al. 2004: 13–31. Pored Okolišta, na širem moštranskom području postoji još nekoliko značajnih prethistorijskih lokaliteta od kojih su najznačajniji Arnautovići i Donje Moštre, naselja kakanjske, odnosno butmirske kulture iz razdoblja srednjeg, odnosno kasnog/mlađeg neolita. O Arnautovićima v. Benac 1965: 261–275. Za naselje u Donjem Moštru v. Kujundžić-Vejzagić 2008: 32–33, također ALBiH, Tom III, 17, 14.47.

bosanske države.[2] Međutim, između ova dva vrlo udaljena vremenska horizonta stoji razdoblje rimske uprave koje danas predstavlja najslabije istraženo poglavlje u kulturnoj prošlosti moštranskog odnosno visočkog kraja, što predstavlja prilično iznenađenje svakome ko je upućen u nešto širi društveno-politički kontekst ovog područja u datom vremenskom okviru. Visočka kotlina u rimsko doba (kao i danas) čini glavnu tranzitnu oblast između travničko-lašvansko-zeničkog bazena na jednoj, te sarajevskog područja na drugoj strani. Poznato je da su obje navedene oblasti u antičko doba predstavljale izrazita žarišta rimske kulture dostižući u određenom trenutku i najveći stepen administrativno-političkog ustroja.[3] Za očekivanje je stoga da se postojanje visokourbaniziranih i romaniziranih područja u neposrednoj blizini moralo u određenoj mjeri odraziti i na razvoj prilika u visočkom polju. Međutim, dešavanja na prostoru visočkog bazena u prvim stoljećima nove ere još uvijek izmiču bilo kakvim pokušajima preciznije prostorne i vremenske ubikacije, prateći samo opći tok povijesnih procesa u Iliriku rekonstruiranih na osnovu raspoložive historijske i arheološke građe. Glavni uzrok tome je jednostavno oskudica nalaza iz rimskog perioda. Izuzev manje količine pokretnog arheološkog materijala, ne raspolaže se ni sa kakvom drugom građom koja bi omogućila formiranje nešto određenije slike razvoja ovog područja u rimsko doba. Nijedno od registrovanih rimskih nalazišta[4] nije arheološki istraženo, zbog čega se pokretanje novih istraživačkih projekata nameće kao logičan korak u nastojanju da se popuni praznina u poznavanju klasične rimske prošlosti visočkog kraja.

Shodno tome, autor rada predložio je Zavičajnom muzeju u Visokom organiziranje manjeg probnog iskopavanja na jednom od registrovanih rimskih lokaliteta, na Svibama u Gornjem Moštru. Pregledom relevantne stručne literature a zatim i pripremnim radovima na samom terenu utvrđeno je da lokalitet sadrži veliki arheološki potencijal te da bi se u što skorijem roku trebalo pristupiti procesu njegovog iskopavanja. Nakon definisanja osnovnih parametara projekta (budžet, vremenski rok, sastav stručnog tima, potrebna oprema...) te

[2] Anđelić 1984: 109, 111, 125–126, 133, 135, 138–140, 157, 187–188.
[3] Bojanovski 1988: 144–154.
[4] Bojanovski 1984: 58–75; Busuladžić 2011: 32, bilj. 119. Neka od naselja koje Bojanovski navodi, poput Breze ili Gradine u Brežanima administrativno više ne pripadaju općini Visoko.

dobijanja potrebnih saglasnosti, arheološki radovi na Svibama zvanično su počeli 08. 11. 2018. godine. Stručni tim, pored autora ovoga rada koji je ujedno bio i voditelj iskopavanja, sačinjavali su: arheolog Samra Terzić, arhitekta crtač Amila Očuz i volonteri studenti arheologije Filozofskog fakulteta u Sarajevu: Nejla Burko, Dženeta Lepić i Mustafa Uzunalić. Geodetski snimak iskopina napravila je Suada Kadić. Povremeno, u radovima na Svibama učestvovali su i uposlenici Zavičajnog muzeja u Visokom: Đenana Ganić, Nermin Keso te tadašnji direktor muzeja Elvedin Šabanović.

Opći podaci o lokalitetu

Lokalitet Svibe nalazi se u naselju Gornje Moštre, na udaljenosti od oko 4 km od centra Visokog, pored magistralnog puta R 445 (cesta Sarajevo – Kakanj) (Sl. 1). U pitanju je plodna aluvijalna terasa na lijevoj obali rijeke Bosne, između sarajevskog polja na istoku i kakanjsko-zeničke kotline na zapadu. Prvi spomen lokaliteta u stručnoj literaturi nalazi se u djelu Ive Bojanovskog.[5] Prateći trasu rimskog puta koji je iz pravca današnje Zenice vodio do Visokog, linijom Bilimišće – Putovićko polje – Karaulsko polje – Dobojsko polje – Mokronoge (B. Mahala), autor spominje i ostatke rimskog naselja na Svibama kao jednu od postaja na trasi ove komunikacije.[6] Prema Bojanovskom, u rimsko naselje na Svibama vodio je i jedan manji put priključnog karaktera (*via vicinalis*) iz pravca Lepenice i Višnjice kod Kiseljaka.[7] U sklopu priprema za izdavanje monografije o historiji visočkog kraja[8] 60-ih i 70-ih godina prošlog vijeka izvršeno je rekognosciranje šire okoline Visokog,[9] prilikom čega je na Svibama zabilježena veća količina rimskog građevinskog materijala (tegule i imbreksi)[10] upućujući na zaključak da bi se na

[5] Bojanovski 1973: 393–414.
[6] Ibidem, 402–403.
[7] Bojanovski 1984: 88.
[8] Grupa autora, *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština opštine Visoko, 1984.
[9] Rekognosciranje su u više navrata sproveli predstavnici Zavičajnog muzeja Visoko Nataša Šahinović i Ljiljana Tomičić u saradnji sa stručnim saradnicima Zemaljskog muzeja iz Sarajeva Ivom Bojanovskim i Pavom Anđelićem.
[10] U pitanju je građevinska opeka, rimska provincijalna keramika te različiti primjerci metalne opreme prikupljeni u periodu 1963–1976. godine. Nalazi su trenutno pohranjeni u Zavičajnom muzeju u Visokom (inv. br. 2152-2154; 2166; 2168/1-7).

lokalitetu moglo nalaziti jedno veće rimsko naselje (Sl. 2).[11] U novije vrijeme o Svibama je pisao samo Salmedin Mesihović ne izlazeći pri tome iz okvira onoga što je prethodno rečeno o lokalitetu sa historijskog, odnosno arheološkog aspekta. Zadržavajući se više na lingvističkoj interpretaciji imena današnjeg naselja Moštre za koje pruža nekolicinu interesantnih tumačenja, Mesihović iznosi viđenje po kojem su Moštre bile kasnoantičkog, odnosno ranosrednjovjekovnog postanja odražavajući svoje drevno porijeklo u onomastičkom izvorniku – latinizmu *magister*.[12]

Sl. 1. Satelitski prikaz položaja lokaliteta Svibe
(crvena oznaka) u odnosu na okolna naselja
(Izvor: Katastar.ba/Geoportal)

[11] Bojanovski 1984: 70. Rezultati njihovih istraživanja sumirani su u sklopu poglavlja o rimskom dobu (1984: 49–99), što i danas predstavlja temeljno polazište u svakom daljnjem pokušaju proučavanja antičke rimske prošlosti visočkog kraja.
[12] Mesihović 2013: 4.

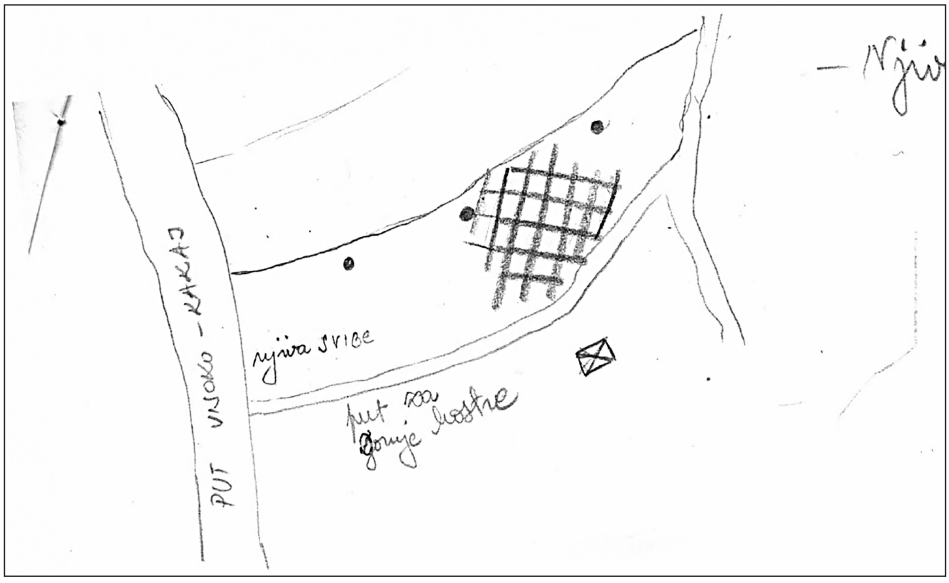

Sl. 2. Skica rimskih ostataka na lokalitetu Svibe na osnovu rekognosciranja 1976. godine (Izvor: Terenski izvještaj Nataše Šahinović i Ljiljane Tomičić od 22. 3. 1976. godine; Dokumentacija Zavičajnog muzeja)

Tok arheoloških istraživanja

Procesu arheološkog iskopavanja lokaliteta Svibe prethodile su pripreme u vidu nedestruktivnih metoda istraživanja. Zbog nemogućnosti ispitivanja cjelokupne površine lokaliteta (7 ha) odlučeno je da se radovi fokusiraju na samo jedan dio, tačnije na parcelu, odnosno k.č. 1729 u krajnjem sjeveroistočnom uglu šireg toponima Svibe.[13] Parcela je smještena između lokalnog puta za Gornje Moštre s jedne (odvojak od magistrale R445) i ceste za obližnje Poriječane s druge strane (Sl. 3). Najprije je izvršeno rekognosciranje parcele[14] a potom i zračno snimanje dronom.[15] Nakon toga, u saradnji s Institutom za arheologiju pri

[13] Veliku zahvalnost dugujem vlasniku parcele Sadiku Dervišbegoviću, a naročito njegovim sinovima bez čije saglasnosti ne bi bilo uopće moguće izvršiti iskopavanje na Svibama. Oni su se pokazali kao vrlo susretljivi i ljubazni domaćini pružajući ekipi Zavičajnog muzeja svu potrebnu pomoć kako bi se planirani radovi uspješno priveli kraju.

[14] Rekognosciranje je izvršeno 25. 4. 2018. godine.

[15] Snimanje dronom izvršio je Tarik Dervović 26. 4. 2018. godine.

Filozofskom fakultetu u Sarajevu izvršeno je i geofizičko snimanje.[16] Na temelju saznanja dobijenih ovim putem odlučeno je da se pristupi i samom procesu iskopavanja lokaliteta.

Sl. 3. Položaj k.č. 1729 odabrane za arheološke radove (označeno sivom bojom) u odnosu na ostale parcele pod toponimom Svibe (sve osim šrafiranih parcela). Položaj zidnog temelja na parceli označen je tamnoplavom bojom. (Izvor: Geoportal.ba)

Ukupno je otvoreno 8 sondi koje su pokrile krajnji sjeveroistočni i jugozapadni dio parcele (sonda A8 je izostavljena s geodetskog snimka zbog očuvanja mjerila). Sonde A1 i A8 nisu dale značajnije rezultate osim pojedinačnih nalaza koji su prikupljeni u različitim stratigrafskim jedinicama. Tek se otvaranjem sonde A2, dim. 2 x 2 m, došlo do značajnijih otkrića. Na dubini od 0,30 m ustanovljeni su ostaci zidne konstrukcije položene poprečno u odnosu na smjer pružanja same parcele (SZ-JI). Zid je građen od riječnog oblutka vezanog krečnim malterom širine 0,95 m i dužine 2 m (pruža se čitavom dužinom sonde). S ciljem potpunog otkrivanja utvrđenih zidnih ostataka, ukupno je otvoreno još 5 dodatnih sondi (A3, A4, A5, A6, A7) koje su postavljene u nizu,

[16] Ovom prilikom zahvaljujem se direktoru Instituta prof. dr. Adnanu Kaljancu i njegovim saradnicima Meliti Halilović, Maidi Turkmanović i Mehmedu Muminoviću na ukazanoj pomoći.

jedna pored druge.[17] Dovršetkom radova u svim sondama otkrivena je površina zida u ukupnoj dužini od 12,50 m. Uprkos tome, krajnji segmenti zida nisu se uspjeli ustanoviti. Otvaranjem sonde A6 utvrđeno je da zid prelazi u susjednu parcelu dok je otvaranjem sonde A7 na suprotnom kraju zida utvrđeno da zidna konstrukcija izlazi iz njenog okvira te da nastavlja dalje prema današnjoj putnoj komunikaciji Donja Zimča – Gornje Moštre, ukazujući na činjenicu da su zidni ostaci najvjerovatnije bili presječeni gradnjom puta 70-ih godina prošlog vijeka. U nastojanju da se dobiju barem podaci o visini zidnih ostataka, sonda A6 je produbljena do dubine od 0,80 m, čime je utvrđena visina zida od 0,40 m odnosno 0,20 m u najnižem dijelu (jedan dio površinske strukture zida uništen, zbog čega se i javlja razlika u visini). Time je ujedno utvrđeno da otkrivena struktura predstavlja zapravo temelj zida koji je usljed intenzivnog ljudskog djelovanja devastiran. Širina temelja je neujednačena i kreće se u rasponu 0,80–0,95 m. U sondama A2, A3 i A7 primjetno je i blago odstupanje od osnovnog pravca zida prema jugoistoku (Tabla II, Tabla VIII).

Nalazi

Najveći dio pokretnih nalaza prikupljenih tokom iskopavanja na Svibama čine ostaci rimske građevinske opeke – krovni crijep (tegule i imbreksi) te zidna opeka. Uglavnom su u pitanju manji fragmenti a najviše ih je ustanovljeno unutar sonde A6. Može se izdvojiti jedan veći ulomak opeke, najvjerovatnije fragment tegule, pronađen na dubini od 0,30 m (T. V, 1). Na jednoj strani vidljiv je pravougaoni otisak površine na kojoj je opeka najvjerovatnije stajala prilikom procesa sušenja. Vrijedi spomenuti i dva ulomka opeka pronađenih kao površinski nalazi prilikom pripremnog rekognosciranja terena. Jedan fragment tegule nosio je djelomično očuvan ornament u vidu koncentričnih krugova (T. V, 3),[18] dok je drugi imao udubljenja izvedena utiskom prsta u

[17] Zbog dinamike radova, između sondi A2 i A4 ostavljen je prostor širine 3,50 m koji nije iskopavan. Zbog ograničenog vremenskog roka, ispitivanje sistemom većeg broja uzoraka pokazalo se kao dosta praktičnije rješenje od otvaranja kontinuiranih otkopnih površina. Tako su sonde A4, A5 i A6 postavljene na izvjesnom odstojanju, čime se postigla veća pokrivenost površine i potpuniji rezultati.

[18] Jedna takva tegula pronađena je u naselju Maurovići pokraj Visokog i nalazi se u Arheološkoj zbirci Zavičajnog muzeja (inv. br. 2112/a-b). Pored koncentričnih

svježu glinu (T. V, 2). Oba postupka su uobičajena za ovu vrstu materijala a imala su čisto praktičnu svrhu ispitivanja gotovosti proizvoda. Utiskivanjem prsta u glinu i urezivanjem različitih motiva provjeravao se stepen pečenosti proizvoda.[19]

Od keramike je pronađeno svega nekoliko ulomaka od kojih najveći dio pripada tipu sive rimske keramike rađene na lončarskom kolu (T. VI, 4–6, T. VII, 7–8).[20] U pitanju je lokalna keramičarska proizvodnja koju odlikuje pretežno glatka površina s primjesama pijeska uslijed čega se javlja efekat svjetlucanja.[21]

Od posebnog značaja su nalazi željezne troske pronađeni unutar sonde A6 na dubini od 0,35 m (T. VII, 9). Iako se radi o samo par komada, oni su nesumnjiv pokazatelj da se na lokalitetu ili negdje u njegovoj blizini vršila prerada metala, što predstavlja izuzetno važnu indikaciju u kontekstu određivanja karaktera rimskog naselja na Svibama.

Glavni rezultat iskopavanja predstavlja svakako otkriće temelja zida dužine 12,50 m. Tehnika gradnje u vidu riječnog oblutka i lomljenog kamena pomiješanog s krečnim malterom uklapa se u tipični obrazac gradnje objekata iz rimskog doba.[22] Budući da su pronađeni samo ostaci krovne opeke, nije moguće utvrditi da li su i zidovi građevine bili građeni od opeke ili kamena. U svakom slučaju, neujednačene dimenzije i pravac temelja upućuje na zaključak da se radi o lokalnom (provincijalnom) arhitektonskom izrazu.

***

Šta predstavlja otkriveni temelj zida i koja je njegova funkcija? S tim u vezi, kakvog je karaktera rimsko naselje na Svibama? To su samo neka od osnovnih pitanja koja se postavljaju nakon preliminarnih istraživanja u Gornjem Moštru. Ono što sada s izvjesnom sigurnošću možemo reći jeste to da otkriveni temelj zida predstavlja sastavni dio jednog većeg arhitektonskog sklopa a ne izolovani, samostalni građevinski

kružnica tegula nosi i otisak dječijeg stopala. V. Bojanovski 1984: 72.

[19] O ciglarskoj proizvodnji i pojedinim postupcima u procesu izrade opeke v. Šaranović-Svetek 1990: 41–43; Matijašić 1989: 62; Isti 1998: 387. Također *Vitruv.* II, III, 36–37.

[20] Na unutrašnjim stranama dva ulomka vide se i tragovi kola.

[21] Jelinčić 2009: 186, br. 4, sl. 18–20.

[22] Čremošnik 1965: 151.

element u vidu nekog zaštitnog zida, pregrade itd. U prilog ovoj tezi išli bi nalazi građevinske opeke koji su jasna indikacija da se radi o građevini koja je bila pokrivena crijepom. Iz toga ujedno proizlazi zaključak da unutrašnjost građevine, prema položaju krovnog crijepa, treba tražiti jugozapadno od položaja samih temelja, odnosno u dijelu parcele koji vodi prema cesti Visoko – Kakanj. Kada je riječ o karakteru samog naselja, moguće je iznijeti više pretpostavki. Već na samom početku rada spomenuto je da su se Svibe nalazile na trasi rimske komunikacije koja je dolinom rijeke Bosne vodila do sarajevskog polja. Štaviše, u Svibe je silazio i jedan manji put iz pravca Lepenice i Višnjice kod Kiseljaka, što je ovo naselje činilo zapravo čvorištem puteva (*bivium* ili *trivium*), odnosno predstavljalo je putnu stanicu. Ova pretpostavka čini se kao sasvim realna mogućnost koja sa sobom nosi značajne implikacije u slučaju da se ispostavi tačnom. *Mansiones* i *mutationes* još uvijek predstavljaju relativno neistražen fenomen u rimskoj provincijalnoj arheologiji Bosne i Hercegovine. Utvrđena je tek nekolicina njih, uglavnom u područjima s bogatim tragovima rimskog života, a zajednička karakteristika im je da su imale višestruku namjenu.[23] Bitan momenat u ovim razmatranjima predstavlja činjenica da se komunikacija dolinom rijeke Bosne, kao i naselja koja su nastala uz nju, ne nalaze ni u jednom od zvaničnih rimskih putnih itinerara. Prema tome, daljnim istraživanjem na Svibama mogao bi se dati odgovor na važna topografska pitanja kao što je ubikacija ceste na terenu te identifikacija rimskog naselja na Svibama.

U uskoj vezi s putnim stanicama stoje i punktovi konzularnih beneficijara (*beneficiarii consularis*).[24] Ovi rimski dužnosnici činili su važan dio provincijskog upravnog aparata jer su putem svojih stanica

[23] Putna stanica *Castra* (današnja Banja Luka) na velikoj komunikaciji Salona – Servitium bila je ujedno i vojni logor, dok je *Splonum* u dolini rijeke Sane bio centar rudarske proizvodnje. V. Pašalić 1960: 106.

[24] Konzularni beneficijari bili su pripadnici rimske vojske, legionari koji su služili u uredu provincijskog namjesnika (*legatus Augusti pro praetore*). Glavna uloga bila im je čuvanje javnog reda i mira nakon što je provincija Dalmacija od 86. god. ostala bez stalne vojne postrojbe, odnosno nakon što je postala *provincia inermis* (leg. IV Flavia Felix napušta logor Burnum 86. god.). *Beneficiarii consulares,* pored sigurnosne, vršili su i druge poslove s mandatom u trajanju od 6 mjeseci, a obično su bili raspoređeni u stanicama duž glavnih rimskih komunikacija ili privrednih središta. Njihovo prisustvo na određenom teritoriju da se pratiti preko velikog broja zavjetnih žrtvenika koje su ostavljali iza sebe. O konzularnim beneficijarima u Dalmaciji v. Bojanovski 1988: 360–364; Glavaš 2016: 7–39.

na terenu bili u direktnom kontaktu sa peregrinskim stanovništvom. Na prostoru provincije Dalmacije potvrđeno je ukupno 15 stanica konzularnih beneficijara, od čega 4 na teritoriju Bosne i Hercegovine (*Dilluntum* u Stocu, *Salviae* u Halapiću, *Castra* u Banjoj Luci i Skelani).[25] Nijedna stanica, međutim, do danas nije otkopana tako da nemamo konkretnu predstavu o njihovom izgledu na terenu. Znamo samo da su se nalazile na strateški važnim mjestima – putnim komunikacijama, raskrsnicama i rudarskim središtima te da ih je pratio veliki broj zavjetnih žrtvenika koje su beneficijari podizali u čast rimskih božanstava. Iako za sada nije poznat ni jedan posvetni natpis ovog tipa s područja Visokog, zbog povoljnog strateškog položaja lokaliteta ne treba isključiti mogućnost lociranja jednog ovakvog objekta na Svibama.

Svi faktori, međutim, ukazuju na činjenicu da se na Svibama nalazilo jedno rimsko poljoprivredno imanje s vilom (*fundi*). Prirodni položaj lokaliteta na plodnoj, aluvijalnoj terasi te naročito pokretni arheološki materijal potvrđuju da su se ovdje vršile djelatnosti koje se tradicionalno vežu za arhitekturu rimskih vila.[26] Željezna troska iz sonde A6 je čvrsta indikacija metaloprerađivačke djelatnosti dok željezne alatke prikupljene još tokom prvih rekognosciranja lokaliteta 60-ih i 70-ih godina prošlog vijeka predstavljaju možda i najbolju ilustraciju poljoprivrednog karaktera čitavog naselja (Sl. 4).[27]

Od naročitog značaja su nalazi građevinske opeke jer, indirektno, idu u prilog tezi o postojanju jedne rimske latifundije na ovom prostoru. Velika količina opeke prikupljene na Svibama nesumnjivo stoji u vezi s činjenicom da se na nepunih 1,5 km od Sviba nalazi Golo Brdo, jedno od najvećih aktivnih ležišta sirovine gline u BiH,[28] upućujući na zaključak da se ovdje možda vršila i proizvodnja opeke. A ako se ima na umu uska veza rimskih vila s razvojem ciglarske djelatnosti,[29] onda

[25] Glavaš 2016: 17. Postojanje beneficijarskih postaja pretpostavlja se i u Golubiću kod Bihaća (*Raetinium*), Srebrenici (*Domavia*) i Ličtanima kod Livna (*Pelva*).

[26] U načelu, rimske vile su bile prostorno velike i kompleksne građevine koje su pored stambene objedinjavale i proizvodnu funkciju, uključujući objekte i za odvijanje različitih privrednih djelatnosti kao što su, između ostalog, ciglarstvo i metalurgija. O rimskim vilama na prostoru BiH v. Busuladžić 2011.

[27] Radi se o jednom nožu i nekoliko dijelova neidentificirane metalne opreme koji su pohranjeni u Zavičajnom muzeju u Visokom (inv. br. 2166, 2153, 2154/1-3). Tokom iskopavanja 2018. god. nije pronađeno nikakvo metalno oruđe.

[28] Hamzabegović 2015: 125, 129–130, 172–175, 194–199.

[29] Vila u Višićima kod Čapljine u svome sastavu sadržavala je i peć za pečenje cigle (Čremošnik 1965: T. I, Sl. 1), dok se u Ljusini kod Bosanske Krupe proizvodnja opeke

Sl. 4. Nalazi metalnog oruđa pronađeni na Svibama prilikom rekognosciranja lokaliteta 1963. god. (Foto: Tarik Silajdžić)

je sasvim opravdano pretpostaviti da se na Svibama uistinu radi o centru jednog poljoprivrednog imanja koje je iskorištavalo sve prirodne pogodnosti ovog područja, u ovom slučaju obilje sirovine gline. Pitanje opekarske proizvodnje na Svibama je tema kojom se nećemo ovdje baviti in extenso, ali zaslužuje da joj posvetimo nešto više pažnje iz razloga što pruža mogućnost iznalaženja odgovora na gore otvoreno pitanje karaktera antičkog naselja na Svibama, ali i da značajno doprinese općem stanju (ne)istraženosti rimske ciglarske djelatnosti u unutrašnjosti provincije Dalmacije. Bilo kakve arheološke potvrde opekarskog zanata, u vidu žigosanih opeka ili samih ostataka ciglarskih peći na terenu, same po sebi predstavljale bi veliki korak naprijed u proučavanju rimske građevinske djelatnosti u zaleđu istočne jadranske obale. Trenutno nam je poznato tek desetak žigova domaćih opekarskih radionica[30] i isto toliko ciglarskih peći.[31] Eventualni ostaci jedne rimske vile na Svibama, smještene tako blizu jednog velikog ležišta gline kao što je Golo Brdo, imajući pri tome u vidu do sada usta-

vršila u ciglarskoj peći udaljenoj na oko 400 m od same vile (Raunig 1974: 204–205, sl. 1–7). Kasnoantička vila u Mogorjelu kod Čapljine također je imala vlastitu peć (Bojanovski 1969: 47, Sl. 18). O konstrukciji i tipologiji rimskih ciglarskih peći na prostoru Bosne i Hercegovine v. Silajdžić 2018: 231–267.

[30] Silajdžić 2018: 233, bilj. 8.

[31] Na prostoru Bosne i Hercegovine do sada je registrovano ukupno 32 ciglane, od čega je arheološki potvrđeno tek 10. Opširnije o tome v. Silajdžić 2018: 231–265. Za kompletan spisak registrovanih ciglana pogledati magistarski rad *Rimske ciglane na području Bosne i Hercegovine* odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 03. 2. 2017. godine.

novljene količine opeke, značilo bi gotovo sigurno da se na Svibama ili negdje u njihovoj okolini nalazila i ciglarska peć u kojoj se vršio proces proizvodnje, odnosno pečenja cigle. Na primjeru vile u Ljusini vidi se da peć nije morala biti u sklopu same vile već se mogla nalaziti i na određenoj udaljenosti. Ovaj momenat obično je diktiran spoljašnjim faktorima, a u slučaju ciglane u Ljusini to je bila blizina istoimenog potoka Ljusine koji je obezbjeđivao dovoljne količine vode neophodne za nesmetano odvijanje ciglarske proizvodnje.[32] U slučaju Sviba, voda se mogla dobiti iz potoka Zimačnice ili dosta veće rijeke Bosne, koje su se nalazile na neposrednoj udaljenosti od lokaliteta. Pored toga, Bosna kao glavna vodena saobraćajnica u ovom dijelu kontinentalne unutrašnjosti mogla je poslužiti i kao glavna linija opskrbe za transport gotovih proizvoda prema svim naseljima koja su se nalazila nizvodno od Sviba.[33] Prema tome, mikrotopografske odlike terena pružale su odlične mogućnosti za razvoj ciglarske proizvodnje a time i jednog rimskog poljoprivrednog imanja, te nema nikakvog razloga sumnjati u to da su stanovnici ovog podneblja umjeli da ih i iskoriste na način na koji to rade i danas, skoro 2.000 godina poslije.[34]

Iznesene pretpostavke predstavljaju nešto proširenu verziju interpretacije arheoloških tragova na Svibama koji su u dosadašnjim razmatranjima posmatrani isključivo u kontekstu rimskog doba. Nekoliko važnih momenata, međutim, zahtijeva da ovdje ipak otvorimo i neke druge mogućnosti. Već na početku rada istaknut je značaj Moštri u razdoblju srednjeg vijeka. O tome danas najbolje svjedoče srednjovjekovni pisani dokumenti – službene povelje bosanskih vladara koje potvrđuju da se ovdje nekada nalazilo političko i duhovno središte srednjovjekovne Bosne. Povelja bana Stjepana II Kotromanića i kneza Vladislava iz 1326–1329. god. kojom se knezu Vukoslavu Hrvatiniću potvrđuju ranije dati posjedi u Donjim Krajima izdata je u hiži velikoga gosta Radoslava u Moštru.[35] U Moštru je nastala i jedna povelja kralja

[32] Inače, za odvijanje ciglarske djelatnosti morala su biti zadovoljena tri osnovna uvjeta – raspoloživost sirovine gline, dovoljne količine vode i raspoloživost veće količine goriva (drvo ili ugalj). V. bilj. 17.

[33] Buzić Mahala, Gromile (Karaula) kod Kaknja... V. Bojanovski 1973: 397–402.

[34] U Donjem Moštru danas radi poznata kompanija IGM d.o.o. (Industrija građevinskog materijala) koja vrši proizvodnju cigle i ostalog građevinskog materijala crpeći glinu iz ležišta Golo Brdo.

[35] Thalloczy 1914: 10–11. Povelja je danas izgubljena. V. također *Codex diplomaticus Regni Bosnae*, 67–68.

Tvrtka I od 12. marta 1380. god. kojom se Hrvoje Vukčić Hrvatinić imenuje za velikog vojvodu bosanskog a pisana je na kraljevskom dvoru u Moštru.[36] Navedeni izvori bitni su za naša razmatranja iz jednog konkretnog razloga – oba dokumenta navode tačna mjesta na kojem su nastali. U slučaju povelje bana Stjepana radi se o kući, hiži velikodostojnika Crkve bosanske, a u drugom slučaju u pitanju je ni manje ni više nego kraljevski dvor! Povelje, dakle, izričito ukazuju na postojanje srednjovjekovnih tragova arhitekture na prostoru današnjeg naselja Moštre. Arheološkim putem, međutim, nikakvi srednjovjekovni tragovi ove vrste u užem području Moštri do danas nisu otkriveni.[37] Još uvijek se nisu uspjeli identificirati niti sjedišta pripadnika Crkve bosanske niti ostaci kraljevskog dvora, što je jasan pokazatelj da je otkrivene zidne ostatke na Svibama neophodno razmotriti i u kontekstu prilika bosanskog srednjeg vijeka. Stoga, nameće se očigledno pitanje: Da li se na Svibama kriju prvi tragovi *hiže* pripadnika Crkve bosanske? Ili se možda na Svibama nalazi stolno mjesto bosanskih vladara, kako se navodi u povelji Tvrtka I iz 1380. godine? Iako pri trenutnom stepenu istraženosti nismo u stanju iznositi određenije zaključke, iz nekoliko manje-više očiglednih razloga skloniji smo mišljenju da bi se prije moglo raditi o ovome drugom. Hiže bosanskih krstjana bile su, po svemu sudeći, objekti kratkog vijeka, građeni od drveta i ostalih trošnih materijala, zbog čega danas i ne raspolažemo konkretnijim saznanjima u pogledu njihovog izgleda i konstrukcije. Temeljni zid dužine 15,50 m i debljine 1 m odgovarao bi daleko više arhitekturi jednog dvora ili crkve nego obične kuće. S tim u vezi, neophodno je postaviti i sljedeće pitanje: Mogu li zidni ostaci na Svibama predstavljati temelje čuvene crkve bana Kulina sagrađene 1204. god. i epigrafski posvjedočene na poznatoj ploči iz Biskupića?[38] Kao i u prethodnim slučajevima, pitanje

[36] Thalloczy 1914: 27. Povelja se danas čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. V. također *Codex diplomaticus*, 123–125; O pitanju ubikacije kraljevskog dvora u Moštru v. Anđelić 1984: 157. Manje bitno za naša razmatranja ovdje je pismo bosanske kraljice Jelene upućeno Dubrovniku od 15. novembra 1397. god. u kojem se ime Moštri po posljednji put javlja u srednjovjekovnim pisanim izvorima.

[37] Ovdje pri tome ne računamo ostatke srednjovjekovne crkve u današnjim Arnautovićima, odnosno Milima.

[38] Epigrafska ploča iz Biskupića, poznatija i kao Kulinova ploča, predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika srednjeg vijeka u Bosni i Hercegovini i jedini izvor koji govori o postojanju crkve koju je dao sagraditi ban Kulin 1204. godine. Ploču je 1898. god. u selu Biskupići kod Visokog, na lokalitetu Tuština njiva, pronašao Ćiro Truhelka. Zbog cjelokupnog historijskog i prostornog konteksta područja na kojem je ploča

ubikacije Kulinove crkve do danas nije riješeno. Već više od 120 godina crkva Kulina bana kao sveti gral bosanskog srednjovjekovlja izmiče bilo kakvim pokušajima otkrivanja čuvajući zagonetku ploče iz Biskupića za nove naraštaje istraživača i arheologa. Promatrajući kompletnu situaciju u svjetlu gore iznesenih historijskih činjenica te naročito novih saznanja nastalih posljednjim arheološkim istraživanjima u Gornjem Moštru, čini se, međutim, da smo prvi puta u poziciji ozbiljnije razgovarati o mogućnosti identifikacije kako kraljevskog dvora Tvrtka I, tako i crkve Kulina bana. Iako su o pitanju smještaja Kulinove crkve u prošlosti iznesena različita mišljenja,[39] interesantno je da samo Pavao Anđelić navodi da bi se ona mogla nalaziti upravo na Svibama.[40] Nekoliko decenija ranije, poznati bosanskohercegovački hroničar Milenko Filipović, govoreći uopćeno o karakteru arheoloških tragova na Svibama, bilježi predaju da je na Svibama "prije dolaska Turaka" nekada stajala crkva?[41] Na drugom mjestu Filipović također spominje da se jedna crkva nalazi "u dnu njive Sviba".[42] Ovo su prve zvanične bilješke o postojanju crkvenih ostataka u Gornjem Moštru. U oba slučaja Filipović je neodređen, za razliku od Anđelića koji tragove arhitekture na Svibama jedini izričito dovodi u vezu s banom Kulinom. Podatak da se crkva nalazi "u dnu njive Sviba" u potpunosti se slaže s činjenicom da se parcela 1729, na kojoj su otkriveni ostaci zidnih temelja, nalazi u samom uglu šireg toponima Svibe (Sl. 3) upućujući, dakle, na ispravnost Filipovićevih navoda. Iako usmena predanja u kontekstu arheoloških razmatranja predstavljaju izvor od sekundarnog značaja, u slučaju

pronađena (blizina Moštri, srednjovjekovnoga grada Visoki te krunidbene i grobne crkve u Milima), smatra se da je crkva podignuta na prostoru između ova tri značajna srednjovjekovna središta (v. Sl. 5). Time je u potpunosti obuhvaćena i lokacija današnjih Sviba koje se nalaze na udaljenosti od samo 1,5 do 2 km od Biskupića i ostataka srednjovjekovne crkve u Arnautovićima. Inače, natpis je pisan bosanskom ćirilicom i pored informacija o gradnji crkve, prvi put daje i ime Kulinove žene – banice Vojislave te neke topografske podatke poput toponima "Kučevsko Zagorje" i "Podgorje Slijepičište". Opširnije v. Anđelić 1961: 287–316; Filipović 2017: 56–57.

[39] Ćiro Truhelka smatra da se crkva nalazi u Arnautovićima (1942: 770), dok Sima Ćirković zastupa mišljenje da se ona nalazi u Zenici (1964: 51). Marko Vego zastupa tezu da se radi o Biskupićima (1982: 77), a manje-više ta teza preovladava i danas (*Codex diplomaticus*, 102).

[40] Anđelić 1961: 299.

[41] Predaju bilježi Milenko Filipović (1928: 207), a živa je i danas. Nihad Dokso (1961), mještanin Gornjeg Moštra, prenoseći riječi svog oca Sadika, govori kako se na Svibama nalazi "ogromna crkva".

[42] Filipović 1928: 467.

postojanja konkretnih arheoloških potvrda na terenu poput Sviba, ona svakako mogu poslužiti kao validna dopuna.

Nesumnjivo je da su neka od gore otvorenih pitanja i pretpostavki od prvorazrednog naučnog značaja, koja bi mogla imati značajne implikacije na dosadašnju percepciju kulturnog razvoja moštranskog/visočkog kraja a time i cjelokupnog prostora Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku. Evidentno je da Svibe posjeduju izuzetan arheološki potencijal koji u ovom momentu još uvijek nije moguće adekvatno ocijeniti i smjestiti u odgovarajući hronološki okvir. Iako su prvobitno registrovane kao nalazište iz rimskog doba, noviji arheološki nalazi, primarno arhitektonski ostaci, promatrani u svjetlu poznatih historijsko-epigrafskih podataka o Moštru u srednjem vijeku, ne dozvoljavaju da se odbaci mogućnost i nešto drugačije vremenske kontekstualizacije Sviba. Za sada, prvo arheološko istraživanje u Gornjem Moštru otvara puno više pitanja nego što nudi odgovora i potrebno je sačekati još neko vrijeme prije nego budemo u mogućnosti ponuditi konkretnija rješenja.

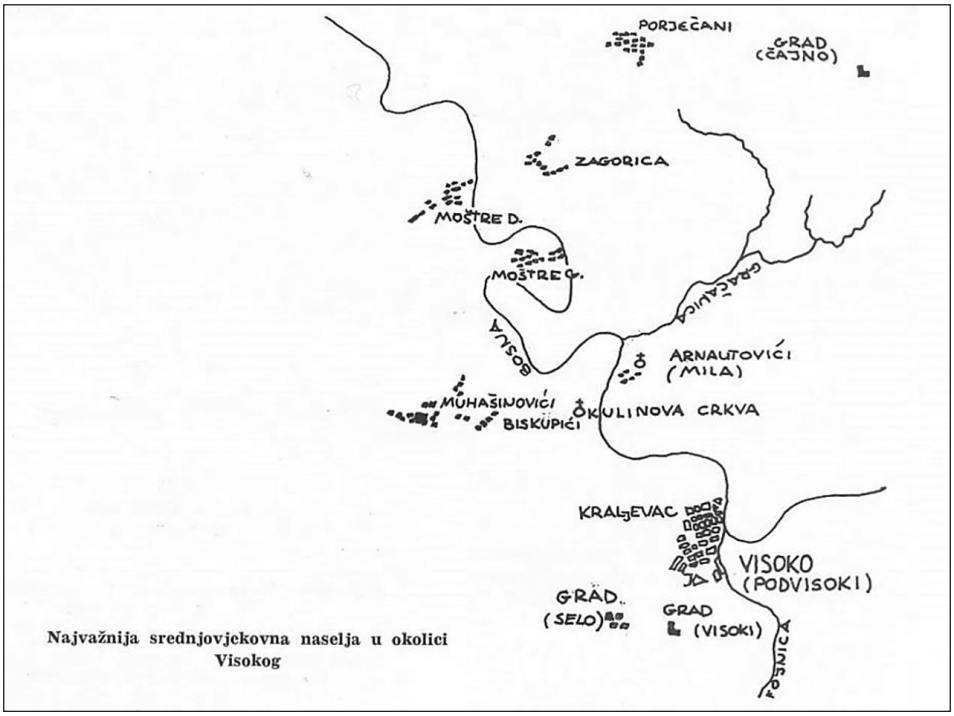

Sl. 5. Crtež sa prikazom najznačajnijih srednjovjekovnih lokaliteta na području Visokog (Prema: Anđelić 1984: 108)

Bibliografija

Skraćenice

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
ALBiH	Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo
AP	Arheološki pregled, Beograd
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja
SKA	Srpska kraljevska akademija, Beograd

Izvori

Stari grad Visoki – izvještaj o arheološkim istraživanjima izvedenim od 30. 06. do 30. 08. 2008. godine, Sarajevo 2008. (autor: Lidija Fekeža-Martinović), (Dokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko).

Terenski dnevnik Ljiljane Tomičić sa rekognosciranja lokaliteta 1976, 1980. i 1981. (Dokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko).

Terenski dnevnik Ljiljane Tomičić i Nataše Šahinović (Dokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko).

Vitruvije, *Deset knjiga o arhitekturi*, ed. M. Lopac – V. Bedenko, Golden Marketing, Zagreb 1999.

Veb-izvori

Google Maps (https://maps.google.com/)

Katastar.ba (https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/)

Literatura

Anđelić, P. (1961): "Revizija čitanja Kulinove ploče", *GZM*, XV–XVI, Sarajevo, 287–316.

Anđelić, P. (1973): *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo.

Anđelić, P. (1984): "Srednji vijek – doba stare bosanske države", u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 101–311.

Benac, A. (1965): "Prilozi za proučavanje neolita u dolini rijeke Bosne", *GZM*, XX, Sarajevo, 261–275.

Benac, A. (1966): "Okolište, Moštre, Visoko", *AP 8*, Beograd, 21–22.

Bojanovski, I. (1969): "Antička uljara na Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara", *Naše starine*, XII, Sarajevo, 27–54.

Bojanovski, I. (1973): "Rimska cesta dolinom Bosne i njezina tipografija", u: *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica, 393–414.

Bojanovski, I. (1984): "Rimsko doba", u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 49–99.

Bojanovski, I. (1988): *BiH u antičko doba*, ANUBiH, Djela LXVI, CBI 6, Sarajevo.

Busuladžić, A. (2011): *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

Čremošnik, G. (1949–1950): "Bosanske i humske povelje", *GZM*, IV–V, Nova serija, Sarajevo, 103–144.

Čremošnik, I. (1965): "Rimska vila u Višićima", *GZM*, XX, Nova serija, Sarajevo, 147–260.

Ćirković, S. (1964): *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd.

Ćošković, P. (2005): *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Historijske monografije, Knj. 2, Sarajevo.

Filipović, E. O. (2017): *Bosansko kraljevstvo. Historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo.

Filipović, M. S. (1928): *Naselja i poreklo stanovništva*, 25, Srpski etnografski zbornik, 43, SKA, Beograd.

Fine, Jr., J. V. A. (1975): *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York – London.

Glavaš, I. (2016): *Konzularni beneficijariji u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 17, Zagreb.

Hamzabegović, A. (2015): *Glina kao mineralna sirovina*, Sarajevo.

Jelinčić, K. (2009): *Rimska keramika lokalne proizvodnje na području hrvatskog dijela rimske provincije Dalmacije*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.

Kujundžić-Vejzagić, K., Muller, J., Rassmann, K., Schuller, T. (2004): "Okolište – iskopavanje i geofizička prospekcija centralnobosanskog tel-naselja iz prve polovine petog milenija prije n. e.", *Godišnjak ANUBiH*, Knj. XXXIII, Sarajevo, 13–31.

Kujundžić-Vejzagić, Z. (2008): "Prilog proučavanju rane metalurgije u centralnoj Bosni", *Godišnjak ANUBiH*, Knj. XXXVII, Sarajevo, 23–45.

Matijašić, R. (1989): "Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije", u: Ž. Rapanić (ed.), *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju (Izdanja HAD-a 13)*, Zagreb, 1988 [1989], 61–71.

Matijašić, R. (1998): *Gospodarstvo antičke Istre*, Ljubljana.

Mesihović, S. (2013): "Antičko naselje uz Zimašnicu u Moštrima kod Visokog", *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, *Zbornik radova*, Sarajevo, 17–33.

Nakaš, L., Župarić, D., Lalić, A., Dautović, Dž., Kurtović, E. (2018): *Codex diplomaticus Regni Bosnae: povelje i pisma stare bosanske države*, Sarajevo.

Pašalić, E. (1960): *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

Perić, S. (1985–1986): "Novi nalazi s Okolišta kod Visokog", *GZM*, XL–XLI, Sarajevo, 15–22.

Raunig, B. (1974): "Rimska ciglarska peć u selu Ljusina kod Bosanske Krupe", *Zbornik krajiških muzeja*, VI, 203–214.

Silajdžić, T. (2017): *Rimske ciglane na području Bosne i Hercegovine*, Završni diplomski rad, Filozofski fakultet, Sarajevo.

Silajdžić, T. (2018): "Tipologija rimskih ciglana na području Bosne i Hercegovine – prilog poznavanju rimske građevinske djelatnosti u unutrašnjosti provincije Dalmacije", *Acta Illyrica*, II, Sarajevo, 231–267.

Šaranović-Svetek, V. (1989–1990.): "Ciglarstvo kao značajna privredna grana na području jugoslovenskog dela provincije donje Panonije", *Rad vojvođanskih muzeja*, 32, Novi Sad, 41–81.

Šidak, J. (1975): *Problem "Crkve bosanske" u novijoj historiografiji (1962–1975)*, Historijski zbornik, XXVII–XXVIII (1974–1975), Zagreb, 139–182.

Šidak, J. (1975): *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb.

Šidak, J. (1977): "Heretička 'Crkva bosanska'", *Slovo*, 27, Zagreb, 149–184.

Thalloczy, L. (1914): *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig.

Truhelka, Ć. (1942): "Bosanska narodna (patarenska) crkva", u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo, 767–793.

Vego, M. (1982): *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo.

Summary

The site of Svibe in Gornje Moštre near Visoko in the light of new archaeological indicators

This paper presents the results of a preliminary archaeological excavation at Svibe in the present-day village of Gornje Moštre near Visoko. The aim of the project was to examine the archaeological potential of the site and verify its association with Roman provenance as indicated by numerous small archaeological finds retrieved from an earlier period. The excavation revealed a 12,50 m long foundation wall, which confirmed the assumption of the existence of larger architectural remains on the site. Although the project was originally based on the premise that regarded Svibe as a Roman site, this paper, based on several medieval documents or charters and epigraphic monuments, opens the possibility of different temporal and cultural attribution. Medieval written sources, namely charters of Stjepan II Kotromanić, Tvrtko I Kotromanić and Queen Jelena as well as the epigraphic plate of Ban Kulin found in Biskupići near Visoko, allow the assumption that the discovered architectural remains in Svibe could actually present traces of one of several archaeologically still unidentified medieval structures mentioned in the sources listed above. This is the first time that serious archaeological research, which could possibly give answers to key questions of medieval Bosnian history, has been undertaken. If the assumptions made about the medieval origin of the site prove correct in future research, it will significantly change the historical and cultural landscape of Visoko and Bosnia in medieval times.

Prilog

TABLA I

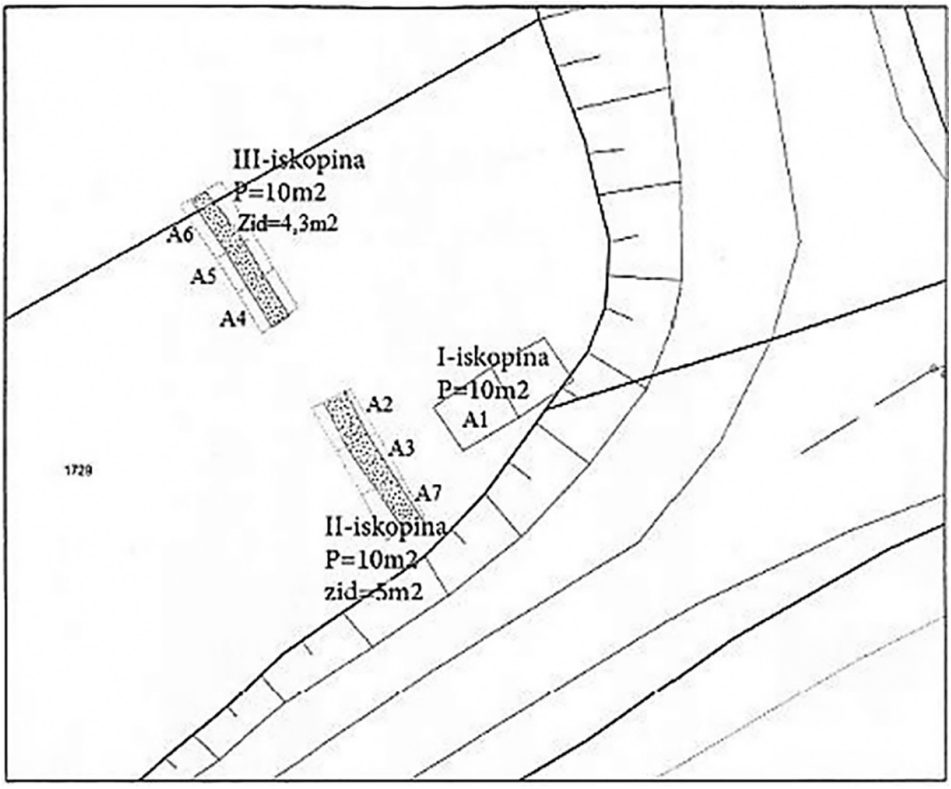

Geodetski snimak (skica) iskopina na Svibama
(Razmjer 1: 250)

TABLA II

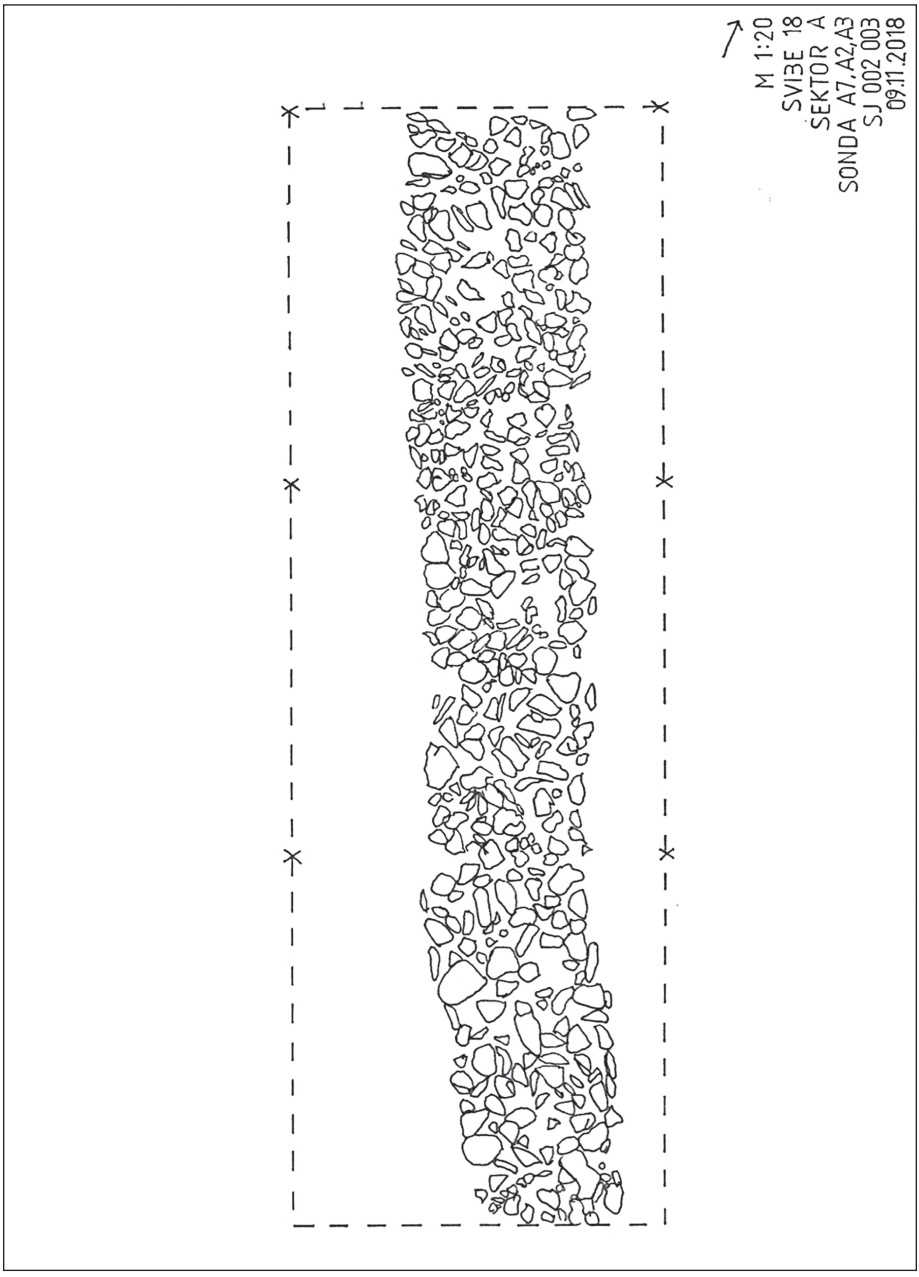

Crtež zidne konstrukcije u sondama A2, A3 i A7
(Crtač: dipl. arh. Amila Očuz)

TABLA III

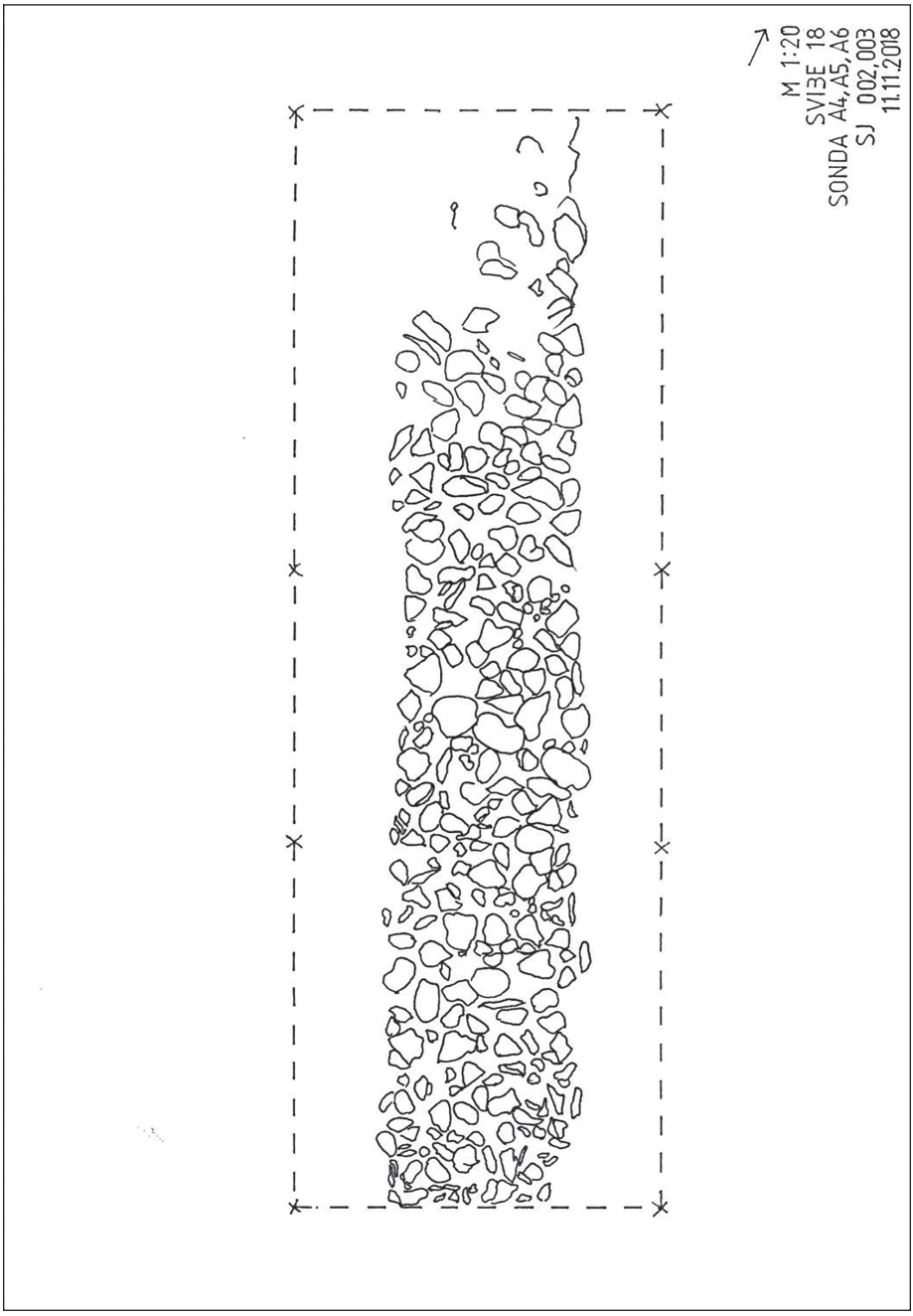

Crtež zidne konstrukcije u sondama A4, A5 i A6
(Crtač: dipl. arh. Amila Očuz)

TABLA IV

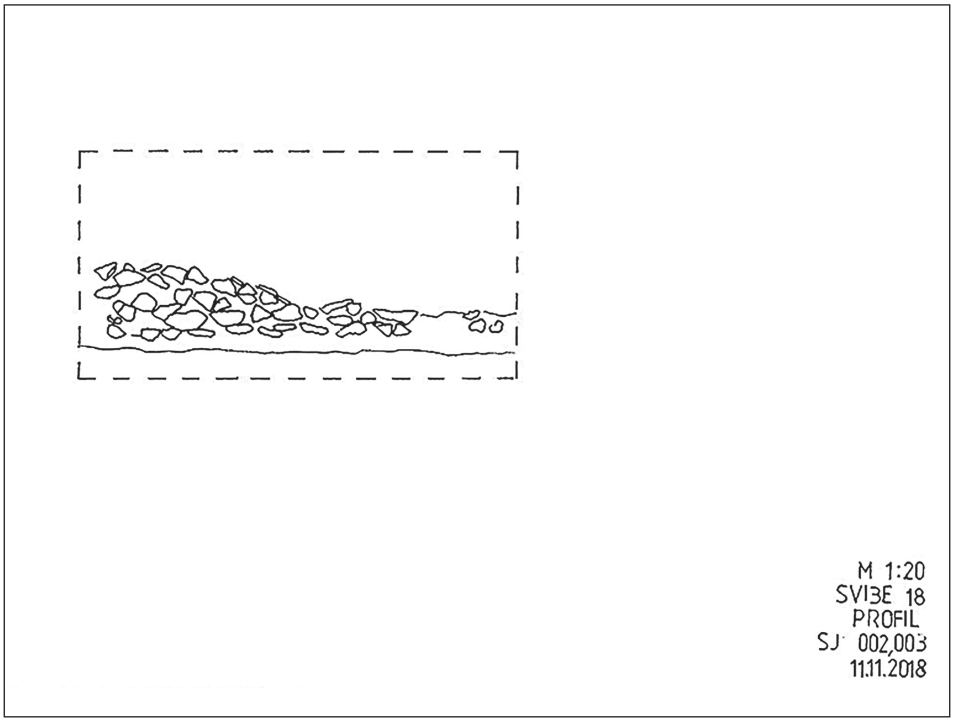

Crtež profila zidne konstrukcije u sondi A6
(Crtač: dipl. arh. Amila Očuz)

TABLA V

1

2

3

TABLA VI

4

5

6

TABLA VII

7

8

9

TABLA VIII

Prikaz položaja i pravca temeljnog zida u sondama A2, A3 i A7

TABLA IX

Prikaz položaja i pravca zidne konstrukcije u sondama A4, A5 i A6

TABLA X

TABLA XI

UDK 930.2(497.5 Dubrovnik) : 94(497.6 Visoko)''1414/1463''

Enes Dedić

Visoki i Podvisoki u odlukama vijeća Dubrovačke Republike (1415–1444) – Ispisi arhivske građe

Apstrakt: U radu su hronološki prezentirani odabrani ispisi iz triju vijeća Dubrovačke Republike: Velikog vijeća, Malog vijeća i Vijeća umoljenih, koji se odnose na Visoki i Podvisoki. Fondovi vijeća Dubrovačke Republike pohranjeni su u Državnom arhivu u Dubrovniku u serijama *Acta Consili Maioris*, *Acta Consili Minoris* i *Acta Consili Rogatorum*. Prezentirani ispisi potječu iz perioda od 1415. god., od kada je započeto zasebno bilježenje odluka svakog vijeća. Posljednja odluka iz ovog hronološkog okvira potječe iz juna 1444. god., što ukazuje na to kako u navedenim fondovima nema odluka u kojima se spominju Visoki i Podvisoki skoro posljednje dvije decenije egzistiranja srednjovjekovne Bosne. Frekventnost odluka u kojima se spominje Podvisoki ekvivalentna je značaju ovog mjesta kao trgovačkog središta koje su prepoznali dubrovački trgovci. U uvodnom dijelu rada doneseni su opći podaci o izvorima za historiju srednjovjekovne Bosne, arhivskoj građi Državnog arhiva u Dubrovniku te funkcioniranju vijećâ Dubrovačke Republike. Također je izvršena i analiza podataka o Visokom i Podvisokom u dubrovačkim vijećima te statistički prikazano učešće dubrovačke vlastele, građana i zanatlija u sudskim komisija.

Ključne riječi: Visoki, Podvisoki, srednjovjekovna Bosna, Dubrovčani, vijeća Dubrovačke Republike, sudske komisije, vlastela, trgovci

Uprkos zasvjedočenoj velikoj produkciji raznovrsnih pisanih dokumenata, od značajnih i sudbonosnih povelja bosanskih vladara do svakodnevnih priznanica kojima se regulirao ekonomski život, do danas je sačuvan relativno mali broj pisanih dokumenata iz perioda srednjovjekovne bosanske države. O velikoj produkciji isprava i dokumenata svjedoče podaci o brojnim kancelarijama na dvorovima vladara i vlastele, pisarima te ličnim arhivima vlastodržaca. Učestala prepiska vladara i vlastelina sa susjednim zemljama pruža dodatni uvid u frekventnu

razmjenu pisama i akata. Pored toga, pojedina gradska naselja imala su kompletnu administrativnu strukturu koja je podrazumijevala i izdavanje različitih dokumenata kao i njihovo pažljivo skladištenje, dok su veći gradski centri imali i javne pisare. Riječ je o dokumentima pisanim na pergameni i papiru ćiriličnim pismom na slavenskom (bosanskom) jeziku, te latiničnim pisanim na latinskom i italijanskom jeziku. Uobičajena pojava slabe očuvanosti srednjovjekovnog pisanog materijala dodatno je umanjena turbulentnom historijom ovog prostora i u kasnijim epohama kada je ta dokumentacija u novim sistemima potpuno izgubila vrijednost i bila nerazumljiva. Svjetlija je sudbina dokumenata koji su bili upućivani iz Bosne, kao i s informacijama koje su odlazile u susjedne zemlje. Zbog te činjenice skoro sva građa o srednjovjekovnoj Bosni danas se čuva u poznatim arhivima izvan Bosne i Hercegovine i to ponajviše u arhivima u Dubrovniku, Kotoru, Zadru, Veneciji, Napulju, Budimpešti i Vatikanu. Ovi arhivi predstavljaju izvorišta iz kojih su potekle skoro sve spoznaje kojima danas nauka raspolaže o historiji srednjovjekovne Bosne i Bošnjanima.

Teška dostupnost građe koja se nalazi izvan zemlje te otežano čitanje i razumijevanje rezultirali su publiciranjem izvora kako bi ovi dokumenti bili dostupni i približeni pripadnicima struke, ali i svim drugim zainteresiranim čitateljima. Izdavanje historijskih izvora vezanih za historiju srednjovjekovne Bosne započeto je u XIX st. te je do današnjeg vremena objavljen veći broj izdanja izvora različitog formata i namjene. Transkribirani arhivski dokumenti su se tokom posljednja dva stoljeća pokazali kao izuzetno zahvalne publikacije posredstvom kojih je uveliko olakšan posao historičarima.

Podatke o Visokom i njegovom podgrađu u najvećoj mjeri pružaju izvori dubrovačke, ali i domaće provenijencije sačuvani u Državnom arhivu u Dubrovniku. Arhivsku dokumentaciju koja pruža podatke o Visokom moguće je podijeliti na različite kancelarske i notarske spise, pisma i uputstva dubrovačkih vlasti svojim poslanicima, testamente, tužbe te odluke triju vijeća koja su zajedno sa knezom predstavljala osnovnu polugu vlasti u Dubrovačkoj Republici. Građa Dubrovačkog arhiva pruža širok spektar podataka o prilikama u bosanskoj državi, koji se kreću od sitnih kupoprodajnih ugovora i tužbi do najvažnijih državničkih sporazuma. U slučaju odluka triju dubrovačkih vijeća riječ je o raznovrsnim podacima koji omogućavaju uvid u sve segmente političkog, privrednog, urbanog i kulturnog života Dubrovačke

Republike. Veliki broj odluka tiče se susjednih zemalja te je kroz njih moguće istražiti politički i privredni odnos Republike sa susjednim vladarima i vlastelinima, komunikaciju sa drugim političkim akterima, davanje raznih vrsta dozvola na osnovu podnesenih zahtjeva, definiranje ekonomskog segmenta života Dubrovčana u drugim zemljama, upravljanje sudbenim sistemom koji je važio za dubrovačke građane na teritoriju susjednih zemalja, reguliranje njihovog statusa, donošenje odluka o komunikaciji vlasti sa svojim građanima, obezbjeđivanje pravovremenih informacija iz udaljenih gradova, a podaci ove vrste ukazuju na integriranost dubrovačkih građana u naselja u kojima obitavaju te njihovu interakciju sa domaćim stanovništvom.

Veliki broj podataka o događajima u Bosni pružaju upravo spomenuta vijeća: Veliko vijeće, Malo vijeće i Vijeće umoljenih. Sve serije odluka vijeća obuhvataju vremenski okvir od početka XIV st. do pada Dubrovačke Republike 1808. godine. Prvobitno su odluke sva tri vijeća zapisivane zajedno u seriju *Reformationes* (ukupno sadrži 34 sveska, najstariji svezak iz 1301. god.) hronološki kako su usvajane, međutim, zbog nepreglednosti od 1378. Veliko vijeće se upisuje u zaseban segment sveske, da bi se ta praksa primijenila i na ostala dva vijeća od 1387. godine. Od 1415. god. došlo je do potpunog razdvajanja bilježenja odluka vijeća te su odluke zapisivane u tri zasebne serije: *Acta Consilii Rogatorum* (1415–1763) obuhvata 211 svezaka, *Acta Minorii Consilii* (1415–1686) obuhvata 117 svezaka, *Acta Consili Maioris* (1416–1808) obuhvata 67 svezaka. Za usvajanje određene odluke najčešće je bila potrebna većina glasova prisutnih vijećnika (osim u izvjesnim slučajevima koji su teretili državnu blagajnu, kada je bila potrebna dvotrećinska većina). Glasanje se vršilo ubacivanjem kuglica u kutije, a kako bi donesena odluka dobila pravni osnov, propisan je minimum prisutnih vijećnika: za Malo vijeće 6 članova, za Veliko vijeće 60 članova, dok je za funkcioniranje Vijeća umoljenih bilo potrebno prisustvo 30 članova.[1] Iako je dolazilo do prebacivanja pojedinih pitanja sa jednog vijeća na druga, moguće je definirati podjelu nadležnosti između tri vijeća. Veliko vijeće je predstavljao najviši organ vlasti, redovno je odlučivalo o izboru dužnosnika (poslanstava i različitih funkcija unutar Republike), davalo je saglasnost za uvoz i izvoz dobara i pružanja različitih usluga, donosilo je odluke o upućivanju

[1] Gelčić 1910: 545–555; Dinić 1951: 3–6; Veselinović 1999: V–VIII; Lonza-Šundrica, 7–8.

poslanstava, određivalo visinu iznosa diplomatskih poklona poslanicima susjednih zemalja koji su dolazili u Dubrovnik. S vremenom su najznačajnije nadležnosti Velikog vijeća prenesene na Vijeće umoljenih, čije su kompetencije bile odlučivanje o najvažnijim državničkim pitanjima koja su zahtijevala poseban oprez. U okviru ovog vijeća donošene su odluke vezane za diplomatske misije, sastavljanje pisama i uputstava za dubrovačka poslanstva ili ovlaštavanje kneza i Malog vijeća za pripremu pisama, komunikaciju sa susjednim vladarima i vlastelinima, financijske izdatke za određene političke ili ekonomske poduhvate, kao i izdavanje različitih dozvola. S druge strane, Malo vijeće je donosilo odluke o svakodnevnim poslovima koji nisu imali naglašen važan državni karakter, posebnu brigu je vodilo o sastavljanju sudskih komisija za sporove Dubrovčana koji su bili izvan granica Republike. Do sada je publiciran veći broj kompletnih svesaka iz serije *Reformationes* zaslugama priređivača: Ivana Tkalčića, Josipa Gelcicha, Mihaila Dinića, Zdravka Šundrice, Nelle Lonze, te publikacije u kojima su objavljene odabrane odluke vijeća iz prve polovine XV st. koje su priredili Nikola Jorga, Andrija Veselinović, te Danko Zelić i Ana Plosnić Škarić.[2]

Srednjovjekovna prošlost visočkog područja adekvatno je obrađena u historiografiji, a posebno se izdvajaju monografska obrada visočkog kraja u srednjem vijeku iz pera Pave Anđelića te značajna publikacija Desanke Kovačević-Kojić o naseljima i trgovini u srednjovjekovnoj Bosni.[3] Značaj odluka triju dubrovačkih vijeća za rekonstrukciju ekonomske djelatnosti u Visokom tokom XV st. prepoznat je i naglašen u ovim publikacijama. Prateći odluke vijeća u zajedničkom ambijentu s ostalim izvorima dubrovačke provenijencije Kovačević-Kojić u svojim pristupima definira konture razvoja Podvisokog kao ekonomskog centra. Prema ovim istraživanjima, do početne etape razvoja gradskog naselja dolazi u drugoj polovini XIV st., dok je najveći ekonomski uspon Podvisoki doživio dvadesetih i tridesetih godina XV st. kada u ovom mjestu boravi veliki broj poslovnih ljudi iz Dubrovnika i kada je ovdje egzistirala i brojna dubrovačka kolonija. Razvoj Podvisokog u uskoj je vezi sa razvojem rudarske proizvodnje u Bosni koja je privukla strane poduzetnike sa kapitalom, što je u konačnici dovelo do razvoja gradskih naselja s izrazito ekonomskim karakterom. Uprkos

[2] Tkalčić – Gelcich 1879–1897; Jorga 1897; Dinić 1951; Dinić 1964; Veselinović 1997; Lonza-Šundrica 2005; Lonza 2011; Zelić – Plosnić Škarić 2017.
[3] Kovačević 1961; Kovačević-Kojić 1978; Anđelić 1984.

činjenici kako se u Podvisokom nisu nalazile rudarske jame, ovo mjesto se postepeno razvija u drugoj polovini XIV st. te u prvoj polovini XV st. postaje najznačajnije privredno središte centralne Bosne, prepoznato kao mjesto trgovanja različitim rudama i drugim materijalima. Ovoj pojavi uveliko je doprinio geografski položaj Visokog, koji se nalazio između srednjobosanskog rudarskog bazena koji su činili važni rudnici u Ostružnici, Fojnici i Kreševu, značajnog rudarskog središta Olova, te putnim komunikacijama sa sjevernim i južnim krajevima. Trgovci su u prvim decenijama XV st. za svoj boravak radije birali Podvisoki u blizini vladareva dvora nego nerazvijena rudarska naselja. Od kraja XIV st. prati se povećana aktivnost domaćih trgovaca u Podvisokom koji se izdvajaju poslovnom sposobnošću i stečenim kapitalom, što je najbolje ilustrirano kroz primjer Milaša Radomirića, koji je 1392. god. primljen u red dubrovačkih građana. Prema istraživanjima Kovačević-Kojić, dubrovačka naseobina u Visokom uspostavljena je najvjerovatnije 1412. god., kada je u njoj boravilo 370 Dubrovčana. Ekonomsko jačanje Podvisokog uvjetovalo je i povećan uvoz različitih luksuznih roba u ovo mjesto. Do naglog opadanja značaja Podvisokog dolazi tridesetih godina XV st., dok uporedo raste broj Dubrovčana u susjednoj Fojnici, u kojoj se nalazio značajan rudnik srebra i gdje se posljednjih decenija bosanske samostalnost nalazila najveća dubrovačka kolonija poslije Srebrenice. Očigledne promjene u sistemu poslovanja rudama uvjetovale su prelazak dubrovačkih trgovaca iz Visokog u Fojnicu, pri čemu je došlo do značajnog ekonomskog slabljenja Podvisokog.[4]

Ovom prilikom se obrađuju sve odluke dubrovačkih vijeća o Visokom i Podvisokom nastale u period od 1415. do 1444. godine. Uvid u kompletne sveske triju vijeća iz perioda od 1445. do 1463. god. ukazuju na to kako se Visoki i Podvisoki više ne pojavljuju u ovim dokumentima do sloma bosanske države. Ova je činjenica uvjetovana pojašnjenim promjenama u sistemu poslovanja rudarskim proizvodima. Uprkos činjenici kako su ovi izvori bili predmetom analize u spomenutim naučnim studijama, veliki broj ovih dokumenata zbog svoje tipske forme ranije nije prezentiran kao zaseban ispis ili detaljnije pojašnjenje. S obzirom na frekventan dolazak i boravak Dubrovčana u Visokom i Podvisokom, broj od 153 odluke u kojima se na direktan način tretira određena pojava u ovim mjestima u naznačenom vremenskom okviru

[4] Kovačević 1961: 66–73; Kovačević-Kojić, 1978: 35–36, 65–74; Anđelić 1984: 131–156, 305–309.

ne predstavlja iznenađenje. Statistički posmatrano, najveći broj odluka potječe iz rada Malog vijeća 138 (sveske 1–10), Vijeća umoljenih 13 (sveske 3–5) i Velikog vijeća 2 (sveske 1 i 4) odluke. Radi se o odlukama pisanim na latinskom jeziku uz korištenje velikog broja skraćenica svojstvenih latinskoj srednjovjekovnoj pisarskoj praksi. Dokumenti su poprilično dobro očuvani i solidno čitki. Daleko najveći broj odluka se odnosi na Podvisoki, gdje je i bilo smješteno ekonomsko središte i gdje su boravili Dubrovčani. S druge strane, Visoki se kao administrativni centar u ovom periodu u odlukama vijeća spominje samo u 14 odluka. S obzirom na latinizaciju imena, Visoki i Podvisoki se u ovim odlukama javljaju u sljedećim varijantama: Visochi, Poduisochi, Poduisocchi, Podvisoch, Pothuisochi, Pod Visochi, Subvisochi, Subuisochi, Sub Visochy, Sub Visochi, Sub Visocchi, Subuisochi, Subuisoch, Sub Vissochi, Subtusuisochi, Subtus Visochi, Subtus Visochy, Suctus Visochi, Souisochi, Sotouisochi, Sotouisochy, Sottouisoch, Sottouisochi, Sotvisochi, Sotouisochi, Sottouichi, Sot Visochi, Soto Visochi, Soto Visochi, Sotto Visochi, Socto Visochi, Suothuissoch, Suothuisoch, Suothuissoch, Sothouissochi, Sothuisoch, Sot Poduisochi. Karakteristika odluka sva tri vijeća jeste da se radi o kratkim navodima u kojima je definirana odluka određenog vijeća o postavljenom upitu odnosno problemu koji je iskrsao. Iako šture i ponekad jednolične, informacije pružaju značajne podatke o ekonomskom životu Visokog i u najvećoj mjeri njegova podgrađa. Svakako da informacije ovog tipa, uzimane u obzir u većem broju, pružaju prvoklasne elemente u formiranju šireg mozaika života u ovom mjestu.

Najbrojniji segment ove vrste izvora – odluke Malog vijeća – pružaju u najvećoj mjeri podatke o sudskim procesima u kojima su donesena imena jednog konzula, dvojice sudija, podnosioca tužbe te tužene strane. Članovi komisija bili su najčešće ugledna vlastela ili ugledniji dubrovački građani. Prema dubrovačkim zakonima, komisija je spor rješavala u mjestu gdje je i nastao. Iako se na prvi pogled čini kako se radi o jednoličnim odlukama, ova vrsta izvora donosi značajne podatke o dubrovačkoj vlasteli, trgovcima i zanatlijama koji su ponekad i više decenija boravili u Podvisokom. U ovako koncipiranim odlukama učestalo se susreću i imena domaćih ljudi koji se uključuju u trgovinu i općenito sistem poslovanja, te je navedena i njihova uloga u pojedinom sporu. Pored domaćih ljudi, prema ovoj vrsti odluka moguće je pratiti i kretanje trgovaca iz drugih bosanskih gradskih naselja i njihovo pojavljivanje u Podvisokom. Interesantne su i odluke koje ukazuju na

raspravu dubrovačkih građana koji borave ovdje sa kaštelanom utvrđenog grada Visokog Tvrtkom Borovinićem. Analizom svih sudskih komisija koje su se sastajale u Visokom i Podvisokom u ovom periodu moguće je doći do zaključka kako je najveći broj parnica održan u periodu 1427–1429. godine. Također je moguće doći i do pojedinačnih rezultata o učešću dubrovačke vlastele i građana u radu ovih komisija. Pored toga, izvršena analiza pokazuje i prisutnost zanatlija u ovim mjestima i to ponajviše zlatara, krojača i podstrigača sukna.

Tab. 1. Učešće dubrovačkih vlastelina u sudskim komisijama u Visokom i Podvisokom (1415–1444)

Ime vlastelina	Prvo učešće	Zadnje učešće	Godine u kojima je ostvareno učešće	Broj učešća	Konzul	Sudija
Pavle Nikole Gučetić	1428	1432	1428, 1429, 1430, 1431, 1432	30	7	23
Nikola Mi. Rastić	1426	1429	1426, 1427, 1428, 1429	29	17	12
Pavle Ni. Pucić	1419	1428	1419, 1426, 1427, 1428	23	6	17
Martol Crijević	1419	1427	1419, 1420, 1422, 1427	19	19	0
Andrija Mi. Rastić	1428	1437	1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1437	19	2	17
Junije Kalić	1429	1431	1429, 1430, 1431	15	12	3
Nikola Ju. Crijević	1418	1427	1418, 1419, 1421, 1422, 1423, 1423, 1424, 1427	13	11	2
Francisko Benešić	1428	1428	1428	12	0	12
Martin Bunić	1429	1431	1429, 1431	11	2	9
Nikola S. Gučetić	1417	1419	1417, 1418, 1419	7	3	4
Marin T. Prodanelić	1417	1418	1417, 1418	7	4	3

Ime vlastelina	Prvo učešće	Zadnje učešće	Godine u kojima je ostvareno učešće	Broj učešća	Konzul	Sudija
Ivan Mi. Lukarević	1427	1431	1427, 1430, 1431	6	0	6
Marin An. Bundić	1429	1439	1429, 1431, 1433, 1437, 1439,	6	1	5
Marin Lukarević	1417	1421	1417,1419, 1420, 1421	5	3	2
Paladin Gundulić	1417	1427	1417,1419,1420, 1427	5	0	5
Ivan Lamprić	1436	1437	1436, 1437	5	0	5
Ivan Albertov	1425	1431	1425, 1427, 1428, 1431	5	0	5
Nikola Aloj. Gučetić	1419	1431	1419, 1431	4	2	2
Paladin Ni. Gučetić	1428	1431	1428, 1431	4	1	3
Nikola Sa. Bunić	1436	1437	1436, 1437	4	4	0
Kliment A. Gučetić	1437	1442	1437, 1439, 1442	4	3	1
Simon Rastić	1417	1419	1417,1418, 1419	3	2	1
Junije M. Crijević	1417	1418	1417, 1418	3	0	3
Vlaho Sa. Bobaljević	1419	1421	1419, 1421	3	0	3
Ivan Ni. Gučetić	1423	1423	1423	3	2	1
Mihail Menčetić	1418	1419	1418, 1419	2	0	2
Benedikt Mar. Gundulić	1419	1419	1419	2	2	0
Miho Mari. Rastić	1419	1421	1419, 1421	2	0	2
Federik Raf. Gučetić	1426	1426	1426	2	0	2
Luka An. Sorkočević	1427	1428	1427, 1428	2	2	0
Matko Gučetić	1427	1428	1427, 1428	2	0	2
Ivan Do. Buća	1432	1432	1432	2	0	2
Marin Buća	1437	1438	1437, 1438	2	2	0

Ime vlastelina	Prvo učešće	Zadnje učešće	Godine u kojima je ostvareno učešće	Broj učešća	Konzul	Sudija
Dominik Bobaljević	1418	1418	1418	1	1	0
Ivan Si. Gučetić	1418	1418	1418	1	0	1
Nikola Lu. Gučetić	1418	1418	1418	1	0	1
Jakov Iv. Gundulić	1421	1421	1421	1	0	1
Ivan Ja. Gundulić	1421	1421	1421	1	1	0
Franko Raf. Gučetić	1421	1421	1421	1	0	1
Marin J. Gučetić	1427	1427	1427	1	0	1
Jakov Na. Gundulić	1427	1427	1427	1	0	1
Dobre Kalić	1431	1431	1431	1	0	1
Junije Ni. de Martinušić	1431	1431	1431	1	0	1
Ivan Bundić	1432	1432	1432	1	0	1
Jakov Mart. Crijević	1442	1442	1442	1	0	1
Andrija Lu. Sorkočević	1444	1444	1444	1	1	0
Nikola And. Bundić	1442	1442	1442	1	0	1

Tab. 2. Učešće dubrovačkih građana u sudskim komisijama u Visokom i Podvisokom (1415–1444)

Ime građanina	Prvo učešće	Zadnje učešće	Godine u kojima je ostvareno učešće	Broj učešća	Konzul	Sudija
Vukac Dabiživović Mura	1415	1438	1415, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1429, 1431, 1432, 1436, 1437, 1438	21	4	17

Ime građanina	Prvo učešće	Zadnje učešće	Godine u kojima je ostvareno učešće	Broj učešća	Konzul	Sudija
Bogdan Veliki (Grando, Magnus) Radovanić	1420	1429	1417, 1420, 1421, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429	19	4	15
Živko Milinović	1418	1427	1418, 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1427	14	2	12
Maroje Đurđević	1423	1427	1423, 1424, 1427	5	1	4
Lukša Jurjević	1425	1429	1425, 1426, 1429	5	0	5
Nikola Radinov	1420	1428	1420, 1422, 1428	3	0	3
Nikša Radina Ilić	1426	1428	1426, 1428	3	0	3
Maroje Radogostić	1419	1419	1419	2	0	2
Nikša Radinović	1422	1426	1422, 1426	2	0	2
Antoje Dobrosalić	1423	1424	1423, 1424	2	0	2
Nikola Radina Medanić	1426	1427	1426, 1427	2	0	2
Nikola Radina Ilić	1426	1428	1426, 1428	2	0	2
Radut Tudrović	1439	1439	1439	2	0	2
Ivan Bogišić	1444	1444	1444	2	0	2
Juraj Radoslalić	1415	1415	1415	1	1	0
Vukac Tupačić	1415	1415	1415	1	0	1
Pribinja Marojević	1415	1415	1415	1	0	1
Radoslav Mrđa	1415	1415	1415	1	1	0
Metas Debravić	1415	1415	1415	1	0	1
Radin Skvosnić	1415	1415	1415	1	1	0
Vlahota Krivaldić	1415	1415	1415	1	0	1

Ime građanina	Prvo učešće	Zadnje učešće	Godine u kojima je ostvareno učešće	Broj učešća	Konzul	Sudija
Andruško Nemanjin	1415	1415	1415	1	0	1
Radelja Gusić	1419	1419	1419	1	0	1
Jurak Skozonić	1421	1421	1421	1	0	1
Lukša Bratosalić	1421	1421	1421	1	0	1
Grgur zvani Regoje	1422	1422	1422	1	0	1
Konstantin Tololović	1422	1422	1422	1	1	0
Bogmil Radovanić	1423	1423	1423	1	0	1
Andrija Pribisalić	1423	1423	1423	1	0	1
Polo de Gleya	1423	1423	1423	1	0	1
Nikola Zvjezdić	1424	1424	1424	1	0	1
Stjepko Pribisalić	1424	1424	1424	1	0	1
Milat Milešković	1425	1425	1425	1	0	1
Juraj Kuzić	1425	1425	1425	1	1	0
Batko Mislinović	1425	1425	1425	1	0	1
Nikša Medanić	1425	1425	1425	1	0	1
Nikša Tvrdaković	1426	1426	1426	1	0	1
Marin Bratkov	1427	1427	1427	1	0	1
Luka Georgija	1428	1428	1428	1	0	1
Dominik Nikšić	1428	1428	1428	1	0	1
Tomas Klarić	1429	1429	1429	1	0	1
Dominik Alegreti	1437	1437	1437	1	0	1
Ljubiša Tvrdičević	1438	1438	1438	1	0	1
Božićko Radovčić	1444	1444	1444	1	0	1
Radonja Radovčić	1444	1444	1444	1	1	0
Veselko Babčić	1420	1420	1420	1	0	1
Mihoč Zizerović	1419	1419	1419	0	0	1

Tab. 3. Zanatlije u Visokom i Podvisokom prema odlukama dubrovačkih vijeća (1415–1444)

Ime	Zanimanje	Godine u kojima se spominje
Milašin	krojač	1423, 1424, 1429
Milašin	podstrigač sukna	1421, 1426
Bogdan	podstrigač sukna	1417
Ivaniš	podstrigač sukna	1419
Ivan	podstrigač sukna	1424
Milat	krojač	1427
Radovac	podstrigač sukna	1427
Andruško Stjepković	zlatar	1428
Benac	zlatar	1428
Antonije Hranisalić	zlatar	1429
Radoje	krojač	1437
Vitko	zlatar	1437
Mileta	zlatar	1439

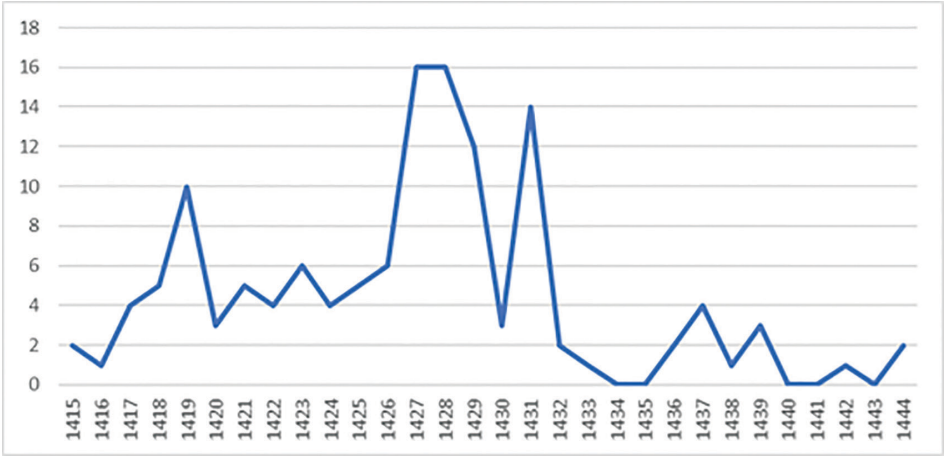

Broj sudskih komisija po godinama

Odluke Vijeća umoljenih u većoj mjeri tretiraju problematiku političke prirode, pa je zbog toga u ovoj vrsti izvora učestalije spominjan Visoki kao politički centar. Dubrovačke vlasti su održavale živu komunikaciju sa svojim vlastelinima i trgovcima u Visokom dajući im instrukcije za razgovore sa bosanskim kraljevima koji su učestalo boravili u ovom mjestu. U ovim odlukama sadržana je i rasprava

oko carina u Podvisokom i problemi dubrovačkih trgovaca s ovdašnjim carinicima. Kroz odluke Vijeća umoljenih sadržani su i podaci o trgovačkim radnjama u Podvisokom. Visoki i Podvisoki se u odlukama Velikog vijeća spominju samo nekoliko puta i ovi su podaci usko vezani za osnovnu zadaću ovog vijeća – donošenje odluka o dubrovačkim vanjskopolitičkim potezima u kojima je trgovina jedan od osnovnih elemenata.

1. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Juraj Radoslalić, konzul, Vukac Tupačić i Pribinja Marojević, sudije, na zahtjev Tome Martolija i drugih kreditora braće Angelija i Ivana Nikolića

"Giurach Radoslaglich consul, Vochac Tupacich, Pribigna Maroeuich judices fuerunt electi in suprascripto minori consilio in Sub Visochy ad instantiam Tome Martholi et aliorum creditorum Angeli Nicolich et Iuani eius fratris cum modis et condicionibus consuetis et presertim ut dictus Tomas nomine suo et aliorum creditorum recuperet omnia bona dicti quondam Angeli et ipsa apportet Ragusium ad manus dominii et quod scribatur dictis consuli et judicibus ut scribant ordinate dominio omnes res recuperandas quod dictum Tomam dictis nominibus et omnes quas secum apportabit." (1. 7. 1415) Consilium Minus I, 33v.

2. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Radoslav Mergia, konzul, Metas Debravić i Vukac Mura, sudije, na zahtjev Sotka Nikolića protiv Radonje Mieltoševića

"Radoslaus Mergia consul, Metas Debrauich, Volcaz Mora judices] electi fuerunt in Poduisochi ad petitionem Sotchi Nicolich contra Radognam Mieltoseuich cum modis et ordinibus consuetis." (24. 2. 1415) Consilium Minus I, 41.

3. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Radin Skvosnić, konzul, Vlahota Krivaldić i Andruško Nemanjin, sudije, na zahtjev Mateja Cvjetkovića i Milašina Bogšića protiv Pribinje i Radašina Marojevića

"Radin Squosnich consul, Vlacotha Criualdich, Andruscus Nemagna judices] electi fuerunt in Pothuisochi [tako] ad petitionem Mathey Zeuetchouich et Milassini Boghsich supra Pribignam Maroeuich et

Radassinum Maroeuich cum modis et condictionibus consuetis." (12. 12. 1416) Consilium Minus I, 98.

4. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola S. Gučetić, konzul, Marin T. Prodanelić i Bogdan Veliki (Magnus), sudije, na zahtjev Mihoča i Marinka Miloševića protiv Bogdana, podstrigača sukna, te Pribila Radmilovića i Vuka Vukojevića.

Sa strane: "Error in notatione nominum."
"Ser Nicolaus S. de Goze consul, ser Marinus T. de Prodanello, Bogdanus Magnus judices] electi fuerunt in Sotouisochi ad peticionem Micoci et Marinchi Miloseuich contra Bogdanum cimatorem, Pribium Radmilouich et Vuochum Vocoeuich cum modis et conditionibus usitatis." Sve prekriženo. (8. 11. 1417) Consilium Minus I, 163v.

5. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Si. Gučetić, konzul, Marin T. Prodanelić i Bogdan Veliki (Magnus), sudije, na zahtjev Stjepka Karamdića protiv Nikole Šumećijanića

"Ser Nicola Si. de Goze consul, ser Marinus Te. de Prodanello, Bogdan Magnus judices] electi fuerunt in Soto Visochi ad peticionem Stiepchi Caramdich contra Nicolam Sumechianich cum modis et condicionibus consuetis." (8. 11. 1417) Consilium Minus I, 164.

6. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Simon Rastić, konzul, Marin Lukarević i Paladin Gundulić, sudije, na zahtjev Donka Nikolina protiv Maroja i Matka

"Ser Simon de Resti consul, ser Marinus de Lucari et ser Paladinus de Gondola judices] electi fuerunt in Sotouisochi ad petitionem Donchi prescripti [Donchi Nichole] contra predictos Maroe et Matchum [Maroie et Matchum filios Velizchi] modis et conditionibus assuttis." (10. 11. 1417) Consilium Minus I, 164.

7. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola S. Gučetić, konzul, Marin T. Prodanelić i Junije M. Crijević, sudije, na zahtjev Vlahote Krankovića protiv Nikole Šumećijanića

"Ser Nicolaus S. de Goze consul, ser Marinus T. de Prodanello, ser Junius M. de Zrieua judices] electi fuerunt in Sotouisochi ad petitionem Vlacote Crancouich contra Nicolam Sumechianim modis et conditionibus consuetis." (17. 11. 1417) Consilium Minus I, 165.

8. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin T. Prodanelić, konzul, Junije M. Crijević i Živko Milinović, sudije, na zahtjev Jakše Junkovića protiv Pribila Pribiskuta

"Ser Marinus Th. de Prodanello consul, ser Junius M. de Crieua, Ziuichus Milinouich, judices] electi fuerunt in Soto Visochi ad peticionem Jacse Junchouich [tako] contra Pribillum Pribisciut [tako] cum modis et condicionibus consuetis." (6. 1. 418) Consilium Minus I, 177v.

9. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Dominik Bobaljević, konzul, Simon Rastić i Ivan Si. Gučetić sudije, na zahtjev Mihaila Sorkočevića protiv Vuka Vojčnića i njegovog sina Dobrašina

"Ser Dominicus de Babalio consul, ser Symon de Restis et ser Johannes Sy. de Gozis, judices] electi fuerunt in Srebrniça et Sub Visochi et in Crupan et in Vaglieuo ad petitionem ser Michaelis de Sorgo supra Voch Voychnich et Dobrassinum eius filium et etiam supra Nicolam filium dicti Voch et supra Maroyum Migleuich, Radossau de Gorasde et Ruschum Nicolich cum modis et conditionibus consuetis." (14. 8. 1418) Consilium Minus II, 6v.

10. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Prodanelić, konzul, Junije Mar. Crijević i Nikola Si. Gučetić, sudije, na zahtjev Mirka Miloševića protiv Jakše Paskvalića

"Ser Marinus de Prodanello consul, ser Junius Mar. de Creua, ser Nicola Si. de Goze judices] electi fuerunt in Subtus Visochi ad peticionem Mirchi Millosseuich contra Jaxam Pasqualich cum modis et conditionibus consuetis." (15. 8. 1418) Consilium Minus II, 7.

11. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Prodanelić, konzul, Nikola Ju. Crijević i Mihail Menčetića, sudije, na zahtjev Nikole Alojza Gučetića protiv Stanca, Radoja i Radojka sinova Miloslava

"Ser Marinus de Prodanello consul, ser Nicola Ju. de Zriua et ser Michael de Mençe} judices] electi fuerunt in Poduisocchi ad petitionem ser Nicole Aloysii de Goze supra Staneç, Radoe et Radoycho filios Miloslaui cum modis et condicionibus consuetis." (11. 12. 1418) Consilium Minus II, 27v.

12. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Prodanelić, konzul, Nikola Crijević i Mihail An. Menčetić, sudije, na zahtjev Jakše Junkovića i njegova brata Paskoja protiv Vitasa sina Mikoja Micojlina

"Ser Marinus de Prodanello consul, ser Nicola de Zriua et ser Michael An. de Menze judices] electi fuerunt in Podvisochi ad petitionem Jaxe Junchouich et Pascoe sui fratris supra Vitas filium Michoy Mizoylo cum modis et conditionibus consuetis." (22. 12. 1418) Consilium Minus II, 29v.

13. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Ju. Crijević, konzul, Pavle Ni. Pučetić i Nikola Lu. Sorkočević, sudije, na zahtjev Dobrašina Resevković protiv braće Pribinje i Rudine Marojevića

"Ser Nicola Ju. de Zriua consul, ser Paulus Nico. de Poza, ser Nicola Lu. de Goze judices] electi fuerunt in Suothuissoch ad petitionem Dobrassini Resseucouich contra Pribignam Maroieuich et Rudignum eius fratrem modis et condicionibus consuetis." (17. 1. 1419) Consilium Minus II, 37v.

14. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Junija Crijevića, konzul, Pavle Ni. Pučetić i Nikola Aloj. Gučetić, sudije, na zahtjev Maroja Radogostića protiva Ivaniša, podstrigača sukna

"Ser Nicola Junius de Zriua consul, ser Paulus Ni. de Poza, ser Nicola Aloy. de Goze, judices] electi fuerunt in Sub Visocchi ad petitionem Maroy Radogostich supra Iuanez cimatorem olim famulum eius cum modis et conditionibus consuetis." (15. 2. 1419) Consilium Minus II, 44.

15. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Simon Rastić, konzul, Marin Lukarević i Paladin Gundulić, sudije, na zahtjev Mihoča i Marinka Miloševića protiv Milovana Jurkovića

"Ser Symon de Resti consul, ser Marinus de Lucaris, ser Paladinus de Gondola, judices] electi fuerunt in Sub Visocchi ad petitionem Michoç et Marinchi Milosseuichi supra Milouan Jurchouich cum modis et conditionibus consuetis." (27. 2. 1419) Consilium Minus II, 48.

16. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Junija Crijevića, konzul, Pavle Ni. Pučetić i Mihailo Andr. Menčetić, sudije, na zahtjev Nikole Gučetića protiv Pribjena Dragoševića

"Ser Nicola Juni de Zriua consul, ser Paulus Ni. de Poza, ser Micael Andr. de Menze judices] electi fuerunt in Sothouissochi ad petitionem ~~predictorum~~ ser Nicole predicti ~~Johannis fratrum~~ de Gozis [tako] contra Pribien Draghosseuich modis et condicionibus consuetis." (4. 3. 1419) Consilium Minus II, 48v.

17. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Pavle N. Pučetić i Maroje Radogostić, sudije, na zahtjev Živka Milijenovića protiv Radohne Kutušića i Bogca Spanjačijevića

"Ser Martolus de Zriua consul, ser Paulus N. de Poza et Maroe Radogostich} judices] electi fuerunt in Sub Visocchi ad petitionem Ziuchi Milienouich supra Radochnam Chuthusich et Bogaç Spagnachieuich cum modis et condicionibus consuetis." (3. 4. 1419) Consilium Minus II, 54v.

18. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Pavle N. Pučetić i Maroje Radogostić, sudije, na zahtjev Ivana Brankovića protiv Brajka Pribilovića

"Ser Martolus de Zriua consul, ser Paulus N. de Poza et Maroe Radogostich judices] electi fuerunt in Sub Visocchi ad petitionem Iuanchi Branchouich supra Braychum Pribilouich cum modis et condicionibus consuetis." (3. 4. 1419) Consilium Minus II, 54v.

19. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Pavle Pucić i Mihoč Zizerović, sudije, na zahtjev trgovca Maroja Radogostića protiv Ivana i Teodora trgovaca u Bosni

"Ser Martholus de Zriua consul, ser Paulus de Poza, Michoz Zizerouich judices] electi fuerunt in Suothouissochi ad petitionem Maroe Radoghostich mercatoris contra Iuanum et Theodorum mercatores in Bossina modis et condicionibus consuetis." (17. 5. 1419) Consilium Minus II, 62v.

20. Izabire se sudska komisija u Podvisokom i Srebrenici u sastavu: Benedikt Mar. Gundulić, konzul, Blaž Sa. Bobaljević i Nikola Si. Gučetića, sudije, na zahtjev Nikše Okruglića protiv Radutka Mirčinovića, Matka i Luke sa Korčule

"Ser Benedictus Mar. de Gondola consul, ser Blasius Sa. de Babalio, ser Nicola Sy. de Goze judices] electi fuerunt in Srebrnica et in Sub Visochi ad petitione Nixe de Ocrugli supra Radutchum Mirçinouich et Mattchum et Lucam de Corzula cum modis et condicionibus consuetis." (10. 6. 1419) Consilium Minus II, 68.

21. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Podvisokom na zahtjev Mihaila Sorkočevića protiv Radoslava Barklače

"Item predicti consul et judices electi fuerunt in dictis locis ad petitionem ser Michaelis de Sorgo supra Radoslauum Barchlaça cum modis et condicionibus consuetis." (10. 6. 1419) Consilium Minus II, 68.

22. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Lukarević, konzul, Paladin Gundulić i Mihail Mari. Rastić, sudije, na zahtjev Novaka Stojkovića protiv Vukca Martinovića

"Ser Marinus de Lucharis consul, ser Palladinus de Gondola, ser Micael Mari. de Restis judices] electi fuerunt in Suothuisoch ad petitionem Nouachi Stoycouich contra Volchassum Martinouich modis et condicionibus consuetis." (22. 11. 1419) Consilium Minus II, 93v.

23. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Živko Milienović, konzul, Nikola Radinov i Radelja Gusić, sudije, na zahtjev Mirka Miloševića i Petra Juraševića protiv Lukše Bratosalića

"Ziuchus Milienouich consul, Nicola de Radin, Radegla Gusich judices] electi fuerunt in Sothuisochi ad petitionem Mirchi Miloseuich et Petri Juraseuich contra Luxam Bratosaglich et Biluth et alios mercatores qui habuerunt salmas et mercantias in carauana cum modis et condicionibus consuetis." (22. 1. 1420) Consilium Minus II, 105v.

24. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Lukarević, konzul, Paladin Gundulić i Veselko Babčić, sudije, na zahtjev Miljena Budisalića protiv Radoslava Voihnića i Raduta Trojanovića

"Ser Marinus de Lucari consul, ser Paladinus de Gondola, Veselchus Babçich judices] electi fuerunt in Sothuisochi ad petitionem Migleni Budisaglich contra Radoslauum Voichnich et Raduth Troianouich cum modis et condicionibus consuetis." (18. 8. 1420) Consilium Minus II, 145v.

25. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Živko Milinović i Bogdan Veliki (Grande), sudije, na zahtjev Tome Mar. Gučetića protiv Jakše Junkovića

"Ser Martolus de Zriua consul, Ziuchus Milinouich et Bogdan Grande judices] electi fuerunt in Sub Visochi ad petitionem Thome Mar. de Gozis ut procuratoris Laurentii fratris sui contra Jaxam Juncouich cum modis et condicionibus consuetis." (15. 10. 1420) Consilium Minus II, 151.

26. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola J. Crijević, konzul, Nikola Radina Ilić i Živko Milienović, sudije, protiv Mirka Miloševića

"Ser Nicola J. de Crieua consul, Nicola Radini Ilich, Giuchus Milienouich judices] electi fuerunt in Sottouisoch ad petitionem Jaxe et Pasquoe Junchouich supra Mirchum Miloseuich cum modis et condicionibus consuetis." (18. 2. 1421) Consilium Minus II, 177v.

27. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Crijević, konzul, Bogdan Veliki (Grandis) i Živko Milinović, sudija, na zahtjev Luke Pripkovića protiv Jakše Paskvića

"Ser Nicola de Zriua consul, Bogdanus Grandis, Ziuchus Milinouich judices] electi fuerunt in Poduisochi ad petitionem Luce Pripchouich contra Jachsam Pasquich modis et condicionibus consuetis." (18. 2. 1421) Consilium Minus II, 178.

28. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Lukarević, konzul, Mihail Mari. Rastić i Jakov Jo. Gundulić, sudije, na zahtjev Ivana Brankovića protiv Maroja Gojkovića, Mihoča, Maroja i Perka Razića

"Ser Marinus de Luchari consul, ser Micael Mari. de Restis, ser Jacobus Jo. de Gondola judices] electi fuerunt in Poduisochi ad peticionem Iuanchi Branchouich contra Maroe Goichouich, Michozium et Maroe et Peruchum Razich modis et condicionibus consuetis." (23. 5. 1421) Consilium Minus II, 194v.

29. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Ivan Ja. Gundulić, konzul, Franko Raf. Gučetić i Blaž Sa. Bobaljević, sudije, na zahtjev Marina Lukarevića protiv Mateja Lucinog sa Korčule

"Ser Johannes Ja. de Gondola consul, ser Francus Raph. de Goze, ser Blasius Saui. de Babalio judices] electi fuerunt in Sothuisoch ad petitionem ser Marini de Lucharis contra Matheum Luce de Corzula modis et condicionibus consuetis." (16. 6. 1421) Consilium Minus II, 199v.

30. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Vukac Mura, konzul, Jurak Skozonić i Lukša Bratosalić, sudije, na zahtjev Milašina, postrigača sukna, protiv Bogmila Radovanića i Jakše Cernija

"Volchazius Mura consul, Giurachus Schozonich, Luxa Brathossalich, judices] electi fuerunt in Sothuisoch ad petitionem Millassini zimatoris contra Bogmillum Radouanich et Jaxam Zerni modis et conditionibus consuetis." (11. 9. 1421) Consilium Minus II, 215v.

31. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Ju. Crijević, konzul, Georgije zvani Regoje i Bogdan Veliki (Magnus), sudije, na zahtjev Marina Georgija Radosalića protiv Laurencija Martola Gučetića, Nikole Radinova, Lukše Bratosalića i Vukca Mure

"Ser Nicola Ju. de Crieua consul, Gregorius dictus Reghoe, Bogdanus Magnus judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Marini Georgii Radosaglich contra Laurentium Martoli de Goze, Nicolam Radinum [ne vidi se] de Martolo, Luxam Bratosaglich et Volchaç Mora cum modis et conditionibus consuetis." (8. 1. 1422) Consilium Minus II, 238.

32. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola J. Crijević, konzul, Nikola Radinov i Vukac Mura, sudije, na zahtjev Pripka protiv Jakše

"Nicola de J. de Crieua consul, Nicola de Radin, Volchaç Mura judices] electi fuerunt in Sottouisoch ad petitionem de Pripcho supra Jaxam [ne vidi se] cum modis et condicionibus consuetis." (24. 1. 1422) Consilium Minus II, 243v.

33. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Konstantin Tololović, konzul, Nikša Radinović i Vukac Mura, sudije, na zahtjev braće Juraša i Ivana Tijekojevića protiv Pribinje Marojevića

"Constantinus Thololouich consul, Nixa Radinouich, Vochazius Mura judices] electi fuerunt in Suothuisoch ad peticionem Giurasii et Iuani

Thiecoeuich fratrum contra Pribignam Maroeuich modis et conditionibus consuetis." (24. 3. 1422) Consilium Minus II, 258v.

34. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Vukac Dabižinović i Živko Milienović, sudije, na zahtjev Grgura Gojsalića protiv Radašina i Pribinje Marojevića i Ivana Kuzića

"Ser Martolus de Zriua consul, Volcaç Dabixinouich et Giuchus Milienouich} judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Grgur Goissalich contra Radaxin et Pribignam Maroeuich et Iuan Chuzich cum modis et condictionibus consuetis." (27. 10. 1422) Consilium Minus III, 22.

35. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Maroje Jurković, konzul, Živko Milinović i Nikša Radinović, sudije, na zahtjev Vukca Dabiživović protiv Luke i Matka Pripkovića, te Pribinje i Radašina Marojevića

"Maroe Gurcouich consul, Giuchus Milinouich et Nixa Radinouich} judices] electi fuerunt in Poduisochi ad petitionem Volcaç Dabisiuouich supra Lucam et Matchum Pripcouich et Pribigna et Radassinum Maroieuich quod cum modis et condictionibus consuetis." (30. 1. 1423) Consilium Minus III, 44v.

36. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Junija Crijevića konzul, Živko Milinović i Antoje Dobrosalić, sudije, na zahtjev Juraja Tikojevića protiv Nikše Radinovića

"Ser Nicola Junii de Zriua consul, Giuchus Milinouich [prekriženo: consul], Anthoe Dobrosaglich judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Juray Tichoeuich contra Nixam Radinouich cum modis et condicionibus consuetis." (17. 2. 1423) Consilium Minus III, 47v.

37. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola G. Crijević, konzul, Živko Milinović i Bogmil Radovanić sudije, na zahtjev Lukše Bratosalića protiv Dobrašina poslovnog partnera Mirka zvanog Kordice

"Ser Nicola G. de Zriua consul, Giuchus Milinouich, Bogmil Radouanich judices] electi fuerunt in Subuisoch ad petitionem dicti Luxe Bratossalich supra Dobrassinum socium [prekriženo: Michoç] Mirchi dicto

Cordiça cum modis et condicionibus consuetis." (27. 4. 1423) Consilium Minus III, 65.

38. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Bogeta Radovanić Veliki (Grando), konzul, Vukac Mura i Andreas Pribisalić, sudije, na zahtjev poslovnih partnera Milata Mileškovića i Milete Vojničevića protiv Nikole Ratkovića

"Bogdan Radouanich Grando consul, Vochaz Mura, Andreas Pribisalich judices] ellecti fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Milat Milezchouich et Milleta Voinzeuich sociorum contra Nicolam Ratchouich qui fuit socius Marchi Chorde cum modis et condicionibus consuetis." (9. 8. 1423) Consilium Minus III, 83.

39. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Ivan Ni. Gučetić, konzul, Polo de Gleya i Maroje Đurđević, sudije, na zahtjev Jurja i Ivana Tikojevića protiv Lukše Bratosalića

"Ser Johannes Ni. de Goze consul, ser Polo de Gleya et Maroie Gurgheuich} judices] ellecti fuerunt [prekriženo: Sottos Visochi] in Sotvisochi ad peticionem Gurag et Iuan Tichoeuich supra Luxam Bratosalich cum modis et condicionibus consuetis." (26. 11. 1423) Consilum Minus III, 102.

40. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Ivan Gučetić konzul, Živko Milenović i Maroje Đurđević, sudije, na zahtjev Milašina protiv Andreje Murvića i njegova brata Stjepka

"Ser Johannes de Goze consul, Giuchus Milenouich, Maroe Gurgeuich judices] electi fuerunt in Suctus Visochi [tako] ad petitionem Milascini sutoris contra Andream Muriuich et supra Stipchum eius fratrem cum modis etc." (9. 12. 1423) Consilium Minus III, 105.

41. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Crijević, konzul, Ivan Ni. Gučetić i Živko Milinović, sudije, na zahtjev Vukca Dabiživojevića protiv Radelje Gusića

"Ser Nicola de Çrieua consul, ser Johannes Ni. de Goze, Giuchus Milinouich judices] ellecti fuerunt in Sotouisochi ad peticionem Vuochaç Dabisiuoeuich contra Radegliam Gusich cum modis et condicionibus consuetis." (20. 1. 1424) Consilium Minus III, 115v.

42. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Ju. Crijević, konzul, Živko Milin i Nikola Zvjezdić, sudije, na zahtjev

Nalka Vlahote Krankovića protiv Lukše Bratosalića, Milašina, krojača, i njegovog brata Ivana, podstrigača sukna

"Ser Nicola Ju. de Zriua consul, [prekriženo: Iuan] Ziucho de Milin et Nicola de Suesda} judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Nalchi Vlacote Crancouich contra Luxam Bratosaglich, Milassin sartorem, Iuan zimatorem fratrem Milasini cum modis et condicionibus consuetis." (16. 2. 1424) Consilium Minus III, 122.

43. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Ivan Milienović, konzul, Maroje Jurjević i Vukac Mura, sudije, na zahtjev Ivana Nikole Gučetića protiv Mihoča Nikolića

"Johannes Milienouich consul, Maroe Jurgeuich et Vulchaç Mura judices] electi fuerunt in Subtusuisochi ad petitionem ser Johannis Nicole de Goze contra Michoç Nicolich cum modis et condicionibus consuetis. Qui ser Johannes ad predicta facienda et exigenda constituit suum procuratorem Juragh Tichoeuich." (13. 3. 1424) Consilium Minus III, 130v.

44. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Bogdan Radovanić, konzul, Antoje Dobrosalić i Stjepko Pribisalić, sudije, na zahtjev Lukše Milienovića protiv poslovnih partnera Mirka Kranićijevića i Dobrašina

"Bogdan Radouanich consul, Antoe Dobrosalich, Stipchus Pribisalich judices] ellecti fuerunt in Sotuisochi ad peticione Luxe Milienouich contra Mirchum Cranichieuich et Dobraxinum eius socium cum modis et condicionibus consuetis etc." (27. 11. 1424) Consilium Minus III, 173v.

45. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Bogdan Veliki (Grando) konzul, Lukša Jurjević i Antoje Dobrosalić sudije, na zahtjev Lukše Pripkovića protiv Medoja Ratkova

"Bogdan Grando consul, Luxa Jurgeuich, Antoe Dobrosaglich) judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Luche Pripchouich contra Medoe de Ratcho cum modis et condicionibus consuetis." (27. 3. 1425) Consilium Minus III, 210v.

46. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Vukac Dabiživović, konzul, Lukša Jurković i Milat Milešković, sudije, na zahtjev Radašina Marojevića protiv Radina Dragišića zvanog Žilović

"Volchaç Dabisiuouich consul) Luxa Jurcouich et Milath Milezcouich} judices] electi fuerunt in Sub Visocchi ad petitionem Radassini Maroeuich contra Radinum Dragissich dictus Xilouich cum modis et condicionibus consuetis." (30. 4. 1425) Consilium Minus III, 220v.

47. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Juraj Kuzić, konzul, Lukša Jurjević, Ivan Albertov, sudije, na zahtjev Laurencija Martola protiv Radašina Marojevića

"Giurach Chuzich consul, Luxa Gurgeuich, Johannes Dalberto [tako, d'Alberto] judices] electi fuerunt in Sotuisochi ad peticionem Laurentii Martoli supra Radasin [prekriženo: Matcouich] Maroeuich cum modis et condicionibus consuetis." (14. 7. 1425) Consilium Minus III, 240v.

48. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Živko Milinović, konzul, Lukša Jurjević i Batko Mislinović, sudije, na zahtjev Tomka Vitkovića protiv Vukca Mure i Gojsava Radušinovića

"Giuchus Milinouich consul, Luxa Jurgeuich, Batchus [prekriženo: Milino] Mislinouich judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Thomchi Vitchouich supra Volchaç Mura et Goissauum Raduxinouich et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (14. 11. 1425) Consilium Minus III, 263v.

49. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Bogdan Veliki (Magnus), konzul, Vukac Mura i Nikša Medanić, sudije, na zahtjev Milašina Bogšića protiv Medoja Stančića

"Bogdan Magnus consul, Volchaç Mura, Nixa Medanich judices] electi fuerunt in Poduisochi ad petitionem Milasini Bogsich supra Medoe Stancich fratrem Goiacilli cum modis et condicionibus consuetis." (15. 11. 1425) Consilium Minus III, 263v.

50. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Pavle Ni. Pucić i Bogdan Veliki (Grando), sudije, na zahtjev braće Ivana i Jurja Tikojevića protiv Vukca Mure

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Paulus Ni. de Poza, Bogdan Grando judices] electi fuerunt in Socto Visochi ad petitione Iuan et Gurag Tichoeuich fratrum et cuiuslibet eorum contra Vochaç Mura cum modis etc." (8. 2. 1426) Consilium Minus III, 286v.

51. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Rastić, konzul, Pavle Pucić i Bogdan Veliki (Grande), sudije, na zahtjev Stjepka Pribisalića protiv Utješena rođaka Radmila Tolkovića

"Ser Nicola de Resti consul, ser Paulus de Poza et Bogdan Grande} judices] ellecti fuerunt in Subuisochi ad petitionem Stipchi Pribisalich contra Utiexen generum Radmii Tolchouich cum modis et conditionibus consuetis." (16. 2. 1426) Consilium Minus III, 287v.

52. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Vukac Dabiživović Mura i Nikola Radina Medanić, sudije, na zahtjev Luke Georgija Radosalića protiv Bojka Nenkovića, Milašina, podstrigača sukna, i njegova poslovnog partnera Matije

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, Vochaç Dabisiuouich Mura, Nicola Radini Medanich judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Luce Georgi Radosaglich contra Boichum Nenchouich, Milassin zimatorem et Matium socium dicti Milassini cum modis et conditionibus consuetis." (27. 6. 1426) Consilium Minus IV, 19.

53. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Vukac Dabiživović, konzul, Nikša Tvrdaković i Nikša Radinović, sudije, na zahtjev Bogdana Radovanića protiv Živka Radosalića, Bojka Nenkovića, Lavrice Andruška Nemanje i ostalih trgovaca koji su bili u karavanu

"Volchaç Dabisiuouich consul) Nixa Tuerdacouich et Nixa Radinouich, judices] electi fuerunt in Sub Visochi ad petitionem Bogdani Radouanich contra Giuchum Radosaglich, Boichum Nenchouich, Lauriçam Andruschi Nemagna et alios mercatores qui fuerunt in carauano in quo sindendo fuit furatis cum modis et condicionibus consuetis." (10. 9. 1426) Consilium Minus IV, 33v.

54. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Nikša Radina Đorđić, sudije, na zahtjev Laurencija Martolova protiv Jakše Paskvića

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, Nixa de Radin et Luxa de Georgio, judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Laurentii de Martolo contra Jaxa Pasquich cum modis et conditionibus consuetis." (10. 9. 1426) Consilium Minus IV, 33v.

55. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Pucić, konzul, Federik Ra. Gučetić i Vukac Dabiživović, sudije, na zahtjev Laurencija Martolova protiv Jakše Paskvića

"Ser Paulus Ny. de Poza consul, ser Federicus Ra. de Goze, Volchaç Dabisiuouich, judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem [prekriženo: ser] Laurentii Martholi de Goze [tako] contra Jaxam Pasquiçich cum dicitur Adasino cum modis et condicionibus consuetis." (10. 10. 1426) Consilium Minus IV, 40.

56. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Pucić, konzul, Federik Ra. Gučetić i Nikša Radina Ilić, sudije, na zahtjev Radena Tolinovića protiv Kostadina Tolinovića

"Ser Paulus Ny. de Poza [prekriženo: Goze] consul, ser Federicus Ra. de Goze, Nixa Radini Iliich judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Radieni Tolinouich contra Costadin Tolinouich cum modis et condicionibus conseutis." (24. 10. 1426) Consilium Minus IV, 43.

57. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Ju. Crijević, konzul, Pavle Ni. Pucić i Bogdan Veliki (Grando), sudije, na zahtjev Pripka Budisalića protiv Raduta Bogišića

"Ser Martholus Ju. de Zriua consul, ser Paulus Ny. de Poza et Bogdan Grando judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Pripchi Budisaglich contra Raduth Bogissich cum modis et condicionibus consuetis." (4. 2. 1427) Consilium Minus IV, 67.

58. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Pavle Ni. Pucić i Ivan Mi. Lukarević, sudije, na zahtjev Ruska Tripkovića i Nikše Rosičića protiv Nikše Radinova

"Ser Martolus de Crieua consul, ser Paulus Ni. de Poça, ser Johannes Mi. de Lucari judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Ruschi Tripchouich et Nixe Rosiçich supra Nixam de Radino cum modis et condicionibus consuetis." (8. 2. 1427) Consilium Minus IV, 68v.

59. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Pavle Ni. Pucić i Marin Bratkov, sudije, na zahtjev Nikše Rosičića protiv Nikole Radinova

"Ser Martolus de Crieua consul) ser Paulus Ni. de Poça, Marinus de Braticho judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem Nixe Rosicich

contra Nicolam de Radino cum modis et condicionibus consuetis." (19. 2. 1427) Consilium Minus IV, 71.

60. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Pavle Pucić, Ivan Mi. Lukarević, na zahtjev Gojsava Radužinića protiv Dobrašina Veseoković, Radelje Dabiživovića, Nikše Čeljubinovića, Vlatka Gojakovića i Bogdana Radovanića

"Ser Martolus de Zrieua consul, ser Paulus de Poza, ser Johannes Mi. de Lucari judices] electi fuerunt Sotto Visochi ad peticionem Goissaui Raduxinich supra Dobrassinum Veseochouich, Radegliam Dabisiuouich, Nixam Zelubinouich, Vlatchum Goiachouich et Bogdan Radouanich, cum modis et condicionibus consuetis." (11. 3. 1427) Consilium Minus IV, 75bisv.

61. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marol Crijević, konzul, Pavle Ni. Pucić i Ivan Lukarević, sudije, na zahtjev Radelje Dabiživovića protiv Radina Silovića

"Ser Martolus de Zrieua consul, ser Paulus Ni. de Poza, ser Johannes de Lucari judices] electi fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Radeglie Dabisiuouich supra Radin Silouich cum modis et condicionibus consuetis." (13. 3. 1427) Consilium Minus IV, 76v.

62. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Nikola Rastić i Pavle Pucić, sudije, na zahtjev Branisava Bogčinovića i Nikole Pticića protiv Antoja Valaočića

"Ser Martolus de Zrieua consul, ser Nicola de Resti, ser Paulus de Poza judices] electi fuerunt in Sub Visochi ad peticionem Branissaui Bogçinouich et Nicole Ptizich contra Antoie Valaoçich cum modis et condicionibus consuetis." (10. 5. 1427) Consilium Minus IV, 88.

63. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Nikola Rastić i Pavle Pucić, sudije, na zahtjev Vukca Mure protiv Mrdoja i Benka Stančića

"Ser Martolus de Zrieua consul, ser Nicola de Resti, ser Paulus de Poza judices] electi fuerunt in Pod Visochi ad peticionem Vochaç Mura contra Merdoe et Benchum Stançich et eorum bona cum modis et condicionibus consuetis." (13. 5. 1427) Consilium Minus IV, 88v.

64. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Živko Milinović i Ivan Albertov, sudije, na zahtjev Gojsava i Milata protiv Dobrašin Veseoković, Nikša Mrdojević, Nikole Rastića, Vlatka Gojanovića, Bogdana Velikog (Granda), Nikše Čeljubinovića i Radelje Gusića

"Ser Martolus de Zrieua consul, Giuchus Milinouich, Johannes de Alberto judices] electi fuerunt in Soto Visochi ad peticionem Goissaui et Milath supra Dobraxin Veseochouich, Nixam Merdoeuich, ser Nicolam de Resti, Vlatchum Goianouich, Bogdan Grandum, Nixam Zelubinouich et Radeglam Gusich et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (12. 6. 1427) Consilium Minus IV, 94.

65. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Nikola Rastić i Maroje Đurđević, sudije, na zahtjev Tome Bunića i Nikole Gio. Kabužića i Radelje Dabživovića protiv Radina Silovića

"Ser Martolus de Zrieua consul, ser Nicola de Resti et Maroe Giurgeuich judices] electi fuerunt in Soto Visochi ad peticionem ser Tome de Bona et ser Nicole Gio. de Caboga tutorum heredum Gergur et ad peticionem Radegle Dabisiuouich contra Radin Silouich cum modis et condicionibus consuetis." (12. 6. 1427) Consilium Minus IV, 94.

66. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Nikola Mi. Rastić i Nikša Radina Medanić, sudije, na zahtjev Mirka Kranićijevića protiv Milata Mileskovića i Milete Voinčića

"Ser Martolus de Zriua consul, ser Nicola My. de Restis, Nixa Radini Medanich judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Mirchi Cranichieuich contra Milath Milezcouich et Miletam Voinçich cum modis et condicionibus consuetis." (21. 6. 1427) Consilium Minus IV, 96v.

67. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Ju. Crijević, konzul, Nikola My. Rastić i Nikola Radina Ilić, na zahtjev Vukca Dabživovića protiv Marina Jo. Gučetića, Živka Milinovića, Živka Lamprovića, Nikše Čeljubinovića i Radosava Čižna

"Ser Martolus Ju. de Zriua consul, ser Nicola My. de Restis, Nicola Radini Iliich judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Volchazi Dabisiuouichi contra ser Marinum Jo. de Goze, Giuchum Milinouich,

Giuchum Lamprouich, Nixam Zeglubenouich et Radosaum Xizno cum modis et condicionibus consuetis." (29. 6. 1427) Consilium Minus IV, 98.

68. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Ju. Crijević, konzul, Nikola Mi. Rastić i Živko Milinović, sudije, na zahtjev Ratka Marojevića protiv Vlahuše sina Dominika Menčetića

"Ser Martholus Ju. de Zriua consul, ser Nicola My. de Restis et Giuchus Milinouich} judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Ratchi Maroeuich contra Vlacusam filium naturalem ser Dominici de Menze cum modis et conditionibus consuetis." (15. 7. 1427) Consilium Minus IV, 100.

69. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Luka An. Sorkočević, konzul, Marin J. Gučetić i Jakov Na. Gundulić, sudije, na zahtjev Staniše de Zanne, Vlahote Dabiživovića, Božidara iz Olova, Pribitka Bokšića, Bogosava Radosalića, Milovca trgovca, Radosava Račnića, Milata, krojača, Veselka i Radovca, podstrigača sukna

"Ser Lucas An. de Sorgo consul, ser Marinus J. de Goze, ser Jacobus Na. de Gondola judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Stanise de Zanne supra Vlacota Dabisiuouich, Bosidar de Piombo, Pribitcho Bochsich, Bogosauum Radosaglich, Milouaç mercatorem, Radossauum Rachnich, Milath sartore, Veselcho nepie [tako] et Radouaç cimatorem et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (24. 7. 1427) Consilium Minus IV, 101.

70. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Crijević, konzul, Nikola Mi. Rastić i Vukac Mura, sudije, na zahtjev Stjepka Ostojića protiv Vlahuše sina Dominika An. Menčetića

"Ser Martolus de Crieua consul, ser Nicola Mi. de Resti, Volchaç Mora judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Stiepchi Ostoich contra Vlachusam filium naturalem ser Daminici An. de Mençe cum modis et condicionibus consuetis." (31. 7. 1427) Consilium Minus IV, 102v.

71. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martol Ju. Crijević, konzul, Nikola Mi. Rastić i Živko Milinović, sudije, na zahtjev Vlahuše Dominika Andrije Menčetića protiv Ivana, podstrigača sukna.

"Ser Martholus Ju. de Zriua consul, ser Nicola My. de Restis, Giuchus Milinouich judices] electi fuerunt in Subuisochi ad petitionem Vlacuse Dominici Andree de Menze supra Iuan cimatorem cum modis et condicionibus consuetis." (7. 9. 1427) Consilium Minus IV, 108v.

72. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Crijević, konzul, Nikola Mi. Rastić i Matej Jo. Gučetić, sudije, na zahtjev Peritka sina Radača Zorotića protiv Bogosava Radosalića

[Prekriženo: "Volchaç Mura consul, Giuchus Milienouich, Nicola de Radin judices".] „Ser Nicola de Crieua consul, ser Nicola Mi. de Resti, ser Mateus Jo. de Goze judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Peritchi filii Radaç Zorotich supra Bogossauum Radossaglich." (8. 11. 1427) Consilium Minus IV, 117v.

73. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Nikole Pucića, konzul, Pavle Nikole Gučetić i Andrije Mi. Rastić, sudije, na zahtjev Bogdana Dabojevića protiv zlatara Andruška Stjepkovića i zlatara Benca

"Ser Paulus ser Nicole de Poza consul, ser Paulus Nicole de Goze, ser Andreas Mi. de Resti judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Bogdani Daboeieuich [tako] contra Andruscum Stiepchouich aurificem et contra Beneç aurificem et utrumque eorum cum modis et condicionibus consuetis." (16. 2. 1428) Consilium Minus IV, 140.

74. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Pucić, konzul, Paladin Ni. Gučetić i Andrija Mi. Rastić, sudije, na zahtjev Domka Nikolina protiv Nikše Radina Medanića i Antoja Valjazića

"Ser Paulus de Poza consul, ser Palladinus Ni. de Goze, ser Andreas Mi. de Resti judices] electi fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Domchi de Nicola supra Nixam Radin Medanich et Antoe Vaglaozich et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (16. 3. 1428) Consilium Minus IV, 148.

75. Georgije Dragošević iz Sane u svojstvu poslanika Doroteje, kćerke Balše Hrvatinića i unuke hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića, preuzima Dorotejin dio prihoda za kuću i imovinu hercega Hrvoja u Dubrovniku te dostavlja pisma i izjave. Dorotejinim

prihodima od Hrvojeve imovine u naredne četiri godine raspolagat će njen zet Tvrtko Borovinić, kaštelan utvrde Visokog

"Captum fuit de habendo Gregorium Dragoseuich de Sana pro vero nuntio donne Dorathee filie Balse olim fili magnifici ducis Cheruoye ad recipiendum et exigendum introitus et reditus et affictus domorum et possessionem dicti olim domini ducis Cheruoye pro dimidia spectante dicte donne Dorathee prout petuit minori consilio per literas sclauas pro parte dicte donne Dorathee et etiam per literas patentes latinas testimoniales factas per capitulum ecclesie Zagrabiensis datam in dominica letare 1423. Et similiter quod dicti introitus et affictus pro parte dicte d. Dorathee solui debeant comiti Tuertichoni Borouinich castellano castri Visochi pro annis quatuor proxime futuris ut in dictis literis aparet et expresse continebatur." Sa strane: „Pro introitibus donne Dorathee." (16. 4. 1428) Consilium Minus IV, 154.

76. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Andrija Mi. Rastić, konzul, Bogdan Veliki (Grande) i Ivan Albertov, sudije, na zahtjev Radovca Pribisalića protiv Živka Radivojevića, bivšeg sluge Nikše Rosičića

"Ser Andreas Mi. de Resti consul, Bogdan Grande, Johannes ser Alberti [tako] judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Radouaç Pribisaglich supra Giuchum Radiuoeuich qui fuit famulus Nixe Rosicich cum modis et condicionibus consuetis." (22. 4. 1428) Consilium Minus IV, 155v.

77. Izabire se sudska komisija u Podvisokom sastavu: Pavle Ni. Gučetić, konzul, Andrija Ni. Rastić i Nikola Radina, sudije, na zahtjev Vukca Dabživovića i Raduta Bogišića protiv Radoslava Picula

"Ser Paulus Ni. de Goze consul, ser Andreas Ni. de Resti [prekriženo: consul] Nicola de Radin, judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Volchaç Dabisiuouich [prekriženo: supra] et Raduth Bogisich contra Radossauum Pizuo cum modis et condicionibus consuetis." (27. 4. 1428) Consilium Minus IV, 156v.

78. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Pucić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Bogdan Veliki (Grandus), sudije, na zahtjev Marina Bundića i Živka Lamprova protiv Andrije Mi. Rastića, Vukca Mure, Mirosava i Pripka, Martola To. Gučetića, Ivana i Juraja Kuzića.

"Ser Paulus de Poza consul, ser Paulus Ni. de Goze, Bogdan Grandus judices] electi fuerunt ad peticionem ser Marini de Bonda et Giuchi de Lampro in Subvisochi supra ser Andream Mi. de Resti, Vochaç Mura, Mirossau et Pripchum, Martolum To. de Goze, Iuan et Giurach Chuzich, Gonchum Zelubinouich et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (17. 5. 1428) Consilium Minus IV, 162.

79. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Pucić, sudija, Paladin Ni. Gučetić i Nikša Radina Ilić, sudije, na zahtjev Dumka Nikolina protiv Nikole Doberkovića i Tvrtelja sina Radivoja Doberkovića

"Ser Paulus de Poza consul, ser Paladinus Ni. de Goze [prekriženo: ser], Nixa Radin Illich judices] electi fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Dumcho de Nicola supra Nicolam Doberchouich et Tuertedgel filium Radiuoi Doberchoich cum modis et condicionibus consuetis." (14. 6. 1428) Consilium Minus IV, 169v.

80. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Gučetić, Bogdan Veliki (Grandus) i Luka Georgija, sudije, na zahtjev Zunka i Nikše Čeljubina protiv Jurja Tikojevića zvanog Kuzić

"Ser Paulus Ni. de Goze consul, Bogdan Grandus et Lucas Georgii} judices] electi fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Zunchi et Nixe Giuchi Zelubin supra Giurach Tichoieuich dictum Cuzich cum modis et condicionibus consuetis." (25. 6. 1428) Consilium Minus IV, 171v.

81. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Pucić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Dominik Nikšić, sudije, na zahtjev Martola protiv Ruska Tripkovića i Nikše Rosičića

"Ser Paulus Ni. de Poza consul, ser Paulus Ni. de Goze, Dominchus Nixich judices] electi fuerunt in Subtus Visochi ad peticionem Laurentii Martoli supra Ruschum Tripchouich et Nixam Roxiçich cum modis et condicionibus consuetis." (29. 6. 1428) Consilium Minus IV, 173.

82. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Pavle Ni. Pucić i Pavle Ni. Gučetić, sudije, na zahtjev Laurencija Martola protiv Jakše Paskvičića zvanog Adasino

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Paulus Ni. de Poza, ser Paulus Ni. de Goze judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Laurentii

Martoli supra Jaxam Pasquizich dictum Adasino cum modis et condicionibus consuetis." (3. 7. 1428) Consilium Minus IV, 174.

83. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Bogdan Veliki (Grandus), sudije, na zahtjev poslovnih partnera Gojka i Radivoja protiv Bojka Nenkovića, Vukosava, sluge Pucića, Bogdana Prohasa te Radovca i Milića Bogdanovića

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Paulus Ni. de [prekriženo: Georgi] Goze, Bogdan Grandus judices] electi fuerunt Sot Visochi [tako] ad peticionem Goichi et Radiuoi sociorum supra Boichum Nenchouich, Vochossauum famulum de Poza [tako], Bogdan Prochas et Radouaç et Milich Bogdanouich cum modis et condicionibus consuetis." (29. 7. 1428) Consilium Minus IV, 179.

84. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Pucić, konzul, Nikola Rastić, Ivan Albertov, sudije, na zahtjev Maroja Bogosalića protiv Gojka, Radivoja i njihovog sluge Radiše

"Ser Paulus de Poza consul, ser Nicola de Resti, Johannes Alberti judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad petitionem Maroe Bogosalich supra Goicho et Radioui et ipsorum famulum Radissam cum modis et condicionibus consuetis." (3. 8. 1428) Consilium Minus IV, 181.

85. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Matej J. Gučetić, Francisko Benešić, sudije, na zahtjev Domka Nikolina protiv Mihoča Vučića

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Mateus J. de Goze, [prekriženo: ser Paulus Ni. de] ser Franciscus de Benesa judices] electi fuerunt in Sottouisoch ad peticionem Domchi de Nicola contra Michoç Volchçich cum modis et condicionibus consuetis." (14. 8. 1428) Consilium Minus IV, 184v.

86. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Luka Sorkočević, konzul, Nikola Mi. Rastić i Francisko Benešić, sudije, na zahtjev Mateja J. Gučetića protiv Mihoča Vučića

"Ser Lucas de Sorgo consul, ser Nicola Mi. de Resti, ser Franciscus de Benesa judices] electi fuerunt in dicto loco [in Sottouisoch] ad petitionem ser Matei J. de Goze supra Michoç Volçich qui fuit famulus Nicole

Bratosaglich cum modis et condicionibus consuetis." (14. 8. 1428) Consilium Minus IV, 184v.

87. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Rastić, konzul, Paladin Gučetić, Ivan Lamprin, sudije, na zahtjev Milata Bilekovića protiv Franciska de Margusche, Matka Jo. Gučetića i Andruška Mi. Sorkočevića

"Ser Nicola de Resti consul, ser Palladinus de Goze, Johannes de Lampre judices] electi fuerunt Sot Visochi ad peticionem Milath Bilechouich supra ser Franciscum de Margusche, Matchum Jo. de Goze et Andruschum Mi. de Sorgo cum modis et condicionibus consuetis." (28. 9. 1428) Consilium Minus IV, 190.

88. O novitetima protiv nekih Dubrovčana u Podvisokom suprotno ustaljenim pravilima

Sa strane: "Pro Michoç detento."
"Captum fuit quod Michoç [prazan prostor] qui in Sancto Marcho positus erat poni debeat in carceribus desubtus et ibi stare per totum presentem mensem octobris. Et hoc quia cum se diceret Raguseum in Sotto Visochi fecit nouitatem contra aliquos nostros Raguseos contra ordines." (21. 10. 1428) Consilium Minus IV, 197.

89. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Gučetić, konzul, Nikola Rastić i Bogdan Veliki (Grande), sudije, na zahtjev Nikole Ptičića protiv Radiše Radičijevića zvanog Stipčić

"Ser Paulus Ni. de Goze consul, ser Nicola de Resti, Bogdan Grande judices] electi fuerunt in Sotto Visochi ad petitionem Nicole Pitiçich [tako] contra Radissam Radichieuich dicti Stipcich cum modis et condicionibus consuetis." (13. 11. 1428) Consilium Minus IV, 202v.

90. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Rastić, konzul, Paladin Ni. Gučetić i Bogdan Veliki (Grando), na zahtjev Pripka Budisalića protiv Tihorada Slavkovića

"Ser Nicola de Restis consul, ser Paladinus Ni. de Goze, Bogdan Grando) judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Pripchi Budisaglich contra Tichorad Slauchouich cum modis et condicionibus consuetis." (30. 11. 1428) Consilium Minus IV, 206.

91. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Rastić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Martin Bunić, sudije, na zahtjev Junka i Nikše Čeljubinovića protiv Priboja i Radovana Stanjevića, Radovana brata Marka iz Kreševa i Ruska Zlatičića

"Ser Nicola de Resti consul, ser Paulus Ni. de Goze, ser Martinus de Bona judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Junchi et Nixe Zeglubinouich et utriusque eorum supra Priboe et Radouan Stagneuich sotios et supra Radouan fratrem Marchi de Cresseuo et supra Ruscum Slaticich et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (13. 1. 1429) Consilio Minus IV, 216.

92. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Bogdan Radovanić, sudije, na zahtjev Nikše Rosičića protiv Ruska Tripkovića, Stjepka Sergolovića i njegova sina Sergola

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, Ser Paulus Ni. de Goze, Bogdan Radouanich judices] electi fuerunt in Sottouichi [tako] ad petitionem Nixe Rosicich supra Ruscum Tripchouich et supra Stipchum Sergolouich et Sergolum eius filium et quemlibet eorum cum modis modis et condicionibus consuetis." (7. 2. 1429) Consilium Minus IV, 221.

93. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Rastić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Marin Bundić, sudije, na zahtjev Ratka Bositkovića protiv Ratka Jurjevića

"Ser Nicola de Resti consul, ser Paulus Ni. de Goze, ser Marinus de Bonda judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Ratchi Bositchouich contra Ratchum Jurgeuich cum modis et condicionibus consuetis." (11. 3. 1429) Consilium Minus IV, 228.

94. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mih. Rastić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Martin Bunić, sudije, na zahtjev Radovca Pribisalića protiv Živka Radivojevića

"Ser Nicola Mich. de Resti consul, ser Paulus Ni. de Goze, ser Martinus de Bona judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Radouaçii Pribisaglich contra Giuchum Radiuoeuich cum modis et condicionibus consuetis." (16. 3. 1429) Consilium Minus IV, 229.

95. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Marin Bunić i Pavle Ni. Gučetić, sudije, na zahtjev Ostoje Jurjevića protiv Vlahuše Junakovića

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Martinus de Bona, ser Paulus Ni. de Goze judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Ostoie Giurgeuich supra Vlacussam Junacouich cum modis et condicionibus consuetis." (30. 4. 1429) Consilium Minus IV, 238v.

96. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Vukac Mura, konzul, Lukša Jurjević i Toma Klarić, sudije, na zahtjev Marina Jo. Gučetića protiv Nikole i Andrije Rastića, Junija Kalića, Martina Bunića i njegova sluge Stojsava.

"Volchaç Mura consul, Luxa Jurgeuich, Thommas Clarich judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem ser Marini Jo. de Goze contra ser Nicolam et ser Andream de Resti, ser Junium de Calich, ser Martinus de Bona et Stoisauum famulum suum, Milath famulum ser Juni de Calich et Antoe Vaglaucich et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (7. 6. 1429) Consilium Minus IV, 246v.

97. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Martin Bunić i Junije Kalić, sudije, na zahtjev Pavla Ni. Gučetića protiv Vlahuše Milića

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Martinus de Bona, ser Junius de Calich judices] electi fuerunt in Souisochi ad petitionem ser Pauli Ni. de Goze contra Vlacusam Milich cum modis et condicionibus consuetis." (2. 7. 1429) Consilium Minus IV, 252v.

98. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Mi. Rastić, konzul, Martin Bunić i Pavle Gučetić, na zahtjev Junija Kalića protiv Antoja Valjalčića

"Ser Nicola Mi. de Resti consul, ser Martinus de Bona, ser Paulus Ni. de Goze judices] electi fuerunt in Poduisochi ad petitionem ser Junii de Calich contra Antoe Vaglalcich cum modis et condicionibus consuetis." (19. 7. 1429) Consilium Minus IV, 255v.

99. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Andrija Mi. Rastić, sudije, na zahtjev zlatara Antonija Hranisalića protiv Milašina krojača

"Ser Junius de Calich consul, ser Paulus Ni. de Goze, ser Andreas Mi. de Resti judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Antoni Cranisalich aurificem supra Millassin sartorem qui Antonius ad petendum, exigendum et faciendum qucquid habere debet a dicto Milasin fecit suum procuratorem Laurentium An. de Nemagna ut apparet hodierna die in Procuris cancellarie et cum modis et condicionibus consuetis." (13. 8. 1429) Consilium Minus IV, 260.

100. Paladin i Rafael, sinovi i nasljednici Nikole Mar. Gučetića, koji se nalaze u Podvisokom, pozivaju se na spor na zahtjev opatica i prokuratora samostana sv. Šimuna

Sa strane: "Pro abbatissa et procuratoribus Sancti Simeonis pro citando illos de Goze."
"Captum fuit de citando ser Palladinum et ser Rafaelem filios et successores ser Nicole Mar. de Goze qui sunt in Sot Visochi ad instanciam done abbatisse et procuratori Sancti Simeonis pro terreno ipsius monasteri positum penes domum poncellarum sancte Clare quod asserunt sibi per successores dicti condam ser Nicole detineri et occupari quod pro primo, secundo, tercio et perhemptorio termino ipsi prenominati et quilibet eorum per se vel procuratores suos debeant comparere coram domino Rectori et suo minori consilio responsuri de jure ipsi done et procuratori causa predicta usque [prekriženo: per totum mensem septembris proxime futurum] ad unum mensem proxime futurum a die qua eis presentata fuerit citatoria." (18.8.1429) Consilium Minus IV, 261.

101. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Rastić, konzul, Junije Kalić i Martin Bunić, sudije, na zahtjev Tihorada Slavkovića protiv Antoja Valjazića

"Ser Nicola de Resti consul, ser Junius de Calich, ser Martinus de Bona judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Ticorad Slaucouich supra Antoie Vagliazich [tako] cum modis et condicionibus consuetis." (5. 9. 1429) Consilium Minus IV, 264.

102. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Martin Bunić i Pavle Ni. Gučetić, sudije, na zahtjev Živka Lamprina i Marina Bundića protiv Gojmila Novakovića i njegovog sina Radovana i Stojana Bubčića

"Ser Junius de Calich consul, ser Martinus de Bona, ser Paulus Ni. de Goze judices] electi fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Ziuchi de Lampre et Marini de Bonda supra Goimium Nouacouich et eius filium Radouin et Stoian Bubzich cum modis et conditionibus suetis [tako]." (29. 11. 1429) Consilium Minus IV, 280v.

103. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Andrija Rastić, sudije, na zahtjev Mirosava Petrova i Pripka Budisalića protiv Nikole Rosičića

"Ser Junius de Calich consul, ser Paulus Ni. de Goze, ser Andreas de Resti judices] electi fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Mirosaui de Petre et Pripchi Budisaglich et utrusque eorum contra Nicolam Rosicich cum modis et condicionibus consuetis." (22. 12. 1429) Consilium Minus IV, 283v.

104. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Ivan Lukarević i Martin Bunić, sudije, na zahtjev Andrije Mi. Rastića protiv Stjepana bivšeg sluge Dobrašina Tvrdavića, Milete Dušmanovića i Pavla Petkovića

"Ser Junius de Calich consul, ser Johannes de Luchari et ser Martinus de Bona) judices] ellecti fuere in Souisochi ad petitionem ser Andree Mi. de Resti supra Stiepan olim famulum Dobrassini Tuerdauich, Miletam Dusmanouich et Paulum Petchouich cum modis et condictionibus consuetis." (20. 4. 1430) Consilium Minus V, 30.

105. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martin Bunić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Andrija Mi. Rastić, sudije, na zahtjev Tripka i Marina Bundića protiv Pribisava Bogdanovića

"Ser Martinus de Bona consul, ser Paulus Ni. de Goze, ser Andreas Mi. de Resti) judices] ellecti fuerunt a petitionem [tako] ser Tripchi et ser Marini de Bonda supra Pribissauum Bogdanouich cum modis et condictionibus consuetis in Soto Visochi." (20. 5. 1430) Consilium Minus V, 35v.

106. Izabire se komisija u Podvisokom u sastavu: Luka Sorkočević i Jakov Mar. Gundulić sa zadatkom za rješenje problema nastalih oko carina u Bišću i Podvisokom

Sa strane: "Officiales ad exigendum duanas de Bisze et Sotuisoch non solutas."

"Ser Luchas de Sorgo et ser Jacobus Mar. de Gondola] ellecti fuerunt officiales ad exigendum a mercatoribus nostris duanas [prekriženo: quo debent solui] non solutas in Bisze et Sotuisoch per dictos nostros mercatores juxta partem rogatorum hodie captam." (31. 8. 1430) Consilium Minus V, 58v.

107. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Martin Bunić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Andrija Rastić, sudije, na zahtjev Vukosava Petkovića protiv Jakše Vlahotića

"Ser Martinus de Bona consul, ser Paulus Ni. de Goze et ser Andreas de Restis) judices] ellecti fuerunt in Sottouisochi ad petitionem Vochossaui Petchouich supra Jaxam Vlachotich cum modis et condictionibus consuetis." (12. 1. 1431) Consilium Minus V, 89v.

108. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Pavle Gučetić i Andrija Rastić, sudije, na zahtjev Pribilovića protiv Živka, Marina Bundića i Dimka

"Ser Junius de Calich consul, ser Paulus de Goze, ser Andreas de Resti) judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad petitionem [ne vidi se] Pribilouich supra Giuchum [ne vidi se] Marinum de Bonda et Dimchum [ne vidi se] cum modis et condictionibus consuetis." (21. 1. 1431) Consilium Minus V, 92.

109. Izabire se sudska komisija u Visokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Pavle Ni. Gučetić i Marin Bundić, sudije, na zahtjev Miljaka Ostojića protiv Vlahuše Junakovića

"Ser Junius de Calich consul, ser Paulus Ni. de Goze et ser Marinus de Bonda) judices] electi fuerunt in Visochi ad peticionem Migliach Ostoich supra Vlacussam Junacouich cum modis et condicionibus consuetis." (21. 2. 1431) Consilium Minus V, 95v.

110. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Visokom na zahtjev Lukše Georgija Radosalića protiv Branisava Bogčinovića

"Item ellecti fuerunt in dicto loco [Visoschi] cum dictis modis et condicionibus ad peticionem Luxe Georgii Radossalich supra Branissauum Boghzinouich." (21. 2. 1431) Consilium Minus V, 95v.

111. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Martin Bunić i Andrija Rastić, sudije, na zahtjev Tomka Vitkovića protiv Vlahuše Junakovića

"Ser Junius de Calich consul, ser Martinus de Bona et ser Andreas de Resti) judices] ellecti fuerunt in Sotto Visochi ad petitionem Tomchi Vitchouich supra Vlacussam Junacouich modis et condictionibus consuetis." (21. 2. 1431) Consilium Minus V, 96.

112. Izabire se sudska komisija u Visokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Nikola Alo. Gučetić i Vukac Mura, sudije, na zahtjev Radinca Bogojevića protiv Tomka Vitkovića

"Ser Junius de Calich consul, ser Nicola Alo. de Goze et Vochaç Mura) judices] ellecti fuerunt in Visochi ad petitionem Radinaç Bogoieuich supra Tomchum Vitchouich modis et condictionibus consuetis." (12. 5. 1431) Consilium Minus V, 112v.

113. Izabire se sudska komisija u Visokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Andrija Ni. Rastić i Pavle Ni. Gučetić, sudije, na zahtjev Milete Vojničića protiv Milašina Bogšića

"Ser Junius de Calich consul, ser Andreas Ni. de Resti, [prekriženo: Giuchus de Lampre] ser Paulus Ni. de Goze) judices] electi fuerunt in Visochi ad peticionem Milete Voinizich supra Millassin Bogsich cum auctoritate modis et condicionibus consuetis." (15. 5. 1431) Consilium Minus V, 113.

114. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Visokom na zahtjev Ljubiše Vladojevića protiv Braja Budisalića i njegovog poslovnog partnera Ilije

"Item electi fuerunt in dicto loco [Visochi] ad peticionem Gliubisse Vladoieuich supra Braian Budisalich et Elliam eius socium cum modis et condicionibus consuetis." (15. 5. 1431) Consilium Minus V, 113.

115. Izabire se sudska komisija u Visokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Pavle Niko. Gučetića i Ivan Lukarević, sudije, na zahtjev Petra B. Gundulića protiv Raduta iz Stona sina Bogiše i Matka Ivanovića

"Ser Junius de Calich consul, ser Paulus Nico. de Goze et ser Johannes de Lucari) judices] ellecti fuerunt in Visochi ad petitionem ser Petri B.

de Gondola supra Radut de Stagno filium Bogisse et Matchum Iuanouich modis et condictionibus consuetis." (23. 5. 1431) Consilium Minus V, 115v.

116. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Junije Kalić, konzul, Andrija Rastić i Pavle Ni. Gučetić, sudije, na zahtjev Milete i Maroje Voinčića protiv Vukote Stanjevića

"Ser Junius de Calich consul, ser Andreas de Restis et ser Paulus Ni. de Goze judices] ellecti fuerunt in Sotuisochi ad petitionem Milete et Maroe Voincich contra Vochotam Stagneuich modis et condictionibus consuetis." (4. 6. 1431) Consilium Minus V, 118.

117. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Alo. Gučetić, konzul, Dobre Kalić i Andrija Rastić, sudije, na zahtjev Branisava Bogčinovića protiv Tomka Vitkovića

"Ser Nicola Alo. de Goze consul, ser Dobre de Calich et ser Andreas de Restis) judices] ellecti fuerunt in Sotuisochi ad petitionem Branisau Bogzinouich supra Thomchum Vitchouich modis et condictionibus consuetis." (8. 6. 1431) Consilium Minus V, 120.

118. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Alo. Gučetić, konzul, Ivan Mi. Lukarević i Andrija Rastić, sudije, na zahtjev Milašina Bogšića protiv Pripka Cibelina

"Ser Nicola Alo. de Goze consul, ser Johannes Mi. de Lucari, ser Andreas de Restis judices] ellecti fuerunt in Subuisochi ad petitionem Milasini Bogxich supra Pripchum Zibelin modis et condictionibus consuetis." (13. 7. 1431) Consilium Minus V, 128v.

119. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Gučetić, konzul, Marin Bundić i Ivan Albertov, na zahtjev Radovca Obratkovića protiv Andruška Pribilovića zvanog Zuberko

"Ser Paulus Ni. de Goze consul, ser Marinus de Bonda, Johannes Alberti judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Radouaç Obratchouich supra Andruschum Pribilouich dictum Zuberchum cum auctoritate modis et condicionibus consuetis." (29. 8. 1431) Consilium Minus V, 143.

120. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Podvisokom na zahtjev Radovca Obratkovića protiv Milića Bogdanovića

"Item electi fuerunt in dicto loco [Sot Visochi] ad peticionem predictam supra Milich Bogdanouich." (29. 8. 1431) Consilium Minus V, 143.

121. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Paladin Ni. Gučetić, konzul, Andrija Mi. Rastić i Junije Ni. Martinušić, sudije, na zahtjev Vlahuše Živkovića protiv Živka, bivšeg sluge Nikše Rosičića, Bratoja, bivšeg sluge Martina Gegijaševića, te Radoja Radovanića

Sa strane: "Pro citando ser Marinum."
"Ser Paladinus Ni. de Goze consul, ser Andreas Mi. de Resti, ser Junius Ni. de Martinusio judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Vlacusse Ziuchouich supra Ziuchum olim famulum Nixe Rosiçich supra Bratoe olim famulum Martini Gheghiasseuich [tako] et supra Radoe Radouanich et supra quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (18. 10. 1431) Consilium Minus V, 151.

122. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Ni. Gučetić, konzul, Andrija Rastić i Ivan Do. Bućа, sudije, na zahtjev Tomka Radogostića protiv Paskoja i Radaka Zentarulija, Maroja Utješenovića i Jakše Dragičijevića

"Ser Paulus Ni. de Goze consul, ser Andreas de Resti, ser Johannes Do. de Buchia judices] electi fuerunt in Sot Visochi ad peticionem Tomchi Radogostich supra Pascoie et Radaç Zentaruli, Maroie Utisenouich et Jaxa Draghichieuich et supra quemlibet eorum cum auctoritate, modis et condicionibus consuetis." (23. 5. 1432) Consilium Minus V, 197.

123. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Pavle Niko. Gučetić, konzul, Andrija Mi. Rastić i Junije Bundić, sudije, na zahtjev Pripka Doberlevića protiv Paskoja Antonija Marotića

"Ser Paulus Nico. de Goze consul, ser Andreas Mi. de Restis, ser Junius de Bonda judices] electi fuerunt in Sub Visochi ad petitionem Pripchi Doberleuich sopra Paschoie Antonii de Marota modis et condictionibus consuetis." (1. 10. 1432) Consilium Minus V, 222v.

124. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin An. Bundić, konzul, Ivan Dobre Bućа i Vukac Dabživović Mura, sudije, na zahtjev Mila Crijevića, Živka Ruđića, Radosava Brajkovića, Paskoja Obradovića, Andrije Rastića i Ivana Lamprova protiv Radojka Radinovića i njegovog poslovnog partnera Živka

"Ser Marinus An. de Bonda consul, ser Johannes Dobre de Buchia et Vuchac Dabisiuouich Mura judices] ellecti fuerunt in Subuisochi ad petitionem ser Milli de Zrieua, Ziuchi Rughich, Radossaui Braichouich et Pascoe Obradouich et cuilislibet insolidum per suis aduocatis ser Andream de Restis et Johannem Lampre et quemlibet insolidum ad petendum, exigendum et recipiendum scripturas et cartas cassandum, finiendum potestatem dandum in animam jurandum et placitandum etc. contra et supra Radoichum Radinouich et Ziuchum eius sotium et quemlibet insolidum, modis et conditionibus consuetis." (10. 5. 1433) Consilium Minus VI, 28.

125. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Sa. Bunić, konzul, Ivan Lampre Boljica i Vukac Mura, sudije, na zahtjev Ljubiše Tvrdečevića i Maroja Vojničevića protiv Živka Radivojevića

"Ser Nicola Sa. de Bona consul, Johannes Lampre de Bogliza, Vocaç Mura judices] electi fuerunt in Poduisochi ad peticionem Gliubisse Tuerdeceuich et Maroe Voynzeuich et cuilisbet eorum supra Ziuchum Radiuoeuich cum modis et condicionibus consuetis." (10. 11. 1436) Consilium Minus VII, 99v.

126. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Podvisokom na zahtjev Ljubiše Tvrdečevića i Maroja Vojničevića protiv Vlahuše Živka Pelilca

"Item ellecti fuerunt in dicto loco [Poduisochi] ad peticionem predictam supra Vlacussam Ziuchi Pellilaç." (10. 11. 1436) Consilium Minus VII, 99v.

127. Izabire se sudska komisija u Visokom u sastavu: Andrija Rastić, konzul, Marin Bundić i Kliment A. Gučetić, sudije, na zahtjev Vitka, zlatara, protiv Milorada Morikovca brata Brajana, Stefana Kovačića i Radoja krojača

"Ser Andreas de Resti consul, ser Marinus de Bonda, ser Clemens A. de Goze judices] electi fuerunt in Visochi ad peticionem Vitchi aurificis sopra Milorad Moricouaç fratrem Braiani, Steffanum Couazich et Radoie sartor et quemlibet eorum cum modis et condicionibus consuetis." (13. 2. 1437) Consilium Minus VII, 123v.

128. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Nikola Sa. Bunić, konzul, Vukac Dabiživović i Ivan Lamprin, sudije, na zahtjev Vlahuše Živkovića protiv Marina Bundića i Ljubiše Tvrdečevića i njegova poslovnog partnera Maroja

"Ser Nicola Sa. de Bona consul, ser Vochaç Dabisiuouich et Johannes de Lampre judices] ellecti fuerunt Sub Visochi ad petitionem Vlacusse Ziuchouich supra ser Marinum de Bonda et Gliubissam Tuerdeceuich et Maroie socios, modis et condicionibus consuetis." (22. 4. 1437) Consilium Minus VII, 143.

129. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Podvisokom na zahtjev Vlahuše Živkovića protiv Bjelana Podvisočanina

"Item ad petitionem ser Marini de Bonda supra Bielan Poduisozanin ut supra." (22. 4. 1437) Consilium Minus VII, 143.

130. Izabire se sudska komisija u Visokom u sastavu: Marin Buća, konzul, Ivan Lamprov i Dominik Alegreti, sudije, na zahtjev Vlahuše Pelioklića protiv poslovnih partnera Ljubiše Tvrdečevića i Maroja Vojničića

"Ser Marinus de Buchia consul, ser Johannes Lampre, Dominicus Alegreti judices] ad peticionem scripti Vlacusse [Vlacussa Pelioclech] ellecti fuerunt in Visochi supra Liubissam Tuerdeceuich et Maroe Voyncich socios modo quo supra." (16. 11. 1437) Consilium Minus VII, 171.

131. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Marin Buća, konzul, Vukac Dabiživović i Ljubiša Tvrdečević, sudije, na zahtjev Donka Radašinovića protiv Vukašina Brankovića

"Ser Marinus de Buchia consul, Vuchaz Dabisiuouich et Liubissa Tuerdiceuich judices] ellecti fuerunt in Sotto Visochi ad peticionem Donchi Radasinouich supra Vuchasinum Branchouich cum modis et condicionibus consuetis." (18. 11. 1438) Consilium Minus VII, 263.

132. Izabire se sudska komisija u Fojnici i Podvisokom u sastavu: Kliment Antonija Gučetića, konzul, Marin Bundić i Radut Tudrović, sudije, na zahtjev Raduta Bogišića protiv Tonka Radašinovića

"Ser Clemens Antoni de Goze consul, ser Marinus de Bonda et Raduth Tudrouich judices] ellecti fuerunt in Choyniza aut Sot Poduisochi [tako] ad peticionem Raduth Boghisichi supra Thoncum Radasinouichi cum

modis et condicionibus consuetis." (29. 4. 1439) Consilium Minus VIII, 52.

133. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Fojnici i Podvisokom na zahtjev Raduta Radašinovića protiv Milete zlatara

"Item ellecti fuerunt in dictis locis [in Choyniza aut Sot Puduisochi] ad peticionem dicti met Raduth supra Miletam aurificem cum modis et condicionibus consuetis." (29. 4. 1439) Consilium Minus VIII, 52.

134. Izabire se sudska komisija u prethodnom sastavu u Fojnici i Podvisokom na zahtjev Raduta Radašinovića protiv Božidara, sluge Vukca Mure

"Item ellecti fuerunt in dictis locis [in Choyniza aut Sot Poduisochi] ad peticionem dicti Raduth supra Bosidar famulum Vuchaz Mura cum modis quilibet supra." (29. 4. 1439) Consilium Minus VIII, 52.

135. Dozvoljava se Matku Pripkoviću odlazak u Podvisoki bez nošenja trgovačke robe

Sa strane: "Pro Matcho Pripchouich."
"Captum fuit de faciendo gratiam Matcho Pripchouich quod possit ire ad Sotuisochi pro certis suis agendis non portando secum quicquid ex mercantaria aut auere." (31. 5. 1441) Consilium Minus VIII, 257.

136. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Kliment Ant. Gučetić, konzul, Nikola And. Bundić i Jakov Mart. Crijević, sudije, na zahtjev Živka Radosalića protiv Nikole Budisalića i Vlahuše Bogčinovića

"Ser Clemens Ant. de Goze consul, ser Nicola And. de Bonda, ser Jacobus Mart. de Zrieua judices] ellecti sunt Sub Vissochi ad peticionem Giuchi Radosalich supra Nicolam Budisalich et supra Vlachussam Bogzinouich cum auctoritate, modis et condicionibus consuetis." (10. 4. 1442) Consilium Minus IX, 72v.

137. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Andrija Lu. Sorkočević, konzul, Božićko Radovčić i Ivan Bogišić, sudije, na zahtjev Radonje Pilovčića protiv Kopikovca

"Ser Andreas Lu. de Sorgo consul, Bosigchus Radouzich et Iuan Boghisich judices] ellecti sunt Subtus Visochi ad peticionem Radochne

Pilouchich supra [nečitko] Chopighouaz cum auctoritate et modis consuetis." (18. 6. 1444) Consilium Minus X, 47.

138. Izabire se sudska komisija u Podvisokom u sastavu: Radonja Radovčić, konzul, Ivan Bogišić i Maroje, sudije, na zahtjev Andrije Ju. Sorkočevića protiv Bogete i Brajana

"Radochna Radouzich consul, Iuan Boghisich et Maroie pop (?) judices] ellecti sunt Subtus Visochi ad peticionem ser Andree Ju. de Sorgo supra Bogheta [nečitko] et supra Brayan [nečitko] cum auctoritate et modis consuetis." (18. 6. 1444) Consilium Minus X, 47.

139. Odgađa se slanje pisma za Nikolu Gundulića koji se nalazi kod bosanskog kralja

Sa strane: "Pro scriptis per ser Nicolinum de Gondola."
"Prima pars est de induciando super scriptis per ser Nicolinum ad regem Bossine."
"Secunda est de deliberando superinde [Prekriženo]." Captum per XVIIII, contra 9 (15. 7. 1421) Consilium Rogatorum III, 46v.

140. Vijeće umoljenih donosi odluka da Nikola Gundulić ostane u Podvisokom

Sa strane: "Supra eodem."
"Prima pars est de scribendo eidem ser Nicolinum ut equitantem regem sequatur [Prekriženo]."
"Secunda est ut expectare debeat in Sothuisoch." Captum per XVI, contra XII" (15. 7. 1421) Consilium Rogatorum III, 46v.

141. Donesena odluka da se odgovori na pismo dubrovačkih trgovaca u Visokom koji su pisali oko noviteta što su ih uveli carinici bosanskog kralja

Sa strane: "Pro literis mercatorum de Visochy."
"Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio suo scribendi mercatoribus de Visochi respondendo ad literas suas quas scriserunt pro nouitatis factis per gabellotos Regis Bosne prout ipsi domino Rectori et minori consilio videbitur." Captum per omnes.
"Secunda pars est de deliberando in presenti consilio [Prekriženo]." (3. 3. 1428) Consilium Rogatorum IV, 50v.

142. Dostavlja se dubrovačkim trgovcima kod vojvode Sandalja Hranića pisma trgovaca iz Podvisokog oko uvedenih noviteta

Sa strane: "Pro nouitate innouata in Buna et Vrabaç contra mercatores."
"Prima pars est de mittendo ambaxiatoribus nostris ad Sandagl literam mercatorum de Sotuisochi pro nouitatibus innouatis inclusam literis que eis scribuntur ad eorum aduisamentum." Captum per XXXVIII, contra II.
"Secunda pars est de prouidendo aliter [Prekriženo]." (23. 5. 1429) Consilium Rogatorum IV, 102.

143. Donosi se odluka o slanju pisma za dubrovačke trgovce u Podvisoki koji su kod bosanskog kralja

Sa strane: "Pro scribendo mercatoribus causa scripta."
"Prima pars est quod dominis Rector cum suo consilio committere et scribere debeat mercatoribus nostris in Sotuisochi quod existente Rege fuerit in dicto loco aut in Sutiescha aut in Bobouaç, presentare debeant Regi literas predictas sibi scribendas cum illis verbis et modis de quibus et prout ipsi dominus Rector et minori consilio videbitur." Captum per omnes. "Secunda pars est de non [Prekriženo]." (2. 12. 1429) Consilium Rogatorum IV, 128.

144. Šalje se pismo bosanskom kralju u vezi s trgovačkim radnjama koje dubrovački trgovci posjeduju u Podvisokom

Sa strane: "Pro grossis duobus qui exigi volunt a mercatoribus pro apotechis in Sotuisochi."
"Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio scribendi tam domino Regi Bosne quam mercatoribus nostris de Sotouisochi pro illis duobus grossis qui ab ipsis exigi volunt pro apotechis ultra ducatum I pro botecha [prekriženo: juxta solit] ultra solitum." Captum per omnes.
"Secunda pars est de ordinando ipsas literas in presenti consilio [Prekriženo]." (14. 1. 1430) Consilium Rogatorum IV, 129v.

145. Uredba za trgovce koji su odbijali plaćati carinu u Bišću i Podvisokom

Sa strane: "Pro mercatoribus qui soluere debeant duanas [Prekriženo]."

"Prima pars est ordinandi quod mercatores nostri qui non soluerunt duanas de Bisze et Sott Visochi illas debeant colligere et soluere gabellotis." Per XX, contra I.
"Secunda pars est quod non soluere debeant [Prekriženo]." (31. 8. 1430) Consilium Rogatorum IV, 228.

146. Odluka o slanju odgovora na pismo dubrovačkom poslaniku Nikoli Rastiću koji se nalazio kod bosanskog kralja Tvrtka II. Donesena je odluka da se Rastiću sugerira da ne prati kralja ukoliko dođe do pohoda protiv Zlatonosovića, nego da ga sačeka u Podvisokom

Sa strane: "Pro ser Nicola Mi. de Resti ambaxatori ad Regem Bosne responsio."
"Prima pars est de scribendo ser Nicola Mi. de Resti ambassiatori nostro ad Regem Bosne respondendo literis suis quod eunte domino Rege prout scribit contra Slatonosouich ipse propter infirmitatem suam eum expectare debeat in Soto Visochi." Captum per XXX, contra I.
"Secunda pars est quod cum domino Regem sequi debeat [Prekriženo]." (16. 11. 1430) Consilium Rogatorum IV, 246.

147. Daje se nalog dubrovačkim trgovcima koji se nalaze kod bosanskog kralja da ga na njegovom putu u Usoru prate do planine Kladanj, a nakon toga da se vrate u Visoki ili neko drugo mjesto i tamo ga sačekaju

Sa strane: "Pro ambaxiatoribus nostris ad Regem Bosne qui prestolari debeant in Visochi."
"Prima pars est quia domino Rege Bosne eunte in Usoram ambaxiatores nostri qui sunt penes eum illum associare debeant usque ad montem Cladagn et ibi ab eo licendo cum bono modo accipere et venire ad standum ipsum expectandum in Visochi vel id circa in alio loco de quo sibi melius videbitur." Captum per XXVII, extra V.
"Secunda pars est quod sequi debeant dominum Regem [Prekriženo]." (4. 8. 1432) Consilium Rogatorum V, 99v.

148. Dostavlja se pismo dubrovačkim trgovcima u Podvisoki u vezi sa carinama

Sa strane: "Pena pro ipsa gabella."

Sa strane: “Eodem die scriptum mercatoribus Sot Visochi ut apparet per literas registratas.”
“Prima pars est quod tam illis vel illi qui ex nunc se impedissent et partem accepissent vel haberent de dicta gabella si statum et illico illam non renunciauerunt quam illis vel illi qui decetero de ea se impedirent et partem acciperent sit et esse debeat pena ducatorum auri mille. Et hoc quousque concordes inuicem fuerunt voiuoda Sandagl et voiuoda Radossauus.” Captum per XVIIII°, contra XVII.
“Secunda pars est quod modo predicto sit et esse debeat pena ducatos mille quingentorum. Et hoc quousque aliter [prekriženo: domino nostro placuerit] videbitur Consilio rogatorum [Prekriženo].” (18. 11. 1432) Consilium Rogatorum V, 117v.

149. Daje se dozvola knezu i Velikom vijeću da odgovore na pisma dubrovačkih trgovaca iz Visokog

Sa strane: “Libertas respondendi mercatoribus nostris de Visochi.”
“Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo paruo consilio respondendi literis mercatorum nostrorum de Visochi hic nunc lectis prout sibi melius videbitur.” Per omnes.
“Secunda pars est de ordinando predicta in presenti consilio [Prekriženo].” (18. 9. 1433) Consilium Rogatorum V, 161v.

150. Daje se dozvola dubrovačkom knezu i Velikom vijeću da odgovori na pisma bosanskom kralju, knezu Tvrtku i dubrovačkim građanima koji se nalaze u Visokom

Sa strane: “Libertas respondendi literis Regis Bosne, comitis Tuertchi et ciuium nostrorum.” “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo paruo consilio respondendi literis domini Regis Bosne, comitis Tuertchi et civium nostrorum existentium in Visochi hic lectis.” Per omnes.
“Secunda pars est de ordinando predicta in presenti consilio [Prekriženo].” (30. 9. 1433) Consilium Rogatorum V, 162v.

151. Daje se dozvola dubrovačkom knezu i Velikom vijeću da odgovore na pismo trgovaca iz Visokog

Sa strane: “Libertas respondendi literis dominorum de Malatestis, prouisori Dagni et mercatoribus Visochi.”

“Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio respondendi literis dominorum de Malatestis et prouisoris Dagni prout ipso melius videbitur et mercatoribus Visochi.”
“Secunda pars est de ordinando predicta in presenti consilio.” [Nije naveden brojčani rezultat glasanja. Drugi prijedlog je prekrižen.] (26. 10. 1433) Consilium Rogatorum V, 169v.

152. Uredba o izboru i odlasku dubrovačkih poslanstava u susjedne zemlje. Pored ostalih navedenih značajnih mjesta u Bosni u koja poslanstva uobičajeno idu naveden je i Podvisoki

Sa strane: “Pro ordinibus ambaxiatarum.”
“Prima pars est de firmando ordines infrascriptas super electionibus in ipsis ordinibus expressis.”
“Secunda pars est de non firmando [prekriženo].” Captum per LXXV contra XX.

Sa strane: “Ordines predicti.”
“Perche al presente quando bisognanaua de eleggere in ambassada ouer capitaneato o patronato di galie ouer sindicato o altro che bisognasse al nostro comun se feria la election per le due parti del consiglo et per questa tale election la terra nostra non haueua el so drieto pero par pui pacifico stato nostro ordenemo et statuimo che damo auanti chaduno ambassadore ouero altri come e decto di sopra bisognasse di mandare uno o piu nostri zentilomini fuora del distrecto di Ragusa prima sia cognossuto et deliberato per le due parti del consiglo di Pregati. Et siando deliberato per le due parti si debia portare la decta electione al Consiglo grande et di la si debbiar cognossere tale electione per la maggior parte del consiglo predicto. Et quello ouer quelli che saranno electi se debbiano eleggere per scruptineo passando la maggior parte de quelli consiglieri che in quella fiada se troueranno in Consiglo grande siando el decto consiglo apieno. Et quello ouer quelli che romagneran per ambassadori per andare in Hungaria, andando ouer pagando la pena non possa essere electi contra sua volonta in algune altre ambassade o in altro come e decto di sopra per anni due computando a quelli che [prekriženo: pagara] andaranno dal di saranno tornati a Ragusa et a quelli che pagaranno dal di che pagaranno. Et Hungaria se intenda Iloch et Buda et quelli confini a due ouer tre zornate. Et per lo simile quello over quelli che saranno electi per andare

ambassadori in Schiauonia andando ouer pagando non possano esser contra sua volonta electi in alguna ambaxiata overo altro come e decto di sopra per anno uno et meço. E Schiauonia se intenda el Dagno inver Nouomonte, Pristina, Rudnich et quelli confini do zornade. Et per lo simile quello over quelli che saranno electi per andare in Bosna, andando ouer pagando non possano esser electi contra sua volonta in alguna ambassada ouer altro come e decto di sopra per anno uno. E Bosna se intenda oltra [folija 83] Cogniç, Sothuisochi, Ussora, Srebniça et alli confini una zornada.

Et per lo simile quello over quelli che saranno electi per andare in Zenta per ambaxadori andando ouer pagando non possa essere electi contra sua volonta in alguna altra ambaxata ouero altro come e decto di sopra per mezo anno. Et Çenta se intenda Antiuari, Dolcigno, Scutari et fino al Dagno et a quelli confini per I^{a} zornada ouer meça. Et per lo simile quello ouer quelli che saranno electi per andare in terra di Chelmo andando ouer pagando non possano essere electi contra sua volonta in alguna ambaxada ouer altro come e decto di sopra per meço anno. Et per lo simile quello ouer quelli che saranno electi per andare in ambaxada in Canal, Draceuiça, Catharo, Tribigna et Popoua non se intenda in questi ordini ma possa esser electo contra sua volonta tanto quanto non fosse stato in algun di questi luoghi. Et per lo simile quello ouer quelli che saranno electi per andare in Dalmatia, da Spalato in fino a Segna et per terra ferma una zornata andando in algun delli detti luoghi in ambassada ouer pagando non possa esser electi contra sua volonta in alguna ambassada overo altro come e decto per meço anno. Et per lo simile quello over quelli che saranno electi per mandar in ambaxada oltra l Qurnar in Venexia per Romagna et per la Marcha, per la Pugla in fino a Cano d'Otranto, Arente la marina in tucti questi luoghi et infra terra una zornada andando in ambaxata o pagando non possano esser electi contra sua volonta in alguna altra ambaxata o altro come e decto per anno uno. Et se alguno ouer alguni fussino electi contra sua volonta per andare in ambaxata overo altro come e decto di sopra in alguno altro luogo oltra questi nominati di sopra, ma piu oltra di quel che e limitado qui, chel Consiglo di pregati li possa limitare tanto piu di tempo da non possere essere electi ouero electo contra sua volonta quanto al dicto consiglo parera limitandoli el tempo auanti la electione. Et in tucti li dicti casi di electione de ambassade o altri seruigi di fuori per comun quello over quelli che fusse electi possa non

voglando andare ne pagar la pena. Et sia tegnudo de andar a confin a Meleda insedando per confin tucta l'isola di Meleda et in quella stia non possandosi partire di quella per ogni fiada in pena de yperperi C. Et da la in zoso li quali douesson pagar per pena per I mese continuo et da yperperi C in suso infin a yperperi II^{C} per due mesi. Et cosi da la in suso per raxon. Et debbiano andare al decto confine infra octo di dal di che refuteranno et infra altri octo di sia tegnudi de apresentarse al reggimento di [folija 83v] Meleda et da quel reggimento tor la letera della sua presentazion et quella mandare a Ragusia. Et similmente per tuctol tempo che doueranno stare al decto confine si debiano apresentare ogni mese al dicto reggimento et mandar la letera a Ragusia d'ogni sua presentazion le quali debiano registrare. Et chi contrafacesse paghi per ogni volta la pena imposta allla sua election. Et di nouo sia mandato a stare al decto confine el tempo predicto. Et chi andasse al decto confin non escha pero de alguno officio di comun dato a lui in vita, ma complito el termine del confine tornando alla cita sia in lo so offizio dato a lui in vita non obstante lo decto confin, ma di tucti altri offizi dati a tempo escha secondo usanza anticha. [ovaj stav je novembra 1420 podvučen i izmijenjen novim datim sa strane, vidi niže] Et zascuno che refutasse de andare et non pagasse la pena pecuniaria ma volesse andare a confini come e decto habia franchisia da non possere essere electo contra sua volonta come e decto in zascuna delle predicte electioni per la mita del tempo chello haueria andando al seruigio di comun over pagando la pena pecuniaria secondo come e decto di sopra cominciando el tempo el di che tornerano dal confine. Et chelli sopradecti ordini durino infino ad anni tre proximi et in fine delli decti tre anni sian portati al Consilio grande per refermargli ouer corregiergli. Et quelli non refermando ouer non corregiando o non prouedando altro sopra le decte electioni che li predicti ordini siano di nessun valore. Et li ordini antichi facti sopra le electioni da refermarse per le due parti delle ballote del Gran consiglio come in quelli si contiene d'alli decti tre anni in auanti siano in sua fermeza fin che altro si proueder [folija 84]" (19. 10. 1417) Consilium Maius I, 83–84.

Sa strane, uz podvučeni dio data je izmjena: "Die VIII nouembris MCCCCXX. Refirmatus fuit ordo presens in omnibus et prout iacet reformato tamen capitulo mitulato loco cuius positum fuit, ut hic sequitur, videlicet:

Et li dicti che fosseno electi refutando et non pigando la pena andarano a Mellida ale dicte confine eschano subito com andarano al confine de omni officio che loro haueseno de comun cossi a tuta como a tempo limitado;
de refirmatione autem ipsius ordinis in omnibus ceteris prout iacet cum reformatione predicta apparet per partem captem in libro Maioris consilii sub dicto die VIII nouembris per terennium", Isto, 84.
Spomenuta odluka Velikog vijeća o ovoj djelomičnoj izmjeni uredbe o izboru poslanstava:
Sa strane: "Ordines super electionibus firmandis."
"Prima pars est de firmando ordinas super electione ambaxatiorum et aliorum iturorum in seruicium comunis extra Ragusium captorum alias sub die XVIIII octobris MCCCCXVII cum correctione nunc facta prout in presenti consilio statim lecta sunt."
"Secunda pars est de non firmando [Prekriženo]." Sa strane: "Firmata per LXXI contra XVIIII." (9. 11. 1420) Consilium Maius II, 42v.

153. Izabranom dubrovačkom poslaniku Marinu Rastiću daje se naputak u vezi s njegovom diplomatskom misijom koja uključuje i Podvisoki

Sa strane: "Pro citando ser Marinum."
"Prima pars est quia si dictus ser Marinus Mi. de Restis fuerit Narenti vel in Luca vel id circa a die presentationis citationis sue debeat infra sex dies personaliter compareti coram dominio nostro. Et si fuerit ultra Lucam usque in Cognizam modo predicto infra octo dies a die presentationis dicte citationis. Et si ultra Cognizam, usque Sottouisochi fuerit infra XII dies a die dicte presentationis citationis ut supra debeat comparere personaliter coram dominio nostro sub pena yperperorum octingentorum capta in minori consilio dicte presentatione et relatione cuius citationis dabitur fides coreriis sibi destiuandis. Capta per LXI, contra XLVIIII." (14. 11. 1431) Consilium Maius IV, 162.

Bibliografija

Izvori

Državni arhiv u Dubrovniku:

– Consilium Maius

– Consilium Minus

– Consilium Rogatorum

Literatura

Anđelić, P. (1984): "Srednji vijek – Doba stare bosanske države", u: V*isoko i okolina kroz historiju I*, Skupština opštine Visoko, Visoko, 101–311.

Dinić, M. (1951): *Odluke veća Dubrovačke republike*, Knj. 1, Srpska akademija nauka, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III odeljenje, Knj. XV, Beograd.

Dinić, M. (1964): *Odluke veća Dubrovačke republike*, Knj. II, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III odeljenje, Knj. XXI, Beograd.

Gelčić, J. (1910): "Dubrovački arhiv", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. 22, Sarajevo, 537–588.

Jorga, N. (1899): *Notes et extraits pour servis a l' histoire des croisades au XV siécle*, Seconde serie (II), Paris.

Kovačević, D. (1961): *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, Knj. XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Knj. 13, Sarajevo.

Kovačević-Kojić, D. (1978): *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, IP Veselin Masleša, Sarajevo.

Lonza, N. (2011): *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb – Dubrovnik.

Lonza, N., Šundrica, Z. (2005): *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Posebna izdanja, Serija: Monumenta historica Ragusina, Knj. 6, Zagreb – Dubrovnik.

Tkalčić I., Gelcich, J. (1879–1897): *Libri reformationum*, I–V, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, X, XIII, XXVII–XXIX, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Veselinović, A. (1997): *Dubrovačko Malo veće o Srbiji (1415–1460)*, Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Istorijski arhiv Kraljevo, Istorijski arhiv Čačak, Građa, Knj. 33, Izvori za istoriju srpskog naroda u srednjem veku, Knj. 1, Beograd.

Zelić, D., Plosnić Škarić, A. (2017): *Dubrovnik: Civitas et Acta Consiliorum 1400–1450*, Hrvatska zaklada za znanost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.

Summary

Visoki and Podvisoki in the Deliberations of the Ragusans Councils (1415–1444) – Excerpts from archival sources

The Visoko valley is one of the territorial and political units from which the medieval Bosnian state developed. During the Middle Ages, there were several political, economic and religious centers in this area, which made this area an extremely important part of the Bosnian state. The significance of Visoko and its surroundings has been recognized and adequately addressed in historiography. The excerpts presented in this paper come from the Deliberations of the Councils of Ragusa: the Major Council, the Minor Council and the Consilium Rogatorum, which are stored in the Dubrovnik State Archives. The presented excerpts that mention Visoki and Podvisoki have been identified and used in earlier historiographical approaches to this area, but also referred to in publications on cities and trade in medieval Bosnia. However, these data have not yet been published in the form of complete excerpts. Although this paper covers both of these places, Podvisoki as an economically strong downtown (suburbium) of a very important fortress, is mentioned more often. These documents are mostly related to Ragusan merchants who lived in these places during this period, or had their business activities. Most of the data in which Podvisoki as an economic center is mentioned, come from the deliberations of the Minor Council. These are mostly deliberations on the formation of judicial commissions, which list the names of consuls and two judges, after that a prosecutor and finally the names of one or more accused persons.

UDK 930.85(497.6)''04/14''
728.8(497.6)''04/14''

Esad Kurtović

Samobor na Drini (prvi spomen u pisanim vrelima)

Apstrakt: Prilog razmatra prvi spomen tvrđave Samobor u gornjem Podrinju u očuvanim pisanim historijskim izvorima. Aktualna postavka u literaturi o prvom spomenu Samobora u 1397. godini nema svoju podlogu u izvorima. Prvi spomen Samobora je iz januara 1423. godine.

Ključne riječi: Samobor, srednjovjekovna Bosna

Na desnoj obali rijeke Drine, nizvodno od Goražda, na liticama krečnjačkog uzvišenja (1.000 m), na obali rijeke Janjine, iznad naselja Ustiprače, u okviru župe Pribud, nalazio se Samobor, poznata utvrda i rezidencija uglednog bosanskog srednjovjekovnog plemićkog roda Kosače. Bez sistematskih istraživanja arheolozi i drugi istraživači materijalne kulture dali su značajne opise Samobora koji služe kao polazište za njegovu identifikaciju i opis. Prilaz Samoboru, kojeg rijeka Janjina opasuje s tri strane, moguć je samo s preostale četvrte strane, iz pravca sela Međurječje, udaljenog 4 km od njega. Samobor je među najvećim tvrđavama u Bosni, a svakako je najprostranija od svih koje su držale Kosače. Na pojedinim tačkama široka je oko 350 m. Njegova situiranost na širokom platou, na vrhu surih stijena iznad mračnog kanjona Janjine gdje se upečatljivo ističe, omogućuje značajnu kontrolu okoline pa se može nazvati pravim 'orlovskim gnijezdom' Kosača.[1]

Na ovom mjestu razmotrit ćemo postavku aktualnog znanja o prvom spomenu Samobora u pisanim historijskim izvorima jer nam se čini da nije dobro postavljena uprkos učestalim ponavljanjima. Uobičajena je konstatacija koja se može naći u elektronskim medijima da

[1] Polazišta, Delić 1892: 255–269; Kajmaković 1978: 868–869; Kajmaković 1981: 141–144; Palavestra 1988: 130.

se stari grad Samobor prvi put spominje 1397. god. i da ga je sagradio Sandalj Hranić Kosača. To je zabilježeno i u odluci kojom je Samobor proglašen nacionalnim spomenikom u Bosni i Hercegovini januara 2006. godine.[2] U poznatim pisanim izvorima nije nigdje zabilježeno da je Samobor gradio ili sagradio Sandalj Hranić Kosača, pa kako je izvjesnost pisanih vrela u tom pravcu skromnija, segment postanka, gradnje i uopće urbaniziranja svakako će temeljitije i pouzdanije rješavati arheolozi kada budu u prilici da se detaljnije posvete ovom lokalitetu.

***

Informaciju o 1397. god. kao vremenu prvog spomena Samobora, koliko je poznato, prvi je ponudio Hamdija Kreševljaković u radu posvećenom starim bosanskim gradovima (1953).[3] Malo kasnije to je informacija koju indirektno posjeduje i Marko Vego u obradi naselja srednjovjekovne bosanske države.[4] I kasniji radovi Rasima Živojevića,[5] Desanke Kovačević,[6] Zdravka Kajmakovića,[7] Šefika Bešlagića[8] i Husrefa Redžića[9] imaju ovu informaciju u opticaju. To su u osnovi referentne literaturne obrade odakle saznanja, pored uskostručnih radova, crpe i moderni elektronski mediji.

Kada se detaljnije sagleda, izvor informacije za ovu postavku koja je još u upotrebi nalazi se u radu Mihaila Dinića o dubrovačkoj srednjovjekovnoj karavanskoj trgovini. Istaknuti poznavalac dubrovačke građe u izvrsnoj radnji o karavanskoj trgovini spomenuo je izrijekom "samo tri karavana, i to neznatna, čiji je cilj bio Samobor: jedan 1397. i dva 1435. godine". Za navedeno se pozvao na svoju ranije citiranu napomenu u istom radu u kojoj je signatura i izvod iz dokumenta

[2] Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, Odluka o proglašenju *Graditeljske cjeline – Stari grad Samobor, opština Novo Goražde* nacionalnim spomenikom od 23. 1. 2006. godine (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2770). Samobor se nije našao u nedavnoj obradi u: Лексикон 2010.
[3] Kreševljaković 1953: 11.
[4] Vego 1957: 103.
[5] Živojević 1964: 34–35.
[6] Ковачевић-Којић 1978: 106.
[7] Kajmaković 1978: 868.
[8] Bešlagić 1985: 17.
[9] Redžić 2009: 174.

povezana za samo jedan karavan i to onaj od 10. marta 1435. godine.[10] Istaknuto, arhivska signatura za karavan iz 1397. god. nije ponuđena. Iako je M. Dinić iza sebe ostavio ugled iscrpnog neimara i istraživača, vjerovatno je da je pozivanje na raniju napomenu dovelo do određene zabune. Može da bude i nešto drugo u pitanju. Iako je izvor informacija za buduću literaturu, sam autor nije naglašavao da je to prvi spomen Samobora u pisanim vrelima. Bilo kako bilo, ponuđene signature za karavan iz 1397. god. nemamo, tako da je i pitanje prvog spomena Samobora trenutno pozivanje na nepostojeću dokumentaciju. Time se još jednom pokazuje da svaka savremena leksikonska i leksikografska postavljanja trebaju rezultirati preispitivanjima kroz izvore prvog reda.

Po strani od ovdje navedene literature je *Imenik geografskih naziva srednjovjekovne Zete*, dobrog poznavaoca topografije dubrovačkog zaleđa Gavra Škrivanića, koji nije uzimao u obzir soluciju za spomen Samobora iz 1397, kao Kreševljaković, Vego i drugi, nego je za inačicu Samobor izabrao samo Dinićevu informaciju o karavanu od 10. marta 1435. godine.[11]

Podvucimo, jasnog dokaza o prvom spomenu Samobora 1397. god. nema. Ostvareni uvid u serije dubrovačke arhivske građe koje upućuju na ugovore o karavanskom prijevozu robe (*Diversa cancellariae* i *Diversa Notariae*) nisu polučile pronalazak tog Dinićevog ugovora. Tako preostaje da su poznata i izvorom potvrđena samo dva karavana koja imaju za cilj Samobor. U prvom, 2. marta 1435. god., Vlah Dubravac Milićević se obavezuje dubrovačkoj vlasteli Andriji Mar. Ranjini i Marinu Ivana Gučetiću prevesti 13 tovara tkanina i robe od Dubrovnika do Samobora po cijeni od pet perpera dubrovačkih dinara po tovaru.[12] Malo kasnije, 10. marta 1435. god., isti Dubravac se obavezao Vlahu (Blažu) Martola Zamanjiću prevesti od Dubrovnika do Samobora 10 tovara tkanina i robe također po cijeni od pet perpera po tovaru.[13]

---

[10] Динић 1937: напомена 10 на страни 122 и напомена 32 на страни 126 (и у: Динић 1978: напомена 10 на страни 308, и напомена 32 на страни 312).
[11] Шкриванић 1954: 94.
[12] "salmas tredecim pannorum et mercantiarum de Ragusio usque ad Samobor" (2. 3. 1435), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Diversa Cancellariae*, XLVIII, 334; Kurtović 2019: 1024.
[13] "de Ragusio usque ad Samobor salmas decem pannorum et mercantiarum" (10. 3. 1435), DAD, *Diversa Cancellariae*, XLVIII, 340v; Kurtović 2019: 1024–1025.

* * *

Kako smo ostali bez jasne odrednice o prvom spomenu Samobora, do daljnjeg preostaje da među poznatom dokumentacijom izdvojimo koji su prvi pouzdani pokazatelji o prvom spomenu Samobora u pisanim izvorima. Prvi naredni dokument koji se vezuje za Samobor je tek iz početka 1423. godine. Radi se o očuvanoj prepisci između dubrovačkih poslanika Nikole Gučetića i Vlaha (Blaža) Đurđevića koji su se javljali vladi u Dubrovniku iz Podsamobora. Prema pismu datiranom 25. januara 1423, navedeno je da je 23. istog mjeseca u Dubrovnik stiglo pismo poslano iz Podsamobora 13. januara (adi 23 di questo mese riceuessimo una vostra letera data di la Sotto Samobor adi XIII pur di questo).[14] Šira kontekstualizacija ove prepiske predstavlja poznate pregovore vojvode Sandalja Hranića i vojvode Radoslava Pavlovića koji su vođeni oko ustupanja tvrđave Sokol u Konavlima Dubrovčanima.[15]

Starost urbanih struktura, fortifikacija te srednjovjekovne tvrđave i rezidencije u Samoboru pripada budućim istraživanjima materijalnih ostataka. Ona je svakako višeslojna i hronološki daleko prije prvog očuvanog spomena Samobora u pisanim izvorima iz januara 1423. godine. Primjer Samobora, sa kasnijim očuvanim prvim spomenom u pisanim izvorima, nije jedini s obzirom na to da je manji broj informacija koje dubrovačka građa pruža o vojnostrateškim, dok je daleko veći broj spomena o privrednim središtima u unutrašnjosti.

[14] "Ad eosdem oratores ad voiuodam Sandagl. Rector di Ragusa col suo consiglo alli nobili et saui ser Nicola di Ma. de Goze et ser Biagio di Georgio citadini et ambaxadori nostri a voiuoda Sandagl salutem. Adi 23 di questo mese riceuessimo una vostra letera data di la Sotto Samobor adi XIII pur di questo" (25.1. 1423), DAD, *Lettere di Levante*, VIII, 142v.

[15] Kurtović 2009: 241–242, pismo 469–470.

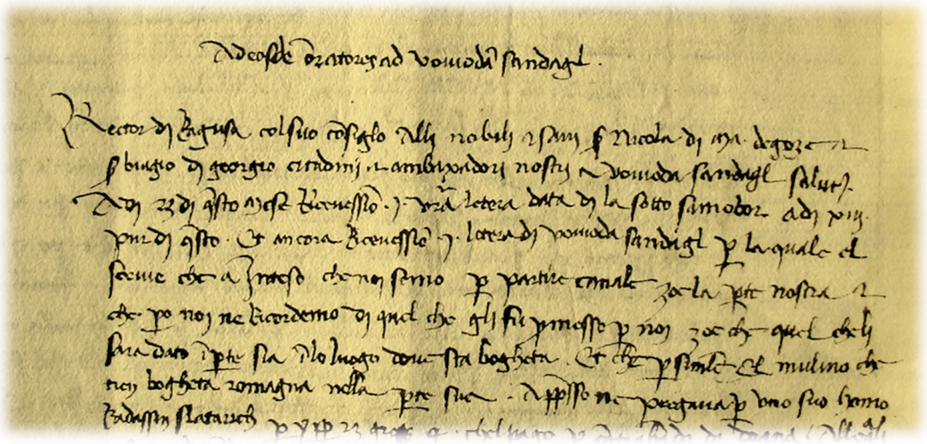

DAD, Lettere di Levante, VIII, 142v.

Zaključak

Uobičajeno literaturno polazište da se Samobor, utvrda i rezidencija Kosača u Podrinju, prvi put spominje u pisanim izvorima 1397. god. nema očuvanu izvornu potvrdu. Analiza pokazuje da za navedenu godinu nije ponuđen adekvatan izvor. Prvi očuvani spomen Samobora u pisanim izvorima zapravo je iz januara 1423. godine.

Bibliografija

Literatura

Bešlagić, Š. (1985): *Kamene stolice u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Djela, 59, Odjeljenje društvenih nauka, 34, Sarajevo.

Delić, S. (1892): "Samobor kod Drine", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IV, Sarajevo, 255–269.

Динић, М. (1937): "Дубровачка средњовековна караванска трговина", *Jugoslovenski istorijski časopis*, III, 1–4, Beograd, 119–146.

Динић, М. (1978): *Српске земље у средњем веку. Историјско-географске студије*, СКЗ, Београд.

Kajmaković, Z. (1978): "Srednjovjekovna arhitektura u Bosni i Hercegovini", Radio Sarajevo treći program, VII/20, Sarajevo, 842–870.

Kajmaković, Z. (1981): "Drina u doba Kosača. Novi arheološko-arhitektonski spomenici", *Naše starine*, XIV–XV, Sarajevo, 141–177.

Ковачевић-Којић, Д. (1978): *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Веселин Маслеша, Сарајево.

Kreševljaković, H. (1953): "Stari bosanski gradovi", *Naše starine*, I, Sarajevo, 7–44.

Kurtović, E. (2009): *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo.

Kurtović, E. (2019): *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341–1526)*, 2, Institut za historiju – JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo.

Лексикон (2010): *Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, Завод за уџбенике, Београд.

Palavestra, V. (1988): "Samobor", *Arheološki leksikon BiH*, Tom III, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Redžić, H. (2009): *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.

Шкриванић, Г. (1954): *Именик географских назива средњовековне Зете*, Историски институт НР Црне Горе, Титоград.

Vego, M. (1957): *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo.

Živojević, R. (1964): *Goražde u prošlosti i danas*, Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, 2, Sarajevo.

Summary

Samobor Fortress (Samobor na Drini)

The usual starting point in the literature stating that Samobor, the fortress and residence of the Kosača (a Bosnian medieval noble family) in Podrinje, was first mentioned in written sources in 1397, has no original source preserved. Analyses show that a reliable source was not presented for the year indicated. The first mention of Samobor preserved in written sources actually dates from January 1423.

UDK 902.2(497.6 Visoko)

Adnan Kaljanac i Jesenko Hadžihasanović

Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja oko lokaliteta nacionalnog spomenika *Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva*, Arnautovići, općina Visoko (terenski dio)

Apstrakt: Cilj članka je prezentiranje rezultata zaštitnih arheoloških istraživanja obavljenih 2018. god. na lokaciji oko lokaliteta nacionalnog spomenika Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva, Arnautovići, općina Visoko. Na osnovu navedenog, prvo je kratko opisana metodologija korištena tokom zaštitnih arheoloških istraživanja i tok radova na terenu. Potom je opisano sadašnje stanje lokaliteta te je dat vizuelni pregled lokacije na kojoj se vršilo istraživanje prije početka i nakon završetka radova. Poslije ovoga su opisana ranija arheološka istraživanja od XIX stoljeća pa sve do 2018. godine. Dalje se nastavilo sa predstavljanjem rezultata zaštitnih istraživanja prema arheološkim kopovima i cjelinama evidentiranim tokom istraživanja, prvenstveno pet pronađenih grobnih cjelina i dva prahistorijska vatrišta.

Ključne riječi: neolit, srednji vijek, Arnautovići, Visoko

Uvod

1.1. Cilj istraživanja

Zaštitna arheološka istraživanja oko lokaliteta nacionalnog spomenika *Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva*, Arnautovići, općina Visoko obavljena su na zahtjev investitora radova – općine Visoko. Radovi su obavljeni u skladu sa metodološkim parametrima definiranim ***Planom implementacije probnog istraživanja okolnog prostora nacionalnog spomenika* Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva, Arnautovići, općina Visoko *sa ciljem definiranja granica rasprostiranja***

***nacionalnog spomenika*.** Na osnovu prethodno navedenog plana, a u skladu sa potrebama investitora radova, predviđeni su zaštitni arheološki radovi na prostoru oko prethodno navedenog nacionalnog spomenika. Zbog situacije koja je zatečena na terenu početkom implementacije terenskih aktivnosti bilo je potrebno izvršiti određene promjene *Plana implementacije probnog istraživanja*, o čemu će biti više riječi u dijelu o korištenoj metodologiji tokom izvođenja arheoloških radova.

1.2. Tok istraživanja, organizacija rada, sastav ekipe, metodologija

Zaštitna arheološka istraživanja oko lokaliteta nacionalnog spomenika *Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva*, Arnautovići, općina Visoko tokom 2018. god. izveo je konzorcij u sljedećem sastavu: Zavičajni muzej u Visokom, firma GeoAVAS d.o.o. i Institut za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Implementacija arheoloških istraživanja je započeta 11. 07. 2018. god., koja je prema prvobitnom ugovoru trebala biti finalizirana do 18. 07. 2018. god., no, zbog velike količine pronađenog arheološkog materijala na lokaciji istraživanja investitor općina Visoko je, na osnovu zahtjeva firme GeoAVAS i Instituta za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, odobrio produžetak roka predviđenog za arheološka istraživanja te su istraživanja završena 24. 07. 2018. godine. Arheološka istraživanja oko lokaliteta nacionalnog spomenika su rađena u skladu sa Stručnim mišljenjem Zavoda za zaštitu spomenika pri Federalnom ministarstvu kulture i sporta (broj: 07-40-4-2702-1/18 AFP od dana 07. 05. 2018. god.). Zbog činjenice da se Rješenjem Federalnog ministarstva prostornog uređenja (broj: UPI/03-23-2-189/18 od dana 06. 06. 2018. god.) ono izjasnilo kao nenadležno za prostor na kojem su bila predviđena arheološka istraživanja, pristupilo se traženju dozvole od Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona, koje je dalo pozitivno mišljenje za obavljanje arheoloških radova na lokaciji oko lokaliteta *Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva*, Arnautovići, općina Visoko (prema Rješenju broj: 10-40-5731-/18 od 29. 06. 2018. god.).

Primijenjena metodologija arheoloških istraživanja je uglavnom preuzeta iz *Plana implementacije probnog istraživanja*, ali je uslijed

zatečenih uvjeta na lokaciji istraživanja bilo neophodno izvršiti određene preinake. Zbog činjenice da je prostor predviđen za zaštitna istraživanja bio prekriven debelim slojem krupnijeg lomljenog kamena, šljunka i pijeska (građevinskog tampona za asfalt), nije bilo moguće pristupiti geofizičkim istraživanjima. Navedeni sloj bi višestruko otežao proces ručnog iskopavanja, što bi povećalo troškove i produžilo neophodno vrijeme za obavljanje arheoloških radova, pa se iz tog razloga pristupilo mašinskom otkopavanju slojeva pod nadzorom arheologa. Prostor na kojem je vršeno mašinsko iskopavanje je podijeljen na četiri (4) kopa različite dužine. Nakon spuštanja nivoa kopova do arheoloških kulturnih slojeva obustavljeno je mašinsko iskopavanje i pristupalo se ručnom sistematskom iskopavanju arheoloških artefakata.

S obzirom na to da je složena situacija tokom implementacije istraživanja zahtijevala simultano izvođenje nekoliko metodološki različitih tipova istraživanja, djelatnosti su organizirane u nekoliko grupa. Nadzor mašinskog otvaranja arheoloških kopova, kao i ručno iskopavanje koje je slijedilo nakon mašinskog iskopavanja slojeva su implementirali članovi Instituta za arheologiju Filozofskog fakulteta. Ručna sistematska iskopavanja, kao i ručno iskopavanje pronađenih grobova su obavljali članovi Instituta za arheologiju Filozofskog fakulteta i članovi Zavičajnog muzeja u Visokom. Tehničku kontrolu i praćenje plana u pojedinačnim aktivnostima je implementiralo osoblje konzorcija, Institut za arheologiju, Zavičajnog muzeja u Visokom i firme GeoAVAS d.o.o.

Vizuelni prikaz iskopavanja na lokalitetu

Tokom arheoloških istraživanja na predmetnoj lokaciji gdje su vršena istraživanja izvođeni su mašinski radovi, otklanjanje slojeva nasutog tampona i površinske zemlje te je istovremeno izvođeno svakodnevno fotografiranje, dokumentiranje i georeferenciranje lokacije, sve sa ciljem evidentiranja trenutnog stanja na samome lokalitetu. Na slikama od 1 do 4 predstavljeno je početno i završno stanje lokacije.

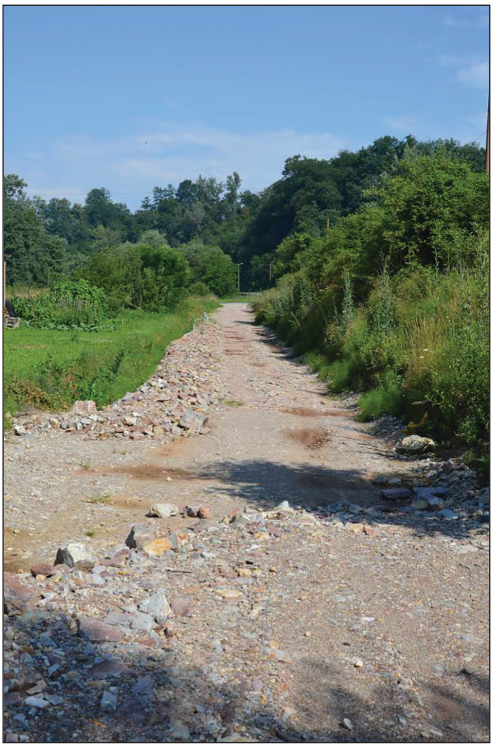

Sl. 1. Pogled u smjeru sjeverozapada prema prostoru na kojem je vršeno zaštitno istraživanje prije početka njegove implementacije 11. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 2. Pogled u smjeru jugoistoka na prostor na kojem je vršeno zaštitno istraživanje prije početka njegove implementacije 11. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 3. Pogled u smjeru jugoistoka na prostor
na kojem je vršeno zaštitno istraživanje 21. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 4. Pogled u smjeru sjeverozapada na prostor
na kojem je vršeno zaštitno istraživanje 23. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

1.3. Opis lokacije na kojoj su obavljena predmetna arheološka istraživanja

Lokalitet Arnautovići – Mili smješten je u nizinskom dijelu sliva rijeke Bosne. Njegove prirodne barijere su rijeka Bosna na zapadu i potok Goruša na sjeveru, dok sa južne i zapadne strane lokalitet u periodu prije XX st. nije imao prirodne granice. Već je tokom perioda uprave Austro-Ugarske nad Bosnom i Hercegovinom istočno od današnjeg lokaliteta izgrađena dionica uskotračne željezničke pruge (Sl. 31), koja je 1947. god. zamijenjena prugom šireg kolosijeka, te je tom prilikom željeznički nasip povećan do današnjih dimenzija. Sa južne, jugozapadne i sjeverozapadne strane se nalazi veći broj savremenih porodičnih stambenih objekata. Zapadno od lokaliteta su konzervirani ostaci srednjovjekovne Krunidbene i grobne crkve bosanskih kraljeva (obilježeno na satelitskoj snimci 1 plavom bojom). Arheološka istraživanja na lokaciji šireg areala Mili – Arnautovići vršena su na prostoru na kojem je bila predviđena izgradnja nove ceste koja bi rasteretila saobraćaj sa već postojeće ceste i dozvolila da se ona izmjesti sa pozicije koja dijeli prethodno navedenu crkvu na dva dijela. (prostor obilježen na satelitskoj snimci 1 crvenom bojom)

Sl. 5. Google Earth snimka prostora šireg areala oko prostora na kojem je vršeno arheološko istraživanje (označeno crvenom), dok je plavom označen prostor srednjovjekovne Crkve u Milima.

2. Historijat istraživanja

U okviru šireg areala lokaliteta Mili – Arnautovići prva istraživanja obavljena su 1909. i 1910. god., kada su pod vodstvom Carla Patscha otkriveni ostaci zidova dviju srednjovjekovnih crkava i određeni broj grobova uz njih.[1] Međutim, zbog početka I svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije Carl Patsch je napustio Zemaljski muzej i nikada nije objavio rezultate ovih istraživanja, te iz tog razloga nedostaju precizniji podaci o iskopavanja koja su izvedena pod rukovodstvom spomenutog arheologa.[2] Stjecajem sretnih okolnosti, u arhivskoj građi Zemaljskog muzeja je tokom 1960-ih godina slučajno pronađen plan istraživanja koji je izrađen tokom ovih istraživanja te se tada ipak mogao dobiti djelomični uvid u radove koje je vršio Carl Patsch.[3] Naknadnom analizom arheološkog materijala, koji se mogao povezati s iskopavanjima Carla Patscha, Irma Čremošnik i Pavao Anđelić su utvrdili da je tokom iskopavanja otkriven grob Tvrtka I Kotromanića.[4]

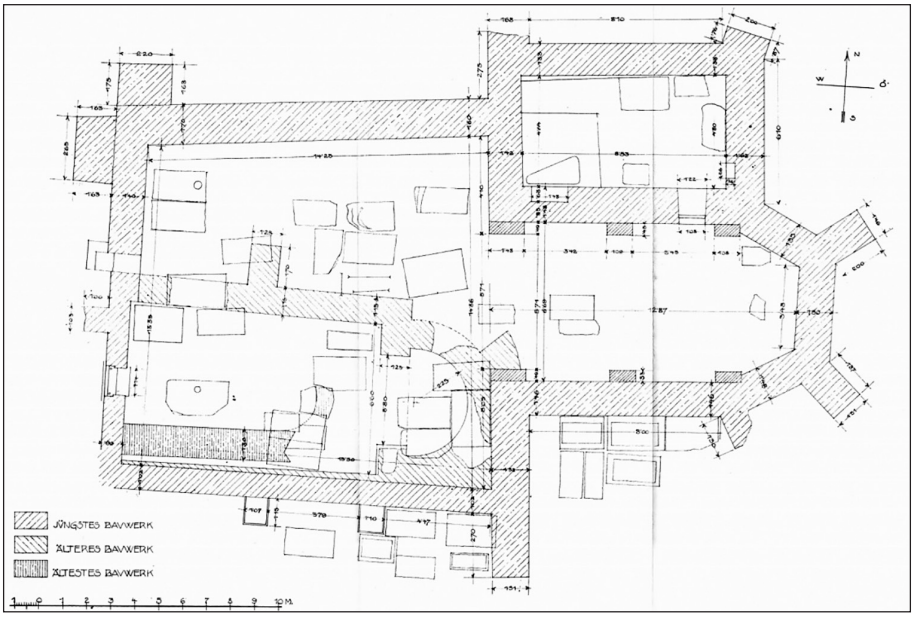

Sl. 6. Plan istraženih ruševina 1909. i 1910. god. prema K. Patschu
(Prema: Anđelić 1979)

[1] Anđelić 1962: 165; Anđelić 1979: 183.
[2] Anđelić 1962: 165–166; Anđelić 1979: 185.
[3] Anđelić 1979: 188.
[4] Čremošnik 1951: 251; Anđelić 1962: 169–170.

Bez direktne konekcije sa Patschovim istraživanjima 1950. god. je organizirano rekognosciranje terena, tokom kojeg je pronađeno više površinskih fragmenata koji su indicirali da se u Arnautovićima nalaze ostaci kakanjske kulture. Da bi se utvrdio pravi karakter pronađenog materijala, Alojz Benac je 1958. i 1959. god. izvršio sondažno istraživanje, kada je otvorio sonde A i B, koje su sveukupno pokrile prostor od 64 m2 površine.[5] Prema Alojzu Bencu, tokom ovih istraživanja pronađeni su arheološki ostaci koji govore o postojanju kratkotrajnog horizonta kakanjske kulture, nakon kojeg ne postoje drugi tragovi mlađeg prethistorijskog materijala.[6]

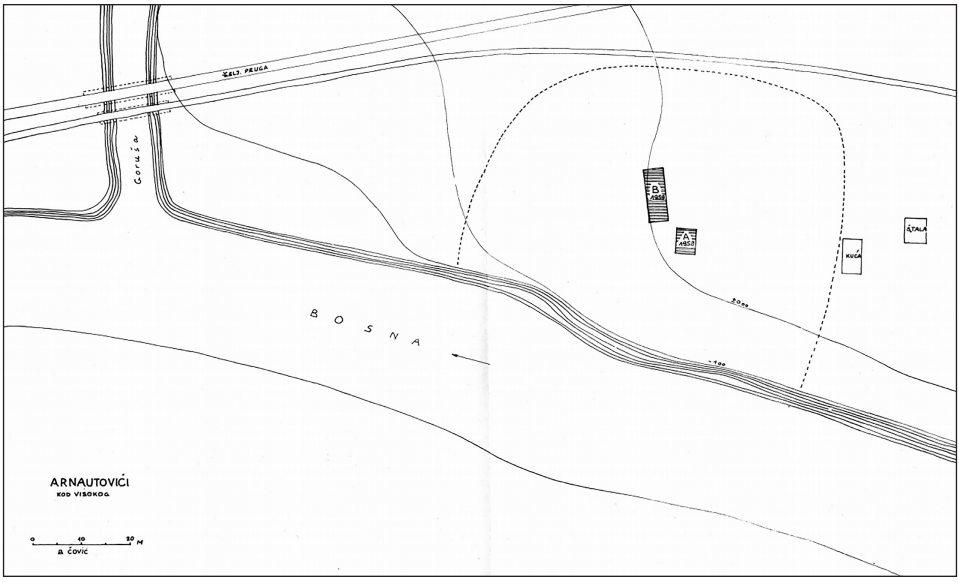

Sl. 7. Plan prostora istraženog tokom 1958. i 1959. god. s ucrtanim sondama A i B (Prema: Benac 1965: Sl. 1)

Tokom 1967. god. Zavičajni muzej u Visokom organizirao je manja arheološka istraživanja na prostoru na kojem se nalazi Krunidbena crkva u Milima, a sa ciljem identifikacije arheološke situacije unutar i oko crkve, te kao uvod u potencijalna sistematska istraživanja.[7] Tokom ovih istraživanja iskopan je prostor od cca 100 m2 površine.[8] Ovom

[5] Benac 1965: 261.
[6] Benac 1965: 265–267.
[7] Anđelić 1979: 188.
[8] Anđelić 1979: 211.

prilikom je iskopavano izvan apside crkve,[9] a također je pronađeno devet grobova iz srednjeg vijeka.[10]

Dalja arheološka istraživanja su vršena u periodu od 1976. do 1978. god., a njih je vodio Pavao Anđelić u saradnji sa kolegama iz Zemaljskog muzeja BiH i Zavičajnog muzeja u Visokom. Tokom ovih arheoloških kampanja izvršeno je kompletno iskopavanje srednjovjekovnih crkava na lokaciji Mili,[11] kao i otkopavanje osam grobova.[12] Na osnovu ovih istraživanja Anđelić je zaključio da uz srednji vijek postoje i tragovi iz antičkog perioda.[13] Ostaci zidova crkve su konzervirani u dva maha tokom 1977. i 1979. godine.[14]

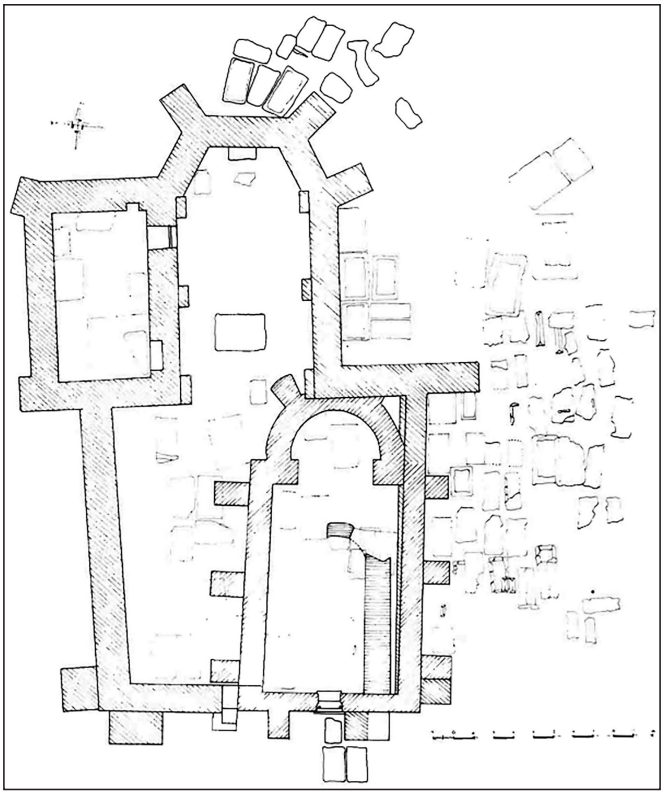

Sl. 8. Plan istraženih ruševina crkve i nekropole nakon iskopavanja 1976. i 1977. god. (Prema: Anđelić 1979)

[9] Anđelić 1979: 188.
[10] Anđelić 1979: 209.
[11] Anđelić 1979: 189–190.
[12] Anđelić 1979: 209.
[13] Anđelić 1979: 191.
[14] Anđelić 1979: 189.

Sl. 9. i 10. Pronađeni skeletni ukopi s istraživanja rađenih u periodu između 1976. i 1979. god.
(Arhivski materijal ustupljen iz arhiva Zavičajnog muzeja u Visokom.)

Sl. 11. Pogled na stećke pronađene tokom istraživanja rađenih u periodu između 1976. i 1979. god.
(Arhivski materijal ustupljen iz arhiva Zavičajnog muzeja u Visokom.)

Sl. 12. Pogled na dio ostataka građevinskog objekta pronađenog tokom istraživanja rađenih u periodu između 1976. i 1979. god.
(Arhivski materijal ustupljen iz arhiva Zavičajnog muzeja u Visokom.)

Sl. 13. Pogled na stećke i apsidu crkve pronađene tokom istraživanja rađenih u periodu između 1976. i 1979. god.
(Arhivski materijal ustupljen iz arhiva Zavičajnog muzeja u Visokom.)

Sljedeće istraživanje na lokalitetu je obavljeno 1988. god., kada je zbog uništenja dijela lokaliteta polaganjem vodovodnih cijevi organizirano zaštitno istraživanje koje su vodili Slaviša Perić i Svetozar Pudarić. Ovom prilikom je izvršeno istraživanje otvaranjem 17 sondi sveukupno 425 m2 površine na dijelu lokaliteta između crkve i nasipa moderne željeznice.[15] Također je ovom prilikom otvorena još jedna sonda površine od 56 m2 u blizini sondi A i B.[16] Tokom ove kampanje je evidentirana keramika kakanjske i butmirske kulture,[17] obje iz neolita, te je iskopana veća količina materijala koji se može datirati u srednji vijek.[18]

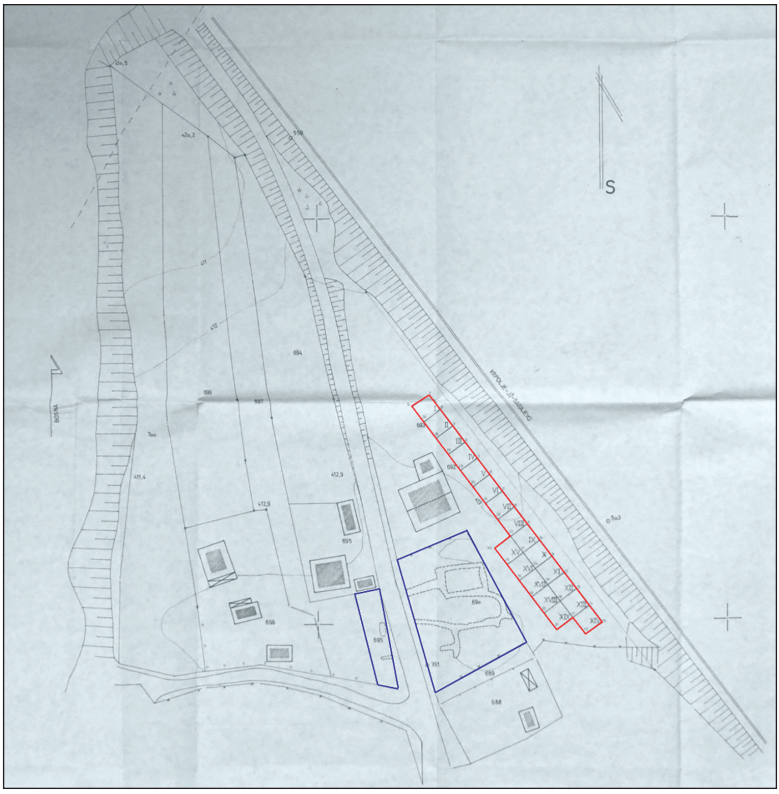

Sl. 14. Plan šireg areala Arnautovići – Mili na kojem su plavom obilježene katastarske čestice na kojima se nalaze ostaci crkava, dok je crvenom obilježen prostor na kojem se vršilo glavno istraživanje tokom arheološke kampanje 1988. god.
(Izmijenjeno na osnovu plana ustupljenog iz arhiva Zavičajnog muzeja u Visokom.)

[15] Perić et al. 1988: 67.
[16] Perić 1995: 21.
[17] Perić et al. 1988: 68–70.
[18] Perić et al. 1988: 70–71.

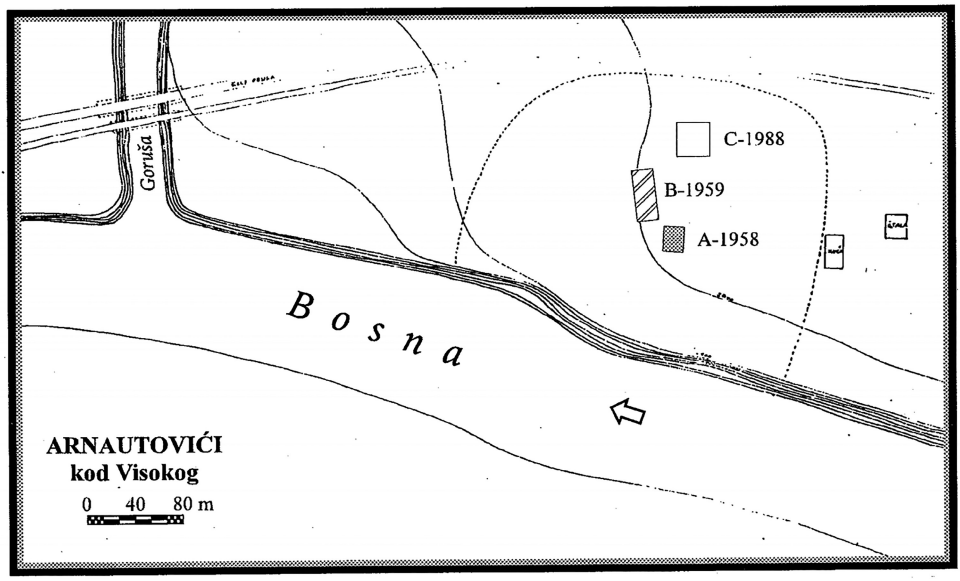

Sl. 15. Karta na kojoj su obilježene sonde A, B i C te godine u kojima su one otvorene. (Preuzeto bez izmjena iz: Perić 1995: 21, Pr. 1)

Posljednja istraživanja na širem arealu lokaliteta Arnautovići – Mili obavljena su 2008. god., kada je tim (sastavljen od arheologa s Univerziteta u Kielu i Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, kao i zaposlenika Zavičajnog muzeja Visoko) izvršio geofizička snimanja te je tom prilikom urađena i analiza 14 geoloških bušotina dobivenih s ovog lokaliteta.[19]

[19] Hoffman Müller-Scheeßel 2013: 130–131.

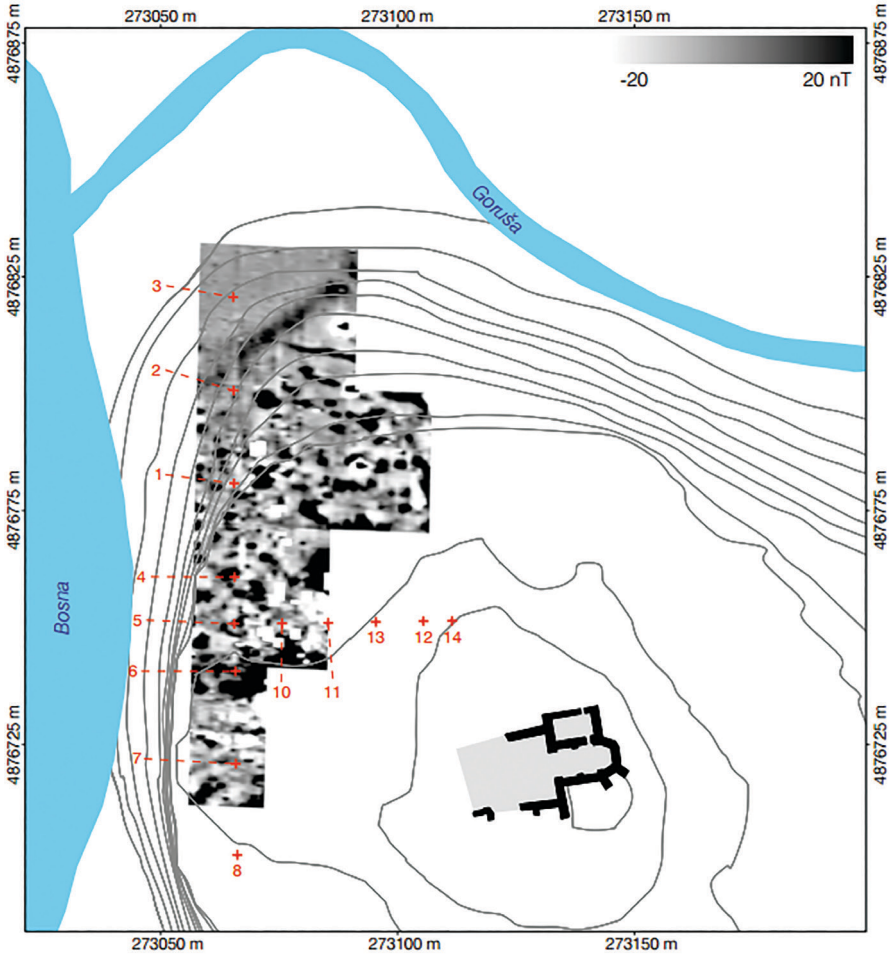

Sl. 16. Prostor na kojem su obavljena geofizička istraživanja i izvađene geološke bušotine. Crvenim brojevima i križićima su obilježene lokacije bušotina, dok su crno-bijele površine prostor na kojem su izvršena geofizička istraživanja. (Prema: Hoffman Müller-Scheeßel 2013: 131, Abb. 6)

3. Arheološki kopovi

Iako ***Planom implementacije probnog istraživanja okolnog prostora nacionalnog spomenika*** **Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva, Arnautovići, općina Visoko** ***sa ciljem definiranja granica rasprostiranja nacionalnog spomenika*** nije bilo predviđeno otvaranje arheoloških kopova izvedenih

dimenzija, uzimajući u obzir situaciju na lokalitetu na samom početka iskopavanja, činjenicu da je proces izgradnje nove saobraćajnice započet i da je proces asfaltiranja već bio u toku, predviđeni testni rovovi i bušotine su modificirani u iskope znatno većih dimenzija, metodološki prilagođene sistematskom iskopavanju preostalog dijela trase nove saobraćajnice. U tom smislu je prostor istraživanja podijeljen na četiri (4) arheološka kopa koji su redom dugi 22, 14, 47 i 27 metara, prosječne širine od 5 do 6 metara, u okviru kojih je mašinskim putem skinut sloj građevinskog tampona prosječne debljine pola metra (50 cm) i površinski sloj zemljišta. Unutar svakog od pojedinačna četiri (4) arheološka kopa je na osnovu evidentiranih arheoloških ostataka po potrebi zaustavljano mašinsko iskopavanje te su radovi nastavljeni sistematskim ručnim iskopavanjem.

Za mašinsko iskopavanje je korišten bager, sa *primjenom* ravne kašike. Dužina kopa varira između 14 i 47 metara. Dubina je prilagođavana na osnovu pronađenih arheoloških ostataka u svakom od pojedinačnih kopova. U slučajevima kada u nekom od arheoloških kopova, ili pak njegovim sekcijama, nije evidentirana dovoljna količina arheoloških nalaza, na spomenutim mjestima pokretana su sistematska iskopavanja i izmještanje arheoloških artefakata, dok se u slučaju pojave šljunkovitog geološkog tla mašinsko iskopavanje zaustavljalo.

Mašinski iskopi izvođeni su tokom 11 radnih dana (između 11. 07. i 24. 07) uključujući i konačno zatrpavanje cjelokupnog prostora. Iskopavanje je vršeno u koordinaciji i pod nadzorom arheologa koji je određivao način skidanja slojeva i konačnu dubinu kopova. Iskopana zemlja se prebacivala uz ivice rova po odvojenim slojevima kako bi bilo moguće ustanoviti izvorni kontekst za nalaze otkrivene tokom naknadnog pregleda iskopane zemlje.

Poslije mašinskog iskopa slojeva do geološkog tla slijedilo je čišćenje podnice i odabrane strane/profila pojedinačnih arheoloških cjelina za dokumentiranje. Svi kopovi su georeferencirani, što je urađeno i za arheološke cjeline na kojima je vršeno ručno arheološko iskopavanje dublje od 15 cm dubine.

Kod opisa slojeva ujedinjena su geološka i arheološka zapažanja. Poslije definiranja sloja i evidentiranja nalaza u njima određena je količina arheoloških ostataka u pojedinačnim kopovima.

Tab. 1. Evidencija i osnovni podaci o otkopanim arheološkim kopovima

Broj kopa	Dimenzije					Napomene
	Dužina (m)	Širina (m)	Površina (m^2)	Prosječna dubina (m)	Volumen (m^3)	
Kop 1	22	6	132	1,20	158,4	
Kop 2	14	5,0	70	1,00	70	
Kop 3	47	5,6	263,2	0,80	210,56	
Kop 4	27	5,5	148,5	0,80	118,80	
Ukupna iskopana površina	613,7					
Ukupno iskopano kubika	557,76					

Sl. 17. Zračna snimka prostora Kopa 1 na kojoj su vidljivi Vatrište 1 te grobovi 1 i 2 (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.1. Kop 1

Kop 1 se nalazi u jugoistočnom dijelu prostora koje je bilo predmetom istraživanja, a na koji se na sjeverozapadnoj ivici direktno naslanja Kop 2. Zahvata površinu od cca 130 m2, a dimenzije su mu 21 x 6 m. Na ovom dijelu lokaliteta je pronađeno svih pet (5) grobnih cjelina evidentiranih tokom istraživanja te je pronađena najveća koncentracija kostiju na istraženom prostoru. Također je pronađena i velika količina keramike te nešto kamenog alata i nekoliko komada troske. Od sveukupno evidentiranih 21 arheološke cjeline najznačajnije su već navedeni grobovi, te sloj s oblucima, vatrište (koje je u jednoj cjelini odstranjeno sa lokaliteta, konsolidirano i prezentirano javnosti) i jarak.

3.1.1. Grobovi

Tab. 2. Evidencija i osnovni podaci o otkopanim grobovima unutar Kopa 1

Nazivi arheoloških cjelina	**Interpretacija arheoloških podataka**
Grob 1	Tokom istraživanja u arheološkoj cjelini *Grob 1* pronađen je skelet položen u grobnu raku u orijentaciji zapad-istok, sa glavom okrenutom prema zapadu. Skelet je usljed ranijih građevinskih radova oštećen u dijelu prsa, stomaka, karlice i gornjeg dijela nogu. Cjeloviti su ostali samo lobanja, dio ruku i ramena, kao i stopala te donja polovina kostiju ispod koljena. Nisu uočeni ostaci grobne konstrukcije. Od značaja je pronalazak bronzanih aplika uz lobanju, te se pretpostavlja da su bile zakačene za traku koja je bila upletena u kosu ili je opasavala glavu pokojne osobe. Poslije evidentiranja skeletnih ostataka *in situ* pristupilo se njihovom vađenju zajedno sa zemljom te se nakon toga uradila konsolidacija koštanih ostataka i zemlje u dijelu lobanje i sačuvanog dijela torza u jednu cjelinu. Iz ovog groba je uzet uzorak i poslan za C14 analizu (MILEC14001TH48), te je dobiven datum: 1316–1437. kal. g. n. e. (95,4 %).20

[20] Za kalibraciju datuma dobivenog iz *Poznań Radiocarbon Laboratory* je korišten program OxCal v.4.3.2, a prema Ramsey (2017) i Remier et al. (2013).

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
Grob 2	Tokom istraživanja u arheološkim slojevima Kopa 1 evidentirana je arheološka cjelina *Grob 2*, čiji su slojevi djelomično poremećeni kopanjem rupe u recentnom periodu. Ovim iskopavanjima je grobna konstrukcija od oblutaka, koja je išla iznad ostataka pokojnika, presječena na dva dijela, nakon čega je deponovan recentni otpad. Na osnovu evidentiranih arheoloških pojava u slojevima može se zaključiti da su ostaci pokojnika položeni po orijentaciji sjeveroistok – jugoistok, ali zbog odsustva kostiju nije moguće reći prema kojoj strani svijeta je položena glava. Na osnovu boje zemlje, ostataka ugljenisanog drveta, pronađene keramike i nekoliko fragmenata kostiju u originalnom kontekstu može se zaključiti da se ovdje najvjerovatnije radi o paljevinskom grobu.
Grob 3	U sklopu arheoloških iskopavanja Kopa 1, u arheološkoj cjelini *Grob 3* su evidentirani ostaci skeleta, položeni na osi sjeverozapad – jugoistok, sa glavom okrenutom prema sjeverozapadu. Skeletni ostaci su pronađeni ispruženi na leđima, sa rukama prekriženim na prsima. Od kostiju je većina sačuvana osim ključne kosti, te kostiju stopala i šaka. Jedini grobni nalaz je željezna kopča pronađena na lumbalnim pršljenovima. Nisu uočeni ostaci koji bi ukazivali na postojanje grobne konstrukcije. *Grob 3* se nalazi neposredno zapadno od *Groba 4*, manje-više u istoj orijentaciji, te se okvirno nalaze na istoj dubini.
Grob 4	Arheološkim iskopavanjima je evidentirana grobna cjelina *Grob 4*. Skelet je položen na osi sjeverozapad – jugoistok, a pronađen je opružen na leđima, sa glavom okrenutom prema sjeverozapadu. Lijeva ruka je pronađena savijena preko pojasa, dok je desna bila na karlici. Drveni stub električnog voda i prateća kamena konstrukcija su oštetili skelet, te kao posljedica toga čina nedostaju karlica i dio lijevog femura. Grobni prilozi nisu uočeni, niti ikakvi drugi ostaci koji bi sugerirali postojanje grobne konstrukcije. *Grob 4* se nalazi neposredno istočno od *Groba 3*, manje-više u istoj orijentaciji, te se okvirno nalaze na istoj dubini.
Grob 5	Tokom arheoloških istraživanja je u arheološkim slojevima Kopa 1 evidentirana arheološka cjelina *Grob 5*. Pronađeni su skeletni ostaci položeni na leđa u orijentaciju zapad-istok, dok je glava bila okrenuta prema zapadu. Ruke su pronađene prekrižene preko karlice. Osim željeznih klinova nema dokaza o drugim prilozima. Navedeni klinovi upućuju na pretpostavku da su posmrtni ostaci ukopani u drvenom sanduku.

3.1.1.a. Kop 1 – Grob 1

Sl. 18. Pogled na prostor Groba 1 slikan 13. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 19. Pogled na širi prostor oko Groba 1, Groba 2 i Vatrišta 1 slikan 13. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Tab. 3. Evidencija o skeletu i grobnoj konstrukciji unutar Groba 1

Grob br. 1	
Maksimalna dubina: 1,45 m	
Nadmorska visina: 411.9343 m	
Opis skeleta (1 – *pozicija*; 2 – *cjelovitost*; 3 – *očuvanost*; 4 – *orijentacija*; 5 – *osnovni položaj*; 6 – *prilozi*; 7 – *dimenzije*; 8 – *grobna konstrukcija*; 9 – *oštećenja*; 10 – *ostalo*)	
1	Skeletni ostaci su evidentirani u grobnoj cjelini koja se nalazi u Kopu 1.
2	Najveći dio skeleta u srednjem dijelu nedostaje zbog ranijih građevinskih radova koji su prešli preko groba.
3	Lobanja i duge kosti su dobro očuvane, dok se sitne i spužvaste mrve i raspadaju.
4	Osnovna orijentacija je na osi istok-zapad, gdje je glava okrenuta prema zapadu, a noge prema istoku.
5	Skeletni ostaci su u ispruženom položaju na leđima. Glava i rameni pojas ukošeni na lijevu stranu, dok su noge ispružene u osi skeletnih ostataka.
6	Evidentirane bronzane aplike kraj glave za koje se pretpostavlja da su bile prišivene na tkaninu.
7	Procjenjuje se da je visina osobe iznosila oko 1,60 m.
8	Oko groba su prisutni obluci.
9	Dio skeletnih ostataka koji su pronađeni su oštećeni usred ranijih građevinskih radova koji su prešli preko groba. Ostale kosti nisu oštećene tokom terenskog rada.
10	
Opis grobne jame (1 – *forma*; 2 – *veličina*; 3 – *boja ispunjenja*; 4 – *vrsta tla*; 5 – *oštećenja*; 6 – *granice*; 7 – *sanduk*; 8 – *ostalo*)	
1	Ovalna
2	1,82 x 0,53 m
3	Tamnosmeđa i žuta.
4	Tamnosmeđa zemlja sa primjesom žutog šljunka
5	Grobna cjelina u srednjem dijelu je oštećena usred ranijih građevinskih radova.
6	U granicama evidentirane grobne jame.
7	Nije evidentiran.
8	

3.1.1.b. Kop 1 – Grob 2

Sl. 20. Pogled na istočni profil Groba 2
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Tab. 4. Evidencija o arheološkim slojevima evidentiranim u istočnom profilu Groba 2

Broj sloja	Relativna dubina (m)	Opis, interpretacija
001	0,00–0,20	Smeđa nabijena zemlja sa primjesom tamnije zemlje.
002	0,00–0,57	Smeđa nabijena zemlja.
003	0,10–0,63	Sloj žuto-smeđe zemlje sa primjesom šljunka i veće količine oblutaka.
004 DNO	0,40–0,63	Smeđa nabijena zemlja sa primjesom tamnije zemlje, u sloju su evidentirani arheološki ostaci.
005 DNO	0,63	Smeđa nabijena zemlja sa primjesom tamnije zemlje, u sloju su evidentirani arheološki ostaci.
Dokumentiran je istočni profil.		

Sl. 21. Pogled na jugoistočni profil Groba 2
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Tab. 5: Evidencija o arheološkim slojevima evidentiranim u jugoistočnom profilu Groba 2

Broj sloja	**Relativna dubina (m)**	**Opis, interpretacija**
001	0,00–0,10	Smeđa zemlja sa primjesom tamnije zemlje.
002	0,10–0,13	Smeđa nabijena zemlja.
003	0,00–0,18	Smeđa nabijena zemlja sa primjesom tamnije zemlje.
004	0,10–0,63	Sloj žuto-smeđe zemlje sa primjesom šljunka i većom količinom oblutaka.
005	0,13–0,63	Smeđa zemlja.
006 DNO	0,57	Smeđa zemlja.
007 DNO	0,57	Smeđa nabijena zemlja sa primjesom tamnije zemlje, u sloju su evidentirani arheološki ostaci.
Dokumentiran je jugoistočni profil.		

3.1.1.c. Kop 1 – Grob 3[21]

Sl. 22. Pogled na prostor Groba 3 slikan 19 .07. 2018. god. (Foto: Edin Bujak) (lijevo)

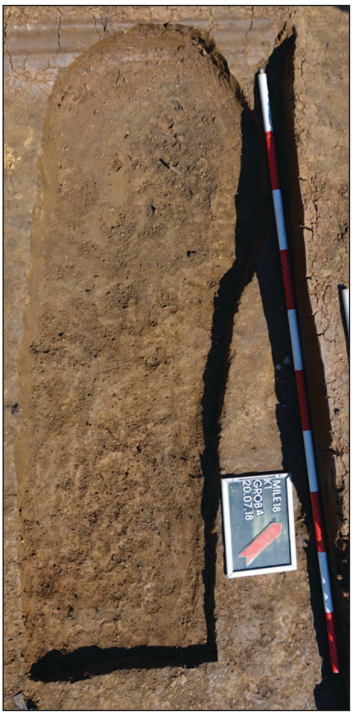

Sl. 23. Pogled na prostor Groba 3 nakon vađenja ostataka skeleta slikan 20. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović) (desno)

Sl. 24. Pogled na željeznu pojasnu kopču iz Groba 3 slikan 19. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

[21] Tokom terenskih istraživanja jednoj od arheoloških cjelina preliminarno je data oznaka *Grob 3*. Međutim, analizom pronađenog materijala po završetku istraživanja pokazalo se da se ipak ne radi o grobu, nego o dijelu jarka u kome je pronađen raznorodni materijal. Iz ovog razloga se oznaka *Grob 3* u izvještaju odnosi na *Grob 4* s istraživanja.

Tab. 6. Evidencija o skeletu i grobnoj konstrukciji unutar Groba 3

Grob br. 3	
Maksimalna dubina: 1,08 m	
Nadmorska visina: 412.1647 m	
Opis skeleta (1 – *pozicija*; 2 – *cjelovitost*; 3 – *očuvanost*; 4 – *orijentacija*; 5 – *osnovni položaj*; 6 – *prilozi*; 7 – *dimenzije*; 8 – *grobna konstrukcija*; 9 – *oštećenja*; 10 – *ostalo*)	
1	Skeletni ostaci su evidentirani u grobnoj cjelini koja se nalazi u Kopu 1.
2	Najveći dio skeleta se nalazi u originalnoj poziciji, nedostaju sternum i neke sitne kosti.
3	Evidentirane kosti su dobro očuvane.
4	Osnovna orijentacija je na osi sjever-sjeverozapad – jug-jugoistok, gdje je glava okrenuta prema sjeveru-sjeverozapadu, a noge prema jugu-jugoistoku.
5	Skeletni ostaci su u ispruženom položaju na leđima. Glava položena na zemlju bez krivljenja, dok su noge ispružene u osi skeletnih ostataka. Ruke su prekrižene preko grudi.
6	Željezna pojasna kopča.
7	Procjenjuje se da je visina osobe iznosila minimalno 1,60 m.
8	Grobna konstrukcija nije evidentirana.
9	Kosti lobanje su oštećeni.
10	
Opis grobne jame (1 – *forma*; 2 – *veličina*; 3 – *boja ispunjenja*; 4 – *vrsta tla*; 5 – *oštećenja*; 6 – *granice*; 7 – *sanduk*; 8 – *ostalo*)	
1	Ovalna
2	2,05 x 0,75 m
3	Svijetlosmeđa.
4	Svijetlosmeđa zemlja.
5	Bez vidljivih oštećenja.
6	Granice jame u okvirima prethodno navedenih dimenzija.
7	Nije evidentiran.
8	

3.1.1.d. Kop 1 – Grob 4[22]

Sl. 25. Pogled na prostor Groba 4 na kojem se vide skeletni ostaci, ostaci recentne bandere i prateće kamene konstrukcije, slikano 19. 07. 2018. god. (Foto: Edin Bujak) (lijevo)

Sl. 26. Pogled na prostor Groba 4 nakon vađenja ostataka skeleta i recentne bandere i prateće kamene konstrukcije, slikano 20. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović) (desno)

[22] Tokom terenskih istraživanja jednoj od arheoloških cjelina preliminarno je data oznaka *Grob 3*. Međutim, analizom pronađenog materijala po završetku istraživanja se pokazalo da se ipak ne radi o grobu, nego o dijelu jarka u kome je pronađen raznorodni materijal. Iz ovog razloga se oznaka *Grob 4* u izvještaju odnosi na *Grob 5* s istraživanja.

Tab. 7. Evidencija o skeletu i grobnoj konstrukciji unutar Groba 4

Grob br. 4	
Maksimalna dubina: 1,09 m	
Nadmorska visina: 412.1730 m	
Opis skeleta (1 – *pozicija*; 2 – *cjelovitost*; 3 – *očuvanost*; 4 – *orijentacija*; 5 – *osnovni položaj*; 6 – *prilozi*; 7 – *dimenzije*; 8 – *grobna konstrukcija*; 9 – *oštećenja*; 10 – *ostalo*)	
1	Skeletni ostaci su evidentirani u grobnoj cjelini koja se nalazi u Kopu 1.
2	Prisutna većina kostiju, osim karlice, dijela lijevog femura i sitnih kostiju šake. Također nedostaje nešto sitnih kostiju stopala.
3	Evidentirane kosti su dobro očuvane.
4	Osnovna orijentacija je na osi sjever-sjeverozapad – jug-jugoistok, gdje je glava okrenuta prema sjeveru-sjeverozapadu, a noge prema jugu-jugoistoku.
5	Skeletni ostaci su u ispruženom položaju na leđima. Glava položena na zemlju sa licem prema zapadu, dok su noge ispružene u osi skeletnih ostataka. Lijeva ruka je na pojasu, desna na karlici.
6	Bez nalaza.
7	Procjenjuje se da je visina osobe iznosila minimalno 1,60 m.
8	Grobna konstrukcija nije evidentirana.
9	Skeletni ostaci su oštećeni u zoni femura i pelvisa tokom XX st. postavljanjem bandere i prateće kamene konstrukcije. Nevezano za ovaj događaj je oštećena i lobanja.
10	
Opis grobne jame (1 – *forma*; 2 – *veličina*; 3 – *boja ispunjenja*; 4 – *vrsta tla*; 5 – *oštećenja*; 6 – *granice*; 7 – *sanduk*; 8 – *ostalo*)	
1	Ovalna
2	1.85 x 0.65 m
3	Tamnosmeđa i žuta.
4	Svijetlosmeđa.
5	Svijetlosmeđa zemlja.
6	Oštećenja nastala tokom XX st. postavljanjem bandere i prateće kamene konstrukcije.
7	Granice jame u okvirima prethodno navedenih dimenzija.
8	

3.1.1.e. Kop 1 – Grob 5[23]

Sl. 27. Pogled na prostor Groba 5 slikan 21. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 28. Pogled na prostor Groba 5 nakon vađenja ostataka skeleta, slikano 21. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

[23] Tokom terenskih istraživanja jednoj od arheoloških cjelina preliminarno je data oznaka *Grob 3*. Međutim, analizom pronađenog materijala po završetku istraživanja se pokazalo da se ipak ne radi o grobu, nego o dijelu jarka (o kojem će podaci biti prezentirani kasnije u izvještaju) u kome je pronađen raznorodni materijal. Iz ovog razloga se oznaka *Grob 5* u izvještaju odnosi na *Grob 6* s istraživanja.

Tab. 8. Evidencija o skeletu i grobnoj konstrukciji unutar Groba 5

Grob br. 5	
Maksimalna dubina: 1,49 m	
Nadmorska visina: 411.8876 m	
Opis skeleta (1 – *pozicija*; 2 – *cjelovitost*; 3 – *očuvanost*; 4 – *orijentacija*; 5 – *osnovni položaj*; 6 – *prilozi*; 7 – *dimenzije*; 8 – *grobna konstrukcija*; 9 – *oštećenja*; 10 – *ostalo*)	
1	Skeletni ostaci su evidentirani u grobnoj cjelini koja se nalazi u Kopu 1.
2	Prisutne sve kosti.
3	Evidentirane kosti su dobro očuvane.
4	Osnovna orijentacija je na osi sjever-sjeveroistok – zapad-jugozapad, gdje je glava okrenuta prema zapadu, a noge prema istoku.
5	Skeletni ostaci su u ispruženom položaju na leđima. Glava položena na zemlju bez krivljenja, dok su noge ispružene u osi skeletnih ostataka. Ruke su prekrižene preko karlice.
6	Nema, ali su evidentirani željezni klinovi koji idu u prilog postojanju drvenog sanduka.
7	Procjenjuje se da je visina osobe iznosila minimalno 1,70 m.
8	Pokojnik je vjerovatno sahranjen u drvenom sanduku.
9	Nisu uočena.
10	
Opis grobne jame (1 – *forma*; 2 – *veličina*; 3 – *boja ispunjenja*; 4 – *vrsta tla*; 5 – *oštećenja*; 6 – *granice*; 7 – *sanduk*; 8 – *ostalo*)	
1	Ovalna
2	2,05 x 0,7 m
3	Svijetlosmeđa.
4	Svijetlosmeđa zemlja sa primjesom manje količine kamenčića manjih dimenzija.
5	Bez vidljivih oštećenja.
6	Granice jame u okvirima prethodno navedenih dimenzija.
7	Drveni sanduk.
8	

3.1.2. Sloj sa oblucima

Tab. 9. Evidencija i osnovni podaci o arheološkoj cjelini Sloj s oblucima

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
Sloj s oblucima	Tokom mašinskog iskopavanja arheoloških slojeva Kopa 1 evidentirano je više anomalija u zemljanim slojevima te se pristupilo ručnom iskopavanju slojeva, što je rezultiralo pronalaskom veće količine fragmenata keramike i kostiju, kao i manje količine amorfnih željeznih ostataka i cigle. Ispod ovoga zemljanog sloja s arheološkim ostacima je pronađen sloj sa kamenim oblucima, čija se važnost ogleda u činjenici da je njegova gradnja (obluci vezani malterom) gotovo istovjetna kao i tehnika gradnje. Riječ je o kompaktnoj masi sa primjesom nešto maltera, za koju se može preliminarno pretpostaviti da je ostatak nekog kamenog poda ili dijela temelja manjeg građevinskog objekta. Sličan sloj je evidentiran i oko arheološke cjeline *Grob 2.* No, potrebno je naglasiti da je za pravilnu interpretaciju ovog sloja te određenja njegovog odnosa s ostalim iskopanim arheološkim cjelinama potrebno obaviti dodatna istraživanja.

3.1.2.a. Kop 1 – Sloj s oblucima

Sl. 29. Pogled na dio prostora na kojem je evidentiran sloj s oblucima u Kopu 1, slikano 20. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 30. Pogled na dio prostora na kojem je evidentiran sloj s oblucima u Kopu 1, slikano 20. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.1.3. Vatrište

Tab. 10. Evidencija i osnovni podaci o arheološkoj cjelini Vatrište 1

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
Vatrište 1	Tokom mašinskih radova na Kopu 1 uočene su promjene u zemljanim slojevima u obliku tamnije zemlje u kružnoj formaciji, koje su ukazivale na moguće postojanje arheoloških ostataka. Na osnovu ovoga su zaustavljeni mašinski radovi te se pristupilo ručnom otkopavanju navedene kružne formacije i okolne zemlje u neposrednom dodiru sa njom. Ovakav pristup je rezultirao pronalaskom konstrukcije vatrište, sastavljene od veće količine kućnog lijepa. U slojevima sa kućnim lijepom su evidentirani i fragmenti keramike te nekoliko fragmenata amorfnih komada željeza. Slojevi *Vatrišta 1* se nalaze istočno i neposredno iznad slojeva grobova *1* i *5*.

3.1.3.a. Kop 1 – Vatrište 1

Sl. 31. Pogled na Vatrište 1, slikano 11.07.2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 32. Pogled na sjeverozapadni profil Vatrišta 1, slikano 12.07.2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 33. Pogled na Vatrište 1, slikano 13. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 34. Pogled na jugoistočni profil Vatrišta 1, slikano 13. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 35. Pogled na Vatrište 1, slikano 14. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 36. Pogled na Vatrište 1, slikano 15. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.1.4. Jarak

Tab. 11. Evidencija i osnovni podaci o arheološkoj cjelini Jarak

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
Jarak	Na prostoru Kopa 1 su već od prvog dana istraživanja uočeni slojevi zemlje tamnije boje čiji je oblik upućivao na prisustvo linearne strukture. Tokom daljih istraživanja ova je pretpostavka potvrđena te je evidentirano da je riječ o arheološkoj strukturi orijentiranoj po osi istok-zapad, a daljim istraživanjima je ustanovljeno da je riječ o jarku koji je nakon otkopavanja s vremenom ponovo ispunjen zemljom nakon što je prestala potreba za njime. Na otkopanom prostoru Kopa 1 jarak je imao maksimalnu dužinu od cca 2,4 metra te je njegova maksimalna dužina oko 7,4 metra. Na osnovu ostataka jarka može se pretpostaviti da se nastavlja i u smjeru istoka i zapada izvan okvira otkopane površine Kopa 1.

3.1.4.a. Kop 1 – Jarak

Sl. 37. Pogled na dio prostora jarka u slojevima zemlje u Kopu 1, evidentirano i slikano 11. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović**)**

Sl. 38. Pogled na dio prostora jarka u slojevima zemlje u Kopu 1, evidentirano i slikano 17. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 39. Pogled na prostor na kojem je bijelom linijom obilježen sloj evidentiran jarakom u Kopu 1, slikano 21. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.1.5. Ostale arheološke cjeline

Tab. 12. Evidencija i osnovni podaci o ostalim arheološkim cjelinama unutar Kopa 1

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
Ostale arheološke cjeline	Na prostoru Kopa 1 je uz prethodno navedene arheološke cjeline evidentirano i pet jama za drvene stubove koji su mogli biti korišteni u nekoj nastambi (nažalost, njihov raspored utvrđen na terenu ne daje mogućnost rekonstrukcije neke od nastambi jer su jame previše daleko jedna od druge te ne tvore neku smislenu cjelinu), kao i više anomalija u kojima su bili koncentrirani fragmenti keramike i kostiju. Arheološka cjelina S11 predstavlja mjesto bez arheoloških nalaza ili potencijala.

3.2. Kop 2

Kop 2 se nalazi na jugoistočnom dijelu lokaliteta te se s jugoistočne strane naslanja na Kop 1, a sjeverozapadnom na Kop 3. Zahvata površinu od cca 70 m2, a dimenzije su mu 14 x 5 m. Iako je tokom istraživanja

pronađena manja količina arheoloških ostataka na području Kopa 2, zbog njene veoma male količine, ali i generalnom nedostatku uočenih promjena u slojevima zemlje koji bi se mogli pripisati ljudskim aktivnostima iz prošlosti, nije bilo moguće izdvojiti neku arheološku cjelinu unutar njega.

3.3. Kop 3

Kop 3 se nalazi u sjeverozapadnom dijelu lokaliteta te se prema jugoistoku naslanja na Kop 2, a sjeverozapadu na Kop 4. Zahvata površinu od cca 260 m2, a dimenzije su mu 46 x 5,6 m. Tokom istraživanja je otvoren prostorno veliki areal u Kop 3, na čijoj površini je evidentirana najveća količina arheoloških nalaza na istraženom prostoru, najprije keramike i kameni alat, ali je evidentirano i nešto troske. Uz to, u ovom kopu je iskopan Rov 1 (koji je kasnije preimenovan u O2 jer je sadržavao ostatke vatrišta), u čijim je slojevima također pronađena veća količina arheološkog materijala.

3.3.1. Vatrište 2

Tab. 13. Evidencija i osnovni podaci o arheološkoj cjelini Vatrište 2

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
O2	Tokom istraživanja Kopa 3 mašinskim je putem započeto iskopavanje prostora označenog kao Rov 1. Tom prilikom su pronađeni tamniji slojevi zemlje koji su upućivali na postojanje arheoloških ostataka, pa se pristupilo ručnom iskopavanju ove arheološke cjeline. Tokom daljnjeg istraživanju, na oko 0,90 m počeli su se javljati fragmenti kućnog lijepa, keramike, kostiju i kamenja koji su upućivali na to da se ovdje nalazilo vatrište, pa je zbog toga u dokumentaciji ova arheološka cjelina preimenovana u O2. Od najvećeg značaja je činjenica da je u slojevima ove arheološke cjeline pronađena potpuna bronzana karika.

3.3.1.a. Kop 3 – O2

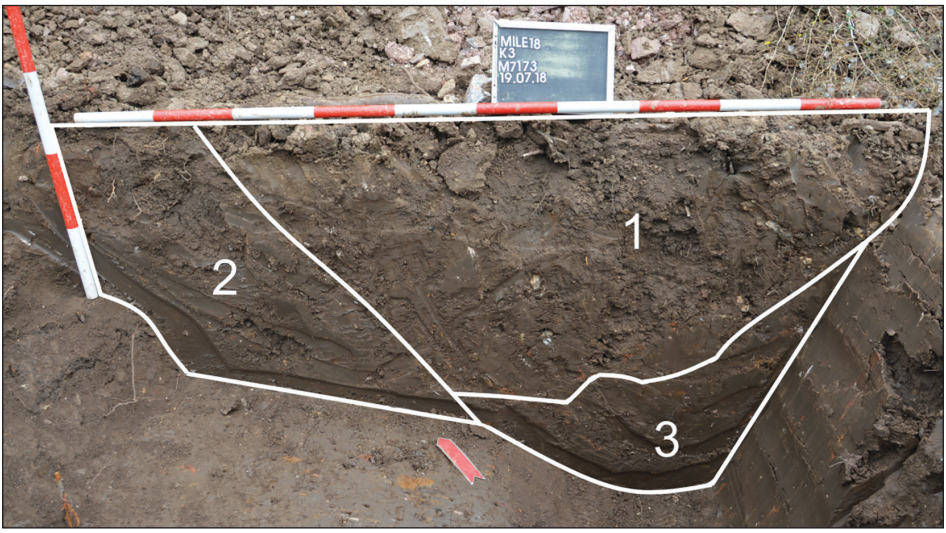

Sl. 40. Pogled na sjeveroistočni profil O2 u Kopu 3
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Tab. 14. Evidencija o arheološkim slojevima evidentiranim u sjeveroistočnom profilu Vatrišta 2

Broj sloja	Relativna dubina (m)	Opis, interpretacija
001	0,00–0,95	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline i kamenjem manjih dimenzija.
002	0,00–1,05	Svijetlosmeđa zemlja sa primjesama gline.
003	0,40–1,38	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline, evidentirani su arheološki ostaci.
Dokumentiran je sjeveroistočni profil.		

Sl. 41. Pogled na dno O2 u Kopu 3, slikano 20. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 42. Pogled na dno O2 u Kopu 3, slikano 22. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Sl. 43. Pogled na donji sjeverozapadni profil O2 u Kopu 3, slikano 22. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

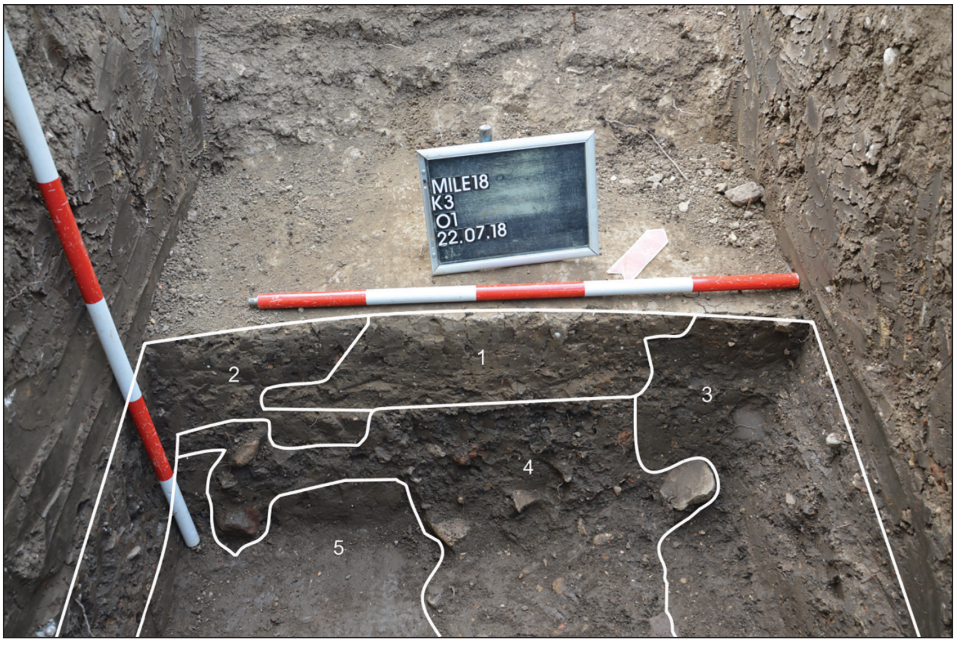

Sl. 44. Pogled na donji sjeverozapadni profil O2 u Kopu 3, slikano 22. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Tab. 15. Evidencija o arheološkim slojevima evidentiranim u sjeverozapadnom profilu Vatrišta 2

Broj sloja	Relativna dubina (m)	Opis, interpretacija
001	0,00–0,20	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline, mjestimično se javljaju arheološki ostaci.
002	0,00–0,30	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline, mjestimično se javljaju arheološki ostaci.
003	0,00–0,55	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline i nešto gareži, javljaju se arheološki ostaci.
004	0,20–0,55	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline u kojoj se javljaju komadi kamena različitih veličina i sastava. Evidentirani su arheološki ostaci.
005	0,30–0,55	Tamnosmeđa zemlja sa primjesama gline i nešto gareži, javljaju se arheološki ostaci.
008 DNO	0,55	
Dokumentiran je sjeverozapadni profil.		

3.3.2. Fotografije prostora u Kopu 3 gdje su evidentirane veće količine arheoloških nalaza

Sl. 45. Pogled na dio arheološkog materijala *in situ* na površini Kopa 3, slikano 19. 07. 2018. god. (Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.3.2.a. Kop 3 – M61–63

Sl. 46. Pogled na arheološku cjelinu M63–65 u kojoj se mogu uočiti *in situ* fragmenti keramike, kamena i kućnoga lijepa, slikano 19. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.3.2.b. Kop 3 – M63–65

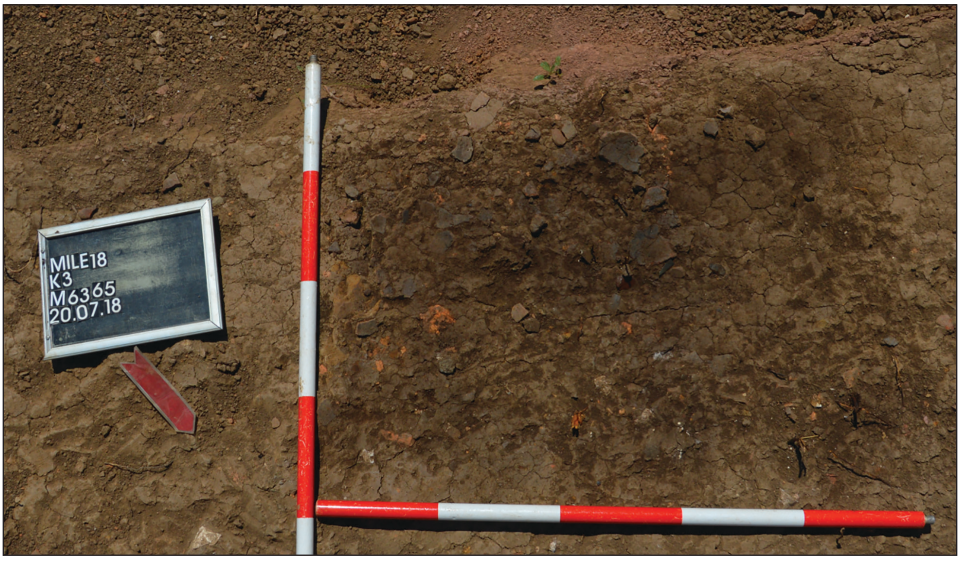

Sl. 47. Pogled na arheološku cjelinu M63–65 u kojoj se mogu uočiti *in situ* fragmenti keramike i kućnoga lijepa, slikano 20. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.3.2.c. Kop 3 – M69–71

Sl. 48. Pogled na arheološku cjelinu M69–71 u kojoj se mogu uočiti *in situ* fragmenti keramike, kamena i kućnoga lijepa, slikano 19. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.3.2.d. Kop 3 – M71–73

Sl. 49. Pogled na arheološku cjelinu M71–73 u kojoj se mogu uočiti *in situ* fragmenti keramike, kamena i kućnoga lijepa, slikano 19. 07. 2018. god.
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

3.4. Kop 4

Kop 4 se nalazi u sjeverozapadnom dijelu lokaliteta, na koji se prema jugoistoku naslanja Kop 3. Zahvata površinu od cca 148 m2, a dimenzije su mu 27 x 5,5 m. Tokom istraživanja je otvoren prostorno relativno veliki areal Kopa 4, na čijoj površini je ustanovljena veća količina raznovrsnog arheološkog materijala. Uz ovo je u Kopu 4 iskopan i Rov 2, a u kojem nisu pronađeni arheološki ostaci. Također je u sjeverozapadnom dijelu vršeno otvaranje arheološke cjeline PK 1, u čijim slojevima je evidentirana veća količina keramike i nešto troske.

3.4.1. PK 1

Tab. 16. Evidencija i osnovni podaci o arheološkoj cjelini PK 1

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
PK 1	Tokom arheoloških istraživanja u sjeverozapadnom dijelu Kopa 4 pristupilo se mašinskom iskopavanju proširenja ranije iskopanog građevinskog kanala označenog kao PK 1. U navedenoj cjelini je evidentirana veća količina fragmenata keramike i kućnog lijepa, kao i manja količina željeznih nalaza i kostiju.

3.4.2. Rov 2

Tab. 17. Evidencija i osnovni podaci o arheološkoj cjelini Rov 2

Nazivi arheoloških cjelina	Interpretacija arheoloških podataka
Rov 2	U arheološkoj cjelini Rov 2 su tokom istraživanja evidentirani slojevi koji su upućivali na to da je na ovom prostoru došlo do raspada organske materije, no u slojevima nisu pronađeni arheološki ostaci. Također su na dnu ovog rova evidentirani geološki slojevi u kojima sigurno nema tragova ljudske aktivnosti iz prošlosti.

3.4.2.a. Kop 4 – Rov 2

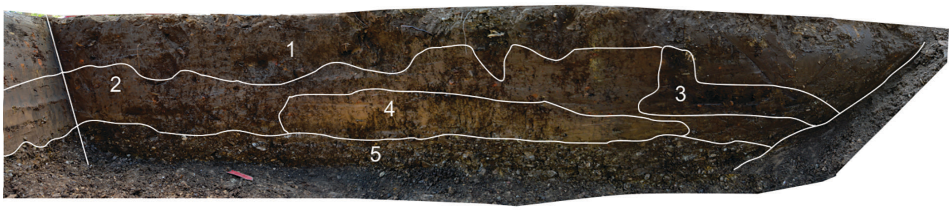

Sl. 50. Pogled na zapadni profil Rova 2 u Kopu 4
(Foto: Jesenko Hadžihasanović)

Tab. 18. Evidencija o arheološkim slojevima evidentiranim u jugozapadnom profilu Rova 2

Broj sloja	Relativna dubina (m)	Opis, interpretacija
001	0,00–0,35	Sloj smeđe nabijene zemlje sa manjom primjesom tamnije zemlje i kamenja manjih dimenzija.
002	0,25–0,60	Sloj svijetlo nabijene smeđe zemlje u kojoj se mjestimično javlja kamenje manjih dimenzija.
003	0,25–0,45	Sloj smeđe nabijene zemlje sa primjesom tamnije zemlje.
004	0,40–0,60	Sloj žuto-smeđe nabijene zemlje sa primjesom gline.
005 DNO	0,60–0,85	Sloj zemlje pomiješan sa velikom količinom šljunka i pijeska. Geološka zdravica.
Dokumentiran je jugozapadni profil.		

Tab. 19. Brojnost pojedinačnih kategorija nalaza po pojedinačnim kopovima

	Keramika		Litika	Lijep	Željezo	Ostali metali	Staklo	Cigla	Sjemenke	Kosti	Glačani alat	Ostalo	Količina ukrašenih fragmenata keramike
	<1 cm	>1 cm											
Kop 1	311	54	5	117	15	5	0	8	1	648	0	1	21
Kop 2	9	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	1
Kop 3	1754	581	116	326	13	7	13	12	4	493	1	5	170
Kop 4	418	27	23	102	6	3	6	0	0	33	0	0	36
Ostali nalazi	28	48	3	13	2	0	0	0	0	51	2	0	5
Sveukupno po kategorijama	2520	710	147	558	40	15	19	20	5	1225	3	6	233
Sveukupno nalaza evidentiranih tokom istraživanja	5268												

4. Interpretacija rezultata i zaključak

Arheološka istraživanja na lokalitetu Mili (općina Visoko), implementirana u periodu od 11. 07 do 24. 07. 2018. godine, uslijed okolnosti na samom lokalitetu te procesa izgradnje nove trase puta u blizini nacionalnog spomenika *Arheološko područje Mili – Krunidbena i grobna crkva bosanskih kraljeva*, Arnautovići, općina Visoko prilagođena su i metodološki formirana kao kombinacija prospekcijskih istraživanja i zaštitnih sistematskih iskopavanja. Tokom ovih radova na lokalitetu je pronađeno ukupno 5.268 arheoloških nalaza distribuiranih na ukupnoj dužini od 110 metara u okviru kojih je uslijed procesa izgradnje nove trase puta izvršeno arheološko istraživanje. Među pronađenim nalazima se može uočiti prisustvo nekoliko različitih kategorija arheoloških ostataka prošlosti:

1. Pokretni materijal u formi kamenih, keramičkih, metalnih, staklenih i koštanih nalaza;
2. Pokretni materijal u formi skeletnih ostataka i ostataka grobnih cjelina;
3. Pokretni materijal u formi vatrišta te nepokretni ostaci tragova naseobinskih objekata: jama za stubove i tragovi prisustva nekadašnjih jaraka najvjerovatnije defanzivne ili granične prirode u okvirima prahistorijskog lokaliteta.

Tokom izvođenja radova na predmetnom lokalitetu je uporedo sa procesom iskopavanja i zaštitnog premještanja nalaza utvrđeno da se sam arheološki lokalitet pruža izvan granica predviđenih za istraživanje, kao i da se svojom vertikalnom stratigrafijom pruža nekoliko metara u dubinu u odnosu na položaj nacionalnog spomenika srednjovjekovne Crkve u Milima. U tom smislu je evidentirana georeferencirana stratigrafska dubina karakterističnih arheoloških nalaza polazeći od nivoa same Crkve:

- Nadmorska visina srednjovjekovne Crkve, na sjevernoj i sjeveroistočnoj strani, iznosi 414.1408 metara (dalje: mnv);
- Skeletni ostaci ukopa označenog kao Grob 1 su pronađeni na dubini od 411.9343 mnv nalazeći se ukupno 2.2065 metara ispod nivoa Crkve;
- Skeletni ostaci ukopa označenog kao Grob 2 su pronađeni na dubini od 412.2772 mnv nalazeći se ukupno 1.8636 metara ispod nivoa Crkve;

- Skeletni ostaci ukopa označenog kao Grob 3 su pronađeni na dubini od 412.1647 mnv nalazeći se ukupno 1.9761 metara ispod nivoa Crkve;
- Skeletni ostaci ukopa označenog kao Grob 4 su pronađeni na dubini od 412.173 mnv nalazeći se ukupno 1.9678 metara ispod nivoa Crkve;
- Skeletni ostaci ukopa označenog kao Grob 5 su pronađeni na dubini od 411.8876 mnv nalazeći se ukupno 2.2532 metara ispod nivoa Crkve;
- Evidentirani sloj popločan oblucima je pozicioniran na dubini 412.6315 mnv nalazeći se ukupno 1.5093 metara ispod nivoa Crkve, a 0,4371 metara iznad nivoa ispune u nekadašnjem jarku;
- Nekadašnji jarak koji presijeca lokalitet je evidentiran na dubini 412.1944 mnv nalazeći se ukupno 1.9464 metara ispod nivoa Crkve;
- Prahistorijsko Vatrište 1 je evidentirano na dubini 412.3439 mnv nalazeći se ukupno u svom najdubljem sloju 1.7969 metara ispod nivoa Crkve, a 0,4096 metara iznad ukopa Grob 1;
- Prahistorijsko Vatrište 2, evidentirano u prostoru označenom kao Kop 3, je pronađeno na dubini 411.6821 nalazeći se ukupno 2.4587 metara ispod nivoa Crkve, a 0,2522 metara ispod nivoa ukopa Grob 1.

Prema istaknutim slojevima i prethodno iznesenim stratigrafskim podacima evidentno je da se u okvirima istraženog prostora, a djelomično u skladu i sa ranijim istraživanjima tokom XX st., može definirati jasna slika arheoloških slojeva i njihove distribucije. U tom smislu se na prvom mjestu izdvaja prostor koji je reprezentiran pozicijom nacionalnog spomenika srednjovjekovne Crkve i koji se nalazi na evidentnom uzvišenju čineći istovremeno i najvišu tačku lokaliteta. Odmah uz njega, pružajući se smjerom sjeverozapada prema današnjem nasipu za modernu prugu, nalazi se sloj koji je pripadao srednjovjekovnoj nekropoli s ukopima označenim kao Grob 1 do 5. Navedeni grobovi su ukopani u prahistorijski sloj unutar kojeg su pronađeni ostaci jama za stubove, tragovi ranijeg jarka koji presijeca lokalitet i pruža se van zone istraživanja te Vatrište 1, a sve praćeno materijalom koji je moguće opredijeliti u periode neolita i srednjeg vijeka. Dalje prema rijeci Bosni i sjeverozapadu, posebice od spomenutog jarka, nije evidentirana prisutnost grobnih ostataka, ali je uočeno izrazito povećanje koncentracije pokretnih arheoloških nalaza, prvenstveno

keramičkih ostataka. U dubljim slojevima ovog prostora, prvenstveno označenog kao Kop 3, pronađeno je i prahistorijsko Vatrište 2 (O2), ukupno 2,5 metra niže od nivoa Crkve, zajedno sa prahistorijskim materijalom i keramičkim ostacima srodnim nalazima iz prostora arheološkog lokaliteta Donje Moštre. Srodan materijal se nalazio i u površinskim slojevima ove zone, ali evidentno izvan konteksta s obzirom na to da je dominantno pomiješan sa nalazima srednjovjekovne keramike i ostacima željeza. Istovremeno, uzimajući u obzir činjenicu da je u sloju Vatrišta 2 pronađena jedna brončana karika te da se ovaj sloj nalazi samo 20 centimetara dublje od nalaza u Grobu 1 u okviru kojeg su pronađeni ostaci brončanog nakita, kao i da se ostaci skeleta iz grobova 1 i 5 nalaze znatno dublje od ostalih ukopa, uzorak iz Groba 1 je poslan na analizu apsolutnog datiranja metodom C14 na Institut u Poznańu (Poljska), a rezultati datiraju Grob 1 u period 1316–1437. kal. g. n. e. (95,4 %), dok će DNK analize skeletnih ostataka biti izvedene na Institutu za genetički inženjering u Sarajevu. Promatrano sa materijalne i tipološke strane pronađenih artefakata, moguće je konstatirati da je tokom srednjeg vijeka prostor Kopa 3 periodično niveliran zemljištem iz okruženja i tadašnjim otpadom te je na taj način došlo do pojave da se u gornjim slojevima nalaze pomiješani arheološki ostaci kostiju, keramike, stakla i željeza bez konteksta, dok je u donjim slojevima pronađen isključivo materijal koji se po klasičnoj periodizaciji može opredijeliti u kasnu butmirsku kulturu, pa je prema tome prostor lokaliteta koji se pruža smjerom od Crkve ka rijeci Bosni i sjeverozapadu bio naseljen tokom kasnog neolita.[24]

Prema svemu iznesenom, a u skladu sa trenutnim analizama evidentiranih nalaza, moguće je konstatirati da prostor lokaliteta Mili u Arnautovićima predstavlja zonu sa višeslojnom arheološkom stratigrafijom koja obuhvaća prostor srednjovjekovne Crkve i njenog okruženja na uzvišenju koje sadrži nalaze neolitskog i srednjovjekovnog, kao i naznake potencijalnog antičkog perioda. Neolitski nalazi su opredjeljivi, u tipološkom smislu pronađenih ostataka, u period srodan lokalitetu Donje Moštre.

[24] Potrebno je naglasiti da postoji mogućnost da je veći dio materijala donjih slojeva tipološki opredjeljiv kao materijal identičan materijalu sa lokaliteta Donje Moštre, a koje je metodom C14 datirano u period cca od 4600. do 4350, a tipološki i do 3000. god. pr. n. e. (prema: Hoffman i Müller-Scheeßel 2013a: 219, 220). Iz ovoga se otvara pitanje problema hronološki istodobne naseljenosti ovog i lokaliteta Donje Moštre.

S ciljem detaljnijeg utvrđivanja prostora distribucije i zastupljenosti hronološki i tipološki različitih nalaza na ovom lokalitetu bilo bi neophodno izvesti probna istraživanja na cjelokupnom prostoru lokaliteta Arnautovići, a na temelju kojih bi se dobila znatno jasnija slika svih perioda i njihovog trajanja, kontinuiteta i diskontinuiteta, koji su evidentno zastupljeni na prostoru Arnautovića u Visokom.

Bibliografija

Literatura

Anđelić, P. (1962): "Grobovi bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokom", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S. Arheologija, sv. XVII, Sarajevo, 165–171.

Anđelić, P. (1979): "Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S. Arheologija, sv. XXXIV, Sarajevo, 183–247.

Benac, A. (1965): "Prilozi za proučavanje neolita u dolini rijeke Bosne, Arnautovići kod Visokog", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S. Arheologija, sv. XX, Sarajevo, 261–276.

Bronk Ramsey, C. (2017). "Methods for summarizing radiocarbon datasets", *Radiocarbon*, 59 (06), 1–25.

Čremošnik, I. (1951): "Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S. Arheologija, sv. VI, Sarajevo, 241–270.

Čremošnik, I. (1951): "Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S. Arheologija, sv. VI, Sarajevo, 241–270.

Hofmann, R., Müller-Scheeßel, N. (2013): "Bericht über die Prospektionskampagne im Frühjahr 2008", u: *Okolište 1 – Untersuchungen einer spätneolithischen Siedlungskammer in Zentralbosnien*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 127–142.

Hofmann, R., Müller-Scheeßel, N. (2013a): "Der kupferzeitliche Fundplatz Donje Moštre bei Visoko in Zentralbosnien – Ein Vorbericht", u: *Okolište 1 – Untersuchungen einer spätneolithischen Siedlungskammer in Zentralbosnien*, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 207–230.

Perić, S. (1995): "Butmirska kultura geneza i razvoj", *Posebna izdanja*, Knj. 29, Arheološki institut, Beograd.

Perić, S., Pudarić, S. (1988): "Zidine/Arnautovići kod Visokog", *Arheološki pregled*, br. 29, Ljubljana, 1990, 67–71.

Reimer, P. J., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J. W., Blackwell, P. G., Bronk Ramsey, C., Buck, C. E., Cheng, H., Edwards, R. L., Friedrich, M., Grootes, P. M.,

Guilderson, T. P., Haflidason, H., Hajdas, I., Hatté, C., Heaton, T. J., Hoffmann, D. L., Hogg, A. G., Hughen, K. A., van der Plicht, J. (2013): "IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years Cal BP", *Radiocarbon*, 55 (4), 1869–1887.

Summary

Results of rescue archaeological excavations at the National Monument site *Archaeological Site of Mili – Coronation and Sepulchral Church of Bosnian Kings*, Arnautovići, The City of Visoko (field report)

During July 2018, near the site of the registered national monument, *the archaeological site of Mile – the coronation and sepulchral church of Bosnian kings*, Arnautovići, The City of Visoko, rescue research was conducted to determine the archaeological potential of the affected area. On this occasion, the planned rescue research included the area of the future road alignment stretching over a surface of about 1200 m^2. The research was carried out by the consortium comprised of the Regional museum in Visoko, the Institute of Archeology of the Faculty of Philosophy of the University of Sarajevo and a private company called GeoAVAS d.o.o. The rescue research was conducted using a number of different methods of excavation that combined machine-dug test trenches and hand-dug test pits when it was deemed necessary. Four archaeological trenches (approx. 613 m^2 of the combined surface) were opened, which contained numerous archaeological features, including 5 graves, 2 prehistoric fire pits and numerous smaller archaeological features. Detailed excavation of the trenches and features revealed 5268 archaeological finds, which can be dated to the Late Neolithic, Late Antique and Medieval periods. From one of the graves (Grob 1), a tooth sample was dated to 1316–1437 AD (95,4 %).

The results of the rescue excavation and analysis of finds and features made it possible to more precisely determine the potential of the site of Mili in Arnautovići. The site consists of several zones with multi-layered archaeological stratigraphy, and encompasses an area of the medieval church and its surroundings on an elevated plateau

containing material from the Neolithic and Medieval period, as well as traces from the ancient Roman period. The Neolithic material, in a typological sense, has similarities with the material found on the site of Donje Moštre.

With the aim of more detailed determination of the distribution and representation of chronologically and typologically heterogeneous archaeological material, it is necessary to conduct trial research on the whole area of the site Arnautovići, which would provide a better understanding of all periods, their duration, continuity and discontinuity.

5. Tabele

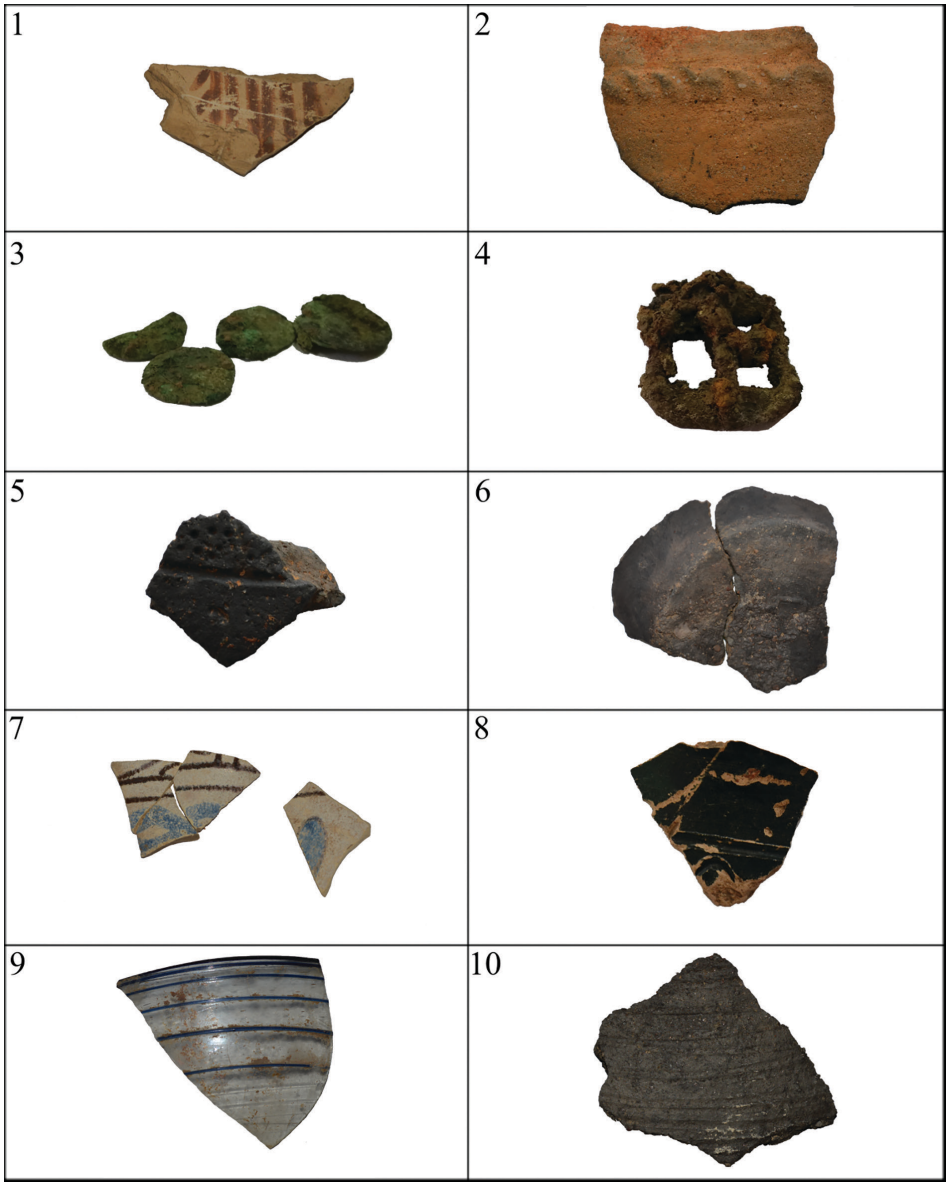

Tabla 1. Fotografije iskopanog materijala, pronađenog redom:
br. 1–4: Kop 1; br. 5–10: Kop 3
(Foto: Jesenko Hadžihasanović, Dženefa Merdanić, Adnan Kaljanac)

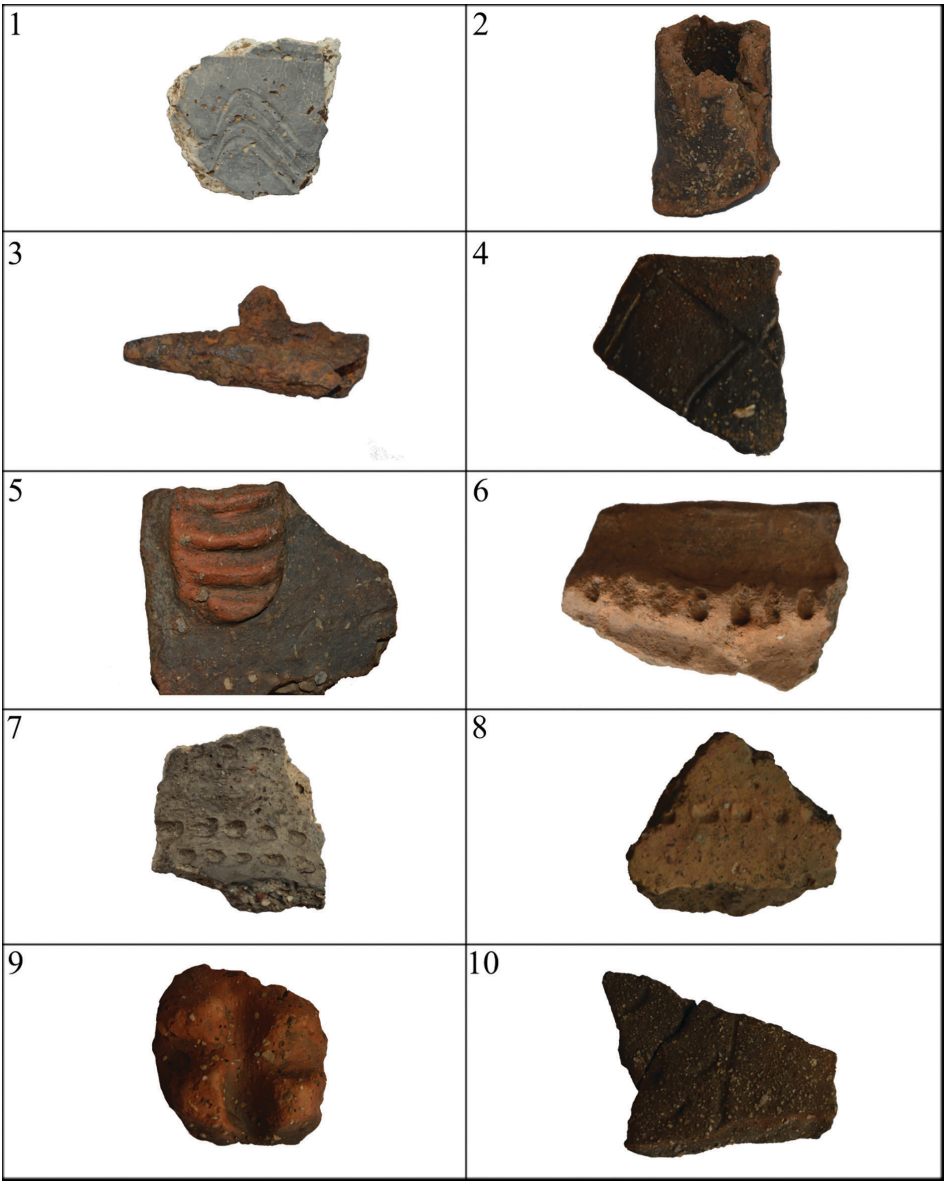

Tabla 2. Fotografije iskopanog materijala, pronađenog redom:
br. 1–7: Kop 3; br. 8–10: Kop 4
(Foto: Jesenko Hadžihasanović, Dženefa Merdanić, Adnan Kaljanac)

UDK 726.825 : 719(497.6 Visoko)

Đenana Ganić

Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti

Apstrakt: Od početka devedesetih godina prošlog stoljeća nisu se realizirali projekti koji se odnose na popis, evidenciju i zaštitu stećaka na području općine, odnosno grada Visoko. Projektom "Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti" u organizaciji Zavičajnog muzeja – Visoko, koji je realiziran u dvije faze (I – 2015/2016, II – 2018), ubicirano je i rekognoscirano 13 nekropola sa 243 stećka. U ovom se radu iznose podaci o sadašnjem stanju na obrađenim nekropolama te se vrši poređenje sa ranije poznatim podacima koji su navedeni u dosadašnjoj literaturi. Potpunom realizacijom projekta dobit ćemo kompletan uvid u brojnost i stanje očuvanosti stećaka na području grada Visokog, a dosad provedene faze navedenog projekta ukazuju na to da se savremeno stanje bitno razlikuje u odnosu raniji period. Kompletirana dokumentacija sa podacima o nekropolama stećaka predstavljat će dobar izvor za buduća istraživanja stećaka, kao i dobru podlogu za nove projekte koji će podrazumijevati njihovu zaštitu i obilježavanje.

Ključne riječi: stećci, srednjovjekovlje, Visoko, nekropole, ubikacija, evidentiranje, zaštita

Poznato je da je srednjovjekovna Bosna nastala i počela se razvijati u gornjem toku rijeke Bosne, odnosno u širem području današnjeg grada Visokog te je ovo područje postalo geografski, politički, ekonomski i vjerski centar srednjovjekovne bosanske države.[1] Iako se srednjovjekovna Bosna teritorijalno širila, centralna Bosna, odnosno prostor *Kraljeve zemlje* obiluje ostacima srednjovjekovnog materijalnog i nematerijalnog naslijeđa koje u velikoj mjeri uslijed različitih utjecaja nestaje. Stećci kao specifičnost srednjovjekovnog kulturnohistorijskog

[1] Anđelić 1984: 103–107.

naslijeđa daju sigurne, pouzdane i značajne izvore za rekonstrukciju srednjovjekovne bosanske historije budući da se radi o izvornoj spomeničkoj baštini.

Različiti tipovi i broj stećaka, posebnost i bogatstvo umjetničkih ornamenata, epigrafika, simboli i kontekst njihovog nastanka proizveli su shvatanje o stećcima kao jedinstvenoj, ali i zagonetnoj pojavi u srednjovjekovnoj bosanskoj historijskoj, umjetničkoj i arheološkoj baštini, a posebno u sepulkralnoj arhitekturi.[2] Granice širenja srednjovjekovne Bosne potvrđuje i današnja rasprostranjenost stećaka, koji su evidentirani u jugoistočnoj Hrvatskoj, jugozapadnoj Srbiji te sjeverozapadnoj Crnoj Gori. Odlukom UNESCO-a[3] na Listu svjetske baštine upisano je 28 nekropola – dvadeset iz BiH, tri iz Srbije, tri iz Crne Gore i dvije iz Hrvatske.[4]

Osnovne grupe stećaka su položeni i uspravni kameni monoliti. Kod uspravnih kamenih monolita raspoznaju se sljedeće varijante: stup (obelisk) i krstača. U Bosni najveći broj stećaka pripada vrsti položenih monolita, koji se pojavljuju u tri forme: ploča, sanduk i sljemenjak, ali se pojavljuju i amorfni oblici.[5] Većinu navedenih formi stećaka nalazimo i na širem području Visokog, ali do danas nemamo njihov konačni popis, kao ni trenutno stanje očuvanosti.

Iako su o stećcima Visokog i okoline pisali brojni autori koji su se bavili ovom problematikom – od arheologa do historičara umjetnosti – najveći doprinos u evidentiranju i opisu stećaka Visokog dao je Šefik Bešlagić. U njegovoj studiji *Stećci centralne Bosne*, objavljenoj 1967. god., sa šireg područja Visokog opisano je 18 nekropola i 2 lokaliteta na kojim se nalazi po jedan stećak,[6] dok je u studiji o stećcima

[2] Lovrenović 2009: 128–129.

[3] Nakon upisa 20 nekropola sa područja BiH na Listu svjetske baštine UNESCO-a štiti se fenomen stećka (nekropola) kao jedinstvene pojave u srednjovjekovnom periodu bez obzira na to da li se stećci nalaze na Listi svjetske baštine UNESCO-a, da li imaju status nacionalnog spomenika, da li se nalaze na Privremenoj listi ili je za njih podnesena peticija za proglašenje nacionalnim spomenikom BiH. Međutim, u praksi možemo reći da je stanje sasvim drugačije te da su stećci veoma ugroženi utjecajem atmosferilija i neprimjerenim djelovanjem čovjeka, što zahtijeva hitno djelovanje i njihovu adekvatnu zaštitu.

[4] Vidi: https://whc.unesco.org/en/list/1504 (21. 8. 2020).

[5] Bešlagić 1982: 79–80.

[6] Bešlagić 1967: 35–37.

Kataloško-topografski pregled stećaka iz 1971. god. opisano 19 nekropola i navedena su 4 usamljena stećka na tri lokaliteta.[7]

Pavao Anđelić je u monografiji *Visoko i okolina kroz historiju I* iz 1984. god. naveo 45 nekropola i 8 stećaka samaca,[8] dok su u *Arheološkom leksikonu BiH* iz 1988. god. navedene 24 nekropole i jedan usamljeni stećak.[9] Međutim, od početka devedesetih godina prošlog stoljeća, zbog ratnih dejstava, postratnog perioda i nedostatka sistemskog rješenja u zaštiti kulturnohistorijskog naslijeđa, nisu se radili projekti koji se baziraju na istraživanju, evidenciji i zaštiti stećaka u Bosni i Hercegovini.

Zavičajni muzej u Visokom u toku 2015. god. zasnovao je Projekt "Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti" koji je podijeljen u pet faza. U periodu od 2015. do 2019. god. realizirane su dvije faze Projekta u okviru kojih su obrađene sljedeće nekropole: Tušnjići – Kljen, Zagorice, Grajani – lokalitet stari grad Bedem, Gorani, Radovlje/Slatina – lokalitet Slatina/Podojnica, Buzići – lokalitet Brečak, Dobrinje – lokalitet Dobrinac, Gračanica/Malo Čajno – lokalitet Zgonovi, Visoko – lokalitet Klisa, Šošnje, Ginje – lokalitet Gorašnica/Glavica, Dvor – lokalitet Gorašnica, Gorani/Podgorani – lokalitet Polje. Kriterij kod odabira nekropola je bio broj stećaka te su u ove dvije faze odabrane nekropole sa većim brojem stećaka prema popisu u ranijim izvorima. Kada je riječ o klasifikaciji oblika stećaka, korištena je klasifikacija prema Š. Bešlagiću.[10] Broj nekropola i broj stećaka koji trenutno egzistiraju na području grada Visokog te njihovo stanje očuvanosti utvrdit će se nakon konačne realizacije Projekta.

Tokom 2015. i 2016. god. stručni tim Zavičajnog muzeja – Visoko[11] je u okviru realizacije I faze projekta "Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti" obradio 8 nekropola, utvrdio broj, vrstu, oblik i orijentaciju stećaka te je izvršio procjenu stanja očuvanosti. Stručni

[7] Bešlagić 1971: 167–169.
[8] Anđelić 1984: 189–192.
[9] Grupa autora 1988: 12–28.
[10] Bešlagić 1982: 75–117.
[11] Sastav stručnog tima: Habiba Efendira-Čehić, Đenana Ganić, Mubera Pulo, Adisa Lepić, Samra Terzić, Lejla Bečar, Aiša Agić-Barut, Nermin Keso, Jasmina Ferhatović, Muhamed Bešlagić.

tim Zavičajnog muzeja – Visoko[12] tokom 2018. god. u okviru realizacije II faze projekta obradio je pet nekropola i izvršio analizu kao i u I fazi.

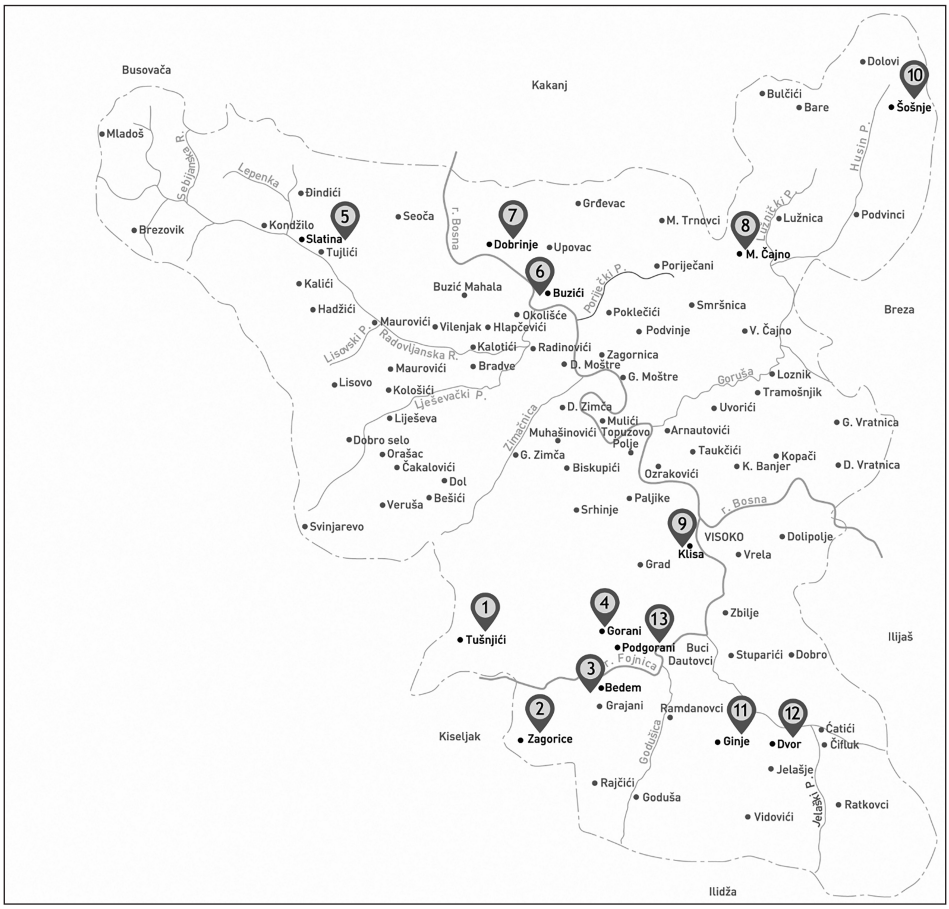

Sl. 1. Karta grada Visokog s obilježenim obrađenim nekropolama u I i II fazi Projekta: 1. Tušnjići –Kljen, 2. Zagorice, 3. Grajani – lokalitet stari grad Bedem, 4. Gorani, 5. Radovlje/Slatina – lokalitet Podojnica, 6. Buzići – lokalitet Brečak, 7. Dobrinje – lokalitet Dobrinac, 8. Gračanica/Goruša (Malo Čajno) – lokalitet Zgonovi, 9. Visoko – lokalitet Klisa, 10. Šošnje, 11. Ginje – lokalitet Gorašnica/Glavica, 12. Dvor – lokalitet Gorašnica, 13. Gorani/Podgorani – lokalitet Polje

[12] Sastav stručnog tima: Tarik Silajdžić, Samra Terzić, Đenana Ganić, Elvedin Šabanović i Nermin Keso.

1. Tušnjići

Selo Tušnjići nalazi se 12 km jugozapadno od Visokog u pravcu Visoko – Kiseljak. U zaseoku Kljen ili Klen, udaljenom od lokalnog puta cca 200 m, u šumarku na blagom uzvišenju, na lokalitetu Krečana, nalazi se veća nekropola stećaka. Do nekropole se dolazi preko parcela različitih vlasnika.

Nekropolu u selu Tušnjići evidentirao je Š. Bešlagić i naveo je da se u šumici vlasnika Hamde Junuzovića nalazi nekropola sa 69 stećaka, od čega 6 sljemenjaka i 63 sanduka.[13]

Detaljnim pregledom stanja na terenu stručni tim je evidentirao 66 stećaka (veći broj sanduka, nekoliko ploča i sljemenjaka, od kojih je jedan sa duplim postoljem), što je manje u odnosu na popis Š. Bešlagića iz 1967. god., te je konstatirano da se pored oblika sanduka i sljemenjaka, kako je ranije navedeno, pojavljuju stećci u obliku ploče.

Stećci na navedenoj nekropoli relativno su dobro očuvani, prekriveni su mahovinom i mjestimično su obrasli bršljenom. Orijentacija Z-I. Stećci su dobro vidljivi i nisu utonuli u zemlju, ali su ugroženi zbog blizine deponije organskog otpada i krečane.[14]

Sl. 2. Tušnjići, lokalitet Kljen/Klen
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

[13] Bešlagić 1967: 36.

[14] Izvještaj o realiziranom projektu "I faza – Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti", 2015/2016: 26–30. U nastavku teksta – *Izvještaj* I.

2. Zagorice

Na putu Visoko – Kiseljak, na oko 7 km od Visokog, nalazi se selo Zagorice. Kod M. Filipovića u Visočkoj nahiji,[15] u selu Zagorice, na lokalitetu Medinovac kod starog muslimanskog groblja, spominju se dva stećka. S druge strane, S. Perić evidentira 4 stećka u Zagoricama.[16]

Stručni tim izvršio je terenski pregled u selu Zagorice tokom 2016. godine. Tom prilikom konstatirano je da se u okviru pravoslavnog groblja nalaze 2 stećka, što je potvrdilo navode M. Filipovića. Stećci su u obliku sljemenjaka sa postoljem. Izrađeni su od konglomerata i nemaju ukrase ni natpise. Orijentirani su Z-I. Na stećcima su vidljiva manja oštećenja.[17] Tvrdnje S. Perića nije bilo moguće potvrditi.

Sl. 3. Selo Zagorice, sljemenjak, dim. stećka bez postamenta 1,40 x 0,67 x 0,70 m, dim. postamenta 1,79 x 0,90 x 0,25 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

[15] Filipović 1928: 430.
[16] Perić 1988: 28.
[17] *Izvještaj* I: 4–5.

3. Grajani

Na putu Visoko – Kiseljak, u goduškom selu Grajani nalaze se ostaci starog grada Bedem. Stećke na ovoj lokaciji jedino spominje Nataša Šahinović 1983. god., koja je tada bila kustos Muzeja u Visokom. U njenom izvještaju se navodi da ispod kose Bedem / lokalitet Kuline, povrh padine sa grobljem, nalazi jedan kameni blok od konglomerata u obliku sanduka, postavljen na ploću od pješčara.[18]

Izlaskom na teren tokom 2016. god. evidentiran je jedan stećak. Utonuo je u zemlju, pa se sa sigurnošću ne može reći kojeg je oblika (sanduk ?). Kamen od kojeg je izrađen je konglomerat loše obrade, bez ukrasa, a orijentiran je SZ-JI.[19]

Sl. 4. Grajani, lokalitet stari grad Bedem, sanduk (?), dim. 1,00 x 0,50 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

[18] Šahinović 1983: 2–3.
[19] *Izvještaj* I: 6.

4. Gorani

Gorani je selo udaljeno 6 km jugozapadno od Visokog. Stećci se ovdje nalaze na kosi iznad sela, uz savremeno pravoslavno groblje, odnosno na lokalitetima Vrtača i Groblje. Prvi ih je evidentirao M. Filipović. Prema njegovim navodima, iznad sela Gorani se nalazi velika srednjovjekovna nekropola.[20] Š. Bešlagić na ovoj lokaciji evidentira 82 stećka raspoređena u četiri skupine.[21]

Stručni tim izvršio je terenski pregled tokom 2016. god. i evidentirao 73 spomenika (najveći broj je sanduka, ima ploča i dva sanduka sa postoljem), što je manji broj stećaka u odnosu na evidenciju Š. Bešlagića. Ipak, prema ukupnom broju možemo da kažemo da je riječ o većoj nekropoli kao i u selu Tušnjići, te ove dvije nekropole pripadaju onom malom broju nekropola u Bosni i Hercegovini koje imaju preko 50 stećaka.[22] Stećci su od konglomerata, slabo obrađeni, bez ukrasa, oštećeni i utonuli u zemlju. Orijentacija većeg broja stećak je Z-I, dok su ostali stećci orijentacije S-J,[23] te je konstatirano odstupanje u odnosu na raniju evidenciju.

Sl. 5. Gorani, ploča, dim. 1,88 x 1,40 x 0,10 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

[20] Filipović 1928: 434.
[21] Bešlagić 1967: 36.
[22] Bešlagić 1982: 70.
[23] *Izvještaj* I: 7–8.

5. Radovlje/Slatina

Radovlje/Slatina je selo koje se nalazi 10,3 km sjeverozapadno od Visokog. Na lokalitetu Podojnica nalazi se nekropola sa stećcima.

Prema literaturi, u Radovlju je do sada evidentirano postojanje 2 nekropole sa stećcima. Kod M. Filipovića je navedeno da se pored puta za Kaliće, na njivi Podojnici, nalazi veći broj stećaka raspoređenih na dužini od 100 m, ali i nekoliko stećaka u Jagneidima kod Slatine koji predstavljaju isto groblje.[24] Š. Bešlagić je u Maurovićima evidentirao 13 stećaka, na raskršću puteva za Slatinu i Kondžilo u Radovlju.[25] Stručni tim je tokom 2016. god. izvršio terenski pregled i konstatirao da je riječ o izuzetno vrijednom lokalitetu te je evidentirano 17 stećaka i to: 7 ploča, 8 sanduka (4 sa postoljem, 4 bez postolja) i 2 sljemenjaka (1 sa postoljem, 1 bez postolja). Stećci se danas nalaze u međi privatnih parcela. Prema kazivanjima mještana, na ovom lokalitetu bilo je još stećaka, ali su uništeni ili sekundarno upotrijebljeni prilikom gradnje lokalnog seoskog puta. Proširenjem i asfaltiranjem ceste ugroženi su postojeći stećci. Orijentirani su Z-I.[26]

Tokom 2017. god. Zavičajni muzej u Visokom je realizirao projekt "Sanacija nekropole stećaka u MZ Radovlje" koji je zapravo rezultat obilaska terena iz 2016. godine. Prvo se pristupilo čišćenju područja oko stećaka, a zatim se izvršilo dokumentiranje, napravljena je fotodokumentacija i geodetsko snimanje nekropole. Tom prilikom konstatirano je da nekropola Slatina broji 20 stećaka, a ne 17, kako je konstatirano tokom 2016. god., od koji se posebno ističu dva fino klesana sljemenjaka. Nakon arheoloških radova pristupilo se zaštiti nekropole, odnosno ispod 13 ugroženih stećaka izrađen je zid od pločastog kamena u cementnom malteru, s tim da malter ne izlazi na površinsku fugu i izgleda kao kameni zid zidan "u suho", te se spriječilo njihovo obrušavanje na lokalni put. Urađeni su i mali otvori u zidu radi slobodnog oticanja vode.[27]

[24] Filipović 1928: 494.
[25] Bešlagić 1967: 36.
[26] *Izvještaj* I: 9–12.
[27] Izvještaj o realizaciji projekta "Sanacija nekropole stećaka u MZ Radovlje" (2017).

Sl. 6. Radovlje, Slatina, lokalitet Podojnica, sljemenjak, dim. 1,62 x 0,67 x 0,39 m (Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

6. Buzići

Na desnoj strani rijeke Bosne, u pravcu Visoko – Kakanj, na oko 10 km sjeverno od grada Visokog, nalazi se selo Buzići. U selu Buzići, na lokalitetu Brečak evidentirana je nekropola stećaka. M. Filipović spominje da se 1928. god. na lokalitetu Brečak nalazilo oko 30 stećaka u obliku sanduka i sljemenjaka,[28] dok je Š. Bešlagić u selu Buzići evidentirao ukupno 27 stećaka, od toga 3 sljemenjaka i 24 sanduka.[29]

Tokom 2016. god. stručni tim izvršio je terenski pregled lokaliteta Brečak i utvrdio postojanje 3 stećka, što je puno manji broj u odnosu na navode M. Filipovića i Š. Bešlagića. Evidentiran je 1 sljemenjak sa postoljem, 1 sljemenjak bez postolja i 1 sanduk sa postoljem. Stećci su raspoređeni na tri različite privatne parcele. Dobro su obrađeni i

[28] Filipović 1928: 536.
[29] Bešlagić 1967: 37.

očuvani, bez ukrasa i natpisa. Orijentirani su SZ-JI,[30] a ne Z-I, što je ranije evidentirano.[31] Razlog tome je pomjeranje stećaka sa njihovog prvobitnog položaja.

Sl. 7. Buzići, lokalitet Brečak, sanduk sa postoljem, dim. 1,61 x 0,90 x 0,70 (Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

7. Dobrinje

Selo Dobrinje udaljeno je oko 11,5 km sjeverno od grada Visokog. Na lokalitetu Dobrinjac nalazi se nekropola stećaka na kojoj je Š. Bešlagić evidentirao 8 stećaka i to: 4 sljemenjaka i 4 sanduka,[32] što navodi i P. Anđelić.[33] Navedeni podaci potvrđeni su i u Prostornom planu općine Visoko od 1986. do 2000, odnosno 2015. godine.[34]

Stručni tim Muzeja izvršio je terenski pregled lokaliteta tokom 2016. god. i evidentirao je 4 stećka i to: 2 sljemenjaka sa postoljem, 1 sanduk i 1 ploča. Jedan od njih je bogato ukrašen i važi za najreprezentativniji i najljepši stećak na području grada Visokog.

[30] *Izvještaj* I: 12–17.
[31] Bešlagić 1967: 37.
[32] Bešlagić 1967: 37; Bešlagić 1971: 167.
[33] Anđelić 1984: 190.
[34] Grupa autora 1986: 39.

Sl. 8. Dobrinje, lokalitet Dobrinjac, ukrašeni sljemenjak sa postoljem, dim. 1,64 x 0,84 x 0,56m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

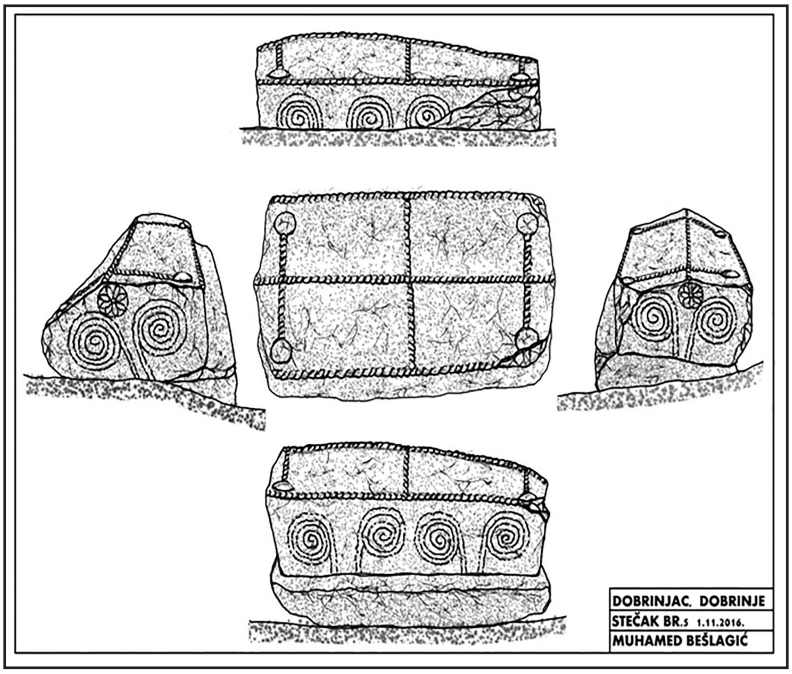

Sl. 9. Dobrinje, lokalitet Dobrinjac, crtež sljemenjaka sa postoljem
(Autor: Muhamed Bešlagić)

Stećak je ukrašen na sve četiri vertikalne strane te sljemenu. Tri spomenika na nekropoli su napravljeni od konglomerata, a za četvrti, ukrašeni to se ne može sa sigurnošću reći. Spomenici su dobre obrade, ali su oštećeni i ugroženi. Posebno je ugrožen stećak koji se nalazi pored puta. Orijentacija je Z-I.[35]

8. Gračanica/Goruša (Malo Čajno)

Goruša (Malo Čajno) u Gračanici je udaljena od Visokog 9,5 km u pravcu sjeveroistoka. U Goruši, na lokalitetu Zgonovi 1946. god. otkrivena je nadgrobna ploča kaznaca Nespine koja predstavlja jedan od najzanimljivijih i najreprezentativnijih lapidarnih spomenika srednjovjekovna Bosne.[36] Na ovom lokalitetu formirano je savremeno pravoslavno groblje u okviru kojeg se nalazi i nekropola stećaka. Š. Bešlagić je ovdje evidentirao 11 spomenika u obliku saduka.[37] Isti broj stećaka navodi i P. Anđelić.[38]

Sl. 10. Gračanica/Goruša (Malo Čajno), lokalitet Zgonovi, sanduk, dim. 1,81 x 1 x 0,60 m (Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

[35] *Izvještaj* I: 17–21.
[36] Anđelić 1984: 271–274.
[37] Bešlagić 1967: 37; Bešlagić 1971: 168.
[38] Anđelić 1984: 190–191; Anđelić 1988: 28.

Stručni tim izvršio je terenski pregled lokaliteta Zgonovi 2016. godine. Tom prilikom evidentirano je znatno drugačije stanje u odnosu na ranije navode iz izvora. Evidentirana su ukupno 4 stećka i to: 2 u obliku ploče i 2 u obliku sanduka. Orijentirani su I-Z. Slabije su obrade, oštećeni su i nemaju ukrasa ni natpisa, a jedan je sekundarno upotrijebljen kao pravoslavni nadgrobni spomenik.[39]

9. Visoko

U okviru gradskog područja Visokog, uz put Visoko – Kiseljak, na istočnoj padini Visočice na kojoj se nalazi srednjovjekovni Grad Visoki, na lokalitetu Klisa formirana je nekropola stećaka. Š. Bešlagić je na lokalitetu Klisa, na putu za Stari grad Visoki, u bašti Samardžića evidentirao nekropolu sa 7 stećaka u obliku sanduka.[40] Također je evidentirao da su stećci građeni od relativno slabijeg krečnjaka, većih su dimenzija, veoma oštećeni, nepristupačni i pomjereni. Većina ovih podataka navedeni su i u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine*.[41]

Nakon terenskog pregleda tokom 2018. god. evidentirano je 11 stećaka, što je veći broj od ranije evidentiranih stećaka u stručnoj literaturi. Uočene su i dvije formacije koje podsjećaju na stećke, ali budući da se radi o privatnim parcelama, nismo dobili saglasnost vlasnika da skinemo zemlju sa spomenutih formacija i damo tačan podatak da li je riječ o stećcima ili ne. Evidentirano je 6 sanduka i 5 stećaka kod kojih ne možemo odrediti oblik. Stećci su izrađeni od konglomerata, većih su dimenzija, slabije obrade i velikih oštećenja. Veći nagib tla i erozija su utjecali na položaj stećaka, odnosno konstatirano je da su svi stećci pomjereni u odnosu na prvobitni položaj, što je dovelo do odstupanja u orijentaciji. Tri stećka su orijentacije S-J, četiri SZ-JI, jedan SI-JZ i jedan Z-I. Zbog nepristupačnosti terena za četiri stećka nismo mogli odrediti orijentaciju.[42]

[39] *Izvještaj* I: 21–25.
[40] Bešlagić 1967: 35; Bešlagić 1971: 168.
[41] Miletić 1988: 22.
[42] Izvještaj o realiziranom projektu "II faza – Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti", 2018: 3–13. U nastavku teksta – *Izvještaj* II.

Sl. 11. Visoko, lokalitet Klisa, sanduk, dim. 1,87 x 0,90 x 0,80 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja –Visoko)

10. Šošnje

Selo Šošnje je udaljeno oko 20 km od Visokog u pravcu sjeveroistoka. Na lokalitetu Čimen nalazi se nekropola stećaka. M. Filipović jedini navodi da se u selu Šošnje nalazi veće srednjovjekovno groblje.[43]

Tokom 2018. god., na tri privatne parcele evidentirano je 18 stećaka i to: 5 sljemenjaka, 6 sljemenjaka sa postoljem, 3 sanduka, 3 sanduka sa postoljem i 3 stećka kojim se nije mogao odrediti oblik zbog većih oštećenja, te se ovi podaci smatraju novim. Stećci su slabije obrade, bez ukrasa, izrađeni od konglomerata i miljevine, utonuli su zemlju i na većini stećaka vidljiva su oštećenja. Orijentacija 12 stećaka je SZ-JI, 2 stećka I-Z, 2 stećka S-J, jedan SI-JZ i jednom stećku nije bilo moguće odrediti orijentaciju zbog nepristupačnosti terena.[44]

[43] Filipović 1928: 553.
[44] *Izvještaj* II: 14–34.

Sl. 12. Šošnje, lokalitet Čimen, sljemenjak, dim. 1,39 x 0,90 x 0,80 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

11. Ginje

Ginje je selo koje je udaljeno 5 km jugoistočno od grada Visokog. Na lokalitetu Gorašnica/Glavica formirana je nekropola stećaka.

Š. Bešlagić je evidentirao 10 stećaka u obliku sanduka,[45] a isto navodi i Pavao Anđelić.[46] U *Arheološkom leksikonu BiH* preuzeti su podaci od Š. Bešlagića.[47]

Prilikom terenskog pregleda javile su se određene nedoumice jer se u stručnoj literaturi ova nekropola nekad spominje u okviru mjesta Dvor, a nekad u okviru mjesta Ginje. Također zbunjuje i činjenica da se dvije različite nekropole u stručnoj literaturi zovu istim imenom Gorašnica/Glavica.

Tokom 2018. god. na lokalitetu Gorašnica/Glavica stručni tim je evidentirao nekropolu sa 15 stećaka, od toga 11 stećaka je obrađeno, a 4 stećka nisu obrađena zbog nepristupačnosti. Od 11 stećaka koji su

[45] Bešlagić 1967: 36; Bešlagić 1971: 169.
[46] Anđelić 1984: 191.
[47] Miletić 1988: 18.

obrađeni 8 stećaka su u obliku sanduka, 1 ploča i 2 stećka kod kojih ne možemo odrediti oblik. Stećci su većih dimenzija, dobre su obrade, rađeni od konglomerata i pješčara, ali su veoma oštećeni. Orijentacija 8 stećaka je Z-I, jedan S-J i dva SI-JZ.[48]

Sl. 13. Ginje, lokalitet Gorašnica/Glavica, sanduk, dim. 2,10 x 1,05 x 0,55 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

12. Dvor

Selo Dvor nalazi se 6 km jugoistočno od grada Visokog, iza sela Ginje. Na lokalitetu Gorašnica, na blagom uzvišenju je nekropola stećaka. U stručnoj literaturi se ne navodi nekropola stećaka u selu Dvor, ali se kod Š. Bešlagića spominje nekropola u selu Ginje, koja odgovara opisu nekropole u selu Dvor.[49]

Tokom 2018. god., prilikom terenskog pregleda evidentirana je nekropola sa 5 stećaka, od toga su 2 stećaka u obliku sanduka, a kod 3 stećka zbog oštećenja se ne može odrediti oblik. Stećci su rađeni od konglomerata, slabije su obrade i oštećeni su. Orijentacija 3 stećka je S-J, a 2 SZ-JI.[50]

[48] *Izvještaj* II: 35–44.
[49] Bešlagić 1967: 36.
[50] *Izvještaj* II: 45–51.

Sl. 14. Dvor, lokalitet Gorašnica, sanduk, dim. 2,05 x 1,05 x 0,40 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

13. Gorani/Podgorani

Selo Gorani/Podgorani udaljeno je 5 km od Visokog, na lijevoj strani regionalnog puta Visoko – Kiseljak. Na lokalitetu Polje (Gradina) formirana je nekropola stećaka. M. Filipović je još 1928. god. evidentirao veće groblje u Polju pored Fojnice.[51] Podatke o nekropoli u Goranima P. Anđelić je preuzeo od M. Filipovića.[52]

Stručnjaci Zavičajnog muzeja u Visokom su 1983. god. evidentirali nekropolu stećaka u Podgoranima – Polje. Kasnije su ovu nekropolu pod nazivom Gorani uveli u studiju "Kulturno-historijsko naslijeđe na području opštine Visoko" kao dio Prostornog plana opštine Visoko za period od 1986. do 2000, odnosno 2015. godine.[53] Utvrđeno je da se na lijevoj obali rijeke Fojnice, u dijelu imanja M. Krajišnika, nalazi nekropola sa 21 stećkom, od kojih su 2 sljemenjaka i 19 u obliku sanduka.

[51] Filipović 1928: 434.
[52] Anđelić 1984: 192.
[53] Grupa autora 1986: 41.

Tokom 1983. god. premještena su tri stećka (2 sljemenjaka i 1 sanduk) sa lokaliteta Podgorani – Polje na prostor ispred Zavičajnog muzeja. Spomenici su veoma loše izrade, a na dva stećka se nalaze ukrasi. Prvi u obliku sanduka je ukrašen plastičnim trostrukim krstom, a drugi je sljemenjak ukrašen plastičnim polumjesecom. Izlaskom na teren tokom 2018. god. evidentirano je 20 stećaka: 6 sanduka, 6 ploča, 1 sljemenjak sa postamentom i 7 stećaka za koje se ne može utvrditi oblik zbog njihove oštećenosti i utonulosti u zemlju. Stručni tim Zavičajnog muzeja utvrdio je veći broj stećaka u odnosu na raniji popis kada je evidentiran 21 stećak, od kojih su tri stećka prenesena ispred Muzeja. Također su dati novi podaci koji se odnose na oblike stećaka. Stećci su rađeni od konglomerata i krečnjaka. Slabije su izrade, oštećeni su i utonuli u zemlju. Stećci su bez ukrasa i natpisa. Orijentacija 18 stećaka je SZ-JI i 3 I-Z. Evidentiran je i jedan nišan (ranoosmanski), što ukazuje na kontinuitet sahranjivanja na ovom lokalitetu.[54]

Sl. 15. Gorani/Podgorani, lokalitet Polje, ploča, dim. 2,35 x 1,72 x 0,25 m
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

[54] *Izvještaj* II: 52–73.

Bibliografija

Izvori

Grupa autora, "Kulturno-historijsko naslijeđe na području opštine Visoko", u: *Prostorni plan opštine Visoko za period od 1986. do 2000, odnosno 2015. godine*. Skupština opštine Visoko, Sarajevo, 1986. (neobjavljeno).

Izvještaj o realiziranom projektu "I faza – Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti", JU Zavičajni muzej – Visoko, 2015/2016.

Izvještaj o realiziranom projektu "II faza – Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko sa procjenom stanja oštećenja/očuvanosti", Visoko, 2018.

Šahinović, N., "Kosa sa 'grčkim grobljem' na 5-tom km puta Visoko – Kiseljak i selo Grajani, Bedem, Kuline", Terenski izvještaj, JU Zavičajni muzej – Visoko, Visoko, 1983.

Terenska dokumentacija i fotodokumentacija, JU Zavičajni muzej – Visoko, Visoko, 2015, 2016, 2018.

Veb-izvori

"Stećci Medieval Tombstone Graveyards", UNESCO, https://whc.unesco.org/en/list/1504.

Literatura

Anđelić, P. (1984): "Srednji vijek – Doba stare bosanske države", u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 101–311.

Bešlagić, Š. (1967): *Stećci centralne Bosne*, Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH, Sarajevo.

Bešlagić, Š. (1971): *Stećci: Kataloško-topografski pregled*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Bešlagić, Š. (1982): *Stećci – kultura i umjetnost*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Bešlagić, Š. (2004): *Leksikon stećaka*, Svjetlost, Sarajevo.

Bujak, E. (2018): *Stećkopedija. Kameno blago stare bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo.

Čović, B. (ur.) (1988): *Arheološki leksikon BiH*, Tom 3, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo.

Filipović, E. (2017): *Bosansko kraljevstvo*, Mladinska knjiga, Sarajevo.

Filipović, M. (1928): *Visočka nahija*, u: Naselja i porijeklo stanovništva, Srpski etnografski zbornik, Beograd.

Lovrenović, D. (2009): *Stećci*, Rabic, Sarajevo.

Miletić, N. (1988): "Gorašnica, Ginje – Dvor", u: *Arheološki leksikon BiH*, Tom 3, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 18.

Miletić, N. (1988): "Klisa, Visoko", u: *Arheološki leksikon BiH*, Tom 3, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 22.

Perić, S. (1988): "Zagorice", u: *Arheološki leksikon BiH*, Tom 3, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 28.

Summary

Ubication (identification of locations), recording and reconnaissance of stećci – medieval tombstones in the City of Visoko with an assessment of the degree of damage/ preservation

The stećci tombstones are witnesses of a time and an invaluable cultural and historical heritage as well as a good and reliable source in the reconstruction of medieval Bosnian history. However, the deterioration of the stećci tombstones due to natural influences or destructive human actions is a worrying fact that we need to take seriously and act immediately. The stećak tombstone as a unique phenomenon in the medieval period should be preserved and safeguarded, which is a very difficult task today. The project "Identification of location, recording and reconnaissance of stećci – medieval tombstones in the municipality of Visoko with an assessment of the degree of damage/ preservation" aims to obtain accurate and reliable data on the stećci tombstones, after which the necessary protection measures can be taken at necropolises where necessary. Through presentation of the project, efforts shall be made to affirm and raise awareness of the local community about the importance of the stećci tombstones, but also about the importance of cultural and historical heritage in general. The analysis of the results, after the realization of the first and second stage of the project, yielded new and interesting data, but also confirmed some earlier data on necropolises, which is altogether an important contribution to the study of bosnian sepulchral heritage. It was noted that most of the stećci tombstones have the shape of chests, and a very small number of them are decorated and they do not have inscriptions. There was also a difference in the number of stećci tombstones compared to the previous records, which ultimately means that

some necropolises now have a smaller number of the stećci tombstones, while some necropolises have a larger number of them compared to previous records. During the implementation of the first and second phase, there were noticed certain shortcomings in the project: no geodetic survey was performed on all analysed necropolises and the sites were neither marked and nor info boards were set up. The reason why these activities were not carried out is the lack of financial resources. The realization of the project continues and there are three more phases left. There was planned increased funding in the budget in the third phase of the project. The funds were provided and the implementation is planned by the end of 2020. The remaining two phases are planned to be realized by the end of 2022. The realization of the first and second phase of the project partially justified and fulfilled the set goal, and only with the full realization of the project we can say that we have made a valuable contribution to the study of Bosnia and Herzegovina in the Middle Ages.

UDK 003.349(497.6)''13''

Mehmed Kardaš

Ortografija Kopitarova četveroevanđelja

Apstrakt: U radu se analiziraju ortografski uzusi pisara Kopitarova četveroevanđelja, bosanskog crkvenoslavenskog rukopisa iz druge polovine 14. stoljeća. Provedena poredbena analiza pokazuje kako pisar ovoga kodeksa dobro slijedi pravopisnu tradiciju zasvjedočenu i u drugim istodobnim bosanskim crkvenoslavenskim rukopisima, dok se u pojedinim pravopisnim rješenjima udaljava od ove tradicije, čemu uzroke treba tražiti u kontrolnom predlošku kojim se služio pisar ovoga rukopisa.

Ključne riječi: ortografija, bosanska crkvenoslavenska pismenost, Kopitarovo četveroevanđelje

Kopitarovo četveroevanđelje jedan je od tridesetak sačuvanih tekstova bosanske crkvenoslavenske pismenosti. Rukopis je danas pohranjen u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani (NUK), u fondu *Kopitarjeva zbirka slavenskih kodeksov* pod signaturnom oznakom Cod. Kop. 24. Kodeks je nastao u drugoj polovini 14. st. u okrilju Crkve bosanske, a dosadašnja proučavanja rukopisa uglavnom su isticala njegovu uklopljenost u okvire bosanske skupine na ortografskom i jezičkom nivou,[1] dok su leksička proučavanja ukazala na to da ovaj rukopis slijedi predloške često drugačije od onih koji se mogu pretpostaviti za Nikoljsko i Hvalovo evanđelje, iako se na nekim bitnim mjestima slaže s njima.[2]

Ispitivanje pravopisnih karakteristika ovoga danas relativno dobro očuvanoga kodeksa nameće se kao zadatak istraživanja čiji rezultati trebaju ponuditi najvažnija saznanja o tome u kojoj mjeri pisar Kop. evanđelja slijedi bosanska pravopisna rješenja, a u kojoj se udaljava. Poznato je da bosanski crkveni kodeksi slijede arhaične ortografske

[1] Vidi: Jagić 1889: 10–11; Šidak 1955: 50–51; Kuna 2008: 103–106; Jurić-Kappel 2013: 106–108.
[2] Jurić-Kappel 2013: 111.

uzuse zasvjedočene u kanonskim tekstovima, a u tim uzusima ogleda se utjecaj starije glagoljičke tradicije na ćiriličnu. Često isticana konzervativnost Crkve bosanske našla je potvrdu i u pravopisu, što znači da se očuvanje arhaičnog stanja objašnjava posebnim kulturnim, političkim i konfesionalnim prilikama u bosanskoj državi. U temelje takvih posebnih prilika ćirilične ortografije bosanskih rukopisa ugrađena je bitna činjenica – glagoljica kao prvobitno pismo. O tome svjedoče predlošci ćiriličnih kodeksa u kojima se, uz pojavu glagoljičnih slova u ćiriličnom tekstu, evidentiraju brojni primjeri slovnih grešaka nastalih usljed zamjene sličnih glagoljičnih slova.[3] Sve je to potpomognuto jakim vezama bosanske crkvenoslavenske pismenosti sa najstarijim makedonskim tekstovima,[4] naročito s Ohridskom školom, gdje je glagoljica ostala u relativno dužoj upotrebi, premda je i u Makedoniji već od 13. stoljeća preovladala ćirilica sa nekim grafijskim specifičnostima.[5]

Inače, tradiranje baštine Ohridske glagoljske škole upućuje na zaključak da se Crkva bosanska zadovoljava prvobitnim fondom knjiga staroslavenske pismenosti, koji, vjerovatno preko Huma, stiže u Bosnu.[6] Naime, pravopisna rješenja koja slijede pisari bosanskih crkvenih tekstova prisutna su još u Mir. aprakosu iz 12. stoljeća, predstavniku konzervativne zetsko-humske škole, s tim da se u pojedinim grafijskim rješenjima bosanski rukopisi udaljavaju od ove tradicije, posebno u pogledu obilježavanja palatalnosti /*ĺ*/ i /*ń*/, što ih povezuje sa hrvatskoglagoljskim tekstovima.[7] Oslanjanje na zetsko-humsku redakciju, koja se, prema Belićevom tumačenju, sačuvala neko vrijeme u Humu, a znatno duže u Bosni, razlog je zašto se ona obično naziva bosanskom, jer se ova redakcija nije dugo zadržala u samom Humu i Zeti u nepromijenjenom obliku.[8] Ipak, najveći broj zajedničkih pravopisnih rješenja u tekstovima pisanim u Humu i Bosni daje opravdanoga povoda da se govori o bosansko-humskom pravopisu, s tim da bi

[3] Vidi o zamjeni slova detaljnije kod Hamma 1960: 51–52.
[4] U Pantelejmonovom apostolu javljaju se grafijske pojave karakteristične i za makedonske spomenike: jatom je obilježeno /*a*/ iza palatalnoga /*r*/, javlja se slog *ja* u zamjeničkom obliku вьсѣ, ispušteno je *l* u grupi jotovanih labijala, frekventna je zamjena poluglasa zadnjega reda (ъ) sa *o*, javlja se ćirilični prednji nazal (ѧ) (Kuna 2008: 162–163).
[5] Ibidem 64–65.
[6] Jurić-Kappel 2012: 88.
[7] Kuna 1977: 155.
[8] Usp. o tome kod Belića 1936: 226.

u odnosu na kriterij ishodišta te tradicije primjerenije određenje bilo humsko-bosanski pravopis.[9]

U tipične crte ortografije kojom se služe bosanski pisari ubrajaju se upotreba grafema ѣ za /*ja*/, ćiriličnog slova đerv za vrijednosti /*ć*/ i /*đ*/, є za vrijednost /*je*/ u inicijalnoj i postvokalskoj poziciji, ѧ i ѩ za vrijednosti /*Ĺ*/ i /*ń*/, zatim odsustvo grčkih slova – osim omege – izuzev u brojnoj vrijednosti te, uopće, posebna brojna vrijednost preuzeta iz glagoljice. Takvo stanje, manje ili više dosljedno, pokazuju svi bosanski crkveni tekstovi, s tim da se sporadično napuštanje ovoga pravopisa u pojedinim dijelovima nekih kodeksa, npr. u Čajn. evanđelju, objašnjava jačim utjecajem raške redakcije, koju nakon reformi sv. Save karakterizira upotreba ligaturnih slova ѭ i ѥ te nekih drugih ortografskih odlika uglavnom nepoznatih bosanskoj crkvenoslavenskoj pismenosti. U skladu s tim, buduća istraživanja bosanske grupe na ovom nivou analize trebaju pokazati u kolikoj mjeri se čuva ovaj arhaični, u drugim ćiriličnim pismenostima prevaziđen pravopis.[10]

U bilježenju vokalskih vrijednosti Kop. evanđelje prati gotovo sve navedene pravopisne odlike. S obzirom na to da je cijeli kodeks pisao jedan pisar, njegov tekst karakterizira relativna ortografska konzistentnost, a arhaična grafija reflektira se već u vrijednostima koje pokriva slovo jat. Kod bosanskih pisara ovaj grafem, pored primarne vrijednosti, pokriva i vrijednost sekvence /*ja*/ u inicijalnoj i postvokalnoj poziciji, što se povezuje sa vrijednošću ovoga slova u sistemu glagoljice. Zasvjedočeni primjeri ligature ѭ u tekstu evanđelja pripadaju ruci reparatora,[11] a to znači da je za pisara Kop. evanđelja grafija ѣ za /*ja*/ pravilo bez izuzetka:

> Mt. ѣвн 1:20, ѣко 5:20, ѣзвннн 8:20, ѣдьца 11:19, ѣрьмнчѧ 21:5, ѣдѫщє 24:38; Mk. ѣдь 1:6, ѣко 3:5, ѣшє 6:42, ѣдьшє 8:3, ѣцѣхь 9:3, ѣвлаєть 14:64; Lk. ѣслєхь 2:7, ѣростн 4:28, ѣдєть 5:33, ѣзвннн 9:58, ѣрь 19:22, ѣмь 22:8; Iv. ѣко 1:30, ѣстн 4:33, ѣцѣмь 5:4, ѣвнхь 17:6, ѣзвн 20:25.
>
> Mt. поѣсь 3:4, обѫѣєть 5:30, даѣннѣ 7:11, мєкаѣ 11:8, братнѣ 12:46, моѣ 13:35, ѫчєннѣ 15:9, коѣ 16:26; Mk. покаѣннѣ 1:4, твоѣ 3:32, даѣшє 8:6, вьпнѣхѫ 15:13,

[9] Odrednicu *humsko-bosanski*, tj. glagoljski pravopis koristi V. Savić pri opisu pisma i pravopisa najstarijeg prijepisa Hilandarskog tipika (2013: 85).
[10] Jerković 1975: 53.
[11] On uglavnom u poziciji inicijala ponekad prepravlja jat u ligaturu: v. npr. Lk. 14:11 ѩко.

боѣχѵ се 16:8; Lk. таѣше 1:24, достоѣнь 7:6, заѣмь 11:5, бжнѣ 20:25, ѵбо҃аѣ 21:3, даѣтн 23:2, марнѣ 24:10; Iv. достоѣнь 1:27, мєснѣ 4:25, моѣ 15:11, марнѣ 20:1.

Kao posljedica ikavizacije teksta tumači se i pojava miješanja slova ѣ, ы i н, a to u krajnjem ishodu rezultira bilježenjem etimološkog /*i*/ slovom jat. Spisak primjera veći je u drugome dijelu kodeksa, u Lukinu i Ivanovu evanđelju, što može imati vezu sa stanjem u predlošku. U nekim od primjera koji slijede može se kriti i proces diftongizacije, što ne odgovara pojednostavljenom tumačenju o zamjeni slova:

Mt. прѣдє 13:36, славѣ 19:28, годѣнѵ 20:5; Mk. ѿсѣцѣ 9:45, завѣстн 15:10, годѣна 15:25, сѣχь 16:12; Lk. **о** ловѣтвѣ (105b), нзндѣ 4:35, о ловѣтвѣ 5:9, прннєсѣ 5:14, грнсѣ 5:20, грнсѣ 5:23, сѣχь 5:27, кннжннцѣ 6:7, насѣщєнн 6:25, **бѣсть** 7:11, парѣсѣовь 7:36, бѣль 7:39, **о прѣтьүн** (127a), бнсѣ 8:30, **бѣсть** 8:40, мѣ 9:13, вьскѵсѣть 14:24, мѣль 15:20, ѵпѣтѣнь 15:23, ⁿрѣвѣста, рнзѣ 19:35; Iv. ѵүєннцѣ 2:2, ѵүєннцѣ 3:22, годѣна 4:6, ннвѣ 4:35, внрѣ 5:47, кѵпѣмь 6:5, славѣ 7:18, **п**рѣвѣше 8:3, власѣмѣн 10:33, с ннмѣ 17:12, лѣ 18:34.

Relikt starog stanja koje pisar najvjerovatnije prenosi iz podloge ilustriraju primjeri grupe *аѣ* u verziji sa dvostrukim jatom. Pisar Kop. evanđelja nema ligaturu ѭ, koja se u starijim bosanskim evanđeljima zadržava upravo u prijelaznoj poziciji, u grupama ѣѭ odnosno ѣѣ, u kojima je drugo ѣ ponekad predstavljeno kao ѭ.[12] Rijetka pojava ligature ѭ u starijim evanđeljima poput Man. i Div. ograničena je na ovu prijelaznu poziciju iza jata, dok se u dijelovima mlađih kodeksa poput Čajn. njeno prisustvo objašnjava utjecajem raške ortografije.[13] Grafija ѣѣ, pored navedene pozicije, u Kop. rukopisu dolazi i na mjestu нѣ:

Mt. нєсѣѣ 1:5, нюдѣѣ 3:5, вьзвѣѣше 7:27, сѣѣвшаго 13:18, прнлѵбодѣѣннѣ 15:19, олѣѣ 25:3, сѣѣ 25:24, дѣѣχѵ 26:67, **матѣѣ** (65a); Mk. аньдѣѣ, аньдрѣѣ 3:17, тадѣѣ 3:18, сѣѣноє 4:15, ѵсѣѣно 4:32; Lk. дѣѣволь 8:12, галєлѣѣχь 13:1, галєлѣѣнь 13:2, монсѣѣ 16:29, сѣѣвь 19:21, сѣѣχь 19:22; Iv. галєлѣѣнє 4:45, χотѣѣше 21:18.

Kao posebno upečatljiva pravopisna odlika, koju ne srećemo često u bosanskoj grupi, a njeno ishodište svakako treba tražiti starijoj pramatici, javlja se bilježenje vrijednosti /*a*/ jatom. Upadljivi su pojedini primjeri podudaranja Kop. s Div. evanđeljem:

[12] Grickat 1961–1962: 256–257.
[13] Jerković 1975: 53.

Mt. заповѣдѣ [17:9] kao Mar. заповѣдѣ (Div. def., Nik., Vrut., Čajn. заповѣда, Hval., Mlet. запрѣтн); Mk. **дѣщєрн** (75a) (Div. def., Nik., Vrut., Mlet. **дьщєрн**, Hval. дащєрьѥ), ѣньдрѣн [13:3] (Div. андрєн, Nik., Hval., Mlet. андрѣн, Vrut. аньдрѣн); Lk. **о** нѣн̑н (105b) (Div. def., Nik. **о** на̅нѣ, Hval., Mlet. о наньньѥ), **о ѣнн** (113a) kao Div. **о нѣннѣ** (Nik., Vrut. **о а̅нѣ**, Hval. **о аньн̓н̓**, Mlet. **о наньнн**), **нѣнна** [2:36] kao Div. **нѣн̑а** (Nik. **на̅нна**, Vrut. **а̅нна**, Hval., Mlet. наньна), мєкѣмн [7:25] (Div. мєккамн, Nik. мєкькымн, Vrut., Mlet. мєкнмн, Hval. мєкькьѥмьѥ), нов̑анѣ [20:6] kao Div. ноа̅н̑ѣ (Nik., Hval. но̅вна, Mlet. ѡ н̅внн).

Druga temeljna bosanska pravopisna crta, koja također vuče korijen iz glagoljične ortografije a karakteristika je i pisara Kop. evanđelja, je upotreba slova є za vrijednost /*je*/ u inicijalnoj i postvokalnoj poziciji:

Mt. єго [1:2], єднnь [6:29], ємꙋ [8:7], єзꙋ [10:1], єзнкомь [12:18], **єг̑а** [21:1], єсть [24:24]; Mk. ємꙋ [1:16], єго [2:15], єсть [3:21], є [4:7], єзнкомь [10:33]; Lk. єлнсавта [1:5], єсмь [1:18], ємꙋ [4:3], єсть [6:34], єго [10:33], єдро [14:21], єднnь [18:19], єг̑а [21:31], єзнцѣхь [24:47]; Iv. єсть [1:30], ємꙋ [3:27], єднnь [6:8], єю̅ [11:19], єюжє [17:26], єврѣс̑кн [19:13], єго [20:19].

Mt. нарнцаємн [1:16], своєго [2:22], проповѣдає [3:1], чꙋєть [6:3], пнєтє [6:25], моємь [21:28], єє [24:32]; Mk. нскꙋшаємь [1:13], дрꙋгоє [4:7], твоє [5:34], прнємь [8:6], трнбꙋєть [11:3]; Lk. вндѣннє [1:22], чає [2:25], даєтє [6:34], своєн [7:12], обндꙋєть [11:7], камєннє [19:40]; Iv. прьвнє [5:4], моє [5:30], знаємь [6:42], обннꙋє сє [16:25].

Pojava ligature ѥ, koja je u bosanskim kodeksima nešto frekventnija od ligature ꙗ, uglavnom je rezervirana za gl. lik ѥсть. Međutim, pisar Kop. evanđelja vrlo rijetko piše ligaturu ѥ, sa samo jednim primjerom u obliku ѥсть u Iv. 4:36. Pojedini primjeri iz teksta Kop. evanđelja više podsjećaju na ispravke slova н u є, čime je postignut oblik sličan ligaturi, a popis svih primjera u kojima je došla ligature ѥ je sljedeći:

Mt. ѥє [1:19], ѥє [8:15], ѥн̅ [9:22], ѥг̑а [9:25], ѥн̅ [9:28], ѥє [12:11], **ѥ**щє [12:46], ѥ̅н̅ [14:7], ѥ̅н̅ [15:28], ѥ̅н̅ [17:25], ѥю [21:3], **ѥ**н̅ [23:37], **ѥ**г̑а [24:15], ѥє [26:13], ѥлн [27:46]; Mk. ѥжє [3:17], ѥ [4:16], єѥ [14:6], ѥжє [14:8], ѥ̅є̅ [14:9]; Lk. **ѥ**лнсавтѣ [1:57], ꙋлнваѥть [5:37], є̅ѥ̅ [11:18], **є**ѥ̅ [13:34]; Iv. врꙋющѥєє [4:14], ѥсть [4:36], парнсѣѥ [7:47], моєѥ [8:50], ѥ [12:7], **ѥ**г̑а [19:6], ѥднnаго [20:12].

Iz navedenih primjera uočava se da je pisanje ligature ѥ najčešće u Matejevu, a najrjeđe u Lukinu evanđelju, te da je među navedenim

najviše primjera G i D lične zamjenice ž. r. Na osnovu ovoga bi se moglo pretpostaviti da je različita distribucija ligature ѥ rezultat utjecaja različitih predložaka za ове dijelove kodeksa.

Bilježenje ligature ю u cijelom kodeksu ograničeno je na apsolutni početak riječi i poziciju iza vokala. Takav uopćen pravopis narušava jedan jedini primjer označavanja palatalnosti prethodnog suglasnika ligaturom ю u Lk. 9:30 блюднта сѥ.

> Mt. братню [1:11], свою [1:24], юже [2:9], смнрающѥ [5:9], сѣють [6:26], ютрьNн [7:1], юшка [12:42], ютро [16:3], **ЮNОША** [19:16], ѥю [21:3]; Mk. крьщаю [1:8], бнсNѹющаго [5:15], дѣють [6:14], ею [6:17], юже [6:35], ютро [7:3], ю [12:21], дN҃ью [14:1], архнєрѣю [14:53]; Lk. зNаю [1:34], сѵщею [2:5], **NОЩЬNОЮ** [2:8], нєрѣю [5:14], ѵторѵю [6:1], ютрн [12:28], югь [12:55]; Iv. обою [1:41], зNамєнню [2:11], юже [3:18], нюдѣскь [6:4], сьблѵдаю [8:55], за ютра.

Supstitucija ю sa ѵ, izuzev primjera Iv. 4:9 нѵдѣн, evidentira se uglavnom u inicijalnoj poziciji, najčešće u oblicima imenice *jutro*, te u finalnoj u primjerima sa sekvencom -нѵ:

> Mt. nа ѵтрьнн [6:34], **вь** ѵтрѣ [27:62]; Mk. вь ѵтрьнн [11:12], nа ѵтрѣ [15:1]; Lk. nа ѵтрьнн [10:35]; Iv. вь ѵтрн [1:29], **вь** ѵтрн [1:35], **вь** ѵтрн [1:44], **вь** ѵтрн [6:22], **вь** ѵтрн [12:12].

> Mk. єванѰлнѵ [13:10]; Lk. кнрнннѵ [2:2], к nнзьхожѐнnѵ [19:37]; Iv. архнтрнклнѵ [2:8].

U vezi sa pisanjem vokalske vrijednosti /*u*/ vrijedi navesti i upotrebu digrama оу. Pojava ovoga slova u kodeksu najlakše se objašnjava mehaničkim prenošenjem iz predloška, o čemu dovoljno govori podatak da u Kop. evanđelju ovo slovo uopće ne nalazimo u Matejevu i Markovu evanđelju. Prvi primjer javlja se tek od sredine Lukina evanđelja:

> Lk. прнхожѺу [13:7], сѵждоу, жноу [19:22], радоующѥ сѥ [19:37], ємоу [20:11], знжѺущєн [20:17], оубогѵю [21:2], роука [22:21], ємоу [22:34], вражѺу [23:12]; Iv. мьздоу [4:36], раз^{оу}мѣвь [5:6], прнхожѺу [5:7], мєжѺу [6:43], ѿ кѺу [9:30].

O snazi utjecaja predloška najvjerovatnije govore i primjeri slova *jery* i *jus*, koja svakako ne pokrivaju stare vrijednosti. Premda slovo jery kod nekih bosanskih pisara, poput Hvala i pisara Nik. evanđelja, ravnopravno ulazi u slovni inventar, pisar Kop. evanđelja ne piše ga često. Svega četrdesetak primjera u cijelom tekstu razlog je zbog kojega

ga prvi istraživači ovoga kodeksa nisu čak ni uočili.[14] Evo popisa svih primjera:

> Mt. всакы 7:21, выдѣвь 9:36, прнєты се 11:14, ты 11:25, расχнтаты 12:29, лѫкавы 12:39, дьшы 15:22, лы 18:8, братыє 25:40, арьχыєрѣнє 27:41, ы 27:54, арχыєрѣомь 28:11; Mk. ы҃сь 3:33, кораблы 5:21, χлѣбы 8:14, заповѣды 12:29, воєдамы 13:9, смрьты 14:34; Lk. прв҃зн҃нѣ (106b), створы 2:48, бывьшєє 8:34, єрыχѫ 10:30, на бракы 14:8, сь лѫбодѣнцамы 15:30, ан҃лы 16:22, блыстающнѣ 17:24, мы 18:5, грады 19:19, льсты 20:22, прѣльсѣданыѣ 20:46, мырь 24:36; Iv. нмѫшы 5:2, сы 6:9, выдѣвьшє 11:31, дьшы 12:15, ы҃сь 12:36, үнсты 13:10, сьзыраюшнмь 13:22, нзыдь 16:30, мырѣ 17:11, мырѣ 17:13, прыєть 19:30.

Za razliku od slova jery koje ima vrijednost /*i*/, slovo *iže* javlja se gotovo isključivo u brojnoj vrijednosti, a rijetki primjeri u kojima bi se mogla pretpostaviti glasovna vrijednosti također se mogu drukčije tumačiti. U primjeru lekseme ıота čini se da je prvobitni izbor pisara bio гота, što ima podršku u drugim bosanskim evanđeljima (нгєта: ἱ῵τα, Pripk. ѣота), ali je naknadno slovo г prepravljeno u ı, i to je vjerovatno djelo reparatora.[15] I u drugim primjerima pojavu desetičnog *i* lakše je tumačiti pisarevom zabunom:

> Mt. альүѫєı н жєждоше 5:6, ıота 5:18; Lk. ѣко посѣтн :ı створн 1:68.

Odanost predlošku svjedoči i čuvanje slova *jus* na istom mjestu na kojem ga čuva i pisar Div. evanđelja – ѫдѣже (Lk. 19:22). Stoga se čini sasvim logičnim zaključak I. Grickat da su se nazali urezivali pisarima u njihovo vizuelno pamćenje, najčešće u istim riječima, te su mehanički prenošeni iz kodeksa u kodeks.[16]

U kontekstu pisanja grčkih slova, za bosanske crkvenoslavenske tekstove karakteristično je da se ona javljaju samo u brojnoj vrijednosti. Izuzetak čini slovo omega, koje se, uglavnom kao i kod drugih

---

[14] J. Šidak: "(...) pisar Kopitarova evanđelja ne služi se uopće *jery*jem (...)" (1955: 49); H. Kuna: "(...) nema pisar jerija (ы) (...)" (2008: 105). Međutim, slovo evidentira J. Jurić-Kappel (2013: 106).

[15] Isti je slučaj i u primjerima za desetično *i* koje navodi Jurić-Kappel (2013: 106). Naime, pažljivijim čitanjem vidi se da je u ovim primjerima reparator prepravljao ikavizam u є, što je proizvelo slovnu formu sličnu desetičnom *i* (ѵ): Mt. 9:23 нє ѫмрнть > нє ѫмрєть, 11:25 нсповндаю > нсповєдаю.

[16] Grickat 1961–1962: 259.

bosanskih pisara,[17] ograničava na inicijalnu poziciju, rjeđe na medijalnu i bez primjera u finalnoj. Za pisara Kop. evanđelja prijedlog i prefiks ѿ te oblici imenice ѿьць gotovo da su normirani s omegom:

Mt. ѿ 1:3,5, ѿроуєтн 2:8, **ѿ҃ѵє** 6:9, ѡ 17:17, ѡ̂ь 22:46; Mk. ѿпꙋстн 8:9, ѿвєщавь 10:20, ѡ҃ѵн 14:40; Lk. ѿтнмєть 8:18, ѿврьжєть сє 9:23, ѡщєтнть 9:25; Iv. ѿ҃ѵьствн 4:44, ѿврьзоста 9:10.

Mk. скарнѿтьскаго 3:19; Iv. скарнѿскн 12:4, нскарнѿннꙋ 13:26, скарнѿтѣннь 14:22.

Međutim, našli su se i primjeri u kojima je došlo o-, s tim da se prijedlog оть u takvoj verziji više puta javlja samo u Ivanovu evanđelju:

Mt. о҃ца 4:22, отнмєть 9:15, отрєсѣ҃є 10:14, отрадьннє 11:22, отндє 16:4, отьщєтнть 16:26; Mk. отнмєть, отрєсѣтє 6:11, о҃ца, **отьмєтанн** (100b); Lk. отьчьствн 4:23, о҃цꙋ 9:42, отєщажьᵛᵃють 21:34; Iv. оть҃ць 7:22, оть 15:19, о҃ца 15:24, оть 16:5, оть, оть 17:14, оть 17:15, от҃ць 18:11, оть 18:25, оть 18:26, да отьпꙋщꙋ 18:39.

Ponekad se dešava mehaničko prenošenje grupe ѿ tamo gdje treba stajati о/ѡ:

Lk. ѿнь 15:29; Iv. **н**ѿва҃нь 1:15, нѿва҃нь 1:32, нѿва҃нь 3:27, ѿ҃ѵн 9:6.

Ni u bilježenju grupe ιо- stanje nije potpuno dosljedno. U vlastitim imenicama grafija но- je uopćena, sa svega nekoliko primjera imena Iovan u liku sa нѡ-:

Mt. нѡва҃на 11:12, нѡва҃нь 11:18, нѡнн҃а 12:40, нѡва҃на 14:4; Mk. нѡва̊ⷩ̊вѣ 1:14, нѡва҃на 6:16; Lk. нѡв҃нь 1:60, нѡва҃нь 1:63, нѡва҃на 3:20; Iv. нѡва҃нь 4:1.

U vezi sa bilježenjem suglasničkih vrijednosti, kao jedna od najizrazitijih odlika bosanske redakcije ističe se neobilježavanje palatalnosti /*ĺ*/ i /*ń*/. Zapravo, u cijelom rukopisu slova л i н imaju ambivalentnu vrijednosti, pored /*l*/ i /*n*/, služe i za /*ĺ*/ i /*ń*/:

Mt. лꙋдн 1:21, глꙋщн҃мь 1:22, зємлꙋ 2:20, крьстнтєль 3:1, прѣлꙋбн 5:32, волꙋ 7:21, молашє 18:29, блꙋстн 23:3, клꙋчнть 26:35, заплꙋв$_{ашє}$ 26:67; Mk. блꙋдитє 1:44, ⷨ̊олахꙋ 6:56, лꙋднє 7:6, **ꙋчнтєлꙋ** 9:17, лꙋбнтн 12:33, родитєлє 13:12; Lk. клꙋчн

[17] Zastupljenost omege nije jednaka kod svih bosanskih pisara, a od svih, ovo slovo najčešće piše pisar Sof. evanđelja.

1:9, лѫдємь 1:68, молаχѫ 7:5, вьзлѫблєнн 9:35, глѫщє 10:17, вола 11:2, прѣлѫбн 16:18, лѫдємь 19:47; Iv. ѿ зємлє 3:31, глѫ 5:25, волє 5:30, ѿ лѫбодѣанньѣ 8:41, прославлѫ 12:28, лѫдн 18:14.

Mt. кннгн 1:1, ѿ ннχь 2:7, кь нємѫ 3:5, кннжьннкь 9:3, огньнѫю 13:42, клапающн сє 20:20, заклннаю 26:63; Mk. о гѫгнвнмь (65b), вь пѫстннн 1:4, заклннаю 5:7, огнємь 9:49, о нємь 14:21; Lk. огнємь 4:38, к ннмь 6:2, ѿ нєго 8:18, послндьнаѣ 11:26, вь книгаχь 20:42, по нємь 22:39; Iv. бєз нєго 1:3, клапатн 4:20, вь ннχь 9:16, книгн 10:35, вь ннχь 15:24.

U skladu sa starom tradicijom iz kanonskih tekstova, označavanje palatalnosti suglasnika /*ń*/ u sekvenci *ńa* moguće je pisanjem slova jat, a pored primjera Mk. 9:43 огнѣ, ostali slučajevi vežu se za lik ннѣ:

Mt. ннѣ 9:18, ннѣ 26:53, ннѣ 26:65, ннѣ 27:42, ннѣ 27:43; Mk. ннѣ 10:30, ннѣ 13:19, ннѣ 15:32; Lk. ннѣ 2:29, ннѣ 6:21, ннѣ 6:25, ннѣ 11:39, ннѣ 16:25, ннѣ 19:42, ннѣ 22:36; Iv. ннѣ 4:18, ннѣ 4:23, нᴺѣ 5:25, ннѣ 8:40, ннѣ 8:52, ннѣ 9:25, ннѣ 11:8, ннѣ 12:27, ннѣ 12:31, ннѣ 13:7, нᴺѣ 13:31, ннѣ 13:33, ннѣ 13:36, ннѣ 13:37, ннѣ 14:29, ннѣ 16:22, ннѣ 21:10.

Međutim, ambivalentna vrijednost ćiriličnog slova đerv nije se ispoljila u Kop. rukopisu, iako se kao posebna ortografska odlika bosanskih pisara izdvaja pojava ovoga slova za vrijednosti /*đ*/ i /*ć*/. Za pisara Kop. evanđelja slovo đerv dolazi isključivo na mjestu umekšanoga grčkog /*g*/, što znači da je njegova vrijednost samo /*đ*/:

Mt. єванѧлнє (1a), анѧлль 1:20, ѧєонѫ 5:30, єванѧлнє 9:35, анѧлн 13:39, анѧлн 13:41, анѧлн 13:49, анѧлн 16:27, анѧлн 18:10, анѧлн 22:30, єванѧлнє 24:14, анѧлн 24:31, анѧлн 24:36, анѧлн 25:31, анѧломь 25:41, єванѧлнє 26:13, анѧль 28:5, анѧль 28:2; Mk. єванѧлнѣ (65b), анѧла 1:2, лєѧєонь 5:15, анѧлн 8:38, єванѧлнѫ 13:10; Lk. єванѧлнє (105b), анѧль 1:11, архнанѧль 1:26, анѧла 7:27, єванѧлнѣ (174a); Iv. єванѧлнѣ (175a), анѧль 12:29, параскєвѧню 19:42, є[ва]н[ѧ]лнѣ (225b).

Ipak, u tekstu se našlo i relativno mnogo primjera čuvanja slova г u riječima grčkog porijekla, a to se može interpretirati kao stanovito udaljavanje od bosanske tradicije, što je najvjerovatnije oponašanje stanja u predlošku budući da reprezentativni bosanski kodeksi na ovim mjestima češće imaju slovo đerv. Ovakav zaključak naročito argumentira ortografija u primjerima poput ангєль u Mt. 26:53, gdje

se Kop. slaže s Čajn., dok većina bosanskih – Div., Sof., Nik., Vrut., Hval., Mlet. i Pripk. – imaju đerv:

> Mt. гєонѣ 5:22, гєоньнн 23:15, гєоньскаго 23:33, гєтьснманню 26:36, аннг҃ль 26:53; Mk. воанєрьгєсн 3:17, **о лєгєонѣ** (74a), лєгєонь 5:9, **вь внтьпагню** 11:1, **паравьскєвьгн** 15:42; Lk. **л**єѵгннньь 3:24, **л**єѵгннньь 3:29, **н**аєгєовь 3:25, гєннсархтьсцѣмь 5:1, **о лєвьгнн** (120a), лєвьгню 5:27, лєвьгнн 5:29, гєсархтьскѵ 8:26, лєгєонь 8:30, гєсархтьскнє 8:37, лєвьгнть 10:32, вь гєонѵ 12:5, паравьс^{кє}гн 23:54; Iv. лєвьгнтн 1:19, скннопнгнѣ 7:2.

Drukčije od većine bosanskih pisara obilježena je i vrijednost /*ć*/ u primjerima u kojima je došlo do izmjene staroslavenske grupe щ. Dok se u većini bosanskih tekstova u ovim pozicijama ili čuva slovo щ ili dolazi đerv, pisar Kop. iznalazi rješenje bilježenjem slova ѵ /*č*/.

> Mt. нoѵню 2:14 (Nik., Mlet. нoщню, Hval. нoщьью), нѵєднє 12:34 (Div., Nik., Vrut., Mlet. нщєднѣ, Hval. нщєдьнѣ); Lk. тлнѵн 13:25 (Div., Nik., Vrut., Hval. тлѣщн), нарєѵн 15:19 (Div., Nik., Vrut., Mlet. нарєцн, Hval. нарєщьі); Iv. оѵѯтнть 11:57 (Nik. ѳщѯтнть, Vrut. оѧѯтнть, Hval. оѧоутьіть, Mlet. ѡщѯтнть).

Iznimno se rijetko kod bosanskih pisara otkriva i izgovorna vrijednost slova щ, kao što to pokazuju sljedeće ‘greške’:

> Čajn. Mt. вь врѣштн 11:21; Kop. Mk. цто 8:23; Vrut. Lk. **с**лѣшєштнмь 20:45.

Kada je riječ o vlastitim imenicama grčkog porijekla koje je moguće pisati na dva načina – sa ф ili п, u Kop. evanđelju uglavnom dolazi slovo п, kao što je to manje-više opća odlika bosanskih crkvenoslavenskih tekstova, a spisak svih primjera u kojima je napisano ф je sljedeći:

> Mt. фарнснє 7:29, **ф**арнснє 12:14, **ф**арнсѣє 12:24, **фарнснє** 16:1, фарнснска 16:6, фарнснскаго 16:12, **фарнснн** 22:34, **фарнсѣє** 23:13, фарнсѣє 23:14, фарнсѣн 27:12; Mk. фнлнпа 3:18, фнлнпа 6:17, фарнсѣє 7:1, єфпата 7:34, гнафѣнѵ 9:3; Lk. єфємєрне 1:5, **а**рфа҃садовь 3:26, **ф**арнсновь 3:33, **ф**алєковь 3:35, фарнсѣє 5:17, фарнсѣн 7:13, фарнсѣн 7:39, фарнсѣн 11:38, фарнсѣн 13:31, фарнсѣнска 14:1, фарнсѣнє 19:39; Iv. фнлнпа 1:44.

Na temelju rečenog, za pravopis Kop. četveroevanđelja može se reći da dobro slijedi ortografsku tradiciju koja se njeguje u

srednjovjekovnoj bosanskoj državi u drugoj polovini 14. i početkom 15. stoljeća. Ipak, uz očito očuvanje arhaičnih pravopisnih rješenja, što je temeljna osobina kompletne bosanske grupe, nešto češća upotreba ligature ѥ u Matejevu evanđelju nameće pretpostavku o utjecaju kontrolnog predloška za ovaj dio kodeksa.

Bibliografija

Izvori

Čajn. *Čajničko evanđelje* – 14/15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Muzej Crkve Uspenja Bogorodice i Crkve Vaznesenja Hristovog, Čajniče, Bosna i Hercegovina; izdanje: Ramić-Kunić (2017).

Div. *Divoševo evanđelje* – druga četvrtina 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Crkva sv. Nikole, Podvrh kod Bijelog Polja, Crna Gora; izdanje: Nakaš (2018).

Hval. *Hvalov zbornik* – 1404. god., tetra, apostol, psaltir, apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Biblioteka dell' Università Manoscritti, No 3575B, Bolonja, Italija; izdanje: Kuna (1986).

Mir. *Miroslavljevo evanđelje* – 12. st., puni aprakos, zetsko-humski crkvenoslavenski, Narodni muzej, sign. 1538, Beograd, Srbija; izdanje: Rodić – Jovanović (1986).

Mlet. *Mletački zbornik* – 14/15. st., tetra, apostol, apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Biblioteka nazionale Marciana, Cod. Or. 227 (=168), Venecija, Italija; izdanje: Pelusi (1991).

Nik. *Nikoljsko evanđelje* – posljednja četvrtina 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Chester Beatty Library, sign. W 147, Dablin, Irska; izdanje: Daničić (1864).

Pripk. *Pripkovićevo evanđelje* – 14/15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, Giljf. 6, Sankt-Peterburg, Rusija; dostupno na: http://www.nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#160?ab=77478FC9-0DD7-4F5A-BAA4-57A5331CE2A8.

Sof. *Sofijsko evanđelje* – 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Nacionalna biblioteka "Sv. Kiril i Metodij", NBKM 23 i 468, Sofija, Bugarska; izdanje: Kardaš (2018).

Vrut. *Vrutočko evanđelje* – kraj 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski", Skoplje, Makedonija; izdanje: Nakaš (2015).

Literatura

Alekseev, A. A. et al. (1998): *Evangelie ot Ioanna v slavjanskoj tradicii*, Rossijskoe biblejskoe obščestvo, Sankt-Peterburg.

Alekseev, A. A. et al. (2005): *Evangelie ot Matfeja v slavjanskoj tradicii*, Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, Sankt-Peterburg.

Belić, A. (1936): "Učešće sv. Save i njegove škole u stvaranju nove redakcije srpskih ćirilskih spomenika", u: *Svetosavski zbornik*, 1, Beograd, 211–276.

Daničić, Đ. (1864): *Nikoljsko jevanđelje*, Državna štamparija, Beograd.

Grickat, I. (1961–1962): "Divoševo evanđelje. Filološka analiza", *Južnoslavenski filolog*, knj. XXV, Beograd, 227–295.

Hamm, J. (1960): "Apokalipsa bosanskih krstjana", *Slovo*, No. 9–10, Zagreb, 43–104.

Jagić, V. (1899): "Ein fünfter bibliographischer Beitrag", *Slavica der Laibacher Lycealbibliothek*, Anzeiger der Philosophische-historische Classe vom 18. October, No. XX, Wien, 10–11.

Jerković, V. (1975): *Paleografska i jezička ispitivanja o Čajničkom jevanđelju*, Matica srpska, Novi Sad.

Jurić-Kappel, J. (2012): "Sistem žanrova u srednjovjekovnoj vjerskoj književnosti – Nekoliko načelnih zapažanja", u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Slavistički komitet, Sarajevo, 87–98.

Jurić-Kappel, J. (2013): *Bosna u ogledalu starije pismenosti. Filološko-lingvističke studije*, Liaunigg.

Kardaš, M. (2018): *Bosansko četveroevanđelje: Sofijski odlomci*, Forum Bosnae, 80, Sarajevo.

Kuna, H. (1973): "Bosanski rukopisni kodeksi u svijetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika", u: *Radovi sa simpozija Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Izdanja Muzeja Zenice, 89–102.

Kuna, H. (1977): "Neke grafijske osobine bosanskih srednjovjekovnih kodeksa u odnosu prema staroslavenskoj glagoljskoj grafijskoj tradiciji", u: *Nahtigalov zbornik*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 153–167.

Kuna, H. et al. (1986): *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentar*, Svjetlost, Sarajevo.

Kuna, H. (2008): *Bosanska srednjovjekovna književnost*, Forum Bosnae, 45, Sarajevo.

Nakaš, L. (2015): *Vrutočko bosansko četveroevanđelje*, Forum Bosnae, 67–68, Sarajevo.

Nakaš, L. (2018): *Divoševo evanđelje. Studija i kritičko izdanje teksta*, Institut za jezik, knj. XXXI, Sarajevo.

Pelusi, S. (1991): *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum, Cod. Or. 277 (= 168)*, Editoriale Programma, Padova.

Ramić-Kunić, E. (2017): *Čajničko četveroevanđelje: bosanski rukopis s početka 15. stoljeća*, Institut za jezik, knj. 26, Sarajevo.

Rodić, N., Jovanović, G. (1986): *Miroslavljevo jevanđelje*, kritičko izdanje, SANU, Beograd.

Savić, V. (2013) "Štokavska vokalizacija u 'Hilandarskom tipiku'", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 83–88.

Šidak, J. (1955): "Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja 'Crkve bosanske'", *Slovo*, No. 4–5, Zagreb, 47–63.

Summary

Orthography of Kopitar's Fourfold Gospel

On the grounds of the analysis performed for the spelling of Kopitar's Fourfold Gospel, it may be said that it diligently follows the orthographic tradition cultivated in the medieval Bosnian state in the second half of the 14th and the beginning of the 15th century. However, with the obvious preservation of archaic orthographic patterns, which is a fundamental feature of the entire Bosnian group, somewhat more frequent use of the ligature ѥ in Matthew's Gospel imposes the assumption of the influence of the control template for this part of the Codex.

UDK 087 (497.6 Visoko) ''1922''
069.5(497.6 Visoko)

Mubera Pulo

Vasijetnama iz Orijentalne zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom

Apstrakt: U radu je predstavljen obrazac vasijetname iz 1922. god. u izdanju Islamske dioničke štamparije u Sarajevu, oporučitelja Teufika Šehovića iz Visokog. Vasijetnama je dio fundusa Orijentalne zbirke Zavičajnog muzeja – Visoko. Dokument je štampan na arebici (arapskim pismom na bosanskom jeziku), sa ručno unesenim podacima na osmanskom jeziku. Rad donosi transkripciju štampanog obrasca vasijetname s arebice na latinicu, transkripciju i prijevod obrasca vasijetname s arapskog jezika na bosanski jezik te transkripciju i prijevod ručno unesenih podataka s osmanskog jezika na bosanski jezik. Također, na kraju se donosi i rječnik manje poznatih riječi. Oporučitelj Šehović daje veliku potporu razvoju vjerskog života za nekoliko džamija i mekteba u Visokom te ovaj primjerak vasijetname sa svim svojim specifičnostima daje originalan materijal i nove informacije za izučavanje pisane baštine kao jednog od značajnih elemenata kulturnohistorijskog naslijeđa Visokog u periodu između dva svjetska rata.

Ključne riječi: vasijetnama, Orijentalna zbirka Zavičajnog muzeja – Visoko, Islamska dionička štamparija u Sarajevu, arebica, osmanski jezik, oporučitelj Teufik Šehović

Uvod

Vasijetnamom (ar. *waṣiyya*: savjet; oporuka + perz. *name*: pismo, knjiga, potvrda) se naziva oporuka u formi pisanog dokumenta koja je nekada bila često zastupljena u duhovnoj kulturi Bošnjaka muslimana.[1] Bez obzira na to da li se radi o rukopisu ili štampanom dokumentu, sadržaj vasijetnama općenito, pa tako i vasijetname koja je predmet našeg istraživanja, ne bavi se tematikom podjele imetka među nasljednicima.[2] Veliki broj vasijetnama prvenstveno sadrži upute koje se

[1] O običaju sastavljanja vasijetname v. Hangi 2009: 185–204.
[2] Više o osnovnim tipovima vasijetnama v. Gadžo-Kasumović 2006–2007: 51.

odnose na praktične i precizno objašnjene, stoljećima općeprihvaćene tradicionalne vjerske aktivnosti primjenjivane u smrtnom času, neposredno poslije smrti, tokom priprema za ukop kao i za vrijeme samog ukopa umrlog muslimana.

Pored uputa o postupcima vezanim isključivo za smrt, česta je praksa da vasijetnamom oporučitelj zavješta i dio imetka za otkup dugova, materijalne i duhovne prirode, javnih ili tajnih. Realizacija samog čina otkupljivanja treba biti u skladu sa šerijatskim propisima[3] i u duhu vjerskih običaja muslimana.[4] Također, gotovo u pravilu, vasijet(nam)om se oporučuje i određena svota novca za otkupljenje određenih propusta i grijeha, prema Bogu ili drugim stvorenjima, a oporučitelj također često ostavlja u amanet svojim nasljednicima činjenje još bogougodnih djela u njegovo ime.

Shodno individualnim mogućnostima, vasijetnamom oporučitelj često ostavlja dio imetka i u dobrotvorne svrhe, s ciljem da pomogne rad određenih institucija od općedruštvenog značaja kao i rad vjerskih institucija.

U duhu načela temeljnih izvora islamske vjere, veoma je važno da musliman ostavljajući oporuku ispunjava propisanu vjersku dužnost i na taj način postiže Božije zadovoljstvo. Vasijetom odnosno njegovom pisanom formom izvršava se islamska vjerska dužnost propisana Kur'anom[5] i preporučena sunetom,[6] a odnosi se na svakog muslimana koji raspolaže s dovoljno imetka kako bi se vasijet mogao provesti u djelo.

Vrlo važan i često zastupljen dio sadržaja vasijetname je i amanet oporučitelja svojim najbližim da se ponašaju u skladu s islamskim načelima i da život na ovom svijetu završe kao vjernici muslimani.[7]

Pored duhovnog, vasijetnama ima i vrlo važan praktični efekat – oporučitelj vrlo jasno i diskretno objašnjava željene postupke uz precizno određene novčane iznose.

---

[3] Propisi islamske vjere, propisi vjerozakona.

[4] Riječ je o običaju podjele novca siromašnim kao iskupljenje za grijehe. Detaljnije v. Mulahalilović 2005: 276–277.

[5] Kur'an, sura II, ajet 180 ("Kada neko od vas bude na samrti, ako ostavlja imetak, propisuje vam se, kao obaveza za one koji se Allaha boje, da pravedno učini oporuku roditeljima i bližnjima.")

[6] Buhari 2009: 589 (hadis br. 2738).

[7] Kur'an, sura II, ajet 132 ("I Ibrahim ostavi u amanet to sinovima svojim a i Jakub: 'Sinovi moji, Allah vam je odabrao pravu vjeru, i nipošto ne umirite drukčije nego kao muslimani.'")

Da bi vasijetnama bila validna, neophodno je da budu ispunjeni određeni uslovi: psiho-fizičko zdravlje oporučitelja kao i dva svjedoka koji se potpisuju i potvrđuju svoje prisustvo. Osim toga, za dalje postupanje i realizaciju vasijetname uobičajeno je imenovanje osoba koje će je provesti u djelo odnosno nadgledati njenu realizaciju: vasi muhtar[8] i vasi nazir[9].

Sam vasijet odnosno vasijetnama u praksi se obično sastavlja pred kraj života, u poznijim godinama i tokom bolesti, iako je preporučeno da musliman koji ima imetak ne smije dozvoliti da bude niti jedan dan bez napisane oporuke.[10] Stoga, samim činom sastavljanja ove vrste dokumenta musliman ima za cilj postizanje Božijeg zadovoljstva djelom koje će mu, između ostalih dobrih djela, biti od koristi.

O porijeklu i formi vasijetname Teufika Šehovića

Vasijjetnama iz 1922. god. nalazi se u fundusu dokumenata Orijentalne zbirke Zavičajnog muzeja – Visoko pod inventarnim brojem 62. Dokument je muzeju poklonio Nazif (Adema) Nazifović iz Visokog 2003. godine.[11]

Vasijetnama je pripadala Teufiku Šehoviću iz Visokog.[12] Štampana je u formi obrasca napisanog na bosanskom jeziku arapskim

[8] Izvršilac oporuke

[9] Osoba koja vrši nadzor nad provođenjem oporuke.

[10] Buhari 2009: 589 ("Dužnost je svakog muslimana koji ima nešto za oporuku, da ne prenoći ni dvije noći, a da njegova oporuka ne bude kod njega napisana.")

[11] Nazif Nazifović (1935–2019) je navedenu vasijetnamu pronašao među starim knjigama koje je zatekao u kući u kojoj živi. Kuća se nalazi na uglu ulica Hadži Hasanova i Alije Izetbegovića, a kupio ju je njegov otac Adem Nazifović po dolasku iz Albanije u Visoko od porodice Zečević, oko 1920. godine. U kući do spomenute, u današnjem Hadži Hasanovom sokaku, živio je hafiz Salih-ef. Hadžiibrahimović (u. 1954) koji je naveden kao vasi muhtar, a inače daidža oporučitelja vasijetname.

[12] Prema kazivanju Teufikovog sestrića Esada Durajlića, dipl. ing. šumarstva (1928) iz Visokog, Teufik Šehović, sin Saliha i Zumrete (r. Hadžiibrahimović), rođen je 1894. god. u uglednoj i bogatoj trgovačkoj porodici u Visokom. Nakon osnovne škole roditelji ga šalju na školovanje u istanbulski licej. Tokom I sv. rata kao vojni obveznik mobilisan je iz Istanbula u Beč, gdje je radio u Glavnoj vojnoj pošti sve do kraja rata. Po završetku rata 1918. god. vraća se u Visoko gdje mu se pogoršava zdravstveno stanje te u proljeće 1923. god. umire od posljedica tuberkuloze. Sahranjen je u Velikom mezarju kod betonskog mosta u Visokom.

pismom – arebicom.[13] Obrazac vasijetname štampala je Islamska dionička štamparija u Sarajevu[14] na (4) četiri lista – dvolisnici dimenzija 25 x 40 cm.[15] Ručno uneseni podaci pisani su na osmanskom turskom jeziku[16] crnim mastilom. Vidljiva su oštećenja na rubovima oba lista kao i u središnjem dijelu dokumenta usljed presavijanja i dotrajalosti. Papir dokumenta je požutio, tanji. U vasijetnami je registrirano ime oporučitelja, ime lica zaduženog za izvršenje oporuke i lica koje nadzire njeno izvršenje, te imena dvojice svjedoka, sve bez potpisa. Datirana je 19. rebiul-ahira 1341. hidžretske godine, što odgovara 9. 12. 1922. godini.[17] Vasijetnama nije ovjerena pečatom niti sudski registrirana.

---

[13] Arebica je specifičan oblik arapskog pisma prilagođenog fonetskom sistemu bosanskog jezika. Bošnjaci su je koristili tokom osmanskog perioda pa sve do prvih decenija XX st. za pisanje tekstova na maternjem jeziku. Zbog neujednačenosti i nedosljednosti u prilagođavanju arapskog pisma bosanskom jeziku, te nastale potrebe za štampanjem i unifikacijom grafema pisma arebice, Mehmed Džemaludin Čaušević (1870–1938) izvršio je reformu arebice. Više v. na: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3488. Posljednja knjiga štampana arebicom je Fikhul-ibadat Muhameda Seida Serdarevića, štampana u Sarajevu 1941. god., dok je u ličnoj prijepisci upotrebljavana i poslije II sv. rata.

[14] Islamska dionička štamparija djelovala je u Sarajevu u periodu od 1905. do 1948. godine. Više o radu Islamske dioničke štamparije vidi: Rešidbegović 2001: 221–226.

[15] Obrasci vasijetnama štampani u Islamskoj dioničkoj štampariji su prve štampane vasijetname na bosanskom jeziku arapskim pismom (Gadžo-Kasumović 2006–2007: 69).

[16] Shodno činjenici da je oporučitelj Teufik Šehović pohađao srednju školu u Istanbulu tokom prve decenije XX st., poznavao je osmanski turski jezik te se može pretpostaviti da je lično popunio obrazac vasijetname. Međutim, nije isključeno da je to uradio njegov opunomoćenik/vasi muhtar, koji je ujedno njegov daidža hafiz Salih-ef. Hadžiibrahimović, a iz rada M. Omerdića saznajemo da je kao imam službovao u Čaršijskoj – Šerefudin džamiji u Visokom (v. Omerdić 2000: 33). No, mnogo smo bliže prvoj pretpostavci.

[17] Hidžretska/muslimanska godina zasniva se na računanju vremena po mjesečevoj godini sa 12 lunarnih mjeseci, gdje se početak svakog mjeseca određuje na osnovu viđenja mlađaka. Za početak mjerenja vremena po hidžretskom kalendaru uzima se Hidžra. Hidžra kao historijski događaj označava preseljenje poslanika Muhammeda iz Meke u Medinu (tadašnji Jesrib) i uzima se za početak islamske ere. Preseljenje se desilo 622. godine. Iako tačan datum Hidžre nije usaglašen, većina islamskih autoriteta se slaže s tim da se desila u periodu od 13/14. septembra do 23/24. septembra 622. godine. Određivanje Hidžre kao početka islamske ere datira od drugog halife – Omera ibn el-Hattaba (između 16. i 18. god. nakon Hidžre), koji je predložio za prvu godinu računanja islamske ere godinu Hidžre. Budući da je kalendar već bio utvrđen Kur'anom (IX, 36), zadržani su mjeseci i muharem je zadržan kao prvi mjesec, tako da je era započela ne sa danom Hidžre, nego sa prvim danom mjeseca muharema

O sadržaju štampanog teksta obrasca vasijetname

Sadržaj štampanog teksta obrasca vasijetname napisan je po uzoru na poznatu Bergivijinu vasijetnamu,[18] odnosno po uzoru na jedan njen dio. Bergivijina vasijetnama ili jednostavno "Bergivija" je bila osnovni priručnik iz kojeg se stjecalo znanje o temeljima islamskog vjerovanja u mektebima, odnosno u osnovnim školama diljem Osmanskog Carstva. Modificirano i prerađeno poglavlje iz izvornog Bergivijinog djela koje se odnosi na postupak s umirućim i/ili umrlim poslužilo je kao osnova za štampani tekst obrasca vasijetname na bosanskom jeziku kojom se u našem radu bavimo.[19] Nemamo pouzdanih saznanja ko je autor teksta obrasca vasijetname na bosanskom jeziku[20] niti znamo tačnu godinu štampanja obrasca.[21]

Obrazac vasijetname tematski se može podijeliti na pet poglavlja.

Prvo poglavlje počinje invokacijom – zahvalom Allahu i slavljenjem poslanika i njegove časne porodice. Potom je rukom upisano ko vasijet čini, srez i džemat u kojem živi te ukupan novčani iznos koji oporučitelj izdvaja za potrebe izvršenja oporuke: "Teufik, sin Salihage

---

godine Hidžre. Taj prvi dan bio je petak i pada na dan 16. jula 622. godine. Vidjeti: Smailagić 1990: 245.

[18] Izvorno djelo "Wasiyyatu Muhammad ibn pir Ali Bergivi" ili "Risale-i Bergivi" poznato i pod skraćenim nazivom "Bergivija" ili samo "Vasijetnama" napisao je turski teolog iz 16. st. Muhammed ibn Pīr ʻAlī Bergivī (ili Bergilī ili Birgevi, u. 980. ili 981. / 1572–74) po kojem je djelo i nazvano. Djelo je napisano na osmanskom turskom jeziku. U Bosni i Hercegovini se koristila sve do početka 20. st., zbog čega se veoma mnogo prepisivala, a kasnije i štampala i prevela na bosanski jezik.

[19] Štampani obrasci vasijetnama na arebici su, kao i vasijetname na osmanskom jeziku, nastale po uzoru na poglavlje iz Bergivijine vasijetname koje se odnosi na postupanje s umirućim i umrlim. Vidjeti: Gadžo-Kasumović 2006–2007: 51–52.

[20] Reisul-ulema Džemaludin Čaušević (1870–1938) preveo je "Bergiviju" na bosanski jezik u izdanju uredništva časopisa "Tarik" 1326/1908, nakon čega je prevod doživio još tri izdanja 1327/1909, 1330/1912. i 1331/1913. Postoji realna mogućnost da je tekst štampanog obrasca vasijetname na bosanskom jeziku, a po uzoru na Bergivijinu "Vasijetnamu", upravo sastavio reis Čaušević ili neko od članova redakcije lista "Tarik". No, do pouzdanih saznanja o ovom pitanju još uvijek nismo došli. Inače, Džemaludin Čaušević svojim prosvjetiteljskim radom dao je nemjerljiv doprinos u kulturnoobrazovnom procesu Bošnjaka početkom 20. stoljeća.

[21] Iako na obrascu nema godine štampanja, shodno činjenici da je valuta navedena u obrascu vasijetname austrougarska kruna/heler, okvirno se može reći da je mogao biti štampan u periodu od 1908. (kada je prevedena na bosanski jezik Bergivijina "Vasijetnama") pa najkasnije do početka 1919. god., kada je Ministarski savjet Kraljevine SHS odlučio da državni novac budu dinari. Više v. Geiger-Ostajmer 2019: 113.

Šehovića, srez Visoko, džemat Hadži Hasanov, ukupno trideset hiljada kruna za vasijet" (*Teufik bin Salih aga Šehović, Visoko kazası, Hadži Hasan džemâ'atı, cem'an otuz bin kruna vasiyyet için*).

U nastavku su upute o postupanju bližnjih s oporučiteljem u momentu kada se razboli i kad bude na samrtnoj postelji. Upute sadrže detaljna pojašnjenja o načinu na koji se prisutni trebaju ophoditi s oporučiteljem kad mu dođe smrtni čas, kao i njegove poruke vezano za postupke njegovih bližnjih i prijatelja neposredno nakon njegove smrti. Na kraju ovog poglavlja navedena su i rukom upisana imena vasi muhtara (*Hadžiibrahimović hafiz Salih*) i vasi nazira (*Limo Mustafa efendi*).

U drugom poglavlju su uputstva sa pojašnjenjem institucije vasijeta sa šerijatske tačke gledišta, odnosno upute kako se treba odnositi prema ovoj obavezi shodno različitim slučajevima.

U trećem poglavlju ukratko se pojašnjava sam postupak činjenja vasijeta.

U četvrtom poglavlju, u uvodnom dijelu, navedene su upute sa redoslijedom prioriteta u izvršenju oporuke te zatim šta sve nije ispravno vasijetiti.

U petom poglavlju taksativno je navedena svrha za šta se sve vasijet čini, podijeljeno na četiri kategorije (deredže). Shodno svrsi predviđenoj za vasijet, ostavljen je prostor za popunjavanje novčanih iznosa koje oporučitelj daje (vasijet čini) kao mogućnost otkupa za eventualno učinjene propuste i grijehe prema ljudima, prema Bogu ili prema samom sebi u tadašnjoj novčanoj valuti: helerima i krunama.

Prva kategorija (deredža) u ovom poglavlju odnosi se na dug, propuste, štetu ili nepravdu nanesenu ljudima odnosno na otkup grijeha eventualno počinjenih prema drugim ljudima.[22]

U drugoj kategoriji (deredži) navedene su rubrike za otkup propusta nastalih neispunjavanjem osnovnih islamskih vjerskih dužnosti, odnosno dužnosti prema Bogu (namaz, post, zekat, hadž).[23]

Treća kategorija (deredža) odnosi se na eventualno počinjene propuste i grijehe prema ljudima ili prema Bogu, odnosno na otkup navedenih.[24]

---

[22] U ovoj kategoriji oporučitelj nije popunio nijednu ponuđenu rubriku.

[23] U ovoj kategoriji oporučitelj je popunio samo jednu ponuđenu rubriku, a odnosi se na otkup propuštenih namaza – "Iskat-i salat" s upisanim iznosom koji se vasijeti.

[24] U ovoj kategoriji oporučitelj nije popunio nijednu od ponuđenih rubrika u obrascu dokumenta.

U četvrtoj kategoriji (deredži) navedene su aktivnosti za koje su predviđene novčane naknade u vezi sa pripremom umrlog za ukop, zatim naknada za eventualno uskraćena prava (hakove) roditelja, komšija i ostalih ljudi te naknade za one koji će se pobrinuti da se vasijet izvrši.[25]

U ovom dijelu vasijetname su i rubrike za upisivanje podataka o oporučitelju: godina rođenja, ime oba roditelja, ime svjedoka, datum "kad se vasijet činilo" i ime oporučitelja.[26]

Na kraju dokumenta je kratka napomena i naziv štamparije koja je odštampala obrazac.

Sadržaj ručno unesenih podataka u obrascu vasijetname

Vidljivo je na prvi pogled da ponuđene rubrike u petom poglavlju obrasca koje se odnose na svrhu vasijeta, sa predviđenim prostorom za popunjavanje novčanih iznosa, najvećim dijelom zapravo nisu popunjene ni po jednoj rubrici u četiri ponuđene kategorije (deredže). Umjesto toga, oporučitelj rukom upisuje naknadno nove rubrike oporuke, sa specifičnom, potpuno drugačijom svrhom. Od ponuđenih rubrika u svrhu vasijeta, u prvoj kategoriji (na prvoj deredži) nije upisan nijedan iznos. U drugoj kategoriji (na drugoj deredži) je upisan samo iznos za otkup propuštenih dnevnih molitvi (*Iskat-i salât*). U trećoj kategoriji (na trećoj deredži) od ponuđenih rubrika u svrhu vasijeta nije upisan nijedan iznos. Za opremanje i zamotavanje u mrtvački pokrov – tedžhiz i tekfin – i sve ostalo kabursko (*ve sâir kabûraların cümlesi*), te za direke nišana (*nişân taşları*), popunjene su rubrike s upisanim iznosima u četvrtoj kategoriji (na četvrtoj deredži) vasijeta. U nastavku, kao nova rubrika, upisano je "prve godine na Bajram za kurban" (*birinci sene bâyramda kurbân için*) i "prve godine učaču hatme šerif" (*birinci sene Hatm-i şerîf okuyana*) sa novčanim iznosima predviđenim za tu svrhu. Pošto ne prati redoslijed ponuđenih rubrika, oporučitelj

[25] U ovoj kategoriji oporučitelj je popunio samo jednu ponuđenu rubriku – "Tedžhiz i tekfin i ostalo" s upisanim iznosom koji se vasijeti te još jednu rubriku – "Za ograde kabura i nišane" uz koju je dopisano rukom "Direke nišana" i iznos za tu namjenu.

[26] Popunjene su rubrike: "Svjedoci prisutni ovdje" s upisanim imenima dvojice svjedoka, "Datum kad se je vasijet činilo" s upisanim datumom hidžretske godine te ime oporučitelja.

na kraju obrasca upisuje rukom kao nove rubrike "Hedija za mog vasi muhtara" (*vasî-i muhtârım hediyyesi*) i "Hedija za mog vasi nazira" (*vasî-i nâzırım hediyyesi*) iako u tekstu obrasca već postoje ponuđene rubrike u istu svrhu. Posljednja novoupisana rubrika je "Za razne troškove" (*Masârif-i müteferrikası için*).

Za naš rad posebno su interesantne ručno dopisane rubrike, sa evidentiranim novčanim iznosima vrlo specifične namjene – za finansijsku potporu dijela lokalne muslimanske vjerske zajednice, uključujući vjerske objekte, vjerske službenike i polaznike osnovnih vjerskih škola (mekteba). Oporučitelj vrlo precizno navodi svrhu i novčani iznos namijenjen za tu svrhu – popravku jednog mekteba (muslimanska osnovna vjerska škola) i džamije, novčane nagrade imamima i mujezinima nekoliko visočkih džamija kao i būli mekteba u jednoj visočkoj mahali, te polaznicima tog istog mekteba. Tako se u nastavku vasijetname eksplicitno navode:

– popravka mekteba u Alaudinovoj mahali	1000 kruna
– hedija[27] za būlu mekteba u Hadži Ibrahimovoj mahali	500 kruna
– (hedija) i za učenike spomenutog mekteba	250 kruna
– za popravku Rosuljačke džamije	1000 kruna
– hedija za imama Novobrdske džamije	500 kruna
– hedija za mujezina gore spomenute džamije	300 kruna
– hedija za imama Hadži Hasanove džamije	600 kruna
– hedija za mujezina gore spomenute džamije	300 kruna
– hedija za imama Alaudinove džamije	600 kruna
– hedija za mujezina gore spomenute džamije	400 kruna
– hedija za imama Hadži Muruvet džamije	500 kruna
– hedija za mujezina gore spomenute džamije	300 kruna
– hedija za mujezina Rosuljačke džamije	250 kruna
– hedija za imama Alaudin Kebir džamije	300 kruna
– hedija za mujezina gore spomenute džamije	200 kruna

Na kraju, oporučitelj upisuje i navodi još i:

– hedija za staranje o siromašnoj djeci i	300 kruna
– hedija za Aliju, kćer našeg sluge	2000 kruna

[27] Dar, poklon (ar. *hädiyyä*, tur. *hediye*), Škaljić 1979: 325.

Kako se može vidjeti u rubrikama koje je upisao, od ukupnog iznosa 30.000 kruna za vasijet oporučitelj nešto manje od polovine novca vasijeti za otkup svojih propuštenih namaza i postupak pripreme za ukop (12.700 kruna), te za nišane, kurban i hatmu prve godine nakon smrti (3.400 kruna). Ostatak novca (13.900 kruna) oporučitelj ostavlja manjim dijelom (4.700 kruna) izvršiocu i nadziratelju izvršenja oporuke te za razne troškove, dok veći dio preostalog novca (9.200 kruna) vasijeti u dobrotvorne svrhe kao poklon vjerskim objektima, službenicima i djeci koja pohađaju vjerske škole kao i siromašnoj djeci.

O društveno-ekonomskom položaju IZBiH u kontekstu sadržaja iz vasijetname

Kako se vidi iz prethodno navedenih podataka, oporučitelj je dio novčanih sredstava namijenio za rad lokalne islamske zajednice kojoj i sam pripada. Ne analizirajući izbor džamija i mekteba, kao i vjerskih službenik/ca: imama, mujezina i būle, možemo zaključiti da oporučitelj ima izuzetnu potrebu i želju da podrži i pomogne muslimanske vjerske ustanove u svom rodnom gradu i da novčanim prilozima, putem oporuke (vasijeta), dā vlastiti materijalni doprinos radu i aktivnostima vjersko-prosvjetnih ustanova u Visokom.[28]

U kontekstu vremena nastanka vasijetname, potreba Teufika Šehovića, jednog mladog i obrazovanog muslimana Bošnjaka, da materijalno pomogne stanje lokalne Islamske vjerske zajednice, odnosno odgojno-obrazovnih ustanova – mekteba i džamija, kao i njihovih službenika, zasigurno je rezultat i izrazito nepovoljne društveno-ekonomske i političke situacije u kojoj se nalazila bošnjačka nacionalna zajednica tokom austrougarskog perioda, a i kasnije. Vrijeme je to kad se bošnjački nacionalni korpus postepeno suočava sa stvarnošću pokušavajući se prilagoditi novoj kulturi i civilizaciji, kao i promjenama

[28] Kreševljaković u svom radu iz 1934. god. navodi da u Visokom ima devet džamija, kao i da je 1640. god. u Visokom bilo sedam džamija i danas poznatih, a da su kasnije sagrađene još dvije, Rosuljačka i džamija na Novom brdu. "Uz neke džamije postojali su i mektebi, ali se ne zna koliko ih je bilo. Spomenuto je da je jedan mekteb sagradio prije kolovoza 1526. Hadži Mustafa sin Ishakov, a od davnine postoji jedan uz Šerefudinovu džamiju." Vidjeti više: Kreševljaković 1934: 24–28.

koje ona donosi,[29] tako da je trebalo reorganizirati kako ekonomsku tako i vjersko-prosvjetnu komponentu života Bošnjaka.

Nakon završetka I sv. rata 1918. god. osnivanjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Bošnjaci su potpuno marginalizirani, obespravljeni i svedeni na "vjerski element". U takvoj situaciji podrazumijeva se i da je položaj Islamske zajednice izuzetno loš. Zakonom o Islamskoj vjerskoj zajednici iz 1930. god. IVZ prestaje biti autonomna i prelazi u nadležnost Ministarstva pravde Kraljevine SHS koje upravlja radom Islamske zajednice. U takvoj konstelaciji stvari evidentno je vrlo slabo materijalno stanje vjerskih obrazovnih ustanova, posebno početnih mekteba, kao i trajno aktuelan nedostatak stručnog kadra i udžbenika, što se zasigurno odnosilo i na tadašnje Visoko.

Porijeklo i društveni status oporučitelja

Sadržaj novoupisanih podataka u dokumentu upućuje na obrazovnu i socioekonomsku dimenziju života i ličnosti oporučitelja, kao i njegove porodice, u periodu između dva svjetska rata u Visokom. Oporučitelj Teufik Šehović potječe iz veoma imućne i napredne porodice, o čemu svjedoči i samo postojanje ove vasijetname, jedne od rijetkih i jedine nama poznate vasijetname ovog tipa iz Visokog. Vasijetnamu ovakvog sadržaja mogao je sastaviti imućan čovjek koji raspolaže viškom sredstava i taj višak sredstava ulaže u dobrotvorne svrhe. Teufikova porodica je bogata i ugledna trgovačka porodica u Visokom. Teufikov otac Salihaga Šehović, rodom iz Trebinja, bio je poznati trgovac prodaje robe na veliko. Kao vrlo cijenjen i poštovan od sugrađana, u periodu od 1909. do početka 1914. god. bio je gradonačelnik Visokog. Pripadao je naprednom građanskom sloju proevropski orijentiranih Bošnjaka. Jedan je od osnivača i prvih članova Povjerenstva i Mjesnog odbora kulturno-prosvjetnog društva "Gajret" u Visokom iz perioda od osnivanja društva 1903. do 1910. god., kao i jedan od osnivača Muslimanske čitaonice u Visokom.[30] Pridavajući veliki značaj vjerskom ali i svjetovnom obrazovanju, Salihaga šalje svog sina Teufika na školovanje u

[29] "Do austrougarske okupacije nije u Bosni i Hercegovini postojala posebna vjerska organizacija, budući da je i sama osmanska država bila islamska." Vidjeti više: Hasanović 2008: 137.
[30] Džajić 2014: 94, 229.

istanbulski licej – prestižnu i popularnu školu u osmanskoj prijestolnici koja mu je mogla dati "solidnu intelektualnu osnovu".[31]

O jeziku ručno unesenih podataka

Specifikum novounesenih rubrika dokumenta jeste i jezik na kojem su napisane. Iako je obrazac vasijetname štampan arebicom, tj. na bosanskom jeziku – sve ručno unesene rubrike su napisane na osmanskom turskom jeziku. To daje jednu sasvim novu i vrlo interesantnu dimenziju dokumentu. Oporučitelj je dopisao nove rubrike, koje su uz to napisane na osmanskom jeziku. Korištenje osmanskog jezika pri upisivanju podataka u dokumentu upućuje nas na zaključak da je oporučitelj bio za tadašnje vrijeme obrazovan čovjek, pripadnik društvene elite, jer je samo uži krug ljudi, krug bošnjačke inteligencije, poznavao i koristio turski jezik, pored službene i u privatnoj korespondenciji. Čak i u osmanskoj Bosni vrijedilo je isto pravilo, jer su "obrazovanje koje je podrazumijevalo poznavanje i turskog i arapskog stjecali pojedinci".[32] Činjenica je da je vasijetnama sastavljena u historijskom periodu u kojem su bošnjački intelektualci već uveliko radili na kulturnom preporodu Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i mada već odavno nije bila na snazi upotreba osmanskog turskog jezika kao jezika službene komunikacije, turski jezik su i dalje u privatnoj korespondenciji koristili njegovi poznavaoci. U takvoj konstelaciji stvari proizlazi zaključak da je boravak i školovanje u Istanbulu snažno utjecalo na oporučitelja te da je u ovom slučaju svjesno iskoristio poznavanje turskog jezika, za koji su ga zasigurno trajno vezala iskustva tokom obrazovanja.

[31] Budući da kazivač Esad Durajlić (1928), kojem je Teufik Šehović bio daidža, školu naziva istanbulski licej, pretpostavljamo da je riječ o Galatasaraj gimnaziji u Istanbulu, jer su je pohađala djeca i mladi iz različitih naroda i religija. Spada u 100 najpopularnijih škola u Istanbulu. Više v. na: https://www.trt.net.tr/bosanski/kultura-turizam-i-umjetnost/2013/09/28/100-najpopularnijih-skola-u-istanbulu-23822.
[32] Filan 2014: 160.

Tekst vasijetname[33]

Transkripcija štampanog teksta na bosanskom jeziku arapskim pismom – arebica
Transkripcija sa prijevodom štampanog teksta na arapskom jeziku
Transkripcija sa prijevodom ručno unesenih podataka na osmanskom turskom jeziku

Strana 1

Vasijetnama

Bismillāhi ve-l-hamdulillāhi ves-selāmu ʻalā Resūlillāhi ve ʻalā āli Resūlillāhi[34]

3. Ovo je vasijet fakira i hakira ***Teufik bin Salih aga Šehović, Visoko kazası, Hadži Hasan džemâ'atı, cem'an otuz bin kruna vasiyyet için***[35]
4. Ja svojoj braći vasijet činim, da mi napominju da Ihlasi Šerif učim onda kad vide da sam se dobro razbolio i da mi se smrt približila.
5. I da mi napominju ovu dovu da učim: Allahumme (O Allahu) e'innī (Ti meni pomozi) ʻalā munkerātil-mevti ve sekerātil-mevti (na smrtnim šidetima).
6. I još ja vasijet činim, da tada kod mene Allahov dželešanuhu veliki rahmet napominju kako Allah dželešanuhu vrlo rahmet činjač i magfiret
7. činjač ovim svojim robovima, koji priznaju da je on kadar sve đunahe magfiret učiniti. I da kod mene kazivaju one lijepe ajete, hadise i
8. haberove, u kojima se kaziva Allahov dželešanuhu veliki rahmet i magfiret, nebili ja tada Allahu dželešanuhu veliki husni zan imo i nebili tako sa

[33] Ručno uneseni podaci iz obrasca vasijetname u tekstu ovog rada označeni su boldiranim slovima, štampani dio obrasca vasijetname u tekstu ovog rada nije boldiran.
[34] Invokacija – zahvala Allahu i slavljenje poslanika i njegove časne porodice: "U ime Boga, neka je hvala Allahu, i neka je pozdrav Poslaniku i njegovoj porodici."
[35] Teufik, sin Salihage Šehovića, srez Visoko, džemat Hadži Hasanov, ukupno trideset hiljada kruna za vasijet.

9. husni zanom na ahiret preselio.
10. I još ja vasijet činim da podikate i pogajrete, da mi na smrti od braće mumina oni dobri hadir budu, pa da se sa svojim
11. srcima Allahu dželešanuhu tevedždžuh učinu i da s draga srca od Allaha dželešanuhu zaišću i zamole da Allah dželešanuhu ovom fakiru u imanu selamet dade
12. i da ga od šejtanskog šera učuva, nebili me Allah dželešanuhu od šejtanskog šera učuvao i nebili mi lijepu pošljedicu mujesser učinio.
13. I još ja vasijet činim i molim, da mi šehadet kelimu napominju i da kod mene ovo uče: Ešhedu en lā ilāhe illallāh vahdehu lā šerīke lehu,[36]
14. ve ešhedu enne Muhammeden 'abduhū ve resūluhū.[37] Neka ovako kod mene uče i kad uče neka podobro viču, nebili i ja čuo i nebili se i ja za njima poveo,
15. pa šehadet kelimu izgovorio i nebili mi šehadet kelima najpošljednja riječ bila. Stoga kad god ja poslije šehadet kelime štogod drugo progovorim,
16. neka gledaju kako će me navesti da je opet izgovorim, ako je jednoć izgovorim, ako poslije nje drugo ništa ne progovorim, dosta je
17. i ta jedna. Ali ako ja za njima šehadet kelime ne izgovorim, nek me ne nagone "De reci! De reci!" nek mi tako ne govore, jer mogu se
18. ja nečim drugim zabaviti, a može se trefiti da ja ne budem kadar ni izgovoriti, pa mogu se – Ne'ūzubillahi te'ālā[38] – razljutiti, pa je odbiti, već
19. nek' je oni kod mene podobro izgovaraju, nebili se i ja makar sa srcem za njima poveo.
20. I još ih molim, da mi napominju da se sa svakim halalim, da tobu učinim, da se obrijem, da ispod pazuha i po avret jerini
21. one dlake pogolim ili da obrijem, te da brkove podrežem i da nokte obrežem.
22. I još ja vasijet činim, ako bude kad (moguće) nek' me okupaju, a ako ne bude, nek' mi abdest uzmu, a ako ne bude moguće,
23. ni abdesta uzeti, onda makar tejemum (tejemum) uzmu.

[36] Svjedočim da je samo Allah bog, Jedini, On nema sudruga!
[37] I svjedočim da je Muhammed Božiji rob i Božiji poslanik!
[38] "Sačuvaj me Uzvišeni Bože!"

24. I još ja vasijet činim da mojim kabur kopačima kažu koliko će im se dati, dok ih pošalju da kabur kopaju. I kad me uzkopaju,
25. da u vodi i u kufjetima israfa ne čine.
26. I još ja vasijet činim da mojim dostovima za moju dženazu razglase, ne bi li na dženazi makar stotina ili bar četrdeset ljudi bilo.
27. I još ja vasijet činim kad se ja ukopam, da mi ko god od moje rodbine ili od mojih taliba, ili od ahbaba (dostova)
28. Allah rizasičun surei-Bekare, Jasini šerif, Tebareke, sedam puta Ihlasi šerif, dvoje Kul-e'uzu i Fatihai šerif i opet jedanest puta Ihlasi
29. šerif prouči i da sevab mojoj duši pokloni.
30. I još ja vasijet činim da na svršetku reknu oni što mi na kaburu hadir budu: ovoga učenja što mi proučismo i slušasmo sevab ovome mejitu poklonusmo.
31. I još ja vasijet činim da mi više glave jedan pogolem kamen nišanom se metne porad dove, neka dovi napominje, ali neka ni u
32. tom israfa ne čine.
33. I još ja vasijet činim da moja čeljad za mnom av(a)zile ne figane i da ne biše štogod naricali i nabrajali i previše mene falili,
34. već neka mnogo porad moje duše sadaku daju, pa baš od šta mogu, ako ne mogu s parom makar s čim mogu, sa hljebom, sa solim, sa lukom,
35. sa pirinčom, sa maslom ili drugim, ščim mogu i koliko mogu neka sadaku čine i Allah rizasičun neka fukari daju i sa jezikom neka
36. mojoj duši poklonu i na dovama neka me spominju, nek' me ne zaboravljaju,
37. i svojoj djeci ja još vasijet činim da uče i da drugog naučavaju one ilumove, u kojima ahiretske fajde imaju i da
38. takvi sahibije budu i da se sa lijepim poslovima zabave i da od halala ne bježe i da ni od kog ništa, ni mala ni mansiba ne traže, već
39. zarađujući nek' se u nafaci na Allaha dželešanuhu tevekul učine (oslone) i nek' "Wa man yattaqillaha..." ajeti-šerifa[39] meanijju napamte i meanijju misleći
40. neka ga uvijek uče.
41. I još ja se molim da mom bedelu kažu, kojim sam ja hadžom (mufredom, kiranom ili temetuom[40]) vasijet učinio pa da onakim hadžom

[39] Kur'an, sura LXV, ajet 2 ("...a onome koji se Allaha boji...").
[40] Tri načina obavljanja hadža – *mufred* odnosno ifrad: kada hadžija učini nijet (odluči) da obavi samo hadžske obrede; *kiran*: kada hadžija učini nijet (odluči) da obavi

42. hadž učini, a da muhalefet ne učini, i ja svom vasi muhtaru govorim da on dade kome hoće one pare, koje preteku preko hadžskog
43. troška od onih para, koje su određene za hadža, a najvolio bih da ih bedelu dade.
44. Ja sebi vasi muhtarom ubiram ***Hadžiibrahimović hafiz Salih***
45. Ja sebi vasi nazirom učinjam ***Limo Mustafa efendi***

Strana 2

Uputa kako treba vasijet činiti

2. O braćo! Nama je farz i nama je zapovijeđeno, da mi odmah tobu učinimo i pogajretimo, pa da hakove i kazaeta eda učinimo,
3. a da ihmaluka i te'hira ne činimo, jer ako u tom te'hir učinimo, opet ćemo i s tim đunahćari biti i đunah potekrariti. Ali mi
4. dikateći i gajreteći, da tobu učinimo i da te hakove kazae i eda učinimo more nam smrt doći, pa moremo umrijeti prije neg to
5. sve izvršimo, jer moguće je u svakom nefesu da nam smrt dođe; pa stoga se je toga bojati. Ulema je kazala, da je vadžib vasijet
6. učiniti dok se god ti svi hakovi eda ne učine.
7. O braćo! Nek' vam je na znanje, ako na jednom insanu ili Allahova džellešanuhu ili robovskog haka bude, njemu je vadžib, da za te
8. hakove vasijet učini da se s njega skinu i eda učine, a ako na njemu nikakva haka ne bude ili nikako nije bilo, ili je bilo pa ih je eda
9. učinio, onda mu je vasijet ili sunet ili mustehab, pa ako vasijet učini ima mu sevab, a ako vasijet ne učini nema mu đunaha.
10. O braćo! Nek' vam je i ovo na znanje, ako na jednom insanu nikakavih hakova nejma, a njegove su miraščije zgodne ili je on
11. zgodan, pa će oni sa njegovim mirazom ozgodniti, onda mu je bolje da vasijet učini, ali ne cijelu tretinu, već pomanje od tretine, a
12. a ako su mu miraščije fukara a na njemu hakova nejma i oni s njegovim neće ozgodniti, onda mu je bolje da ništa od mala vasijet
13. ne učini, već da sve njima ostavi.

---

skupa obrede umre i hadža; *temetu*: kada hadžija učini nijet (odluči) da obavi samo umru. Detaljnije o obredu hadža v. Serdarević 1968: 109–129.

14. A kad se na sebi ima hakova, onda se vasijet mora učiniti da se ti hakovi s njega skinu, pa makar svu tretinu vasijet učinio
15. ako manje zaklopiti ne može, jer ako mu od tretine manje ne more zaklopiti, a on svu tretinu vasijet ne učini, opet će biti đunahćar za to,
16. što je vadžib terk učinio.
17. Draga braćo! Ako hoćemo da svom evladu i svojim miraščijama što više ostavimo i da im od svog imetka treći dio
18. (sulus) sa vasijetom ne krnjimo, onda treba da se iz ranijeg spremamo, pa da se od hakova i dugova čuvamo i ako smo što dužni,
19. te ako na nama kakovih hakova imade, treba da mi što prije eda učinimo i sa sebe skinemo, pa nek' nijesmo dužni svoju tretinu u vasijet
20. okrećati.

Kako se vasijet čini

22. Dovedu se dvojica ili više dobrih ljudi, pa se pred njima kaže: ja to i to, tako i tako vasijet činim, na ovo ovako vi
23. šahidi budite, ili se vasijetnama napiše, pa se pred dvojicom ili više dobri ljudi prouči i rekne se: ovako vi šahidi budite.
24. Da jedan insan svojom rukom vasijetnamu napiše, pa da onda rekne: vi šahidi budite na ono što je u ovoj vasijetnami napisano i to je
25. džaiz. A da mu je drugi napiše, onda nije džaiz samo za toliko, već je treba pred šahidima proučiti i šahidima ih učiniti.

Šta će se u vasijetu proturiti

27. Kad na jednom insanu i Allahovih dželle šanuhu[41] i robovskih hakova imade, u vasijetu će početi sa robovskim hakovima, te će
28. s njima vasijet učiniti, pa će iza toga sa Allahovim dželešanuhu hakovima vasijet učiniti.
29. Robovske hakove treba eda učiniti, pa da će vas imetak otići, a da neće varisima ništa ostati. Allahovi dželešanuhu hakovi
30. se iz tretine eda čine; s toga se za njih more do tretine goniti, u vasijetu, a preko tretine ne more; pa će se iza toga sa farzovima

[41] Neka je Veličanstveno Njegovo Uzvišeno Biće!

31. (namazskim, postskim fidjama, zekatom i hadžom) započeti; pa će iza toga sa vadžibima (postski kefareti, jeminski kefareti, sadakai fitrenske fidje,
32. kurban i ono što je na se natovario, a nije izvršio (nezrovi) vasijet učiniti.
33. O braćo! Treba da se svaki od nas dobro promisli i da svaki sebe dobro prohesabi, pa od ovih gore spomenutih stvari,
34. koje na kome imaju, neka one vasijet učini, pa ako od tretine manje ne more zaklopiti, nek' ne žali, već nek' cijelu tretinu u vasijet učini,
35. ako ni sva tretina ne more zaklopiti, onda nek' odredi i vasijet učini ono što more, a što ne more neka vasijet učini da mu se
36. to sa devrom š njega iskat učini (obori). Ne smije se sa devrom vasijet učiniti ono što je dug dokle god tretine teče.
37. Iza toga svega, biva kad od ovih gore spomenutih stvari nijedna na njemu ne bude, onda more od ostalog šta hoće vasijet
38. činiti i to ako hoće, a ako neće, nejma mu đunaha, već mu ima sevab da ništa vasijet ne učini kad su mu varisi fukara. A ne smije sa
39. drugim ni ščim vasijet učiniti, dokle god dug ne podmiri, ako na njemu od gore spomenutih dugova ikakav dug ima.
40. Na kaburu, u džamiji, u medresi, kod kuće ili đe bilo za pare Jasini[42]-šerif, Fatiha[43]-i-šerif, hatma-i-šerif, tevhid ili salavati-
41. šerif ili koji drugi zikri-šerif da se uči u "Berikat" ćitabu[44] i u "Inkaza-l-halikin" ćitabu[45] kaže da je batil s tim vasijet učiniti i da
42. su one pare haram onome, koji porad toga uči i za to pare uzme.
43. I još u istim kitabima kaže da je bid'at i da je batil vasijet učiniti da se iza njega oni dan ili onu noć, na sedminu, ili
44. na četerdestinu halva ili drugi jemeci prave, pa da se zijafeti daju.

---

[42] Naziv XXXVI poglavlja u Kur'anu.

[43] Naziv I poglavlja u Kur'anu.

[44] Skraćeni naziv za djelo *al-Barīqat al-maḥmūdiyya* autora Naqšibandija Muḥammada b. Muṣṭafā al-Ḫādimīja (u. 1762). To je komentar na poznato djelo "Tarīqati Muḥammadiyya" autora Muhammeda ibn Pīr ʻAlī Bergivīje (u. 1572–74) iz oblasti islamskog vjerovanja, morala i ponašanja te misticizma. Napisano je na arapskom jeziku.

[45] Naziv poslanice o uvakufljenju novca koju je s arapskog na osmanski turski preveo Muhammed ibn Pīr ʻAlī Bergivī (u. 1572–74). Bergivī je autor djela iz različitih islamskih disciplina koja su bila vrlo popularna kod nas i nakon odlaska Osmanlija, a naročito djelo "Bergivija", "Tarīqati Muḥammadiyya" i dr. Vidjeti: Bašić 2008: 102–111.

45. Ali samo porad Allahova raziluka fukaru nahraniti i njihovim kućama poslati, to je drugo. I još je bid'at i batil vasijet
46. učiniti da se kabur krečom i kamenom zida i da se s time i s jazijom zinetlejisava i da se po kaburovima svijeća i kandilj pali.
47. I tako u druge harame, mekruhe, đunahe i bid'ate vasijet činiti batil je i bid'at je.

Strana 3

1. Ja vasijet činim da se u ove dole spomenute stvari od mog imetka ova svota, koja je sprama njima naznačena potroši:

U vasijetu ovo je na prvoj deredži

	helera	kruna
3. Dužan sam	.....	.....
4. Kod mene emanet ima	.....	.....
5. Ja sam ukro od ..... pa za to mu imam dužan	.....	.....
6. Ja sam nazor uzeo ..... pa za to mu imam dužan	.....	.....
7. Ja sam razbio ..... pa od tog mu imam dužan	.....	.....
8. Ja sam iz bašče ..... mejve ubrao, pa mu od tog imam dužan	.....	.....
9. Ja sam napanjko .....pa je s mene štetovao, te za to mu imam dužan	.....	.....
10. Ja sam jalan šahid bio, pa je s mene ..... štetovao, te za to mu imam dužan	.....	.....
.....	.....	.....
11. Ja se molim i vasijet činim, da se ovi dug s mene skine i da se eda učini ako mi halaliti neće.	.....	.....

U vasijetu ovo je na drugoj deredži

	helera	kruna
13. Za skidanje onog posta što je na meni osto da se u fidjama podijeli	.....	.....

14. Za skidanje onog zekata što je na meni osto da se fukari podijeli ....

15. Za hadž.....i Medine-i-munevverina zijareta, koji se imaju iza moje smrti za me eda učiniti ....

16. Za skidanje onih namaza koji su na meni ostali da se u fidjama fukari podijeli ***Iskat-i salât***[46] ***6000***

17. Za devra porad skidanja mojih namaza i posta i zekata i ostalih hakova ....

U vasijetu ovo je na trećoj deredži

	helera	kruna
19. Ja sam nehotice insana ubio, pa za kefareti-katl da se fukari podijeli	.....	.....
20. Za kefareti-jemin da se u fidjama fukari podijeli	.....	.....
21. Za postski kefaret da se u fidjama fukari podijeli	.....	.....
22. Za skidanje onih nezrova, koji su na meni ostali da se fukari podijeli	.....	.....
23. Za skidanje onih sadaka-i-fitri, koje su na meni ostale da se u fidjama fukari podijeli	.....	.....
24. Za skidanje onih kurbana, koji su na meni ostali da se fukari podijeli	.....	.....

U vasijetu ovo je na četvrtoj deredži

	helera	kruna
26. Za tedžhiz i tekfin ***ve sâir kabûraların cümlesi***[47]	.....	***6700***

[46] Riječ *iskat* (ar. *isqāt*, tur. *iskât*) ima značenje jedne vrste naknade/milostinje koja se dijeli siromasima za dušu umrlog radi iskupljenja grijeha zbog zanemarivanja vjerskih obaveza (namaz, post, zekat i dr.). U ovom slučaju radi se o otkupu propuštenih namaza. *Salât* (ar. *ṣalāt*) je vjerski obred muslimana, jedan od pet stubova vjere, sinonim za namaz.

[47] Za *tedžhiz* i *tekfin* / opremanje i umotavanje u mrtvački pokrov "i sve ostalo kabursko".

27. Da se dade onom ko me uskopa ....

28. Da se dade onom ko vodu uspoljeva ....

12700 ( )

Strana 4

1. Da se dade onom ko vodu uzgrije ....

2. Da se dade onima koji kabur uskopaju ....

3. Za naslona ....

4. Za tabut ili tenešir ....

5. Da se dade onom ko mi dženazu usklanja i talkin uzuči ....

6. Za ograde kabura i nišana ***Nişân taşları ve ( )***[48] ***2000***

7. Na očeva i materina haka nijet da se fukari podijeli ....

8. ..... ***Birinci sene bâyramda kurbân için***[49] ***800***

9. Na komšinskog haka nijet da se fukari podijeli ***(Birinci sene) Hatm-i şerîf okuyana***[50] ***600***

10. Na ostalih robovskih hakova nijet da se fukari podijeli..... .....

11. ***'Ala(uddin) mahallesinde mekteb ta'mîr için***[51] ***1000***

12. ***Hâcı Ibrâhîm mahallesinde mekteb bûlaya hediyyesi***[52] ***500***

13. Da se dever činjačima dade na .....hakova nijet ***Ve mezkûr mekteb okuyanları***[53] ***(hediyyesi)*** ***250***

14. Da se mom vasi muhtaru za njegovu zahmetiju dade ***Rosulje câmi' şerîfine ta'mîr için***[54] ***1000***

15. Da se mom vasi naziru za njegovu zahmetiju dade ***6150***

---

[48] Direke nišana i (!).
[49] Za kurban na Bajram prve godine (poslije smrti).
[50] Učaču časne hatme (prve godine).
[51] Za popravku mekteba u Alaudin mahali.
[52] Poklon za būlu mekteba u Hadži Ibrahimovoj mahali.
[53] (Hedija) za učenike spomenutog mekteba.
[54] Za popravku časne Rosuljačke džamije.

16. ***Yeni Bayır câmi' şerîfine imâma hediyyesi***[55] ***500***

17. ***Mezkûr câmi' şerîfin müezzine (hediyyesi)***[56] ***300***

18. Moj rođeni tarih ***Hâcı Hasan câmi' şerîfine imâma hediyyesi***[57] ***600***

19. Mog je oca ime ***Mezkûr câmi' şerîfin müezzine (hediyyesi)***[58] ***300***

20. Moje je matere ime ***'Alâuddin câmi' şerîfin imama hediyyesi***[59] ***600***

21. Šuhudul-hal[60] ***Ibrahim-aga Šehović ve Muhamed Hadži Ibrahimović***

Mezkûr câmi' şerîfin müezzine (hediyyesi)[61] ***400***

22. Tarih kad se je vasijet činilo ***Rebiul – Ahir 19, 1341***[62]

Hâcı Muruvet câmi' şerîfin imama hediyyesi[63] ***500***

23. Ove vasijetname sahibija jest ***Teufik Šehović***

Mezkûr câmi' şerîfin müezzine (hediyyesi)[64] ***300***

9000

24. Subhāne rabbinā Rabbil-'izzeti 'ammā yaṣifūna wa salāmun ʿalal mursalīn walḥamdulillāhi rabbil 'ālamīn.[65]

25. ***Rosulje câmi' şerîfin müezzine hediyyesi***[66] ***250***

26. ***'Alâuddin Kebîr câmi' şerîfin imama (hediyyesi)***[67] ***300***

27. ***Mezkûr câmi' şerîfin müezzine (hediyyesi)***[68] ***200***

---

[55] Poklon (hedija) za imama časne Novobrdske džamije.
[56] (Hedija) za mujezina spomenute časne džamije.
[57] Hedija za imama časne Hadži Hasan džamije.
[58] (Hedija) za mujezina spomenute časne džamije.
[59] Hedija za imama časne Alaudin džamije.
[60] Svjedoci – Ibrahim-aga Šehović i Muhamed Hadžiibrahimović.
[61] (Hedija) za mujezina spomenute časne džamije.
[62] Rebiul-ahir 19. 1341. god. po hidžri, što odgovara 9. 12. 1922. god.
[63] Poklon (hedija) za imama časne Hadži Muruvet džamije.
[64] (Hedija) za mujezina spomenute časne džamije.
[65] Veličanstven je Gospodar naš, Dostojanstveni, i daleko od onoga kako ga predstavljaju oni i mir poslanicima i hvaljen neka je Allah, Gospodar svjetova (Kur'an, sura XXXVII, ajet 180–182).
[66] Poklon (hedija) za mujezina časne Rosuljačke džamije.
[67] Poklon (hedija) za imama časne Alaudin Kebir džamije.
[68] (Hedija) za mujezina spomenute časne džamije.

28. Iḫṭār[69] :

29. Ova vasijetnama vrijedi za svakog, jer svak more šta hoće i šta je njemu od potrebe ostaviti i vasijet učiniti, a more

30. šta hoće, a nije zabilježeno i zapisano još i zabilježiti i zapisati, a more šta hoće priporiti i pomrsiti.

31. Đe sam god ostavio prazno u saturama i između satura, more svak' potpuniti sa onim, ščim hoće i šta je za njega munasib.

10300

32. ***Fakîr çocukların gayret için hediyyesi***[70] ***300***

33. ***Hizme(t)kârımız kızı Âliye hediyyesi***[71] ***2000***

34. ***Vasî-i muhtârım hediyyesi***[72] ***3000***

35. ***Vasî-i nâzırım hediyyesi***[73] ***1500***

36. ***17100***

37. ***Masârif-i müteferrikası için***[74] ***200***

38. ***17300***

39. ***( )*** ***12700***

40. ***cem'an***[75] ***30000***

---

[69] Upozorenje!
[70] Poklon za staranje o siromašnoj djeci.
[71] Hedija za Aliju, kćer našeg sluge.
[72] Hedija mom vasi muhtaru.
[73] Hedija mom vasi naziru.
[74] Za razne troškove.
[75] ukupno

Islamska dionička štamparija u Sarajevu

Rječnik manje poznatih riječi[76]

A

abdest – obavezno ritualno pranje muslimana prije molitve (perz. ābdest: āb "voda", dest "ruka"; tur. abdest)
ahbab – prijatelj (ar. aḥbāb; tur. ahbap)
ahiret – onaj svijet, zagrobni život (ar. āḫirä; tur. ahiret)
alah rizasičun – radi Božijeg zadovoljstva (ar. Allāh "Bog" + ar. riḍā' "zadovoljstvo" + tur. için "radi")
avret jeri – stidna mjesta, polni organi (ar. 'awrä; tur. avret + tur. yer "mjesto")
av(a)zile – glasno, na sav glas (perz. āwāz "glas" + tur. postpoz. -ile "sa")
ajet – kur'anska rečenica, odlomak (ar. āyä(t))

B

Bajram – muslimanski vjerski praznik; praznik uopće (perz. bayram; tur. bayram)
batil – beskoristan, bezvrijedan, nevažeći (ar. bāṭil; tur. batıl)
bedel – zamjenik, onaj koji u ime drugoga i o njegovu trošku obavi hadž – hodočašće na Kabu (ar. bädäl; tur. bedel)
bid'at – novotarija, krivovjerstvo (ar. bidʿa; tur. bid'ât)

Č

čeljad – ukućani (sveslav. naziv za porodičnu organizaciju)

Ć

ćitab – knjiga, knjiga koja sadrži vjerska učenja i propise (ar. kitāb; tur. kitap)

D

de – uzvik poticanja i nukanja ljudi i životinja (skrać. od tur. hayde(i))
deredža – stepen, položaj (ar. däräǧä; tur. derece)
dev(e)r – muslimanski vjerski običaj povodom smrtnog slučaja. Iz imovine umrlog uzme se određena svota novca i zaveže u jednu maramicu. Pozove se grupa siromašnih ljudi i po posebnoj proceduri taj zavezani novac

[76] Ovaj rječnik nastao je na temelju referentnih rječnika navedenih u popisu literature.

ide iz ruke u ruku i tako kruži između njih. Zatim se novac podijeli za dušu umrlog u uvjerenju da će se umrli time razdužiti od vjerskih obaveza koje nije izvršio. Ovo se još zove "iskat". (ar. däwr "okretanje"; tur. devir)

dikatiti – paziti; pažljivo i marljivo raditi (ar. diqqa "sitnoća, tankoća"; tur. dikkat "pažnja")

dost – prijatelj (perz. dūst, dōst; tur. dost); mn. dostovi

dova – molitva Bogu (ar. duʿā'; tur. dua)

DŽ

džaiz – (vjerom) dopušteno, dozvoljeno (ar. ğāiz; tur. caiz)

dželle šanuhu – uzvik kojim se popraća izgovor ili spominjanje Božijeg imena (ar. ğällä šānuhū!) – Neka je slavno Njegovo Uzvišeno bića!

džemat – muslimanska vjerska općina, područje jedne džamije ili jednog imama (ar. ğämā'a; tur. cemaat)

dženaza – molitva za mrtvog pred sahranu / skraćeno od dženaza-namaz (ar. ğänäzä; tur. cenaze)

Đ

đe – gdje

đunah – grijeh (per. gunāh; tur. günah)

đunahćar – grešnik (per. gunāhkār; tur. günahkâr)

E

eda učiniti – izvršiti, obaviti (ar. ädā'; tur. eda)

emanet – povjerenje; povjerena stvar, dar (ar. ämänä(t); tur. emanet)

F

fajda – korist, dobit (ar. fā'idä; tur. fayda)

fakir – siromah (ar. faqīr; tur. fakir)

faliti – hvaliti

farz – stroga islamska vjerska zapovijed koja ne bi smjela ostati neizvršena (ar. farḍ; tur. farz)

fidja – otkup; oslobađanje vjerskih dužnosti novcem koji muslimani dijele siromasima za dušu umrlog kao otkupljenje njegovih neizvršenih vjerskih obaveza za života (ar. fidyä; tur. fidye)

figan(iti) – jauk(ati), vriska(ti) zbog žalosti (perz. fiġān; tur. figan)

fukara – sirotinja, siromah (ar. fuqarā'; tur. fukara)

G

gajretiti – truditi se, svojski raditi, nastojati (ar. gayrä "nastojanje"; tur. gayret)

H

haber – vijest, glas, obavijest (ar. ḫabär; tur. haber)

hadir – prisutan (ar. ḥāḍir)

hadis – govor, izreka Muhammeda, usmena tradicija od Muhammeda. U širem smislu hadis je isto što i sunet, dakle sve ono što je Muhammed govorio, radio, preporučio ili odobrio da se radi. Hadis je uz Kur'an glavni vjerski i pravni izvor islama (ar. ḥadīṯ; tur. hadîs)

hadž – hodočašće u Meku u svrhu posjete Kabe, jedna od pet islamskih dužnosti muslimanu koji je finansijski u mogućnosti da ga obavi (ar. ḥağğ; tur. hac)

hak – prāvo, dio koji pripada; obaveza; dug (ar. ḥaqq; tur. hak)

hakir – beznačajan, bijedan (ar. ḥaqīr)

halal – ono što je vjerski dozvoljeno (ar. ḥalāl; tur. helâl)

halaliti (se) – (međusobno jedan drugom) oprostiti sve razmirice, uvrede... (ar. ḥalāl; tur. helâl)

haram – zabranjeno, nedopustivo (ar. ḥarām; tur. haram)

hatma – jedno učenje (čitanje) cijelog Kur'ana od početka do kraja (ar. ḫatmä; tur. hatim)

hazir – prisutan (ar. ḥāḍir; tur. hazır)

hedija – dar, poklon (ar. hädiyya; tur. hediye)

heler – najsitniji novac nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije; stoti dio krune (njem. Heller prema imenu njemačkoga grada Halla gdje su ga najprije kovali)

husni zan – lijepo mišljenje (ar. ḥusn "lijep" + ẓan "mišljenje"; tur. hüsn + zan; arh. hüsn-i zann)

I

ihlasi šerif – naslov 112. sure Kur'ana (ar. iḫlāṣ "iskrenost, čisto vjerovanje" + ar. šärīf "častan")

ihmaluk – zanemarivanje, otezanje, nemarnost (ar. imāl "zanemarivanje" + tur. suf. -lık)

ilum – nauka, znanje (ar. ʿilm; tur. ilim)

iman – vjerovanje u jednog boga; vjera islam (ar. īmān; tur. iman)

insan – čovjek, osoba (ar. insān; tur. insan)

iskat – milostinja koja se dijeli sirotinji za dušu pokojnika, čime će se on razdužiti od zanemarivanja vjerskih obaveza nakon što se provede određena procedura, tzv. devr; milostinja podijeljena radi zaštite umrlog od patnji (ar. isqāṭ; tur. iskât)

israf činiti – razbacivati, rasipati, nepotrebno trošiti (ar. isrāf; tur. israf)

J

jalan – laž; lažan (tur. yalan)
jazija – natpis, pismo, pisanje (tur. yazı od inf. yazmak "pisati")
jednoć – jednom, jedanput (svesl. i psl. multiplikacijski prilog od pridj. broj. jedan)
jemeci, sing. jemek – pripremljena jela; objedi (tur. yemek)
jemin – zakletva (ar. yämīn; tur. yemin)

K

kabur – grob, raka (ar. qabr; tur. kabir)
kadar – mogućan, sposoban, koji je u stanju da nešto učini (ar. qādir; tur. kadir)
kandilj – staklena posudica s uljem u kojem je zamočen fitilj koji gori; uljana svjetiljka, svijećnjak (lat. candēla; ar. qindīl; tur. kandil)
kaza, pl. kazaeta – naknadno izvršenje obaveze (ar. qaḍā; tur. kazâ)
kefaret – iskupljenje, naknada za grijehe (ar. käffārä; tur. kefaret)
kefareti-katl – iskupljenje grijeha za ubistvo (ar. käffārä + ar. qatl; tur. kefaret + katıl)
kefareti-jemin – iskupljenje grijeha za (neispunjenu) zakletvu (ar. käffārä + ar. yämīn; tur. kefaret + tur. yemin)
kefin – mrtvački pokrov, bijelo platno, šifon, u koji se u muslimana zamotava mrtvac za sahranu (ar. käfän; tur. kefen)
kelima – riječ (ar. kälimä; tur. kelime)
krnjiti – načeti (od psl. pridj. krnj, krnja)
kruna – novčana jedinica nekih zapadnoevropskih država; službeno sredstvo plaćanja Austro-Ugarske Monarhije (lat. corona)
kufjet – hrana (ar. kufyä; tur. küfye)
Kur'an – muslimanska sveta knjiga (ar. Qur'ān; tur. Kuran)
kurban – bravče ili goveče koje muslimani kolju na Kurban-bajram kao prinošenje žrtve u znak bogobojaznosti (ar. qurbān; tur. kurban)

M

magfiret – oprost od grijeha (ar. magfirä; tur. mağfiret)
magfiret učiniti – oprostiti grijehe
mal – imovina, imetak (ar. māl; tur. mal)
mansib – zvanje, visok položaj (ar. manṣib; tur. mansip(b))
meanijja, manija – značenje, smisao (ar. maʿnā; tur. mâna)
Medina – grad u Saudijskoj Arabiji; posjećuje se prije ili poslije obavljanja obreda hadža u Meki (ar. Mädīnä; tur. Medine)
mejit – mrtvac (ar. mäyyit; tur. meyyit)

mejve – voće (tur. meyve)
mekruh – ružno djelo, pokuđeno (ar. mäkrūh; tur. mekruh)
mekteb – muslimanska osnovna vjerska škola (ar. mäktäb; tur. mektep)
miraz – nasljedstvo, naslijeđena imovina (ar. mīrāṯ; tur. miras)
miraščija – nasljednik (ar. mīrāṯ; tur. miras + suf. -çı)
more – može (psl. mogti "moći"; može dijal. "more")
muhalefet učiniti – protiviti se, oponirati (ar. muḥāläfä; tur. muhalefet)
mujesser učiniti – olakšati, učiniti lahkim (ar. muyässär; tur. arh. müyesser)
mujezin – džamijski službenik uči ezan i time objavljuje da je vrijeme molitvi i poziva na molitvu (ar. mu'äḏḏin; tur. müezzin)
mumin – vjernik, musliman (ar. mū'min; tur. mümin)
munasib – prikladno, pogodno (ar. munāsib; tur. münasip)
munevera – svijetla, sjajna; epitet grada Medine u Saudijskoj Arabiji (ar. munäwwär; tur. münevver)
mustehab – ono što je po islamskim propisima pohvalno da se čini (ar. mustäḥab; müstehap)

N

nafaka – hrana, jelo i piće; ono što je čovjeku od boga određeno da pojede i popije na ovom svijetu (ar. nafaqa; tur. nafaka)
najpošljednja – posljednja, zadnja (bos. dijal. pošljednja = posljednja)
namaz – muslimanska molitva koja se obavlja pet puta na dan u određeno doba (tur. namaz; perz. namāz)
napanjkati – oklevetati (bos. pref. na- + bos. panjkati "klevetati")
nazōr – silom, na silu (bos. pref. na- + perz. zōr)
nefes – dah, dašak, disanje, izdisaj (ar. näfäs; tur. nefes)
nezr – zakletva (ar. näḏr; tur. nezir)
nijet – namjera, nakana (ar. niyyä; tur. niyet)
nišan – nadgrobni kamen na muslimanskom grobu (perz. nišan; tur. nişan)

O

ozgodniti – obogatiti, postati bogat

P

para – novac, novčić (perz. pāre; tur. para)
pirinč – riža (perz. piriñg, biriñg; tur. pirinç)
podikatiti – ponastojati, potruditi se (od dikat, dikatiti; ar. diqqa "sitnoća, tankoća"; tur. dikkat "pažnja, obraćanje pažnje na nešto")
pogajretiti – postarati se, potruditi se (od gajretiti, gajret "nastojanje, zauzimanje, revnost, pomoć, zagrijanost, privrženost"; ar. gayrä; tur. gayret)

pogolem – (po)velik, oveći (bos. pref. po- + svesl. pridj. golem)
pomrsiti – poremetiti, pobrisati (bos. pref. po- + mrsiti "prvobitno griješiti > prekinuti post")
poradi – radi (bos. pref. po- + radi)
postski kefaret – iskupljenje za dane obaveznog posta (bos. pōst; ar. käffārä; tur. kefaret)
pošljedica – posljedica
potekrar(iti) – iznova, ponovo(iti) (bos. pref. po- + ar. täkrār; tur. tekrar)
prohesabiti – proračunati, procijeniti (bos. pref. pro- + tur. hesab; ar. ḥisāb)

R

rahmet – božija milost, samilost (ar. raḥmä; tur. rahmet)
raziluk – zadovoljstvo (ar. raḍī + tur. suf. -lık; tur. razılık)
rob – sluga (božiji), radnik, čovjek (psl. *rob*)
robovski – sluge božijeg, čovječiji, ljudski (prisv. pridj. od rob)

S

sadaka – milostinja (ar. ṣadaqa; tur. sadaka)
sadakai-fitre – posebna milostinja koju muslimani dijele sirotinji uz mjesec ramazan, naročito pred Bajram, kao "čišćenje" posta od "omršaja" (ar. ar. ṣadaqa + ar. fiṭr; tur. sadaka-i fıtr)
sahibija – vlasnik, posjednik (ar. ṣāḥib; tur. sahib(p))
salât – muslimanska molitva, namaz (ar. ṣalāh)
salavat – posebna molitva na arapskom jeziku kojom se poziva Božiji blagoslov na Muhammeda (ar. pl. ṣalawāt, sg. ṣalā(t); tur. salâvat)
satura – redak u knjizi ili pismu (ar. saṭr; tur. satır)
selamet – spas, povoljno stanje (ar. sälāmä; tur. selâmet)
sevab(p) – dobro djelo koje zaslužuje božiju nagradu; nagrada za dobro djelo (ar. ṯäwāb; tur. sevap)
sprama – prema (od psl. prema = pravcem; s + prema/prama)
sulus – trećina imetka s kojom testator može, po šerijatskom pravu, slobodno raspolagati ako ima zakonskih nasljednika (ar. ṯuluṯ; tur. sülüs)
sunet – sve što je Muhammed radio, preporučio ili odobrio da se radi, a što inače u Kur'anu nije spomenuto (ar. sunnä; tur. sünnet)
sure(a) – poglavlje u Kur'anu (ar. sūrä; tur. sure)

Š

šahid – svjedok (ar. šāhid; tur. şahit)
šehadet kelima – svjedočenje; riječi koje se izgovaraju kao svjedočenje pripadnosti islamu (ar. šāhādä; tur. şehadet)

šejtan – đavo, vrag (ar. šäyṭān; tur. şeytan)
šer – zlo, smutnja (ar. šärr; tur. şer)
šeri(j)at – islamski (vjero)zakon, islamski propis (ar. šärīa; tur. şeriat)
šerif – častan, plemenit (ar. šärīf; tur. şerif)
šidet – žestina, jačina, snaga (ar. šiddä; tur. şiddet)
štetovati – biti oštećen, imati štetu (psl. *šteta*)

T

tabut – drveni mrtvački sanduk kod muslimana bez poklopca, lijes (ar. tābūt; tur. tabut)
talib – učenik, đak, student (ar. ṭālib; tur. talip)
talkin – molitva za pokoj duše nad grobom umrlog neposredno nakon sahrane, kad se raziđu oni koji su prisustvovali sahrani. Hodža glasno na arapskom upućuje umrlog kakve će odgovore davati anđelima/melecima – ispitivačima koji se javljaju u grobu (ar. talqīn; tur. talkin)
tarih – datum, dan; historija (ar. tārīḫ; tur. tarih)
tedžhiz – opremanje, priprema (ar. täğhīz; tur. techiz)
te'hir – zakašnjavanje, otezanje, odgađanje (ar. tä'ḫīr; tur. tehir)
tejemum – ritualno trenje lica i ruku do laktova prije molitve muslimana u slučaju da nema vode (ar. täyämmum; tur. teyemmüm)
tekfin – zamotavanje umrlog u mrtvački pokrov/ćefine (ar. täkfīn; tur. tekfin)
tenešir – drveni sto na kome se mrtvac u muslimana kupa prije sahrane (perz. ten = tijelo + šu, šūy = prez. osn. od inf. šusten "prati"; tur. teneşir)
terk učiniti – ostaviti, propustiti, napustiti (ar. tärk; tur. terk)
tevedžuh učiniti – obratiti se (ar. tawağğuh; tur. teveccüh)
tevekul učiniti – pouzdati se, osloniti se (ar. täwäkkul; tur. tevekkül)
tevhid – muslimanski spomen za mrtve koji se sastoji u grupnom učenju pobožnih izreka i molitvi. Obično se uči u kući umrle osobe na dan sahrane, nakon sedam dana, nakon četrdeset dana, pola godine i na godinu (ar. täwḥīd; tur. tevhid)
tobu (tevbu) učiniti – iskreno se pokajati, proći se grijeha (ar. täwbä; tur. tövbe)
trefiti se – dogoditi se (ger. treffen)
tretina – trećina

U

ulema – muslimanski vjerski učenjak/ci (ar. ʿulämā'; tur. ulema)

V

vadžib – dužnost, obaveza (ar. wāğib; tur. vacip)

varis – nasljednik (ar. wāriṯ; tur. vâris)
vas – sav (stsl. zamj. pridj. vas od kojeg je metatezom nastalo sav, označava univerzalitet – svi predmeti zajedno, ili totalitet – jedan predmet u cijelosti)
vasijet – testament, oporuka (ar. waṣiyyä; tur. vasiyet)
vasijet učiniti – oporučiti (ar. waṣiyyä; tur. vasiyet)
vasijetnama – oporuka, testament (ar. waṣiyyä "oporuka" + perz. nāme "pismo")
vasi(ja) – skrbnik, staratelj (ar. wāṣiyy; tur. vasi)
vasi muhtar – izvršilac oporuke (ar. wāṣiyy + muḫtar "odabran"; tur. vasi muhtar)
vasi nazir – onaj koji nadzire izvršenje oporuke (ar. wāṣiyy + nāẓir "nadziratelj"; tur. vasi nazır)

Z

zabaviti se – zadržavati se (bos. pref. za- + stsl. baviti se)
zahmetija – nagrada za učinjeni trud ili za uslugu (ar. zaḥmä; tur. zahmet + ar. adj. suf. -iyyä)
zaiskati – tražiti, moliti (psl. prij. za + psl. impf. iskati)
zekat – milostinja koju je obavezan dati imućan musliman u godišnjem iznosu od 2,5 % cjelokupne imovine koja se nalazi u vlasništvu jedne osobe preko godinu dana; vrsta poreza u korist siromaha kojim se "čisti" imovina (ar. zäkā(t); tur. zekât)
zgodan – bogat
zijafet – gozba, svečani ručak ili večera za više gostiju (ar. ḍiyāfä; tur. ziyafet)
zijaret – posjeta, obilazak (ar. ziyārä; tur. ziyaret)
zikir – pobožno izgovaranje, invokacija Božijeg imena (ar. ḏikr; tur. zikir); kao složenica u tekstu: zikri-šerif;
zinetleisa(va)ti – ukrašavati (hibr. gl. nastao od tur. gl. zinetlemek "ukrašavati" + bos. suf. -isati; ar. zīnä; tur. ziynet "ukras, nakit")

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Vasijetnama Teufika Šehovića, fundus Orijentalne zbirke Zavičajnog muzeja – Visoko, inv. br. 62.

Veb-izvori

100 najpopularnijih škola u Istanbulu, TRT Bosanski, Pristupljeno 5. 5. 2020: http://www.trt.net.tr/bosanski/kultura-turizam-i-umjetnost/2013/09/28/100-najpopularnijih-skola-u-istanbulu-23822

Arabica, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 19. 5. 2020: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3488

Literatura

Bašić, K. (2008): "Muhammed b. Pir Ali Birgivi – Život i djelo", *Novi muallim*, br. 35, Udruženje ilmijje Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 102–111.

Devellioğlu, F. (2003): *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Džajić, I. (2014): *Djelovanje nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava u Visokom (1903–1949)*, Ban publishing, Visoko.

El-Buhari, M. (2009): *Sahihu-l-Buhari / Buharijeva zbirka hadisa*, Sarajevo.

Filan, K. (2014): "Turski jezik u Bosni u osmansko doba", *Anali GHB*, Knj. XXXV, Sarajevo, 151–178.

Gadžo-Kasumović, A. (2006–2007): "Vasijjetname na osmanskom jeziku", *Anali GHB*, Knj. XXV–XXVI, Sarajevo, 45–85.

Geiger, V., Ostajmer, B. (2019): "Nostrifikacija i zamjena austrougarskih krunskih novčanica u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.–1921.)", u: *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Đakovo, 107–140.

Hangi, A. (2009): *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Dobra knjiga, Sarajevo.

Hasani, M. (2006): "Jedna interesantna vasijetnama iz Gračanice iz 1936. godine", *Takvim 2006*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 107–120.

Hasanović, B. (2008): *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, Zenica.

Isaković, A. (1992): *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Bambi, Sarajevo.

Kasumović, I. (1991): "Bergivija na bosanskom jeziku", *Islamska misao*, god. XII, br. 150, Sarajevo, 22–28.

Klaić, B. (1968): *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb.

Korkut, B. (1977): *Kur'an s prevodom*, Sarajevo.

Kreševljaković, H. (1934): *Visoko*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo (Preštampano iz *Novog behara*, god. VIII).

Muftić, T. (1973): *Arapsko-srpskohrvatski rječnik I* i *II*, Izvršni odbor Udruženja Ilmije u SR BiH, Sarajevo.

Mulahalilović, E. (2005): *Vjerski običaji Muslimana/Bošnjaka*, El-Kalem, Sarajevo.

Omerdić, M. (2000): *Hafizi Visokog i okoline*, Medžlis Islamske zajednice Visoko, Visoko.

Rešidbegović, A. (2001): "Osnivanje i rad Islamske dioničke štamparije (tiskare) u Sarajevu od 1905. do 1948. godine", *Anali GHB*, Knj. XIX–XX, Sarajevo, 221–226.

Sami, Ş. (1992): *Kâmûs-ı Türkî*, Gündoğdu Matbaacılık, Istanbul.

Serdarević, M. S. (1968): *Fikh-ul-ibadat (Propisi o osnovnim islamskim dužnostima)*, Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ, Sarajevo.

Skok, P. (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Smailagić, N. (1990): *Leksikon islama*, IP "Svjetlost", Sarajevo.

Škaljić, A. (1979): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, "Svjetlost", OUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo.

Šuvalić, M. (1997): "Oporuka pri mojoj smrti i oko sahrane u kabur", *Takvim 1998*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 319–320.

Trako, S. (1978): "Šerhi wasiyyetname-i Bergiwi sa prevodom na srpskohrvatskom jeziku", *Anali GHB*, Knj. V–VI, Sarajevo, 117–126.

Summary

Vasiyetname (last will and testament) from the Oriental Collection of the Regional museum in Visoko

A peculiar curiosity of the form of this vasiyetname from 1922 is the fact that, although the form of the vasiyetname created in Islamic Shareholders' Printing Press was printed in the Arabic script adapted to Bosnian (Arebica), the data of the last will (testament) of Teufik Šehović from Visoko were entered manually and written in the Ottoman Turkish language. Another curiosity is the fact that this form with the offered sections served the testator Šehović only as a document for writing a will with new content. This is supported by the fact that the sections in the vasiyetname form provided for data entry are mostly blank, while on the other hand, the testator adds a new list of sections at his own discretion.

Due to the fact that this is the only known vasiyetname of this kind preserved in Visoko, its significance is even greater if we take into account that the content of the vasiyetname offers an original source about an individual, who by direct will, makes donations to several mosques and maktabs contributing greatly to the local religious community, which is new data for studying the religious segment of the cultural history of Visoko between the two world wars.

A special feature of the form are also lesser-known words, mostly Turkisms, which mainly refer to the religious life and customs of Muslims, characteristic of the period of the form print, representing a very useful material for a special linguistic study.

The paper also gives a brief overview of the socio-economic position of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina in the context of content from the vasiyetname, so that additional research of

this source at the local level could provide interesting information on this topic.

The practice of drawing up a will (vasiyetname) is almost forgotten in our country today and is limited to rare examples. We hope that this paper will intrigue readers in order to at least partially revive the once widespread phenomenon of writing out wills (vasiyetname).

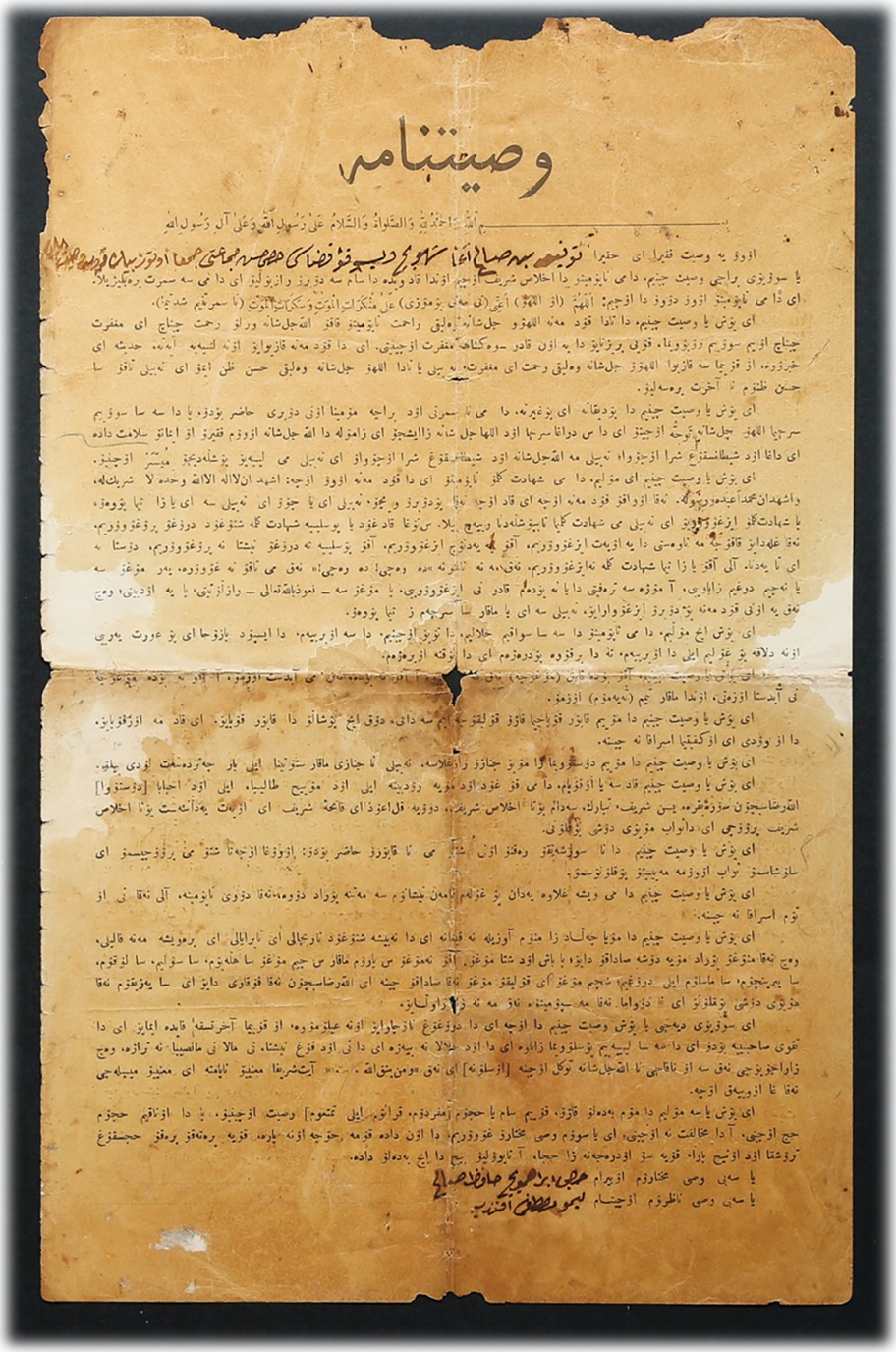

وصیتنامه

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله والصلوة والسلام علی رسول الله وعلی آله وسلم

اوزو یه وصیت قیلر ای حقیرا [illegible]

یا سوزیزی براجی وصیت جیزم، دا می ناپوهیزو دا اخلاص شریف اوجیم اوندا قادر بنده دا سام سه دوزرو رازیولیو ای دا بی سه سمرت یه‌لیزیلار.

ای دا می ناپوهیزو اوزو دوزو دا اوجیم: اللهم (او اللهُمّ) اغفر (ای معنی یزموزی) علی مُنکَرات المیّت وسکراته المیّت (ما سرقیم شدیم).

ای یوش یا وصیت جیزم، دا ئادا قود معنه اللهو جل‌شانه وعلیق راحت ناپوهیزو قلو الله‌جل‌شانه ورلو رحمت چناچ ای مغفرت چناچ اوزیم سوزیم رزیزویناء، قوبی پرزناپو دا یه اون قادر سوه‌گناهه مغفرت اوجیدی. ای دا قود معنه قازیولیو اوزنه لتبیه آیه‌نه، حدیثه ای خبرزوده، از قوریا سه قازیولا اللهو جل‌شانه وعلیق رحمت ای مغفرت، یه‌بیل یا ئادا اللهو جل‌شانه وعلیق حسن ظنی ایوزو ای تبیل ئالوز سا حسن ظنزم ئا آخرت یرمه‌لیزو.

ای یوش یا وصیت جیزم دا یزدیقانه ای یزغیرنه، دا می نا سمرتی اوزد براجه مؤمینا اوزی دوزری حاضر یزدوء، یا دا سه سا سوزیزم سرحیا اللهو جل‌شانه توحه اوجیزو ای دا س دوداغا سرحا اوزد اللهاجل شانه زاالیشجزو ای زامولله دا الله جل‌شانه اوزوزم فقیرزو از ایمانزو سلامت داده ای داغا اوزد شیطانستفزغ شرا ازجزواء نبیل مه الله‌جل‌شانه اوزد شیطانستفزغ شرا ازجزواز ای نبیل می لیبیزو یوشله‌دیجزو میسّر اوجیزو.

ای یوش یا وصیت جیزم ای مؤلیم، دا می شهادت کلو ناپوهیزو ای دا قود معنه اوزوز اوجه: اشهد ان‌لااله الاالله وحده لا شریک‌له، واشهدان‌محمداً عبده‌ورسوله. نه‌قا اوزافقو قود معنه اوجه ای قاد اوجه: ئادا یزدوزیرو ویجزو نبیل ای یا جزو ای نبیل سه ای یا زا تیا یزوموء، یا شهادت‌گلو ایزغوزوزیزو ای نبیل می شهادت گلیا ناپوزشله‌دا ویبیم یلا. س‌توغا قادغود یا یوسلیبه شهادت گله شتوغزد دوزغو یزغوزوزیرم، نه‌قا علهدایزو قافوجه مه ئاوستی دا یه اوبعت ایزغوزوزیرم، آقو گه یه‌دوج ایزغوزوزیرم، آقو یوسلیبه نه دوزغو ئیشتا نه یزغوزوزیرم، دوستا نه ای تا یه‌دا، آلی آقو یا زا تیا شهادت گله نه‌ایزغوزوزیرم، نه‌قی‌معنه نه ئاوستی‌معنه وجی‌زاده وجی‌زاده نه‌قی می ئاقو نه غوزوزوم، یه‌ر مؤغز سه یا نه‌جیم دوغیم زاباوی، آ مؤزم سه ترمغی دا یا نه یزدمم قادر نی ایزغوزوزیرو، یا مؤغز سه ــ لعوذبالله‌تعالی ــ رازاتیتی، یا یه اؤدینی، ومج نه‌قی یه اوتی قود معنه یزدوزیرو ایزغوزاوایزو، نبیل سه ای یا ماقار سا سرجیم ز تیا یزوموء.

ای یوش ایغ مؤلیم، دا می ناپوهیزو دا سه سا سواقیم جلالیم، دا توبزو اوجیزیم، دا سه اوزبریم، دا ایسپوز یازوحا ای یز عورت یه‌دی اوته دلاله یز غوزلیم ایلی دا اوزبریم، نه دا یرقوزه یزدوزمزم ای دا اوقه اوزمزم.

[illegible] ای یوش یا وصیت جیزم [illegible] نه‌قی (مؤغزجیه) نه‌قی [illegible] ی آیدستا اوزمزم، اوندا ماقار تیم (نه‌یه‌مزم) اوزمزو.

ای یوش یا وصیت جیزم دا مؤزم قاپزو قوزاجیا قوزو قولیقوه ایم سه دا می، دوقی ایغ یوشاتو دا قاپزو قوزایزو. ای قاد مه اوزقوایزو، دا از وؤدی ای ازکمتیا اسراقا نه جینه.

ای یوش یا وصیت جیزم دا مؤزم دوستوبا گرا مؤیز جناوز زاعلاسه، نبیل تا جنازی ماقار ستوتیا ایلی بار جه‌تردمه‌ت اوؤدی یلیو.

ای یوش یا وصیت جیزم قاد سه یا اوقوایم، دا می قو غوذ اوذ مؤزیه رؤدینه ایلی اوذ مؤیز طالیباء ایلی اوذ اجبابا [دوستوا] اللهرضاسیجون سوزمقره، یین شریف، تبارک، سه‌دائم یونا اخلاص شریف، دوزیه قل‌اعوذ ای فاتحهٔ شریف ای اوبمت یه‌ئانه‌ست یونا اخلاص شریف یزوزیجی ای دانوالب مؤزیوی دوشی یزقلوئی.

ای یوش یا وصیت جیزم دا تا سوزیه‌یقو رمقزو اوئی شتر می نا قاپزوز حاضر بزدوز: اوزوغا اوجه‌تا شتو می یزوزجیسوز ای سلوشاسوز نواب اوزومه مه‌بیتو یوقلوتوسوز.

ای یوش یا وصیت جیزم دا می ویث غلاوه یه‌دان یز غوزلیم تامعن یتناوزم سه معنه یزواد دوزومه‌نه‌قا دوزی ناپوهیه، آلی نه‌قا نی از نوم اسراقا نه جینه.

ای یوش یا وصیت جیزم دا مؤیا جه‌ئاد زا منوز آوزیله نه قیبانه ای دا نه‌یبه شتوغزد ناریجالی ای ناراباتی ای یرمؤیشه معنه قالیلی، ومج نه‌قا منوغز یزواد مؤیه دوشه سادافو دایزو، یا باش اوذ شتا مؤغز، آقو نه‌مؤغز سن جیم مؤغز سا هله‌یزم، سا سوئیم، سا لوقوزم، سا یرمیخوزم، سا ماسلوم ایلی دوزغیم، شجم مؤغز ای قولیقو مؤغز نه‌قا سادافو جینه ای الله‌رضاسیجون نه‌قا قوادوی دایزو ای سا یه‌زقوزم نه‌قا مؤزیوی دوشی یزقلوئو ای تا دؤواما نه‌قا معه سؤمینه، نه معه نه [illegible] زاولاتیو.

ای سوزیزی دیمچی یا یوش وصیت جیزم دا اوجه ای دا دوزغوغ ناوجلواپزو اوته عیلوموه، از قوریما آخرتسفه قایده ایمانزو ای دا قوی ساحیبیه یزدوز ای دا معه سا لیبیه‌یم یوسلوزوبا زابوه ای دا اوذ. ملالا نه یه‌یزه ای دا نی اوذ قوغ ئیشتا، نی هالا نی مالصیبا نه ترازه، ومج زاواجوبزیجی نه‌قی سه از نافاجی نا الله‌جل‌شانه توکل اوجیه [اوسلوئه] ای نه‌قی «ومن‌یتق‌الله ...» آیت‌شریفا معنیزو نایمنه ای معنیزو میبیله‌جی نه‌قا نا ازوبیه‌فی اوجیه.

ای یوش یا سه مؤلیم دا مؤم یه‌دولو قازو، قوریم سام یا حجزم [مغردوم، قرائوم ایلی تمتوم] وصیت اوجینزو، یا دا اوناقیم حجزم حج اوجینی، آ دا مخالفت نه اوجینی، ای یا سوزم وصی مختارز غوزوزیرم، دا اون دادمه قزمه رحوجه اوته یاره، قزیه یرمه‌قو حجستقوغ ترؤشتا اوذ اوتیج یاراء قزیه سز اوذرومجه‌نه زا حجاء آ ناپوزلیو یج دا ایغ یه‌دولو داده.

یا سه‌ی وصی مختارزم اوبرام [illegible]

یا سه‌ی وصی ناظرزم اوجینام [illegible]

Sl. 1. Vasijetnama, str. 1
(Foto: Almin Tabak)

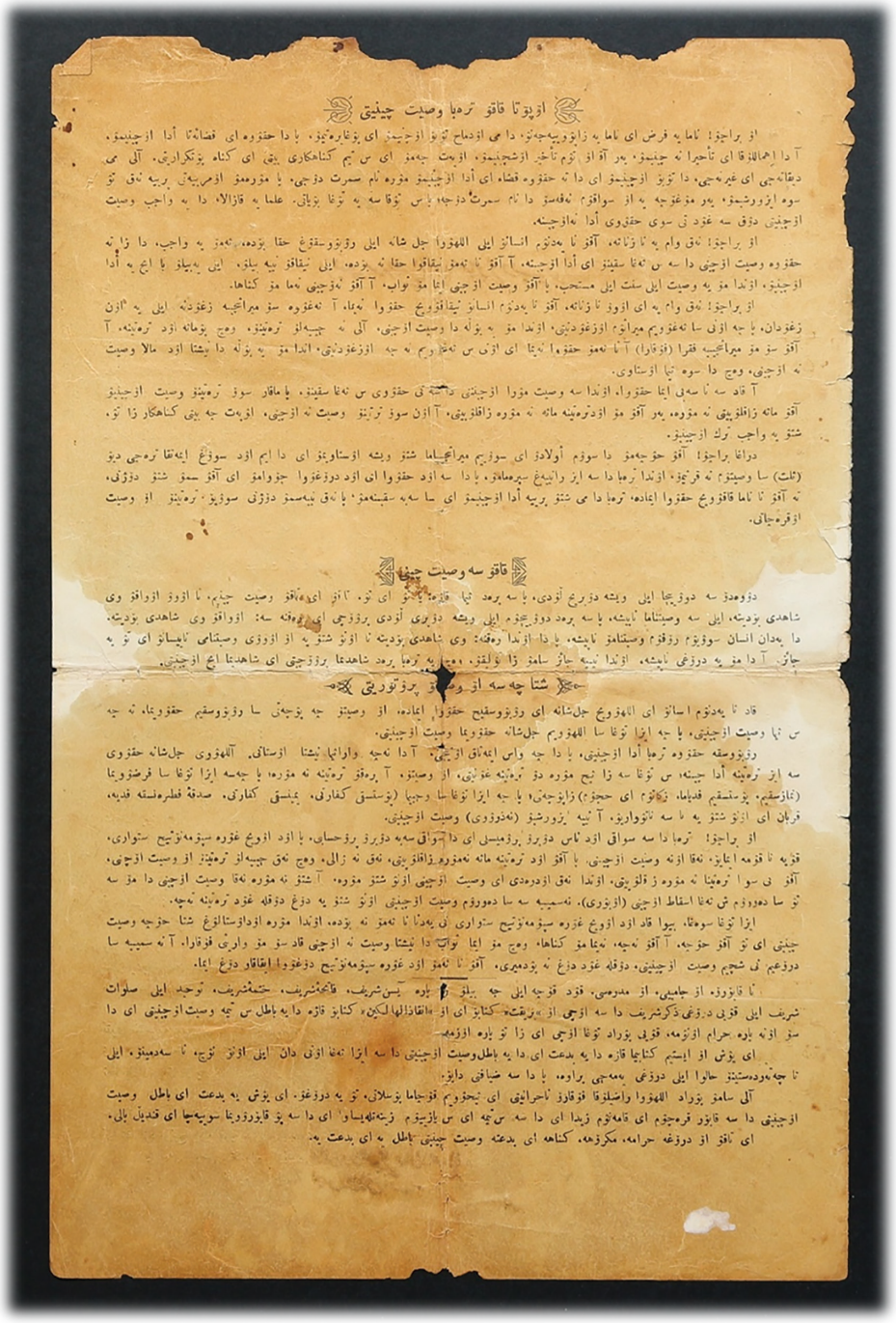

Sl. 2. Vasijetnama, str. 2
(Foto: Almin Tabak)

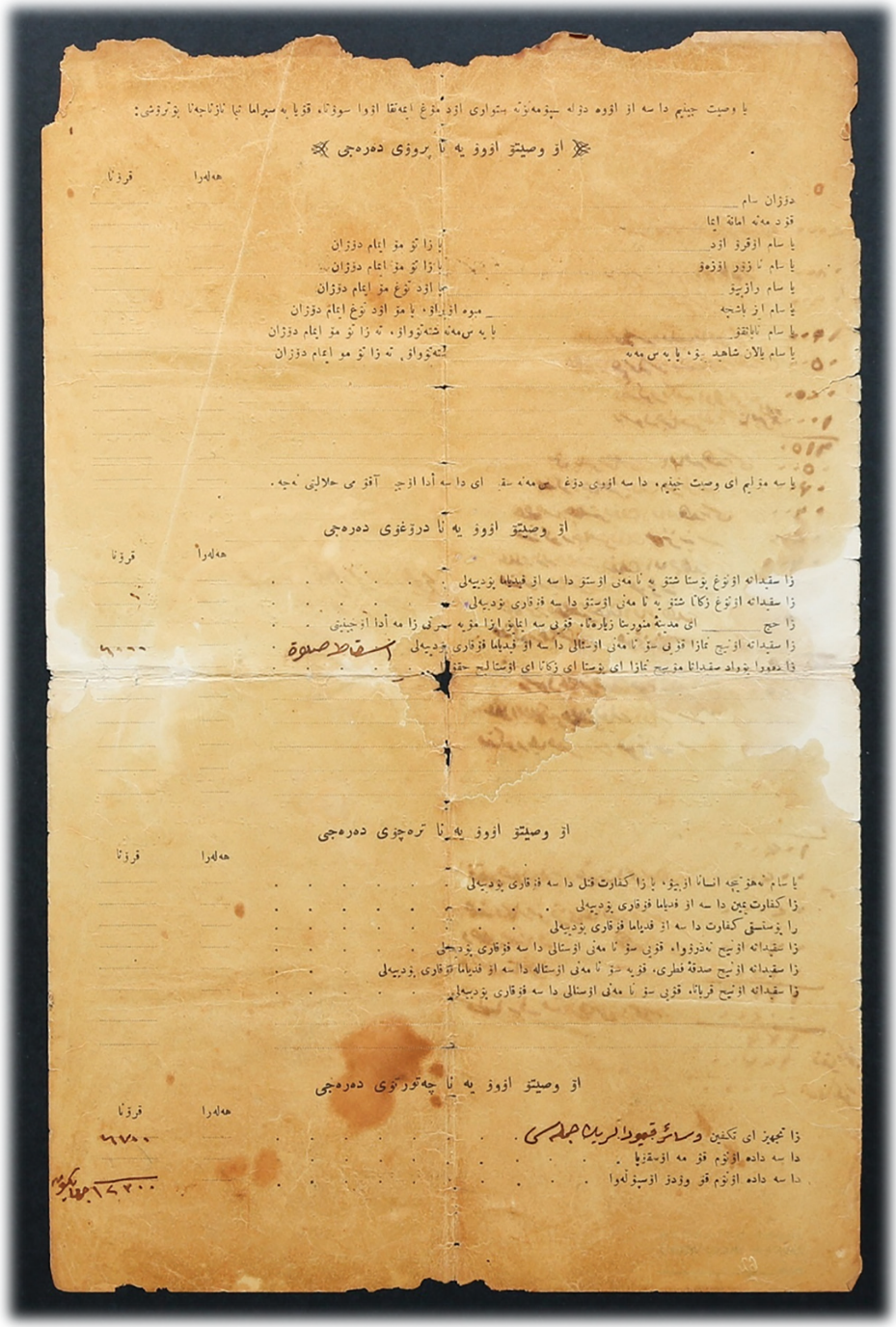

Sl. 3. Vasijetnama, str. 3
(Foto: Almin Tabak)

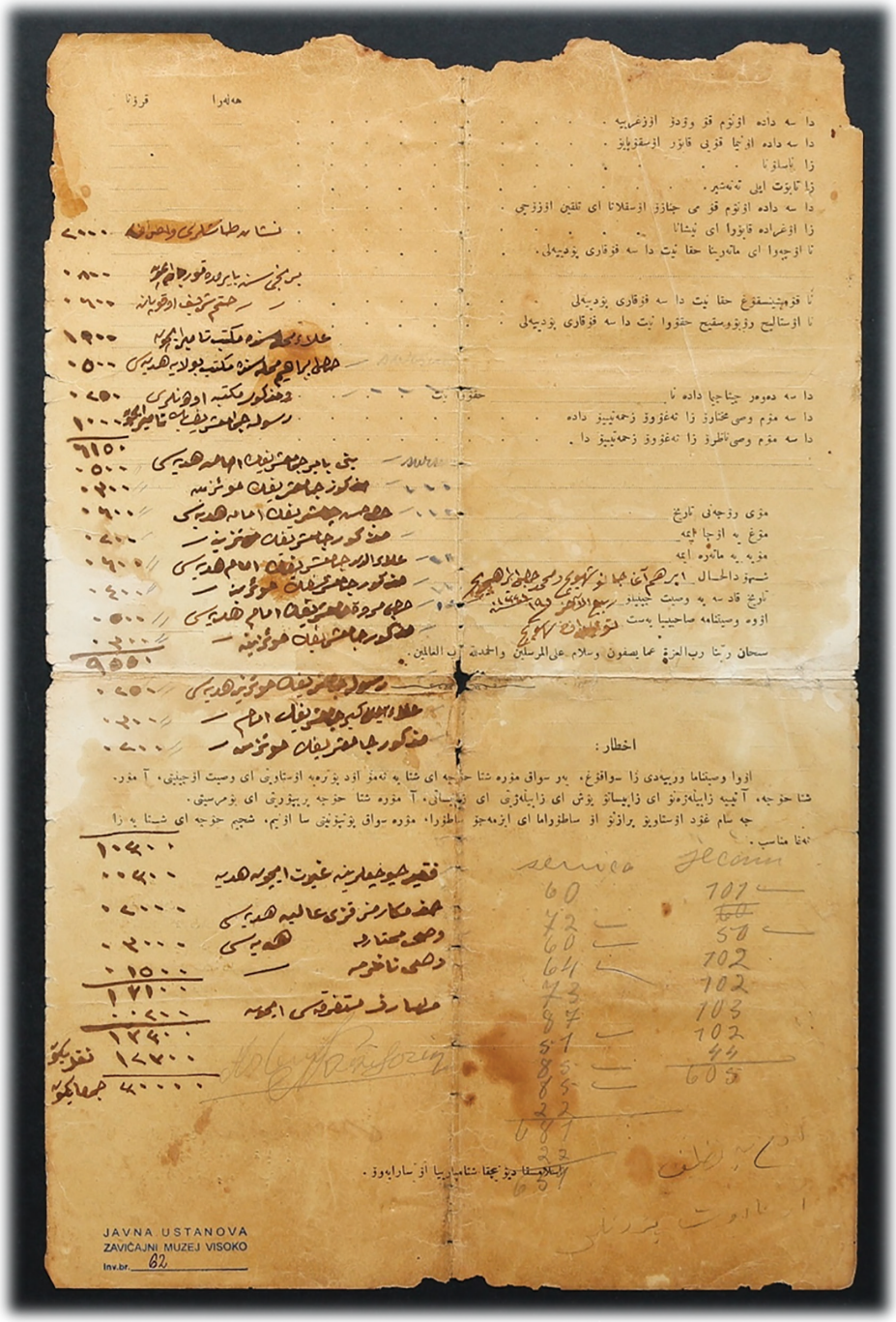

Sl. 4. Vasijetnama, str. 4
(Foto: Almin Tabak)

Sl. 5. Teufik Šehović, učenik liceja u Istanbulu, slikano 1. 2. 1909. god. (prvi slijeva) (Iz privatne kolekcije Esada Durajlića)

Sl. 6. Teufik Šehović, kao uposlenik Vojne pošte u Beču, period 1914–1918. god. (Iz privatne kolekcije Esada Durajlića)

UDK 94(=411.16)(497.6 Visoko)''18/19''

Mirna Malić

Jevreji Visokog

Apstrakt: U radu se ukazuje na doseljavanje i djelovanje Jevreja u Visokom u razdoblju od stoljeća i po, od kada se bilježi prvi spomen Jevreja na području Visokog i okoline, pa do odvođenja u koncentracione logore. Poznato je da su Jevreji u Visokom bili uključeni u sve sfere društvenog života i doprinosili kulturnom i privrednom napretku Visokog. Mora se uzeti u obzir to da je Drugi svjetski rat umnogome utjecao na oskudnost podataka i izvora o Jevrejima, jer njemačkom okupacijom i stvaranjem Nezavisne države Hrvatske (NDH) te provođenjem antisemitske politike sistematski su uništavani arhivi, izvori o Jevrejima, a oni su odvođeni u koncentracione logore i ubijani. Rad se zasniva na dosad neobjavljenoj arhivskoj građi Zavičajnog muzeja u Visokom koja nudi vrijedne podatke o životu i djelovanju Jevreja krajem XIX i početkom XX stoljeća. Pored toga, u radu se donose i najvažnija saznanja o poznatim jevrejskim porodicama i ličnostima koje su dale doprinosu razvoju Visokog. Veoma mali broj Jevreja preživio je Drugi svjetski rat i niko od preživjelih nije se vratio u Visoko.

Ključne riječi: Jevreji, Visoko

Dolazak Jevreja na bosanske prostore

Jevreji se na prostor Bosanskog sandžaka naseljavaju u većem broju u XVI st., odnosno za vrijeme uprave Osmanskog Carstva. Njihovo doseljavanje na ove prostore potaknuto je djelovanjem velikog inkvizitora Tomasa Torkvemade u Španiji i njihovim progonom s tih prostora. Osmanski sultan Bajazit II Veli daje sva građanska prava Jevrejima te su bili slobodni da se nasele gdje god žele na prostoru Osmanske Carevine. Prema dosadašnjim istraživanjima, prvo spominjanje Jevreja u Bosni evidentirano je u sarajevskom sidžilu iz 1565. god., gdje se navodi da su Jevreji osnovali svoju opštinu u Sarajevu.[1] Iz sarajevskog sidžila može se vidjeti da su Jevreji već bili nastanjeni u Sarajevu u

[1] Tauber 2014: 52–53.

manjem broju, vjerovatno je riječ o svega nekoliko porodica.[2] Izvori navode da su se Jevreji nekoliko puta obraćali namjesnicima osmanske vlasti u Bosni sa zahtjevom da stanuju zajedno u jednoj četvrti, a njihovim molbama udovoljio je rumelijski beglerbeg Sijavuš paša.[3] Prostor na kojem su sarajevski Jevreji stanovali i izgradili svoju sinagogu i danas se naziva Sijavuš-pašina daira, a sami Jevreji nazivali su je Kortižo (Velika avlija) koja je izgrađena 1581. godine.[4]

Još prije progona Jevreja iz Španije Solun je bio centar Jevreja na Balkanu, tako da su prognani Sefardi dolazili u Solun i Istanbul, a kasnije odatle naseljavali susjedne zemlje pa i Bosanski sandžak.[5] Zbog dobrih trgovačkih i diplomatskih odnosa Osmanskog Carstva i Dubrovačke Republike prisutnost Jevreja na ovim prostorima datira i prije njihovog progona iz Španije. Dubrovčani su na molbu Osmanlija slali jevrejske liječnike u Carstvo,[6] a i sam trgovački put vodio je preko Bosanskog sandžaka.

Jevreji koji su tada došli u Bosanski sandžak nazivaju se Sefardi (Sefard je hebrejska riječ i znači Španija), a sa sobom donose svoju kulturu, običaje, nošnju i jezik. Austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine dolaze Aškenazi, Jevreji koji su nastanjivali Ugarsku, Galiciju, Poljsku, Češku, Moravsku i druge zemlje.[7] Najprije su se naseljavali u Sarajevo, a poslije iz Sarajeva i u ostale gradove u Bosni i Hercegovini. Bili su dužni plaćati godišnji porez ili mukatu, a ne mnogo poslije dobili su dozvolu za gradnju sinagoge, što su i učinili. Smatra se da su siromašnije porodice živjele u Kortižu, a bogatiji (trgovci i privrednici) u muslimanskim mahalama.[8]

U Osmanskom Carstvu u kojem je osnovu prava predstavljalo šerijatsko pravo kao i u svakoj muslimanskoj državi, a budući da su Jevreji bili dio nemuslimanskog stanovništva, njihove povlastice zasnivale su se na tome da imovinsko-pravne, bračne, porodične i nasljedne poslove rješavaju po pravu vjerske zajednice kojoj pripadaju. Te poslove rješavao je *haham-baša*, odnosno vrhovni rabin jevrejske zajednice i jedino je on bio ovlašten da upravlja dobrima jevrejske

[2] Levy 1996: 11.
[3] Ibidem 15.
[4] Bejtić 1966: 25.
[5] Tadić 1966: 34.
[6] Smajić 2019: 62. Vidi: http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/11026/.
[7] Ibidem 53.
[8] Pinto 1987: 23.

vjerske zajednice, jevrejskim vjerskim školama i sinagogama te da vrši vjerske obrede unutar zajednice. Povlastice vjerskim zajednicama davao je sultan posebnim aktom – *beratom* – kojim se potvrđivao vjerski starješina, odnosno njegovo određenje na taj položaj i vjerska autonomija zajednice.[9] Ove odredbe važile su i u Bosanskom ejaletu, odnosno ovim je bio regulisan položaj jevrejske zajednice i kao takav ostaje do provođenja reformi u Carstvu (Hatišerif od Gilhane). Jevreji su Osmanskom Carstvu kao nemuslimani plaćali harač ili džiziju,[10] odnosno kao nemuslimani bili su obavezni da daju državi glavarinu. Hatišerifom od Gilhane 1839. god. (sultan Abdulmedžid I) proklamovana je jednakost svih građana u osmanskoj državi pred zakonom bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost – sigurnost života i imovine, sloboda vjeroispovijesti i vjerskih škola, dopušteno je da nemuslimani vrše državne službe, zagarantovana je jednakost u svjedočenju pred sudom i oporezivanju.[11] Od tada dolazi do znatne promjene u životu Jevreja, aktivno učestvuju u političkom životu, jačaju trgovinski promet, a to sve ima za rezultat naseljavanje u druge gradove i kasabe u Bosanskom ejaletu.

Austrougarskom okupacijom pristigao je veliki broj Jevreja (Aškenazi). Pretežno su se doseljavali Jevreji iz slavenskih pokrajina Austro-Ugarske Monarhije zbog jezika, ali i zbog toga što je Bosna i Hercegovina zaostajala tehnički i privredno, pa s tim u vezi privlačila je ljude različitih struka jer je predstavljala prostor na kome se moglo stvarati i napredovati.[12] Ilijas Hadžibegović navodi da je austrougarska uprava utjecala na socijalne, vjerske i etničke promjene u bosanskohercegovačkim gradovima,[13] što je vidljivo iz dokumenata koji svjedoče o sastavu vijećnika u Visokom, gdje su sve konfesije imale svog zastupnika. U ovom periodu dolazi do porasta jevrejskog stanovništva u gradovima koje je prethodno bilo koncentrisano u Sarajevu kao glavnom centru zemlje, a sad je već naseljeno u 62 grada Bosne i Hercegovine, od kojih je 15 imalo broj Jevreja većih od 100, gdje spada i Visoko.[14] Na osnovu ovih podataka može se ustvrditi da je Visoko bilo

[9] Sućeska 1966: 47–49.
[10] Harač je bio porez na zemlju, a džizija porez koji su nemuslimani davali za svoju ličnost, odnosno na uživanje u imovini (Hadžibegić 1952–1953: 57).
[11] Sućeska 1966: 50.
[12] Pinto 1987: 17.
[13] Hadžibegović 2004: 56.
[14] Ibidem 62.

pogodno za trgovanje, zanatstvo, a samim tim i ugodno za življenje, što je uveliko privuklo jevrejsko stanovništvo da se naseli u ovu čaršiju.

Tokom Prvog svjetskog rata dolazi do migracija pa se tako i mijenja broj jevrejskog stanovništva, odnosno taj broj varira. Mnogi sarajevski Jevreji došli su kao izbjeglice tokom Prvog svjetskog rata u Visoko, a neki su se poslije i trajno nastanili tu.[15]

Jevreji u Visokom

Spomen Jevreja na prostoru Visočke nahije (pored Visokog, nahiji su pripadali Kreševo i Fojnica) datira još od početka XIX stoljeća. Fra Marijan Bogdanović u *Ljetopisu Kreševskog samostana* iz 1807. god. spominje dva Jevreja iz Sarajeva (Ajmiko i Musija) koji su došli u Kreševo i bavili se trgovinom.[16] Pred kraj osmanske vladavine sastav činovnika koji su obavljali funkcije u kadiluku Visoko bio je mješovit, odnosno dva člana su bili muslimani, a dva iz ostalih naroda, što se može vidjeti u *salnami* za godinu 1874. god., gdje se nalazi ime Isaka efendije.[17] Pred austrougarsku okupaciju, a i poslije nje, broj Jevreja raste. Kako navodi Hamdija Kreševljaković, prvi Jevreji nastanili su se u Visoko nekoliko godina prije okupacije, a 1879. god. bilo ih je 38.[18] Popis stanovništva koje je izvršila Austro-Ugarska odmah po okupaciji, tačnije 1879. god., pokazuje da je u Visokom kao političkoj ispostavi Sarajeva bilo 38 Izraelćana – Jevreja sefarda.[19] Detaljni popis koji navodi sva sela – džemate koji su pripadali Visokom kao i sam grad – pokazuju da tih 38 Jevreja živi samo u gradu,[20] što potvrđuje da su Jevreji bili isključivo urbano stanovništvo. Važno je istaći to da tada Visoko broji dva grada, jedno trgovište i 206 sela s ukupno 28.922 stanovnika.[21]

[15] Stanišić 1985: 27.

[16] Bogdanović navodi da su došla dva Jevreja u Kreševo da trguju te su uzeli dućan pod najam, ali nakon kratkog vremena počeli su problemi uzrokovani krađom iz njihovog dućana (Bogdanović 1984: 207–208).

[17] *Salname-i Vilayet-i Bosna* 1291: 56. Vidi Husić, *Visoko i okolina kroz historiju II*, Osmanski period, u rukopisu, 29.

[18] Kreševljaković 1934: 30.

[19] Glavni pregled političkog razdjeljenja Bosne i Hercegovine, Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1880: 3.

[20] Ibidem 23–27.

[21] Ibidem (Dodatak popisu). Vareš je pripadao Visokom zajedno sa svojom okolicom, ali na tom području nema upisan niti jedan Jevrej.

Krajem XIX st., tačnije u periodu Austro-Ugarske, u lokalnoj vlasti Visokog Jevreji su imali svog predstavnika, pa tako u Završnim proračunima za grad Visoko iz 1883. god. nailazimo na ime Isaka Maestra[22] kao jednog od vijećnika.[23] Na osnovu ovoga može se zaključiti da je brojnost jevrejskog stanovništva u Visokom bila tolika – tačnije popis stanovništva od 1. maja 1885. god. navodi da u gradu ima 147 Jevreja[24] – da su imali svog predstavnika u vlasti, a Isak Maestro se nalazi na mjestu vijećnika sve do 1889. godine.[25] Naseljavajući isključivo urbane sredine i manja mjesta, Jevreji su, čim bi se njihov broj povećao, osnivali svoje jevrejske općine.[26] Jevrejska vjerska općina u Visokom osnovana je najvjerovatnije odmah poslije austrougarske okupacije, ali tačan datum ne postoji u dokumentima i nosila je naziv *Jevrejska bogoštovna opština Visoko*.[27] Narednih nekoliko godina ne nalazimo predstavnike jevrejskog stanovništva u lokalnoj vlasti, ali se već 1892. god. kao vijećnik pojavljuje Heskija Danon i tu je dužnost obnašao sve do 1910. god., odnosno njegov potpis nalazimo na zaključnim računima općine poslijednji put 1909. godine.[28] Velimir Stanišić, novinar iz Visokog, savremenik perioda između dva svjetska rata, navodi da je prvo zabilježeno rođenje jevrejskog djeteta u Visokom iz 1869. god. na ime Isak (Salamona) Danon.[29] Prema dostupnim izvorima može se sa sigurnošću ustvrditi da su porodice Danon i Maestro jedne od prvih jevrejskih porodica koje su naselile Visoko. Prema dostupnim izvorima za 1911. i 1912. god.[30] ne može se tačno ustvrditi ko je bio na mjestu vijećnika ispred jevrejskog stanovništva u Visokom, ali Idriz Džajić navodi spisak vijećnika u izvještaju Gradskog poglavarstva iz

[22] Milenko S. Filipović navodi da su u Visoko najstarije jevrejske porodice Maestro, Danon, Kabiljo, Kajon i Levi došle iz Sarajeva, a porodica Montiljo iz Mostara (Filipović 1927: 22).
[23] AZMV, Kut. I, sign. 509/83, sign. 367/85, sign. 4/86, sign. 19538/89, sign. 13538/89.
[24] Bilinac 2019: 110. (Detaljnije v. *Istočnik*, god. 1, br. 4, 1887, 62–63).
[25] AZMV, Kut. I.
[26] Kamhi 1966: 62.
[27] Stanišić 1985: 28.
[28] AZMV, Kut. I, sign. 9/92, sign. 10/93, sign. 45/94, sign. 49/95, sign. 62/96, sign. 65/97. Zaključni račun općine u Visokom, 29. marta 1898: sign. 164/99. Zaključni račun općine u Visokom, 28. II 1900: sign. 103/00, sign. 111/01, sign. 113/03, sign. 40/04, sign. 48/06, sign. 46/07, sign. 105/08. Godišnji završni račun općinskog ureda u Visokom, 30. I 1909. god.
[29] Stanišić 1985: 27.
[30] AZMV, Kut. II (Kutija II se odnosi na period 1910–1920. god.).

1912. god., gdje se kao jedan od vijećnika spominje Isak Danon.[31] Pred Prvi svjetski rat vijećnik ispred jevrejskog stanovništva bio je Elišan Kabiljo, tačnije 1913.[32] god. nalazimo njegov potpis na Završnom računu općine Visoko i kontinuirano je bio na tom mjestu do 1926. godine.[33] Nakon Elišana Kabilja, na izvještajima Gradskog poglavarstva kao vijećnik potpisuje se Jakov Montiljo i to za god. 1926. i 1927,[34] nakon čega ne nalazimo predstavnike Jevreja u gradskom vijeću narednih sedam godina. Razlog ovome nije poznat, a može se pretpostaviti da se starije jevrejsko stanovništvo povuklo u penziju iz politike, dok je mlađe stanovništvo bilo na školovanju van Visokog, tako da bi to mogli biti razlozi zbog kojih ne nalazimo predstavnike Jevreja u gradskom vijeću.

Prema popisu stanovništva iz 1910. god. navodi se da u gradu Visoko ima 174 Jevreja sefarda i 12 Jevreja aškenaza, što ukupno iznosi 186 jevrejskih stanovnika[35] i ukazuje na vidno uvećanje jevrejskog stanovništva u odnosu na prethodni popis iz 1879. godine.

Međutim, u Visokom je broj jevrejskog stanovništva u opadanju ako se uporedi popis iz 1910. god. sa popisom stanovništva Kraljevine Jugoslavije iz 1921. god. jer pokazuje da je uži kotar Visoko imao 150 Jevreja, a gradsko područje 136.[36] Uzrok ovog opadanja jevrejskog stanovništva nije poznat, ali može se pretpostaviti da je dio ovog stanovništva napustio Visoko odlazeći u neke veće centre.

Općinsko poglavarstvo slalo je izvještaje i statističke obrasce Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine koji govore o brojnom stanju grada Visoko i sastavu stanovništva. Na osnovu tih izvještaja Visoko je 1932. god. brojalo 4.728 stanovnika, a njih 98 bili su Jevreji.[37] Nakon pauze u zastupništvu, 1935. i 1936. god. kao vijećnik pojavljuje

[31] Džajić 2014: 15.
[32] AZMV, Kut. II, sign. 1166/14, sign. 199362/15, sign. 58435/16, sign. 118695/17, sign. 548/18, sign. 174127/19, sign. 54102/20.
[33] AZMV, Kut. III, sign. 929/20, sign. 996/24. Izvadak iz zapisnika sjednice općinskog zastupstva, 8. XII 1923: sign. 995/24. Proračun općine Visoko za godinu 1925, 20. XII 1924. god.
[34] AZMV, Kut. III, Izvadak iz zapisnika općinskog zastupstva, 27. novembra 1926. god. Izvadak iz zapisnika općinskog zastupstva, 24. oktobra 1927. god.
[35] Popis žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. god.
[36] Popis stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. januara 1921. god.
[37] AZMV, Kut. VI, Kraljevska banska uprava Drinske banovine za god. 1932.

se Jozef Danon,[38] a od 1937. god. do početka Drugog svjetskog rata Joži Kabiljo.[39]

Godine 1941, tačnije 6. aprila, na području Visokog, u koje se ubrajaju Vareš, Breza, Fojnica i Kiseljak, živjelo je 199 Jevreja,[40] od toga u samom gradu 136. Spisak Jevreja koji se nalaze na području gradskog poglavarstva Visoko, sastavljen na dan 6. 10. 1941. god., pokazuje da je na području Visokog bilo 125 Jevreja. Pored toga, na posebnom spisku se nalazi 11 Jevreja, a između ostalih je rabin Majer Kasorla, porijeklom iz Bitolja, prof. Avram Demajo, porijeklom iz Beograda, advokat Egon Goldner, porijeklom iz Ogulina, i drugi. Iz razloga što nema neke posebne naznake zašto je ovaj spisak izdvojen[41] vidljivo je da su njemački okupatori vodili posebno spiskove istaknutih ličnosti među Jevrejima, odnosno sistematski su prvo odvodili u logore i ubijali intelektualce u skladu s antisemitskom politikom. Na ovom spisku gdje je navedeno 125 Jevreja, pored svakog jevrejskog stanovnika zavedena je i njegova profesija, a iz toga se može zaključiti da je najveći dio ovog stanovništva imao trgovine, odnosno bili su trgovci.[42] Na ovom spisku ne nalazi se poduzetnik Elijas Kabiljo, inače predsjednik *Jevrejske bogoštovne opštine*, što ukazuje na to da je već preminuo i da je *Jevrejska bogoštovna opština* prestala sa radom njegovom smrću. Pored ovog spiska, postoji još jedan spisak koji je napravljen radi uvida u imovinu Jevreja, a tu nalazimo da je njih 16 posjedovalo svoja preduzeća ili imalo udjela u njima.[43] Iz svega ovoga proizlazi da su Jevreji u Visokom početkom Drugog svjetskog rata bili vodeći u privredi.

Život Jevreja u Visokom nije se razlikovao od života u drugim gradovima Bosne i Hercegovine. Na osnovu oskudnih izvora može se zaključiti da su se Sefardi koji su naselili Visoko pretežno bavili zanatstvom (limari,[44] berberi, sitni trgovci,[45] kožari) i trgovinom na veliko,

[38] AZMV, Kut. XII, sign.2506/35; AZMV, Kut. XIV, Izvadak iz sjedničkog zapisnika opštinskog odbora, 3. X 1936. god.
[39] AZMV, Kut. XIV, sign. 660/37; AZMV, Kut. XVI, sign. 777/34; AZMV, Kut. XVII, sign. 994/39.
[40] Pinto 1987: 171.
[41] AZMV, Kut. XXXIX, sign. 121/40.
[42] Ibidem.
[43] AZMV, Kut. XXXIX, sign. 50/41.
[44] Filipović 1949: 31.
[45] Opisujući život Romkinja u Visokom, M. Filipović između ostaloga navodi da su pojedine Romkinje kupovale od Jevreja đinđuve, prstenove i slične sitnice i trampile ih po selima za kukuruz, brašno i druge namirnice (Filipović 1932: 11).

a dolaskom Aškenaza dolaze i nova zvanja kao npr. geometri, stomatolozi, profesori, ljekari i sl.[46] Jevreji u Visokom dobro su se slagali sa sugrađanima i komšijama, zajedno su slavili praznike i učestvovali u kulturno-umjetničkim društvima. Harmoničan život u visočkoj čaršiji prekinuo je Drugi svjetski rat i za posljedicu ostavio to da Jevreji više nikada nisu nastavili svoj život u ovom gradu.

O istaknutijim Jevrejima u Visokom

U periodu od skoro stoljeća i po života u Visokom Jevreji su ostavili neizbrisiv trag u historiji, kulturi i baštini ovoga grada. Jevreji su bili uključeni u svakodnevni život ovoga grada, što potvrđuje činjenica da su imali predstavnika u lokalnoj vlasti. Osim toga, Jevreji se javljaju kao vlasnici zanatskih radnji i trgovina još krajem XIX stoljeća.

Danon Heskija Jozef bio je vlasnik trgovačke radnje još 1890. god., a već 1910. god. se pojavljuje kao predstavnik *Predstavništva trgovačkog i transportnog akcionog društva* u Sarajevu.[47] Porodica Danon bila je jedna od brojnijih i imućnijih u Visokom, živjeli su u ulici Kulina bana, današnjoj Kralja Tvrtka, a to potvrđuje i gruntovni uložak br. 628, gdje su parcele 4/103 i 4/104 upisane na Heskiju Danona koje je kupio od Mojše Katane 1898. godine.[48] Na tom mjestu nalazila se i trgovina kolonijalnom robom pod nazivom *Jozef Danon i Sin*, a po popisu inventara koji je napravila vlast NDH prilikom otimanja imovine Jevrejima može se ustanoviti da je to bila velika trgovina sa mnoštvom tekstilne robe.[49] Prema sjećanju starih Visočana, postojala je knjižara i papirnica *Danon*, a nalazila se na glavnoj cesti – Jaliji. O ovome svjedoče obrasci općine iz 1932. i 1933. god. koji imaju oznaku *Knjižara i Papir. S.H.Danon, Visoko*.[50]

O djelovanju Jevreja u kulturno-obrazovnom životu Visokog govori i primjer **Avrama Demajo** (1905–1945). Naime, Visoko je

[46] Pinto 1987: 171.
[47] Džajić 2014: 16.
[48] Arhiv Zemljišnoknjižnog ureda u Visokom, Gruntovna knjiga br. 27: 219–220.Ove parcele su bile u vlasništvu porodice Danon sve do 1947. godine. Iako su svi Jevreji odvedeni u logore, ipak javila se preživjela rodica porodice, tačnije Isidora Levi iz Zagreba kao naslijednik. Danas se ove parcele nalaze u vlasništvu porodice Limo.
[49] AZMV, Kut. XXXIX, sign.74/41.
[50] AZMV, Kut. VI, sign. 1536/32.

oduvijek bilo poznato po preradi kože, a sve do početka XX st. ta obrada vršila se na veoma primitivan način. Kako bi se obrada kože podigla na jedan viši nivo, odnosno kako bi se modernizovala, otvara se 1929. godine *Krznarsko-kožarska škola*,[51] čijim se otvaranjem javila i potreba za profesorima i inženjerima koji su dolazili iz svih krajeva Kraljevine Jugoslavije. S time u vezi, na mjesto profesora u *Krznarsko-kožarskoj školi* dolazi ing. Avram Demajo iz Beograda. Demajo se rodio u Beogradu 27. maja 1905. god. od oca Menahema, limara po zanimanju, i majke Lee. Iako je imao talent za umjetnost, ipak završava studij metalurgije u Drezdenu te dolazi u Visoko da radi kao profesor hemije u Kožarskoj školi i kao honorarni profesor Franjevačke gimnazije.[52] Zbog svog profesorskog rada i rada kao scenografa u kulturno-prosvjetnim društvima bio je veoma cijenjen. Kao amaterski umjetnik prof. Demajo je dočarao i oslikao preko trideset scenografija za pozorišne predstave koje su odnesene dolaskom Nijemaca u Visoko 1941. godine.[53] Godine 1941. prof. Demajo zajedno sa svojom suprugom Sarikom Danon biva odveden u zloglasni logor *Jasenovac*, gdje je skončao svoj život u posljednjem proboju logoraša 1945. godine.

Sl. 1. Avram Demajo
(Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko, podzbirka palih boraca 1941–1945, inv. br. 1553/618)

[51] Džajić 2014: 16.
[52] *Jevrejski pregled* (1977), br. 9–10: 22–25.
[53] *Jevrejski pregled*, 26.

Kako je već spomenuto, Jevreji u Visokom pretežno su se bavili trgovinom i zanatima, ali bilo je tu za ono doba velikih poduzetnika. Jedan od onih koji se ističe jeste **Elijas Kabiljo**, koji je iz Sarajeva došao u Visoko te otvorio ciglanu koja je zapošljavala tridesetak radnika.[54] Kabiljo je gradio kuće i izdavao ih pod najam, a i danas se te kuće, koje se nalaze u Ulici Branilaca (tadašnja ulica Kralja Tvrtka), zovu *Kabiljine kuće*.

Sl. 2. Kabiljine kuće u Visokom
(Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko)

U Arhivu Zemljišnoknjižnog ureda u Visokom parcela 120/2 kupoprodajnim ugovorom upisana je na Elijasa M. Kabilja 19. marta 1931. god., gdje se nalaze zgrade i zemljište.[55] Važno je spomenuti to da je Elijas Kabiljo bio predsjednik *Jevrejske bogoštovne opštine* u Visokom.[56] Također je dao veliki doprinos u izgradnji *Sokolskog doma*,

[54] *Jevrejski pregled* (1985), br. 3–428.
[55] Arhiv Zemljišnoknjižnog ureda u Visokom, Gruntovna knjiga 35, 380–381.
[56] Vidi: https://www.collections.ushmm.org/search/catalog/irn505926: Oral history interview with Ado Kabiljo. Podatak preuzet 22. 05. 2020. u 13:50 (dalje u tekstu: Intervju s Adom Kabiljom).

Sl. 2. Elijas Kabiljo (Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko, podzbirka palih boraca 1941–1945, inv. br. 1558/623)[62]

današnja Fiskulturna sala "Partizan", građevine koja krasi glavnu ulicu u Visokom i ubraja se u kulturnohistorijske spomenike I kategorije.[57] Sokolski dom građen je ciglom sa njegove ciglane, a i on lično je nadzirao građevinske radove.[58] Elijas Kabiljo preminuo je prije Drugog svjetskog rata,[59] tačnije posljednji put spominje se u planovima za gradnju novih kuća 1940. godine,[60] čija gradnja nije nikad izvršena zbog dolaska NDH na vlast. Iza njega su ostali sin i kćerka koji su odvedeni u Jasenovac.[61]

Jedan od preživjelih visočkih Jevreja intelektualaca jeste i **dr. Mario Romano**, rođen 1915. god. u Visokom. Školovao se na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i diplomirao 1941. godine. [63] Po dolasku NDH u Visoko dr. Romano i dr. Alfred Nik nisu odvedeni u Jasenovac jer se ukazala potreba za liječnicima[64] budući da je duže vrijeme vladala epidemija endemskog sifilisa te su na taj način bar na kratko izbjegli odvođenje u koncentracioni logor. Dr. Romano biva upućen u Foču da obavlja liječničke poslove i tu ostaje kratko vrijeme, a zatim ga vlast ponovno vraća u Visoko. Sve vrijeme svog liječničkog rada dr. Romano je surađivao sa NOV-om i slao je pomoć putem tajnih kanala

[57] Prostorni plan općine Visoko za period od 2014–2034. god., Službeni glasnik Općine Visoko, 42.
[58] Džajić 2014: 386.
[59] Intervju s Adom Kabiljom.
[60] AZMV, Kut. XIX, sign. 2304/40.
[61] Intervju s Adom Kabiljom.
[62] Iako se fotografija nalazi u podzbirci palih boraca 1941–1945, Elijas Kabiljo je preminuo prije Drugog svjetskog rata, kako navodi Ado Kabiljo.
[63] Milan Malenčić, Spisak učesnika u NOR-u. Detaljnije v. na: https://www.academia.edu/10059200/SPISAK_UČESNIKA_U_NOR? Preuzeto 10. 06. 2020. u 10:40 (dalje u tekstu: Spisak učesnika u NOR-u).
[64] Intervju s Adom Kabiljom.

u vidu sanitetske opreme i lijekova.[65] Već 1943. god. dr. Romano se pojavljuje kao ljekar ambulante NOV-a u Bugojnu,[66] što znači da se uspio spasiti od vlasti NDH i prebjeći u partizane. Po završetku Drugog svjetskog rata dr. Romano svoj život i liječničku i profesorsku karijeru nastavlja u Beogradu na Vojnomedicinskoj akademiji, gdje ostaje sve do penzije. Nikad nije zaboravio svoje rodno Visoko koje je posjećivao sve do svoje smrti.

Sl. 3. Romano Mario i Halid Sirčo, predsjednik NOO Visoko (Foto: privatna zbirka porodice Sirčo)

Alfred dr. Nik bio je liječnik u Visokom početkom Drugog svjetskog rata, a došao je iz Zagreba.[67] Po oskudnim informacijama, tačnije kazivanju savremenika tog vremena, ordinaciju je imao u Kabiljinim kućama, gdje je i živio sa svojom porodicom.[68] Njegov sin dr. Stanko Nik bio je univerzitetski profesor i ambasador Republike Hrvatske, član Saveza antifašističkih boraca i antifašista i potpredsjednik Savjeta antifašista Hrvatske. Iz biografije dr. Stanka saznajemo da su njegov otac i majka, inače magistra farmacije, protjerani iz Zagreba u Visoko odmah po izbijanju Drugog svjetskog rata, ali su se uz pomoć visočkih franjevaca uspjeli spasiti i pobjeći u NOV, gdje su proveli čitav rat, a stariji brat Natko stradao je u desantu na Drvar.[69]

Leon Dudo (Jakov) Montiljo, rođen u Visokom 1909. god., po zanimanju trgovac. Ostao je zapamćen kao veliki ljubitelj fudbala. Prije

[65] Popović 2012: 18.
[66] Spisak učesnika u NOR-u.
[67] AZMV, Kut. XXXIX, sign. 121/41.
[68] Intervju s Esadom Durajlićem.
[69] *Glas antifašista*, april, 2010, 38. Vidi: http://croatiarediviva.com/tag/stanko-nick/, pristupljeno 1. 9. 2020. u 13:15.

više od 80 godina zaigrao je za visočki sportski klub koji je osnovan 1922. god. pod nazivom *Jadran*,[70] a danas taj klub nosi naziv NK *Bosna*. Poslije se Dudo Montiljo pojavljuje kao vođa puta kod igrača *Jadrana* prilikom njihovih gostovanja po drugim gradovima Bosne i Hercegovine.

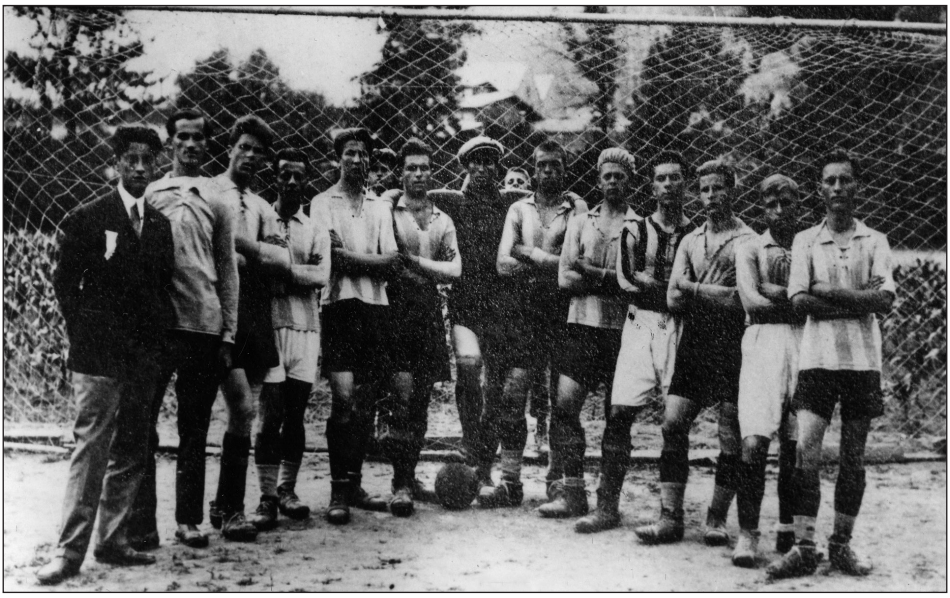

Sl. 4. Leon Dudo Montiljo (prvi slijeva)
(Foto: preuzeto iz Džajić 2014: 399)

Prema svjedočenju Ade Kabilje, Dudo Montiljo je uspio izbjeći odvođenje u Jasenovac jer mu je noć prije deportacije za Jasenovac neki Visočanin, inače službenik NDH, dojavio da bježi.[71] Dudo Montiljo je stupio u NOV augusta 1943. godine kao borac trećeg bataljona X hercegovačke divizije.[72] Poslije Drugog svjetskog rata ostvaruje karijeru kao vojno lice pri Jugoslovenskoj armiji u Beogradu gdje je i preminuo.

[70] Džajić 2014: 398.
[71] Intervju s Adom Kabiljom.
[72] Spisak učesnika u NOR-u.

Sl. 5. Porodica Montiljo pred svojom trgovačkom radnjom
(Foto: privatna zbirka Zdenka Antovića)

Aron Ado (Eliša) Kabiljo rođen je u Visokom 1915. god. kao jedno od šestero djece. Otac mu je posjedovao trgovinu sa bakrenim predmetima i posuđem, tako da je i on kasnije, završivši trgovačku školu u Sarajevu, nastavio posao svoga oca. Govoreći o životu u Visokom prije Drugog svjetskog rata, naglašava da su se Jevreji jako dobro slagali sa svima, da su praznike slavili zajedno sa svim građanima i da su imali svoje društvene prostorije na Jaliji, glavnoj cesti u Visokom. Također, Ado Kabiljo navodi da su Jevreji u Visokom govorili pomalo iskrivljenim jezikom, odnosno nisu pravilno koristili padeže zbog ladina koji se kod kuće govorio, a i drugih stranih jezika koji su se koristili u kući. O slozi i poštovanju stanovništva u Visokom, prema njegovom kazivanju, govori i činjenica da su Jevreji koji su se bavili berberskim zanatom radili čak i subotom (Jevrejski praznik *šabat*, koji je neradni) izlazeći u susret ostalom stanovništvu.[73]

U periodu od 1941. do februara 1942. god. većina Jevreja iz Visokog su deportovani u koncentracione logore Jasenovac i Gospić, a među njima odveden je i Ado Kabiljo. Po svjedočenju Kabilja, Jevreji su u nekoliko grupa odvođeni u koncentracione logore, a među

[73] Intervju s Adom Kabiljom.

posljednjim koje su doveli u Jasenovac bili su djeca i žene iz Visokog, i to februara 1942. godine. U toj grupu bili su i Kabiljova supruga, majka, sestra i dijete i svi su stradali u Jasenovcu. Ado Kabiljo uspio je pobjeći iz Jasenovca 1944. god. te sa nekoliko svojih prijatelja logoraša stupa u NOV,[74] gdje obavlja dužnost delegata i komesara čete u 20. brigadi XXXIX divizije.[75] Svoju vojnu karijeru nastavio je u Beogradu, gdje je, dočekavši duboku starost, i preminuo. Iako niko od Jevreja nije nastavio svoj život u Visokom poslije Drugog svjetskog rata, ipak onaj mali broj preživjelih, tačnije Dudo Montiljo, Romano dr. Mario i Ado Kabiljo posjećivali su ovu čaršiju dolazeći na razne manifestacije i slavlja.[76]

O jevrejskim spomenicima u Visokom

O postojanju jevrejske zajednice svjedoči nekoliko spomenika koji se nalaze na području grada Visoko.

U Visokom i danas postoji ulica koja nosi naziv *Jevrejska*, a dobila je ime po sinagogi – hramu koji je tu bio. Bosanski Jevreji sinagogu su nazivali hram, templ ili kal (Sefardi su nazivali kal) i ona nije bila samo bogomolja nego je imala funkciju društvenog centra i škole.[77] Vjerski obredi Jevreja u Visokom u početku su se obavljali u jednoj privatnoj kući, ali se ubrzo javlja potreba za izgradnjom sinagoge. Godine 1883. uslijedilo je polaganje kamena temeljca, čemu su prisustvovali nadrabin Bosne i Hercegovine Leon Finci i travnički rabin Avraham Abinun, a posvećenje hrama – sinagoge obavljeno je 1886. godine.[78] Prvi hazan (službenik sinagoge koji provodi liturgijski dio bogoslužja i pjeva) i gabaj (glavni administrator jevrejske općine) bio je ham Bohor Maestro.[79] Kasniji rabini bili su iz porodice Romano i Altarac, a poslijednji rabin u Visokom bio je Majer Kasorla, porijeklom Makedonac iz Bitolja.[80]

[74] Ibidem.
[75] Spisak učesnika u NOR-u.
[76] Intervju s Adom Kabiljom.
[77] Gotovac 1987: 11.
[78] Gotovac 1987: 47.
[79] Ibidem 47.
[80] Intervju s Adom Kabiljom; AZMV, Kut. XXXIX, sign. 121/40.

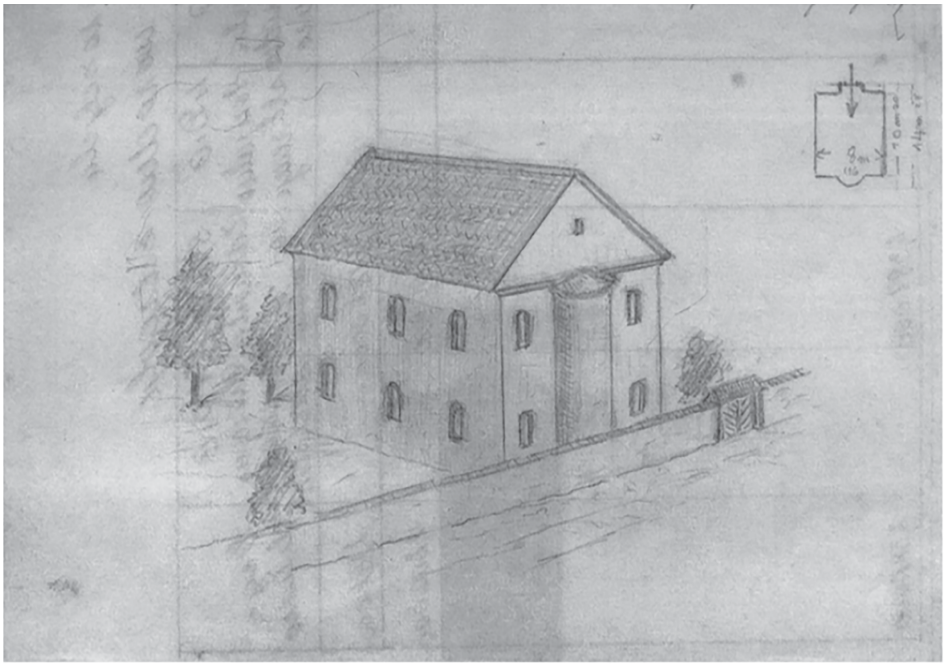

Sl. 8. Skica sinagoge u Visokom[81]
(Fotodokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko)

Na osnovu podataka koji se navode uz skicu, saznajemo da je sinagoga bila sagrađena od kamena i opeke sa visokim stropovima, nije imala nikakvih ukrasa, vanjskih ni unutrašnjih, a zidovi su bili malterisani i reljefni, roza sefardske boje. Pročelje sinagoge nalazilo se u dvorištu koje je okruživalo ovaj sakralni objekat, a stražnja strana bila je okrenuta prema ulici.[82] Iz neobrađene arhivske građe Zavičajnog muzeja u Visokom saznajemo da je Jevrejska općina u Visokom kupila zemljište od Ismeta Salihbegović i tu sagradila sinagogu.

U Drugom svjetskom ratu vojska nacističke Njemačke koristila je sinagogu kao konjušnicu.[83] Tokom rata sinagoga nije porušena, ali je bila mnogo oštećena prilikom bombardovanja. Poslije završetka Drugog svjetskog rata Jevrejska općina iz Zagreba prodala je oštećenu sinagogu, zajedno sa rabinovom kućom i ostalim pratećim objektima,[84]

[81] Skica je djelo nepoznatog autora, a rađena je najvjerovatnije po sjećanju.
[82] Po kazivanju Esada Durajlića (1928) iz Visokog, ulaz u sinagogu nalazio se u dvorištu s istočne strane, a zemljište na kojem je izgrađena je iza kuća današnjih Saračevića u Jevrejskoj ulici.
[83] Intervju s Adom Kabiljom.
[84] Gotovac 1987: 47.

Sl. 5. Oštećena sinagoga 1941/1942. (Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko)

porodici Frtuna, koji i danas imaju kuće na tom mjestu.

Na osnovu navedenog može se utvrditi da je sinagoga u Visokom izgrađena 1886. god. i da je doživjela dvije opravke. Prema tvrdnji Avrama Pinta, u Visokom je 1908. god. izgrađen novi jevrejski hram, a Vedrana Gotovac, na osnovu *Statistike Jevrejstva Kraljevine SHS iz 1928/29. godine* navodi da su veće opravke na hramu bile 1917. godine.[85] U prilog tome idu skica sinagoge i fotografija oštećene sinagoge na kojima se uočavaju razlike u izgledu ovog sakralnog objekta u rasponu od nekoliko desetljeća.

Pored sinagoge, svjedočanstvo Jevreja u Visokom je i Jevrejsko groblje[86] podignuto 1889. god., a nalazi se na putu Visoko – Kiseljak, nekoliko kilometara od grada. Na tom groblju, pored visočkih Jevreja sahranjivani su i Jevreji iz Kiseljaka, Fojnice i Breze.[87] Danas ga čini 85 kamenih nadgrobnih spomenika i spomen-obilježje podignuto Jevrejima palim borcima i žrtvama fašizma 1979. god. na kojem se nalazi 119 imena uklesanih zlatnim slovima.

[85] Pinto 1987: 171; Gotovac 1987: 47.
[86] Ovo groblje je uvršteno u II kategoriju kulturnohistorijskih spomenika, *Prostorni plan općine Visoko za period 2014–2034. god.*, Službeni glasnik Općine Visoko, 42.
[87] Pinto 1987: 171–172.

Sl. 6. Jevrejsko groblje
(Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko)

Sl. 7. Spomenik Jevrejima i palim borcima podignut 1979. god.
(Foto: privatna zbirka Nevena Krajišnika)

Sl. 6. Detalj fasade s objekta Leopolda Šajberana na kojoj se vidi godina izgradnje
(Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko)

Pored sinagoge i jevrejskog groblja, kao arhitektonski spomenik uz glavnu cestu u užem jezgru grada stoji poslovno-trgovački objekat Leopolda Šajbera. U Arhivu Zemljišnoknjižnog ureda parcela 2/527 na kojoj se nalazi objekat kupoprodajnim ugovorom došla je u vlasništvo Leopolda Šajbera 1900. godine.[88] Leopold Šajber bio je poznati trgovac u Visočkom srezu a i šire te predstavnik *Predstavništva Sarajevske akcione pivare*.[89] Objekat je izgrađen 1908. god., tačnije jednokatnica u secesionističkom stilu, koja danas spada u kulturnohistorijske spomenike II kategorije.[90] Nalazi se na Jaliji, preko puta zgrade Općine Visoko, i u njemu je smješten Zemljišnoknjižni ured općinskog suda.[91] Leopold Šajber preminuo je prije Drugog svjetskog rata, a kao nasljednici pojavljuju se Ladislav, Margita i Andrija Šajber. Međutim, kao nasljednik pojavljuje se i porodica Rade iz Zagreba koja je vjerovatno bila u srodstvu i koja je svoj imetak

[88] Arhiv Zemljišnoknjižnog ureda Visoko, br. uloška 328: 220. (Leopold Šajber kupio je parcele od Salihage Šehovića, tadašnjeg načelnika općine Visoko.)
[89] Džajić 2014: 16.
[90] *Službeni glasnik općine Visoko* (Prostorni plan općine Visoko od 2014. do 2034), 42.
[91] Ibidem 42.

poklonila sreskom Komitetu Komunističke partije u Visokom. Pravo vlasništva potvrđeno je Margiti i Ladislavu 1949. god., što znači da su preživjeli Drugi svjetski rat i svoj život nastavili u Novom Sadu.[92]

U razdoblju od stoljeća i po, od kada se bilježi prvi spomen Jevreja na području Visokog i okoline, pa do odvođenja u koncentracione logore Jevreji su ostavili trag u razvoju privrede i kulture. Na osnovu neobrađene arhivske građe Zavičajnog muzeja u Visokom koja obuhvata kraj XIX i prve decenije XX st. date su nove informacije o životu i djelovanju jevrejskih porodica i pojedinaca u Visokom. Jevrejsko stanovništvo bilo je uključeno u sve segmente života i imali su svog predstavnika u lokalnoj vlasti. Evidentno je da su Jevreji u Visokom najvećim djelom bili trgovci i vlasnici preduzeća ili su imali udjela u njima, tako da je razvoj privrede bio pod njihovim utjecajem. U Visokom danas nema Jevreja, ono malo njih koji su preživjeli holokaust nisu nastavili sa životom ovdje, ali nekoliko spomenika na području grada Visoko i zapisi u dokumentima svjedoče o postojanju i doprinosu jevrejske zajednice.

[92] Arhiv Zemljišnoknjižnog ureda u Visokom, Posjedovnica i upis uloška 328.

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Arhivski izvori

AZMV: Arhiv Zavičajnog muzeja – Visoko (neobrađena građa)

Kutija I

Kutija II

Kutija III

Kutija VI

Kutija XII

Kutija XIV

Kutija XVI

Kutija XVII

Kutija XIX

Kutija XXXIX

Fototeka Zavičajnog muzeja – Visoko, podzbirka palih boraca (1941–1945)

Dokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko

Izvori

Službeni glasnik općine Visoko, Odluka o provođenju prostornog plana općine Visoko za period od 2014. do 2034. god., Visoko, 2015.

Popisi stanovništva:

– Statistika mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1880.

– Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 27. septembra 1910, Sarajevo, 1912.

– Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Sarajevo, 1932.

f) Salname-i Vilayet-i Bosna, 1291.

Veb-izvori

http://croatiarediviva.com/tag/stanko-nick/

https://www.academia.edu/10059200/SPISAK_UČESNIKA_U_NOR?

https://www.collections.ushmm.org/search/catalog/irn505926:Oral

http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/11026/

Štampa

Jevrejski pregled, god. XXVIII, br. 9–10, septembar-oktobar 1977.

Jevrejski pregled, god. XXXVI, br. 3–4, mart-april 1985.

Literatura

Bejtić, A. (1966): "Jevrejske nastambe u Sarajevu", u: *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Odbor za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 23–33.

Bilinac, R. (2019): *Blago Visočke crkve*, Dabar, Istočno Sarajevo.

Bogdanović, M. (1984): *Ljetopis Kreševskog samostana (1765–1817)*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Džajić, I. (2014): *Djelovanje nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava u Visokom (1903–1949)*, Ban publishing, Visoko.

Filipović, M. (1927): *Visoko*, Beograd.

Filipović, M. (1932): *Visočki Cigani*, Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb.

Filipović, M. (1949): *Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji*, SANU, Beograd.

Gotovac, V. (1987): *Sinagoge u Bosni i Hercegovini*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo.

Hadžibegić, H. (1953): "Džizija ili harač", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju Jugoslovenskih naroda pod Turskom vlašću*, III–IV, Sarajevo, 55–137.

Hadžibegović, I. (2004): *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo.

Husić, A. "Konfesionalne, demografske i privredne prilike", u: *Visoko i okolina kroz historiju II. Osmanski period*, (neobjavljen rukopis), Visoko.

Kamhi, H. (1966): "Jevreji u privredi Bosne i Hercegovine", u: *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Odbor za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 55–71.

Kreševljaković, H. (1934): *Visoko*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo.

Levy, M. (1996): *Sefardi u Bosni (Prilog historiji Jevreja na Balkanskom poluotoku)*, Bosanska biblioteka, Sarajevo.

Omerović, E. (2019): *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo.

Pinto, A. (1987): *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Popović, M. (2012): *U Foči narod Jevrejski*, Budva.

Sućeska, A. (1966): "Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turaka", u: *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Odbor za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 47–55.

Tadić, J. (1966): "Doprinos Jevreja trgovini s dalmatinskim primorjem u XVI i XVII veku", u: *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Odbor za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 33–47.

Tauber, E. (2014): *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.

Summary

Jews of Visoko

Over a period of one and a half centuries, from the first recorded mention of the Jews in Visoko and its surrounding areas to their deportation to concentration camps, they left their imprint on the development of economy and culture. Up-to-date information on life and activities of Jewish families and individuals in Visoko are given on the basis of unprocessed archival material of the Regional Museum in Visoko, which covers the end of the 19th and the early decades of the 20th century.

Jewish population was involved in all aspects of life and had their own representative in local administrations. It is evident that the Jews in Visoko, were mostly merchants and owners of enterprises or its shareholders, so that the development of the economy was under their influence. There are no Jews in Visoko today. The few who survived the Holocaust did not continue to live here, but a number of monuments in the area of the town of Visoko and the records in the documents bear witness to the existence and contribution of the Jewish community.

UDK 7.04:069.5(497.6 Visoko)

Habiba Efendira-Čehić

Ikona iz Umjetničke zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom – *Sveti Đorđe ubija aždahu*

Apstrakt: Ikona *Sv. Đorđe ubija aždahu*, pohranjena u fondu djela XX stoljeća Umjetničke zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom, dio je zaostavštine Marice Vojnović (1892–1982). Ikona izrađena u tehnici ulje na platnu djelo je nepoznatog ikonopisca, najvjerovatnije slavenskog porijekla, u čijem se radu vide utjecaji pravoslavne ikonografije, ali i zapadne realističke tradicije. Ikona je zanimljiva i po tome što sadrži dvije ćirilične signature: natpis i nečitak stilizirani potpis autora. Njihovim djelomičnim iščitavanjem otkrivena je datacija slike – 1905. godina. Pored toga, otkrivena su i dva pečatna otiska: ovalni i pravougaoni, poprilično izblijedjele tinte u kojima se fragmenti ćiriličnih natpisa vežu za Bosnu i Sarajevo. Budući da je riječ o eksponatu koji nikada nije obrađen niti publiciran, u radu se predstavlja porijeklo, detaljan opis, determiniraju se signature, pečati i osnovne stilske karakteristike koje ukazuju na značajne promjene u tradicionalnoj pravoslavnoj ikonografiji na tlu Bosne i Hercegovine s početka XX stoljeća.

Ključne riječi: Umjetnička zbirka Zavičajnog muzeja – Visoko, zaostavština Marice Vojnović, ikona, sv. Đorđe

Umjetnička zbirka Zavičajnog muzeja jedna je od najmlađih muzejskih zbirki. Vodi se od 1987. god. i sadrži umjetnička djela pristigla putem muzejske prakse razmjene, poklona, otkupa i zaostavštine.[1] Zbirka sadrži fondove umjetničkih djela iz XX i XXI st., različitih autora, žanrova i tehničkih karakteristika na osnovu kojih je izvršena unutrašnja podjela zbirke. Riječ je o djelima pretežno domaćih umjetnika koji su

[1] Od osnivanja Zavičajnog muzeja u Visokom (1953) do kraja 1954. godine prikupljen je bogat i raznovrstan muzeološki materijal iz antičkog i srednjovjekovnog perioda, predmeti iz oblasti etnografije te materijal iz perioda NOB-a. Prikupljeni materijal sistematiziran je u fondove muzejskih zbirki: Arheološka, Srednjovjekovna, Etnografska, Numizmatička, Geološko-paleontološka i Zbirka NOB-a/NOR-a. Od tada do danas muzejski fundus u kontinuitetu se obogaćuje i proširuje novim sadržajem (Drljić 1953: 7; Šahinović 1983: 4–5; Leka 2017: 58).

svojim stvaralaštvom doprinijeli gradu, predstavljajući motive Visokog na svojim djelima. Iako u svom fundusu posjeduje najmanji broj eksponata, to ne umanjuje njen značaj i vrijednost. Jedan od njih je i ikona *Sv. Đorđe ubija aždahu* prispjela putem zaostavštine 1981. godine. Zavedena je pod inventarnim brojem 8 i pripada fondu umjetničkih djela XX stoljeća.

Potaknuti istraživanjem zaostavštine Marice Vojnović u Zavičajnom muzeju Visoko tokom 2019. i 2020. god., utvrđeno je da njenoj građi pripada i slika svetog Đorđa iz Umjetničke zbirke. Slika je pohranjena u depou i prilikom revizije muzejskog fundusa 2006. god. utvrđeno je da ne sadrži oznaku i inventarni broj. Budući da se radi o umjetničkom djelu sakralne tematike slikanom tehnikom ulja na platnu, slika je 29. 12. 2006. uvedena u Umjetničku zbirku, ali bez relevantnih informacija o njenom porijeklu. Na osnovu jedne stare bilješke upisane grafitnom olovkom na neuobičajenom mjestu u inventarnoj knjizi Etnografske zbirke, tek 2015. god. konstatirano je da slika pripada zaostavštini Marice Vojnović.[2]

Zaostavština Marice Vojnović predata je 1981. god. Zavičajnom muzeju.[3] Sačinjavaju je tekstilno pokućstvo, stilski namještaj, lični dokument, novinski isječak, dopisne karte, fotografski materijal i ikona sv. Đorđa. Predmeti iz zaostavštine datiraju se u period od kraja XIX do sedamdesetih god. XX stoljeća. Marica Vojnović je bila aktivna članica pjevačke i dramske sekcije Srpskog pravoslavnog crkvenog pjevačkog društva "Milutinović" u Visokom tokom prve polovine XX stoljeća.[4] Njena uloga značajna je za kulturno-umjetnička dešavanja u Visokom. Porodica Vojnović je porijeklom iz Like (Hrvatska), koja se krajem XIX st. doselila u Visoko.[5]

Prema prikupljenim bilješkama o porijeklu predmeta saznajemo da je ikona prvobitno bila zaštićena pod staklom i kao takva došla u

---

[2] Bilješka je zavedena ispod opisanog predmeta, posude za paljenje svijeća ili tamjana, inv. br. 553-2, i glasi: *Ikona st. Đorđa na konju (ulje na platnu) postavljena u dekorativan dublji drveni okvir i pod staklo* [...] *Signirana D.D.U. – potpis nečitak, pečat i godina 1905. ili 1908.* (Inventarna knjiga Etnografske zbirke, 259).

[3] Ulazna knjiga muzejskog materijala br. 289 od 5. 1. 1981. godine. Uvid u porijeklo zaostavštine vodi nas do njene vlasnice koju su u poznim godina, bolesnu i bez adekvatne njege, zbrinule institucije tadašnje Općine i Centra za socijalni rad. Budući da nije imala adekvatnu skrb niti nasljednika, zaostavština je dodijeljena Zavičajnom muzeju u Visokom.

[4] Džajić 2014: 360, Sl. 285; Bilinac 2019: 269.

[5] Filipović 1928: 450.

Muzej. Staklo odavno ne postoji, ostao je samo dekorativni ram. Sudeći prema vidljivim oštećenjima na slikanom sloju platna, staklo je najvjerovatnije popucalo i tom prilikom uzrokovalo oštećenja koja su predstavljena u opisu sadašnjeg stanja predmeta.

Opis ikone

Ikona *Sv. Đorđe ubija aždahu* slikana je tehnikom ulja na platnu. Platno je od lana, impregnirano, grundirano i nategnuto na drveni blindirani ram. Uramljena je u dekorativni masivan drveni okvir s floralnim ukrasom baroknih formi. Dimenzije ikone su 40 x 50 cm s ramom 67,5 x 57 cm. Ram je u potpunosti presvučen slojem gipsane smjese. Smjesa je izrazito fine teksture i kompaktnosti, debljine u rasponu 2–5 mm. U profilnom presjeku vidljivom na prelomima gipsane smjese uočavaju se tri sloja: vezivni sloj bijele boje, štuko-masa boje slonovače i završni sloj bojom. Bojeni sloj je zagasitih tamnosmeđih tonova s dezenom drvenih godova. Ukras rama čine dva dekorativna polja sa štukaturom, vanjskim i unutrašnjim. Floralni motiv vanjskog polja je spiralne vitičaste stabljike s listićima i cvjetnim glavicama patiniranih bakrenozlatnom bojom na tamnoj podlozi. Unutrašnje dekorativno polje ispunjava trakasti motiv koji se sastoji od jednoličnog obrasca ponavljajućih listića akantusa tamnosmeđe boje na zlatnoj podlozi. Dekoracija je oštećena u vidu otpalih komadića štukature.

Slika je relativno dobro očuvana. Primjetna su mehanička oštećenja u više oblika raspona 3–7 mm. Skoncentrirana su na gornjoj ivici oko natpisa i u donjem lijevom dijelu slike.[6] Oštećenja se odnose na slikani nanos i sloj grunda.[7] Platno nije probijeno. Duž slikanog sloja

[6] Na prvom slovu gornjeg natpisa primijećeno je blago izgrebavanje crvene boje sve do podslikanog sloja, što predstavlja interesantnu pojavu za razliku od ostalih evidentiranih oštećenja na predmetu. Vizuelno djeluje kao nanos bijele preko crvene, ali pod lupom se jasno vide tragovi kontroliranog struganja. Budući da nema uporište u kršćanskim obrednim običajima, pojavu "struganja" ikone moguće je dovesti u vezu s narodnim običajima pretkršćanskog porijekla u kojima se "svete" slike, ikone, koriste u svrhu narodnog liječenja ili zaštite od vremenskih nepogoda, a koji su se većim dijelom zamijenili, ispreplitali i stopili s običajima kulta sv. Đorđa i njegove višestruke zaštite (Filipović 1949: 205; Dragić 2013: 272–306).

[7] Oštećenja slikanog nanosa evidentirana na slici, izuzev zagrebanog slova, najvjerovatnije da su nastala prilikom odvajanja stakla od bojenog sloja budući da se vezivo i zaštitni premaz na bazi ulja, uslijed sporijeg sušenja i drugih utjecaja (toplo-hladno)

mjestimično se nailazi na sitna zagrebana oštećenja, naročito istaknuta na ivičnim dijelovima koji uranjaju u okvir. Pored toga, vidljive su promjene zaštitnog premaza, sada već požutjelog laka.

Sl. 1. *Sveti Đorđe ubija aždahu*, 1905. Umjetnička zbirka, inv. br. 8, Zavičajni muzej – Visoko (Foto: Behudin Alimanović)

može priljubiti uz staklo, naročito ako je ono postavljeno uz slikani nanos bez paspartua.

Na ikoni *Sv. Đorđe ubija aždahu* predstavljena je dramatična scena viteške pobjede – trenutak probadanja kopljem čeljusti zelene krilate zvijeri iz koje šikljaju mlazovi krvi. Kompozicija je uspravna, dijagonalno presječena kopljem s krsnicom na vrhu. Koplje je dugačko i vitko te uz lik sv. Đorđa zauzima centralnu poziciju na slici. Krsnica je jednostavnog tipa, na prvi pogled izvedena u vidu latinskog križa *crux capitata*, *crux ordinaria*. Uzevši prikaz krsnica u perspektivi i sa skraćenjima, zapravo je to grčki križ *crux immissa*, *crux quadrata*. Elementi kompozicije su zvanično plošne. Forme su i dalje tvrde, ali uz vidljivo modeliranje i realističnije oblikovanje koje izlazi iz okvira tradicionalnog pravoslavnog ikonopisa. Scena je planski podijeljena. Prvi i prednji plan sačinjavaju lik sv. Đorđa na konju, zmaj – aždaha i lubanja. Pozadinski motiv podsjeća na reduciran pejzaž koji sačinjavaju djevojka, jezero i tvrđava. Pažnja je posvećena liku sv. Đorđa i elementima u prvom planu: odjevnim detaljima, prikazu konja, detaljima konjske opreme i aždahe. Lik svetog Đorđa predstavljen je kao vitez na bijelom, bogato okićenom, propetom konju. Pozicioniran je na lijevoj strani, odakle se pokret i radnja usmjeravaju prema desnoj strani slike. Aureola – nimbus naglašena je linijom crvene cinober boje i ispunom zlatne. Inkarnat lica i ruku naglašeni su nježnim i svijetlim tonovima s ublaženim sjenama. Prikazan je kao mladić duge talasaste kose. Sveti Đorđe ogrnut je kratkim crvenim plaštom – hlamidom preko sjajnog viteškog odijela u plavim i zelenim nijansama. Prijelazi su u definiranju volumena blago naglašeni dodavanjem ili oduzimanjem hrome, a sjene prigušenim sivim tonovima. Izraz lica je blag, pogleda usmjerenog prema nebu. Aždaha je pasje glave, širom otvorenih crvenih očiju, na izdisaju pod kopitama propeta konja. U horizontalnom je položaju i zauzima jednu trećinu kompozicije. Pored konja i aždahe, ispod figure sv. Đorđa pozicionirana je ljudska lubanja. Bez pretjeranog modeliranja, njena forma je riješena s nekoliko poteza bijelom bojom. U drugom planu, u pozadini, prikazana je preplašena mlada djevojka kao princeza duge svijetle kose s krunom na glavi. Nalazi se na obali jezera, dramatično uzburkanih talasa. Odjevena je u crvenu haljinu koja prati položaj tijela u pokretu. S podignutim rukama prema nebu, u poluklečećem stavu, upućuje molitvu. U pozadinskom motivu, kao posljednji dio kompozicije zauzima osamljena masivna utvrda s dvije kule, modelirana širokim potezima kista u sivim tonovima. Iznad scene se nadvija prozračno plavičasto nebo, s ponekim naglašenim

potezom bijele boje poput naznake nekog nejasnog oblačka, koji radnju dešavanja smještaju u prirodni ambijent pod otvorenim nebom.

Kompozicijom dominira prozračan i jasan kolorit. Osnovni ton slike je plavičastobijele boje. Naglašeni su komplementarni i toplo-hladni kontrasti koji ističu dramatičnost scene. Ikonu karakterizira dijagonalno presječena vertikalna kompozicija, plansko predstavljanje, plošno rješenje likova s manirom modelacije formi i jasnoća crteža. Paletu sačinjavaju cinober, grimizna, plava, zelena, maslinastozelena, umbra, oker žuta, bijela, crna i zlatna boja, koje se oslanjaju na tradicionalnu paletu starih ikonopisaca.[8] Boje su hromatski čistije s varijacijama u gradaciji i valeru. Plansko predstavljanje riješeno je toniranjem crnom u prvom planu, a pozadina koloristička perspektivom hladnim bojama s tonskom gradacijom sive.

Signature i pečati

Ikona je signirana dvjema signaturama na licu slike: natpisom na sredini gornje ivice (signatura I) i potpisom autora u donjem desnom uglu (signatura II). Na središnjem dijelu donje ivice otisnut je ovalni pečat s jednim trakastim poljem u koje je smješten natpis. Na poleđini blindiranog rama otisnut je pravougaoni pečat s natpisom u tri reda.

Prva signatura centralno je pozicionirana pri vrhu gornje ivice slike. Izvedena je u cinober boji. Riječ je o natpisu izvedenim stiliziranom srpskoslavenskom formom ćiriličnog pisma:

С҃: вєл҃мѫч: Гєѡргїй. [S(veti) Vel(iko)muč(enik) Georgij].[9] Budući da je natpis na srpskoslavenskom jeziku, moglo bi se pretpostaviti da je riječ o majstoru ikonopiscu najvjerovatnije slavenskog porijekla.

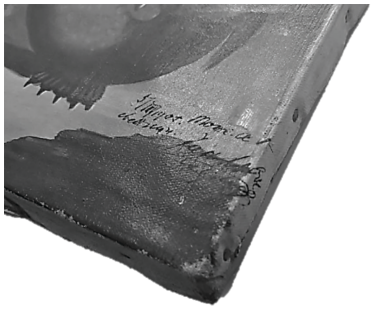

Sl. 2. *Signatura (II) D.D.U.*
Detalj ikone s potpisom ikonopisca
(Foto: Habiba Efendira-Čehić)

[8] Mazalić 1934: 138–153.

[9] Čitanje i transkripciju signatura uradio je Mehmed Kardaš 12. 6. 2020. u Zavičajnom muzeju u Visokom.

U donjem desnom uglu nalazi se druga signatura izvedena ćiriličnim vlastoručnim potpisom autora. Raspoređena je u tri reda i izlazi s lica na bočnu ivicu slike. Riječ je o zapisu izvedenim pisaljkom, vjerovatno perom mat crnom bojom.[10] Sadržaj zapisa odnosi se na dataciju, natpis i potpis autora. U prvom redu nailazi se na datum potpisa i fragment natpisa. Datum je izveden u kombinaciji arapskih i rimskih brojeva: 5/III 1905. U nastavku se čita fragment natpisa може се (*može se*) koji je oštećen i izlazi u ram slike. U drugom redu čita se fragment natpisa pozicioniranog ispod datuma u gornjem redu. Čita se: свещтен. (*sveštен.*), što bi se moglo protumačiti kao skraćenica od riječi sveštenik. U nastavku je prvi dio potpisa koji je izveden u stilskom potezu autora, što ga čini autentičnim i nečitkim, posebno jer prelazi s lica slike u okvir. Čitaju se početak i završetak retka: Ја…овнч (*Ja...ovič*).[11] U trećem redu potpis također izlazi u okvir i ne može se čitati zbog stilizacije.[12]

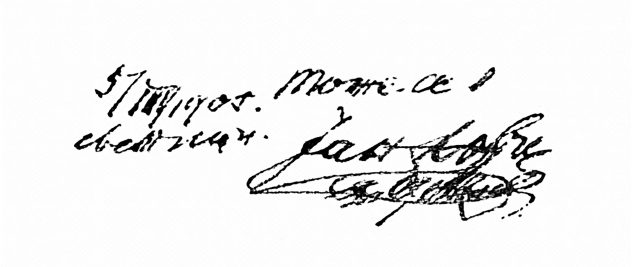

Sl. 3. Faksimil potpisa ikonopisca
(Foto: Behudin Alimanović)

U središnjem dijelu donje ivice otisnut je ovalni pečat dimenzija 3,3 x 4 cm. Nerazgovijetno se razabiru ćirilična štampana slova u ovalnom prstenu. Tinta je crne boje, izblijedjela. Na desnoj strani pečatne legende čita se fragment teksta: БОСАНСКА. (BOSANSKA).[13]

[10] Ibidem.
[11] Moguća je varijanta Ja(nk)ovič.
[12] Vjerovatno je da se u trećem redu nalazi ime autora, koje zbog poteza perom u vlastitom maniru nije bilo moguće iščitati.
[13] Pretpostavlja se da je u pitanju fragment složenice Dabrobosanska. Iz toga proizlazi mogućnost da se radi o pečatu eparhije Srpske pravoslavne Crkve Mitropolije Dabrobosanske, koja autonomno djeluje na području Bosne i Hercegovine od 1880. godine. Budući da je Crkva okupljala domaće i strane ikonopisce, kao i znatan broj

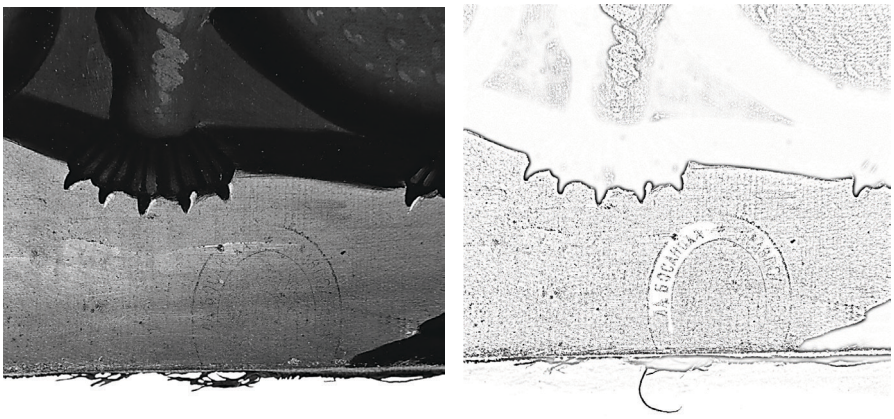

Sl. 4 i 5. Otisak ovalnog pečata u kojem se naziru natpis pečatne legende i tragovi likovne kompozicije
(Foto: Behudin Alimanović)

Središnji dio pečata je izblijedio budući da se naziru tragovi pečatne likovne predstave, nekog krilatog bića (možda anđela ili ptice). Ovalni pečat nije identificiran. Pretpostavlja se da upućuje na mjesto u kojem je ikona nastala, radionicu ili na vlasničko ovjeravanje naručioca.

Na naličju slike, na blindiranom ramu, nalazi se otisnut pravougaoni pečat na kojem se vidi natpis u tri reda pisan ćiriličnim štampanim fontom. Tinta je zagasite tamne boje. U prvom redu slova su sitna i nerazgovijetna. U drugom redu je i nejasan natpis u kojem se nazire ime i prezime ЈАКОВА Х. ТРИФКОВИЋА (JAKOVA H. TRIFKOVIĆA).[14] U trećem redu jasno se čita Sarajevo. Pečat upućuje na uramljivača slika ili na trgovačku radnju u Sarajevu koja je djelovala s početka XX stoljeća.

zanatlija svih vrsta primijenjene umjetnosti, možemo je posmatrati kao naručioca, mecenu (Mazalić 1935: 51).

[14] Tome u prilog ide podatak o prijavljenim radnjama u sarajevskom okrugu iz adresara Bosnicher Bote 1905. godine (Protokollierte Firmen im Kreise Sarajevo), u kojem se kao vlasnik navodi Trifković Hadži Jakov (Bosnicher Bote 1905: 181). Već 1908. zabilježeno je da je vlasnik knjižarnice i trgovine papirom koja se nalazila u Ferhadiji ulica br. 43 (Bosnicher Bote 1908: 345; 1909: 352).

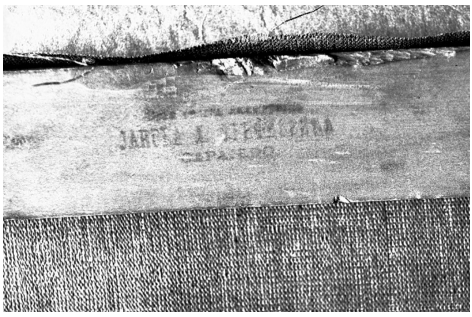

Sl. 6 i 7. Otisak pravougaonog pečata
(Foto: Behudin Alimanović)

Sveti Đorđe (lat. *Georgius* < grč. *Georgios*) ili sveti Juraj zauzima posebno mjesto u kršćanstvu.[15] Poštivanje ovog sveca prvobitno se veže za Palestinu i Egipat, odakle se širi na Bizant. Legende o svečevom mučenju i smrti proširuju se temama od VI, a dopunjavaju čudesima od XI stoljeća. Motiv borbe sa zmajem uvodi se krajem XII stoljeća. Ova predstava tokom XIII st. postaje omiljeni motiv kršćanske ikonografije koja se do XV st. obogatila složenijim načinom prikazivanja u više scena, da bi se krajem XIX st. njena popularnost ugasila.[16] U ikonografskom kontekstu lik sv. Đorđa zasniva se na bizantskom ikonopisu u kojem je prikazan kao rimski vojnik s kopljem i štitom, golobrad, ogrnut crvenim ogrtačem rimskog vojnika – hlamidom, sagionom. Upravo će bizantski ikonopis postati osnova za razvoj istočne i zapadne ikonografske varijante. Ikonografski atributi sv. Đorđa definirani su tokom XII st. i predstavljaju ih hlamida, koplje i zmaj.

Lik sv. Đorđa u istočnoj varijanti je rimski vojnik, konjanik na bijelom konju, golobradi mladić podrezane ili kratke talasaste kose, ogrnut hlamidom. Shematiziranje figure, asketska građa, ukočen pokret i zagasit kolorit mijenjaju se i obogaćuju novim formama u periodu od XII do XV stoljeća. Postepeno se razvija pokret, figure se modeliraju i dobijaju punoću, razvija se perspektiva, bazilikalna i inverzivna, kolorit je intenzivniji, dok se scena obogaćuje i postaje složenija. Tokom XVI i XVII st. u istočnoj ikonografiji primjetni su zapadni stilski

[15] Prema tradiciji, sv. Đorđe bio je rimski vojnik, kršćanin, koji je mučeničkom smrću stradao 303. god. tokom Dioklecijanovog progona kršćana. Nakon što ga je Crkva proglasila svetim 494. god. u istočnom kršćanskom svijetu slavi se kao sveti Georgije/Đorđe, a u zapadnom kao sveti Juraj (Fučić 1979: 308–310).
[16] Fučić 1979: 310.

i slikarski utjecaji u načinu modeliranja, proširivanja kompozicije i naglašavanja deskriptivnih detalja u kojima prednjače ruski, kritski i grčki ikonopisi. Također, formiraju se regionalne stilske posebnosti, s ikonopisačkim školama različite provenijencije i stilova.[17] U XVIII st. dolazi do miješanja postbizantskih stilova i zapadne umjetnosti u ikonopisu, da bi krajem XIX st. došlo do potpunog prekida s tradicijom.

Zapadna varijanta ikonografskog prikaza sv. Đorđa u osnovi je izmijenjen i dopunjen bizantski model, a nastala je tokom XIII stoljeća. Oprema je dopunjena viteškim oklopom, mačem i štitom, a lice uokvireno dugom talasastom kosom. Formira se i naglašava njegov heraldički znak – crveni krst na bijeloj podlozi, koji se koristi na plaštu, štitu ili zastavi kao simbol i novi atribut. Lik sv. Đorđa postepeno se pretvara iz rimskog vojnika u viteza. Za razliku od bizantskih uzora, vitez je naglašene tjelesne snage, odjeven u sjajni viteški oklop s potpunom ratnom opremom. U skladu s razvojem zapadnoevropskih slikarskih stilskih epoha razvija se novi i sadržajniji likovni pristup sakralnim slikama s realističnijim pristupom sceni i likovima. Pristupa se slojevitom modeliranju figura antičkih proporcija i uzora, razvija se prostorna organizacija i produbljuje perspektiva (vazdušna, centralna). Scene odišu dramatičnošću borbe i brojnim detaljima. Akcenat je na scenografiji i scenskim elementima.

Zapadne ikonografske varijante predstavljanja sv. Đorđa kao viteza, zaštitnika ili oslobodioca moguće je vidjeti na primjerima renesansnih majstora čiju scenografiju prate bogati i realistični detalji, razvijeni pejzaži i perspektiva. Likovno rješenje italijanskog slikara Paola Uccella (1397–1475) predstavlja sv. Đorđa kao oklopljenog ratnika na bijelom konju, ogrnutog kratkim bijelim plaštom s motivom crvenog krsta – simbolom viteštva.[18] Venecijanski slikar Vittore Carpaccio (1472–1526) sv. Đorđa predstavlja kao viteza duge kose kako juriša na smeđem konju i kopljem probada zmaja. Raskomadani dije-

[17] Rakić 1998: 9–34.

[18] Paolo Uccello: *Saint George and the Dragon*, oko 1470, ulje na platnu, inv. br. NG6294, National Gallery London, https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/paolo-uccello-saint-george-and-the-dragon (22. 9. 2020); *Sant Georges terrassant le dragon*, 1430–1435, drvena ploča, Musée Jacquemart-André, Paris, https://www.musee-jacquemart-andre.com/fr/oeuvres/saint-georges-terrassant-dragon (23. 9. 2020); *Saint George slaying the Dragon*, oko 1430, ulje, tempera i srebrni list na drvenoj ploči, inv. br. 2124-4, National Gallery of Victoria, Melbourne, https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/3747/ (26. 9. 2020).

lovi tijela oko njih doprinose dramatičnosti scene, a duhovni izraz počiva u liku princeze koja se moli u pozadini.[19] Raffaello Santi da Urbino (1483–1520) prikazuje vitešku scenu borbe na proplanku s pejzažom koristeći se vazdušnom perspektivom (Sl. 8). Na njegovim slikama princeza je predstavljena u dvije poze: u mirnoj molitvenoj, klečeći, i preplašena u bijegu podignutih ruku prema nebu.[20] Slikar sijenske škole Il Sodoma (1477–1549) pristupa sceni iz novog ugla postavljajući princezu u prvi plan, te se vraća izvorima odijevajući sv. Đorđa kao rimskog vojnika. Dramatičnost scene dočaravaju glavni likovi u dinamičnom pokretu, dok detalji bude fantaziju i narativno je dočaravaju.[21]

Različit ikonografski prikaz zapadnog i istočnog kršćanstva sv. Đorđa koji ubija zmaja crpi svoje posebnosti iz legendi o njegovim čudima sadržanim u najranijim hagiografskim izvorima. Smatra se da priča o čudu sv. Đorđa s princezom koja vodi vezanog zmaja prema gradu Lasiju potječe iz Gruzije, gdje su utvrđeni najstariji pisani i slikani izvori datirani u XI stoljeće. Dio scene je i motiv tvrđave s čijih zidina prizor borbe posmatraju princezin otac, kralj Selinos i dvorjani. Od XII st. priča o svečevom mučeništvu bilježila se i u grčkim pisanim i likovnim izvorima čiji je dio svakako scena borbe sa zmajem. Priča se proširila dalje ka zapadu i izvršila primarni utjecaj na zapadnu ikonografiju.[22] U ikonografiji zapadnog kršćanstva glavni izvor priče o sv. Đorđu je hagiografska zbirka iz XIII st. – *Legenda aurea*,[23] u kojoj su spojeni motivi starije s mlađom legendom o borbi sa zmajem. Pripo-

[19] Vittore Carpaccio: *St George and the Dragon*, 1502, tempera na platnu, Scuola di San Giorgio degli Schiavoni, Venice, https://www.wga.hu/html/c/carpacci/3schiavo/1/4dragon.html (26. 9. 2020); *St George and the Dragon*, 1516, ulje na platnu, San Giorgio Maggiore, Venice, https://www.wga.hu/html/c/carpacci/5/05george.html (26. 9. 2020).

[20] Raffaello Santi da Urbino: *St George Fighting the Dragon*, 1503–1505, Musée du Louvre, Paris, https://www.wga.hu/html_m/r/raphael/2firenze/1/25drago3.html (23. 9. 2020); *St George and the Dragon*, 1505–1506, National Gallery of Art, Washington, https://www.wga.hu/art/r/raphael/2firenze/1/25drago3.jpg (23. 9. 2020).

[21] *St George and the Dragon*, Il Sodoma (Giovanni Antonio Bazzi), oko 1518, drvo, National Gallery of Art, Washington, https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/s/sodoma/1/7sgeorge.html (23. 9. 2020).

[22] Mazalić 1935: 49–50; Fučić 1979: 309; Rakić 1998: 73–74, 133, 163–164, 287.

[23] *Legenda aurea* ili "Zlatna legenda" je zbirka legendi o životopisu svetaca i glavnih kršćanskih svetkovina nastala u periodu između 1245. i 1273. godine. Predstavlja kompilaciju prikupljenih tekstova koju je sastavio biskup Jacobus de Voragine iz Genove, Italija. Predstavlja glavni izvor za srednjovjekovnu ikonografiju zapadnog kršćanstva (Fučić 1979: 375).

vijest na koju se oslanja zapadna varijanta ikonografske predstave sv. Đorđa dio je istočne varijante priče o zmaju i princezi; ona je na putu u smrt susrela sv. Đorđa koji je kopljem onesposobio i vezao zmaja. Pred kraljem, kraljicom i njihovim narodom ubija zmaja nakon čega napuštaju paganstvo i postaju kršćani. Legenda je narativno dočarana detaljima poput koplja koje se od udarca prelomilo, sv. Đorđa kako poseže za mačem dok preplašena princeza bježi i moli se za čudo.[24] Oslanjajući se na legende, scena borbe sv. Đorđa na konju koji probada zmaja predstavlja pobjedu kršćanstva nad paganstvom, dobra nad zlim, duhovnog nad materijalnim i predstavlja temelj ikonološkim tumačenjima.

***

Pisani izvori, pisma i povelje iz XIV st. upućuju na zaključak da su bosanske plemićke porodice postavile temelje kultu ovog sveca možda čak i ranije.[25] U postbizantskom ikonopisu koji se javlja na tlu Bosne i Hercegovine zapadnoevropski utjecaji uočavaju se na ikonama XVIII st. u određenim detaljima poput dijelova odjeće, vojničke ili konjske opreme. "Zelena dolama, plave čakšire, crveni tozluci i zlatne mestve" predstavljaju svečanu odjeću bosanskog spahije ili bega, dok je zasigurno savremeniji prikaz vojne odjeće sv. Đorđa na ikoni nepoznatog autora iz XVII st. u odnosu na tradicionalni prikaz rimskog vojnika.[26] Putujući ikonopisac Jovan Mangafa izrađuje ikonu sv. Georgija Kefaloforosa na kojoj ga predstavlja u raskošnom renesansnom vojničkom oklopu. Standardni ikonografski prikaz sv. Đorđa dopunjava se novim elementima vojne opreme, poput kacige, luka i tobolca punih strijela koji predstavljaju odraz umjetnikove inspiracije savremenim

[24] Ibidem 309–310; Dragić 2013: 273.

[25] Mazalić upućuje na to da je još od X st. sv. Đorđe bio patron srednjovjekovnih bosanskih plemićkih porodica. U pisanoj povelji Sankovića Dubrovčanima iz 1391. župan Bjeljak i vojvoda Radič kunu se krsnim imenom – sv. Đorđe. Također, grbovi nekih vlastelinskih porodica poput Radinovića – Pavlovića nosili su lik sv. Đorđa kao zaštitnika. Porodice Hranići i Kosače ktitori su crkava sv. Đorđa: Sopotnica u Goraždu i Gomiljani u Trebinju (Mazalić 1935: 50–51). Interesantan podatak predstavlja da je na teritoriji srednjovjekovne Bosne izgrađeno 444 crkve, od kojih je 16 posvećeno sv. Đorđu (Dragić 2013: 271; Duvnjak 2008: 38–39).

[26] *Sv. Đorđe*, domaći autor, XVII st., inv. br. 218, Muzej Sarajeva (Mazalić 1935: 67–69, Sl. 9; 1965: 84, 99–101, Sl. 50).

kulturnim utjecajima i prilikama.[27] Na ikoni sv. Đorđa sa žitijem slikara monaha Leontija iz druge polovine XVIII st. u okvirima tradicionalnog postbizantskog slikarstva realizirani su kompozicioni elementi baroknih stilskih karakteristika poput razigrane, dinamične kompozicije, osvjetljenja i kolorita, a u slikarskoj deskripciji pojavljuju se i orijentalni elementi islamske arhitekture (munara džamije).[28]

Ikona *Sv. Đorđe ubija aždahu* iz fundusa Zavičajnog muzeja u Visokom sadrži elemente istočne i zapadne ikonografije. Rađena je u duhu pravoslavlja i dosljedna je načelima kanonizacije ikonografskih tipova svetaca oslanjajući se na legendu o sv. Đorđu. Scena je razvijenog tipa budući da sadrži više narativnih motiva koji se prepliću u jednu priču: sv. Đorđe, zmaj – aždaha i princeza. Tradicionalna ikonografska shema u prikazivanju princeze koja drži užetom vezanog zmaja na ovoj ikoni zamijenjena je novim rasporedom. U jeku borbe sv. Đorđa sa zmajem princeza se nalazi na obali jezera, preplašena, u bijegu. U poluklečećem položaju podignutih ruku moli za čudo poput princeza sa slikarskih kompozicija Raffaella (Sl. 8), Uccella, Il Sodome ili Carpaccia. Na taj način kompozicija ikone iz Zavičajnog muzeja tematski i planski podsjeća na motiv italijanskih renesansnih slikara, motiv koji je ušao u istočnu ikonografiju posredstvom baroknih utjecaja na grčki i kretski ikonopis, kao što je primjer ikone sv. Đorđa sa žitijem nepoznatog grčkog majstora iz prve polovine XVIII st. (Sl. 9) koja se nalazi u Staroj crkvi u Sarajevu.[29]

Autor modelira figure u prvom planu mekanim potezima kista transparentnim nanosima boje, u nekim partijama čak zanosno realističnije anatomije, čime postaje blizak zapadnom slikarstvu ne prelazeći granicu tradicionalne pravoslavne ikonografije. Lice sv. Đorđa antičke je grčke ljepote, pravilnog nosa, visokog čela i naglašenih krupnih očiju koje privlače pažnju posmatrača, što je karakteristično za bizantski i postbizantski ikonopis. Metafizičko na slici predstavljeno je i naglašeno kroz beživotan pogled sv. Đorđa i konja, koji se čine poput Duhom uskrslih figura. Scenu dopunjava i novi elemenat – lubanja, koji umjetnika vodi u pravcu simbolizma. Ovaj simbol u ikonološkom

[27] Ikona *Sv. Đorđe*, Jovan Mangafa, 1620, Crkva sv. Ilije, Busovača (Mazalić 1954: 57–59, Sl. 4; 1965: 63, 76–78, Sl. 29; Rakić 1998: 230–231, br. 128).
[28] *Sveti Đorđe*, Leontije, druga polovina XVIII st., inv. br. 296, Muzej Sarajeva (Mazalić 1935: 65–67, Sl. 7; 1965: 103, 133–134, Sl. 67).
[29] Mazalić 1935: 61–63, Sl. 5; Rakić 1998: 287–288, br. 173.

kontekstu dopunjava pripovijest o pobjedi vjerovanja nad bezboštvom simbolizirajući prolaznost zemaljskog i obećanje na vječni život. Reduciranje pejzaža, kubističko rješavanje arhitekture, koloristički odnosi i pointilističko naglašavanje detalja ukazuju na utjecaje savremenih slikarskih pravaca i idu u prilog doživljaju i tumačenju savremene ikonografske scene s kraja XIX i početka XX st. koja se odvijala u Bosni i Hercegovini posredstvom akademski obrazovanih domaćih i putujućih slikara.

Na prostoru Bosne i Hercegovine ikonopisačka djelatnost je od XVI st. varirala u zavisnosti od društvenih, političkih i ekonomskih prilika te se češće bazirala na importu u odnosu na vlastitu manufakturu, što je bilo izraženo u XVIII i XIX stoljeću. Crkva je glavni naručilac ikona češće stranih nego domaćih ikonopisaca. Krajem XIX i početkom XX st. nastavlja se import iz stranih ikonopisačkih škola, dok domaći ikonopis nastavljaju slikari akademskog zvanja zapadnih škola.[30] U crkvama, obnovljenim ili podignutim u austrougarskom periodu, nalazi se inventar ikona savremenih akademskih slikara poput Špire Bocarića, Romana Petrovića, Ivane Kobilice, Otona Ivekovića i Josipa Kriklera koji rade u savremenim manirima. Djela navedenih slikara krase enterijer Pravoslavne Mitropolije (Sarajevo), Crkve svetog Ćirila i Metoda s Bogoslovijom (Sarajevo), Crkve Uspenja presvete Bogorodice (Travnik), Pravoslavne crkve Uspenja presvete Bogorodice na Palama i Crkve Uspenja presvete Bogorodice u Obudovcu kod Bosanskog Šamca.[31]

Zaključak

Na osnovu prikupljenih informacija može se konstatirati da slika *Sv. Đorđe ubija aždahu*, po tehnici ulje na platnu, iz Umjetničke zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom predstavlja sakralnu štafelajsku umjetnost, po sadržaju ikonu. Naslikana je rukom ikonopisca neutvrđenog imena čije se djelovanje veže za period od kraja XIX i početka XX stoljeća.

[30] Mazalić 1962: 654.

[31] Vidjeti: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2861 (15. 6. 2020), http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3335 (15. 6. 2020), http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3296 (10. 9. 2020), http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3371 (17. 6. 2020), http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=viewid=3296 (15. 6. 2020).

U njegovom radu vidljivi su utjecaji stare pravoslavne ikonografije i zapadne realističke tradicije. Kruto modelirane forme navode na elemente starih ikonopisačkih škola u regiji, što bi se moglo djelomično protumačiti kao element neklasičnog, odnosno kao rezultat manira vlastitog rukopisa ikonopisca. S druge strane, elementi modelacije i realističniji pristup u oblikovanju zasigurno su prozapadni elementi. Ikona je potpisana dvjema srpskoslavenskim ćiriličnim signaturama: natpisom u središtu gornje ivice i potpisom ikonopisca u donjem desnom uglu s datacijom 5. mart 1905. godine. Pored toga, ikona je "ovjerena" s dva pečatna otiska – štambilja. U otisku ovalnog pečata i pečatne legende vidljiv je fragment natpisa u kojem se upućuje na Bosnu. Pretpostavlja se njegova veza s naručiocem ili slikarskom radionicom. Drugi otisak se odnosi na pečat pravougaonog oblika koji upućuje na sarajevsku zanatsku ili trgovačku radnju, pretpostavlja se Jakova Hadži Trifkovića.

Ikona je dio zaostavštine Marice Vojnović (1892–1982) i značajna je za istraživanja o kulturi i običajima pravoslavnih porodica. Posmatrajući je u tom kontekstu zaključuje se da je zaštitnik porodice Vojnović bio sveti Đorđe, a porodična slava obilježavala se na Đurđevdan 6. maja. Tome u prilog idu i drugi predmeti iz zaostavštine Vojnović koji se čuvaju u Muzeju.

Ikona *Sv. Đorđe ubija aždahu* koja se nalazi u Zavičajnom muzeju u Visokom zauzima značajno mjesto u modernijim tokovima pravoslavne ikonografske umjetnosti na tlu Bosne i Hercegovine s početka XX stoljeća.

Bibliografija

Izvori

Umjetnička zbirka Zavičajnog muzeja – Visoko, fond umjetničkih djela XX stoljeća

Etnografska zbirka Zavičajnog muzeja – Visoko

Veb-izvori

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine: http://kons.gov.ba

Web Gallery of Art, https://www.wga.hu/index1.html

The National Gallery, London, https://www.nationalgallery.org.uk/

Musée Jacquemart-André, Institut de France, https://www.musee-jacquemart-andre.com

The National Gallery of Victoria, https://www.ngv.vic.gov.au/

Literatura

Badurina, A., Fučić, B., Grgić, M., Ivančević, R., Cevc, E., Dragutinac, M., Nežić, D., Baričević, D. (1979): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.

Bialostocki, J. (1963): "Iconography and Iconology", u: *Encyclopedia of World Arts*, McGraw-Hill, New York, 769–785.

Bilinac, R. (2019): *Blago visočke crkve*, Dabar, Istočno Sarajevo.

Dragić, M. (2013): "Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata", *Croatica et Slavica Iadertina*, IX/I (9), Zadar, 269–313.

Drljić, R. (1953): "Zadaci zavičajnog muzeja Visočkog sreza", *Naš život*, I, br. 1, Visoko, 7.

Duvnjak, S. (2008): "Sveti Ilija i sveti Juraj – zaštitnici Bosne", *Zbornik o Marku Dobretiću*, Općina Dobretići – Kulturni povijesni institut Bosne Srebrene Sarajevo, Sarajevo – Dobretići, 33–47.

Džajić, I. (2014): *Djelovanje nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava u Visokom 1903–1949*, Ban publishing, Visoko.

Filipović, M. (1928): *Visočka nahija*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.

Filipović, M. (1949): *Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji*, SAN, Beograd, 205.

Fučić, B. (1979): "Juraj", u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 308–310.

Fučić, B. (1979): "Legenda aurea", u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Liber – Kršćanska sadašnjost – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 375.

Hall, J. (1998): *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb.

Kojić, Lj. (1967): *Ikone Bosne i Hercegovine*, Umjetnička galerija Sarajevo, Sarajevo.

Leka, A. (2017): "Zavičajni muzej, Visoko", u: *Muzeji, zbirke i galerije u Bosni i Hercegovini*, II dopunjeno izdanje, Udruženje ICOM – Nacionalni komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 58.

Mazalić, Đ. (1934): "Slikarski materijal starih ikonopisaca koji su radili u Sarajevu i način kako su ga upotrebljavali", *Glasnik zemaljskog muzeja*, XLVI, Sarajevo, 113–168.

Mazalić, Đ. (1935): "Sv. Đorđe na starim ikonama u Sarajevu", *Glasnik zemaljskog muzeja*, XLVII, Sarajevo, 49–72.

Mazalić, Đ. (1936): "Stare ikone i drugo", *Glasnik zemaljskog muzeja*, XLVIII, Sarajevo, 49–72.

Mazalić, Đ. (1954): "Nekoliko starih ikona", *Naše starine*, II, Sarajevo, 53–70.

Mazalić, Đ. (1962): "Bosna i Hercegovina", u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, D-Ini, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 654.

Mazalić, Đ. (1965): *Slikarska umjetnost u Bosni i Hercegovini u tursko doba (1500–1878)*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Rakić, S. (1998): *Ikone Bosne i Hercegovine 16–19. vijek*, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd.

Šahinović, N. (1983): "Zavičajni muzej – čuvar baštine", *Naš život*, XXXI, br. 198, Visoko, 4–5.

Ševo, Lj. (2002): *Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878*, Glas Srpski – Grad Banjaluka, Banja Luka.

Summary

An icon from the art collection of the Regional museum in Visoko – *Saint George slaying the dragon*

The Orthodox icon depicting *St. George slaying the dragon*, one of the 20th century works preserved in the Art Collection of the Regional museum in Visoko, is part of the legacy of Marica Vojnović (1892–1982). This is the artwork of an unknown iconographer, presumably of Slavic origin, whose oil on canvas technique displays influence of Orthodox iconography with elements of Western realism. Interesting feature of the icon is the Cyrillic inscription and author's stylized signature, though partially legible, according to which the icon was painted in 1905. Additionally, the icon bears traces of two stamps in faded ink, one oval and the other rectangular, with fragmented Cyrillic text referring to Bosnia and Sarajevo.

Considering that the icon has neither been analyzed nor made widely known before, the aim of this paper is to document and describe the icon's origin, inscriptions and stamps and other stylistic features revealing the transformation of Orthodox iconography in Bosnia and Herzegovina in the early part of the 20th century.

Prilog

Sl. 8. *Sveti Georgije ubija zmaja*, Raffaello Santi da Urbino, 1503/05,
ulje na drvetu, 29 x 25 cm
Musée du Louvre, Paris
(Preuzeto: https://www.wga.hu/html_m/r/raphael/2firenze/1/25drago3.html,
23. 9. 2020)

Sl. 9. *Sv. Georgije ubija zmaja sa scenama žitija*, grčki majstor, prva polovina XVIII st., tempera na dasci, 59 x 41,5 cm.
Crkva sv. Arhanđela (Stara crkva), Sarajevo.
(Prema: Rakić, 1998, 287, br. 173)

UDK 02+069+930.25]:025.7/.8

Madžida Smajkić

Položaj i uloga depoa u ustanovama za zaštitu kulturne baštine

Apstrakt: Tema ovog rada je obrada svih aspekata koji se odnose na depo, kao i obrada njegovog značaja u institucijama u kojima je primarna uloga čuvanje kulturne baštine, a to su muzeji, biblioteke i arhivi. U radu su predstavljeni standardi za depo koje su uspostavili centri za konzervaciju kao što je Canadian Conservation Institute, Centralni institut za konzervaciju u Beogradu i ICCROM – UNESCO. Pojedinačno su obrađene generalne smjernice za depo, njegove smještajne jedinice, zatim način opreme i materijali koji se koriste u depoima, kao i uputstva o načinu uspostavljanja njegove sigurnosti i zaštite.

Ključne riječi: depo, standardi zaštite depoa, standardi opreme depoa

Prostor za pohranu zbirki ili depo odnosi se na fizički prostor gdje su zbirke smještene kada nisu na izložbi ili nisu dio istraživačkog rada. Termin depo odnosi se na opisivanje različitih vrsta namještaja, opreme, metoda i materijala koji se koriste za prostorije koje služe za pohranu zbirke. Mnoge zbirke smještene su glavni dio vremena u depou. Svrha i namjena prostora za pohranu jeste da štiti predmete od štetnog djelovanja okruženja, nesreća, katastrofa i krađa, te da ih sačuva za budućnost. Iz tih razloga, prostor za pohranu zbirki nije prostor gdje se ništa ne događa, nego je prostor u kojem se zbirke aktivno čuvaju. ICCROM – UNESCO su razvili standarde o depou, njegovom lokalitetu u zgradi institucije, o smještajnim jedinicama, materijalima koji su u direktnom kontaktu sa zbirkama, kao i o sigurnosti depoa općenito.

Depo je srce svake baštinske institucije jer je njen vitalni dio i općenito sadrži veći dio zbirki. On, također, igra bitnu ulogu u razvoju baštinske institucije i njenih djelatnosti, što je usko povezano s drugim aktivnostima kao što su istraživanje, savjetovanje, izložbe, očuvanje i pozajmice. Područje pohrane koje osigurava očuvanje i dostupnost

zbirki, kao i rezultat pravilne njege i upravljanje zbirkama u depou, je važan segment za instituciju ako se pridržava svoje uloge kao središta znanja, istraživanja i inspiracije.[1] Program preventivne zaštite zbirki se odnosi na mjere i radnje usmjerene na izbjegavanje ili smanjenje budućih pogoršanja ili gubitaka, te je dobra organizacija i upravljanje depoom prvi nivo odbrane protiv deterioracije zbirki. U dobro planiranom i organiziranom depou većina oblika pogoršanja će biti usporena ili izbjegnuta. Skupi i komplicirani konzervatorski tretmani su od male koristi ako se predmeti tretiraju i čuvaju u neprikladnom prostoru za depo.[2]

Baštinske institucije su u mogućnosti da izlože samo mali postotak predmeta od svojih zbirki, tako da većina predmeta mora biti u depou. Ovi predmeti u depou su jednako vrijedni kao i oni na postavci te zahtijevaju istu kvalitetnu i dugotrajnu zaštitu, koja se sastoji od indirektnih aktivnosti na kulturnom dobru. Poduzimaju se preventivne mjere u svrhu sprečavanja oštećenja i propadanja zbirki osiguravanjem optimalnih uslova za očuvanje kulturnih dobara, kao i osiguranja odgovarajućeg rukovanja, korištenja, transporta i načina čuvanja u depou i u izložbenim salama. Odgovarajućim čuvanjem moguće je materijal preventivno konzervirati, to jest zaustaviti ili bitno usporiti procese starenja i drugih promjena.

Navedeno također upotpunjuje i definicija preventivne konzervacije: "Preventivna konzervacija obuhvata sve mjere i aktivnosti koje se sprovode u svrhu izbjegavanja ili smanjivanja propadanja i gubitaka na minimum. One se sprovode u sredini u kojoj se predmet ili grupa predmeta nalazi, bez obzira na starost i stanje predmeta. Sve mjere i aktivnosti koje se sprovode su posredne – ne sprovode se na materijalu ili strukturi predmeta i ne mijenjaju njegov izgled."[3]

Primjeri preventivne konzervacije su: odgovarajuće mjere i aktivnosti u vezi s dokumentacijom, smještajem, pakovanjem i transportom, sigurnošću, upravljanjem faktorima okruženja (svjetlo, vlažnost, zagađenje i kontrola štetočina), planiranjem za slučaj vanrednih prilika (potres, poplava, požar, ratni sukobi), zatim u vezi s obukom stručnog osoblja, podizanjem svijesti javnosti, usklađivanjem sa zakonom.[4]

---

[1] Vokić 2007: 9–12.
[2] UNESCO 2010: 3–5.
[3] Nikolić 2008–2009: 64–65.
[4] Nikolić 2008–2009: 64–65.

Generalne smjernice za depo

Zgrada institucije je prvi sloj zaštite između vanjskog okruženja i zbirki. Depo bi trebao biti smješten interno, unutar zgrade i udaljen od vanjskih zidova kako bi se smanjilo ili izbjeglo djelovanje i česte promjene vanjskih klimatskih faktora na zbirke. Za depo je najbolje da se nalazi daleko od javnih površina, od svih ostalih aktivnosti institucije, od dvorišta i od glavnog prolaza kroz instituciju. Prilaz depou ne smije biti uskih hodnika, oštrih uglova, stepeništa ili uskih vrata, unutar njegovih prostorija trebale bi se nalaziti samo zbirke, tako da njegovo fizičko okruženje može na najbolji način biti pod kontrolom. Trebao bi biti bez prodora prirodne sunčeve svjetlosti, da ima stabilnu temperaturu i relativnu vlažnost, te biti oslobođen od atmosferskih zagađivača i štetočina. Zbog sigurnosti, fizički pristup bi trebao biti ograničen na osoblje. Podrumi i tavani nisu primjereni za jedan depo zbog promjena temperature, ekstremne relativne vlažnosti (Rh), a postoji i opasnost od curenja i pucanja cijevi ako je u podrumskim prostorijama, ili opasnost od poplave, ili prokišnjavanje krova ako je na tavanu.

Prostor depoa treba biti u skladu sa zbirkama i brojem predmeta, odnosno da ima dovoljno prostora u slučaju brojčanog povećanja zbirki. Preporučeni vremenski okvir je pet godina, to jeste da ima dovoljno prostora za već postojeće zbirke i da može primiti nove predmete u narednih pet godina. Veoma je važno da unutar depoa postoji stabilna unutarnja klima, odnosno stalna relativna vlažnost između 45 i 55 %, koja odgovara većini materijala. Potrebno je uvijek održavati Rh razinu ispod 65 %, što smanjuje mogućnost za rast gljivica, ali također i iznad 35 % kako bi se spriječilo sušenje i skupljanje organskih materijala. Promjene koje teku sporo, koje su rezultat sezonskih varijacija su prihvatljive, ali promjene koje se javljaju u više navrata za vrijeme razdoblja od nekoliko dana su potencijalno štetne i treba ih izbjegavati.

Pored relativne vlažnosti, veoma je važna i temperatura u depou. Stoga osoblje ne smije raditi duže vrijeme u prostorima depoa, a temperatura može biti niža od normalne sobne temperature, naprimjer između 16 i 18°C za vrijeme dana i noći. Uređaji za odvlaživanje i ovlaživanje mogu se postaviti kako bi kontrolirali Rh na lokalnoj razini gdje je to potrebno. Ako konstanta klime ne može biti obezbijeđena tim mjerama, potrebno je instalirati sistem za klimatizaciju. Prednosti

sistema za klimatizaciju su to što filtrira zrak i što regulira razinu vlažnosti u prostorijama, a nedostaci su visoki troškovi koji su uključeni u instalaciju, rad i održavanje sistema.

Dnevno svjetlo ne bi trebalo ulaziti u depo, svi prozori trebaju biti potpuno blokirani. Umjetno svjetlo koje ne ispušta UV-zrake treba biti uključeno samo kada je neko prisutan u depou. Preporučljivo je podijeliti rasvjetu u sektore, tako da dijelovi depoa mogu biti osvijetljeni odvojeno. Znak i rasvjeta izlaza u slučaju opasnosti trebaju biti udaljeni od predmeta, posebno ako su predmeti pohranjeni na otvorenim policama.

U depou ne bi trebalo biti nikakvih vodovodnih cijevi koje prolaze kroz depo, jer postoji opasnost od istjecanja zbog pukotine, korozija, zamrzavanja vode u cijevima, što je neprihvatljivo. Ulazna vrata trebaju biti postavljena tako da se otvaraju prema vani, kako bi se omogućilo optimalno korištenje prostora u depou, što će također smanjiti rizik od oštećenja jer nije preporučljivo postavljati predmete previše blizu vrata. Vrata nikada ne mogu biti dovoljno široka. Stoga je korisno imati dupla vrata, jedna vrata za normalan pristup i druga da se mogu otvoriti ako je potreban dodatno širok pristup.

Važno je da se predmeti mogu prevoziti lako iz depoa u druge dijelove institucije, kao što su fotografski laboratorij, konzervatorske radionice, prostor za pakovanje za dalji transport i izložbeni prostor. Idealno bi bilo kada ne bi bilo nikakvih prepreka u hodnicima i stubištima. Vrata treba otvoriti na takav način da omogućuju jednostavan pristup za predmete koji se prevoze. Hodnici trebaju biti dovoljno široki kako bi se vrata otvorila u potpunosti (180˚), a klizna vrata su također moguće rješenje.

Prostorija za depo mora biti jednostavna za čišćenje. Prašina je izvor hranjivih tvari za gljivice i insekte. To se može postići pomoću glatkog završnog sloja premaza na zidovima i podovima. Beton i drveni podovi trebaju biti obloženi s izdržljivim premazom koji ne ispušta štetne tvari. Premazivanje podova treba obaviti prije stavljanja zbirke u depo i ostaviti da se suši najmanje dvije sedmice. Po mogućnosti, preporučuje se sušenje u periodu od osam sedmica dok ne ishlape sva isparenja od premaza, pa se tek onda unose zbirke u depo. Sastav završnog premaza bi trebao biti poznat i poželjno je da se uzorak ispita od mogućnosti ispuštanja štetnih tvari tokom dužeg razdoblja.

Bijela površina pruža dodatni poticaj za čišćenje te je stoga prikladnija od tamnije boje. Svijetlo obojene površine bolje reflektiraju svjetlost, što je rezultat i uštede energije, jer se tako mogu koristiti žarulje s nižom potrošnjom u vatima. Depo bi trebalo redovno čistiti posebno obučeno osoblje. Plan za čišćenje i popis dozvoljenih sredstava za čišćenje i metode trebaju sastaviti konzervatori.

Voda je prijetnja za depo bez obzira na to na kojem mjestu on bio smješten. Vodovodne ili parne cijevi su opasnost i zbog mogućeg curenja i kondenzacije, pa je potrebno pronaći prostor za depo daleko od cijevi ili, ako to nije moguće, kontrolirati cijevi redovno. Ako postoji rizik od poplava od izlijevanja rijeke, potrebno je pronaći prostor za depo iznad plavnog područja; instalirati detektore za vodu i pumpe za izbacivanje vode, ako je potrebno. Kao daljnja mjera opreza, potrebno je podignuti predmete sa poda ukoliko se nalaze na podu, na police, platforme ili blokove. Zbirke treba čuvati isključivo u depou, a za predmete koji ne pripadaju zbirkama (npr. rekvizite za izlaganje, kutije ili materijal za pakiranje, boje, alat i druge potrepštine) potrebno je pronaći drugu prostoriju.

Predmeti koji su tek prispjeli u instituciju, s arheološkog iskopavanja, naprimjer, ili poklonom, treba čuvati u prostoriji odvojenoj od depoa. U tom privremenom depou čuvaju se predmeti kako bi se postepeno prilagodili na okruženje institucije prije nego što se raspakuju i izvrši se inspekcija. Predmeti koji su zaraženi biološkim agensima, bilo insektima ili plijesni, mogu biti izolirani u tom depou, čime se sprečava širenje zaraze na ostatak baštinske institucije.

Smještajne jedinice

Različite kategorije predmeta zahtijevaju različite metode za pohranu, primjerice vitrine, stalci, metalne ili drvene police, metalni ili drveni ormari, ormari za crteže, platforme i police za čuvanje zarolanih velikih tekstilnih predmeta. Izbor metode i materijala ovisi o raspoloživim sredstvima u instituciji i o vrsti predmeta koji se pohranjuju. Bez obzira na vrstu smještajnih jedinica koje se izaberu, prvenstveno trebaju biti izrađene od materijala koji su hemijski inertni i imaju dobru dugoročnu stabilnost. Ista pravila primjenjuju se i na materijale koji se koriste za pakiranje, podržavanje i prateći materijali. Boje ili drugi

završni premazi koji se koriste za smještajne jedinice također trebaju biti hemijski stabilni.

Prvenstveni zadatak i uloga smještajnih jedinica je da obezbijede organiziran pristup svim predmetima u depou. Fizička briga o zbirkama je proces koji traje i koji obuhvata preventivnu konzervaciju u svrhu sprečavanja ili usporavanja pogoršanja stanja predmeta i konzervatorskih tretmana, pri čemu se predmeti aktivno stabiliziraju od daljeg propadanja. Da bi se to postiglo, potrebno je imati depo koji će omogućiti prostor za smještaj, hemijsku stabilnost, fizičku stabilnost, klimatske uslove. Smještajne jedinice predstavljaju najzahtjevniji segment u opremanju kvalitetnog depoa, a s obzirom na to da su prvi nivo zaštite zbirki, zahtijevaju posebnu pažnju te znatnija ulaganja vremena, sredstava i truda.

Ambalaža i podupirači, koji su u izvjesnom smislu pod grupa smještajnih jedinica, također predstavljaju jedan od elemenata kvalitetnog depoa, pogotovo kada su u pitanju posebno osjetljivi predmeti koji zahtijevaju fizičku podršku kako bi se smanjila ili izbjegla dodatna manipulacija sa predmetima.

Potrebno je predvidjeti smještaj predmeta prema zbirkama, a u okviru toga prema veličini predmeta i prema vrsti materijala. Potrebno je omogućiti dovoljno slobodnog prostora između smještajnih jedinica za manipulaciju predmetima:

- razmak između redova polica najmanje 1 m;
- za pokretne panoe dovoljno mjesta da pano može biti u potpunosti izvučen;
- za skulpture i druge trodimenzionalne predmete potrebna je površina dva puta koju zauzima sam predmet.

Pod mora biti ravan i gladak da bi se izbjeglo truckanje prilikom prenošenja materijala i kako bi se olakšalo čišćenje. Za smještaj predmeta na gornji nivo treba obezbijediti platformu (teretni lift) za podizanje predmeta.

Preporuke za odgovarajuće materijale koji se koriste za smještajne jedinice u depou

Zbirke se pohranjuju u zatvorenom prostoru, često sa neprikladnom ventilacijom. Stoga je važno biti upoznat sa rizikom koji nastaje

korištenjem određene vrste materijala za pohranu. Neki materijali ispuštaju štetne plinove koji mogu negativno utjecati na predmete u depou. Neki od najčešćih štetnih plinova i isparenja su:

Formaldehid, kada se kombinira sa kisikom i vlagom koja je prisutna u zraku ili se nalazi na površini predmeta, stvara se mravlja kiselina (HCOOH), jedna od najjačih organskih kiselina. Formaldehid se oslobađa, isparava iz drveta i proizvoda od drveta (šperploče, iverice), boja i premaza, mravlja kiselina isparava iz masonita i fiberglasa, papira i kartona, plastike kao što su poliesterske pjene i neke vrste poliuretanskih pjena.

Sirćetna kiselina je organska kiselina i manje je agresivna nego mravlja kiselina u otopini, ali više agresivna u obliku isparenja, prilikom čega utječe na olovo. Oslobađa se iz drveta, polivinilacetatnih ljepila ili plastike, poliestera, nevulkanizirane gume, ljepljive trake (selotejp).

Gasovi koji sadrže sumpor, kao sumporov dioksid i vodikov sulfid (H_2S) – koji je jakog mirisa, truhlih jaja – nagriza metal i od njih srebro tamni. Oni, također, mogu smanjiti čvrstoću vlakna kod tekstilnih predmeta. Njih ispuštaju vulkanizirana guma, boje, vuna, filc (valjana vuna), pergament, koža, ljepila napravljena od životinjskih kostiju (tutkala), polisulfidna ljepila i plastika.

Dušični oksidi (NO, NO_2) pretvaraju se u zraku u agresivne kiseline. Njih emitiraju nitrat celulozna ljepila, imitacije kože.

Amonijak (NH_3), plin koji čini bazu (lužina), uglavnom se oslobađa prirodno iz organskih materijala u procesu starenja.

Materijali koji se koriste u depoima za stalaže

Drvo

Drvo i proizvodi od drveta tradicionalno se koriste za ormare, stalke i police jer su relativno jeftini i lako se obrađuju. Njihova velika prednost je higroskopna priroda, pruža prirodan tampon u okruženju u kojem se relativna vlažnost zraka stalno mijenja. To je jedan od razloga zašto se drvo često koristi u depoima sa slabim klimatskim uslovima. Nedostatak je što drvo samo reagira na promjene u klimatskim

uslovima, savija se i krivi se, što je rezultat problema s otvaranjem i zatvaranjem ladica i ormara.

Drvo i proizvodi od drveta su jedan od najvećih izvora mravlje i sirćetne kiseline. Hrast i smreka su kiseli s prosječnom pH od 3 do 4, breza i bor imaju prosječno pH od 5 do 6. PH vrijednost drveta nije pokazatelj ukupne količine prisutnosti kiseline, samo ukazuje na postotak slobodnih kiselina, mravlje i sirćetne. Nakon isparavanja kiselina, što će se nastaviti i za vrijeme nekoliko godina, ovisno o temperaturi i relativnoj vlažnosti, drvo i dalje oslobađa sirćetnu kiselinu uglavnom iz acetil grupe, koji se oslobađaju iz celuloze. Čak i najmanje kisele vrste drveta uvijek će oslobađati kiseline, u bilo kojoj fazi, što negativno utječe na metal koji korodira. Mahagoni, breza i bor su vrste drveta s niskom razinom kiseline. Utjecaj kiselih isparenja na tekstil se ne može primijetiti za neko vrijeme (na metalnim detaljima i ukrasima na tekstilnim predmetima posljedice se mogu brže posmatrati), ali suptilne promjene kao što je žućenje predmeta će se ipak dešavati.

Primjeri materijala koji su napravljeni od drveta su: šperploča, iverica i drveni lesonit. Za razliku od masivnog drveta – koji, ovisno o vrsti drveta, emitira puno sirćetne kiseline i male količine formaldehida (mravlja kiselina) – ove vrste proizvoda od drveta će oslobađati male količine sirćetne kiseline i puno mravlje kiseline. Šperploča se sastoji od nekoliko tankih slojeva drveta presovanih zajedno pomoću ljepila. Iverica i lesonit izrađeni su od komadića drveta i vlakana koji se zajedno lijepe. Ljepila koja se koriste jedan su od glavnih izvora mravlje kiseline.

Koriste se tri vrste ljepila: urea formaldehid, melamin formaldehid i fenolformaldehid. Posljednji je najstabilniji i zato je najmanje štetan u okruženju. Ljepilo medite ZF (sadrži nula formaldehida) posebno je dizajnirano za potrebe baštinskih institucija, sa mnogo nižom emisijom formaldehida od standardnih proizvoda zbog korištenja slobodnog formaldehida kao veziva, ali emisija sirćetne kiseline je ipak visoka. Kada se koriste drvo ili proizvodi od drveta, važno je biti svjestan nedostataka tih materijala te pronaći način kako se ti nedostaci mogu smanjiti.[5]

[5] Boersma 2007: 81–99.

Boje i premazi

Pri korištenju drveta u depou poželjno je koristiti vrste drveta sa najmanje kiseline, kao što je breza i bor. Od proizvoda od drveta, kao što je lijepljena šperploča (za vanjsku primjenu), pogodan je bor jer ima vrlo nisku emisiju isparavanja kiseline u odnosu na obične šperploče.

Kako bi se smanjila emisija štetnih gasova iz drveta i drvnih proizvoda, oni mogu biti lakirani ili obojeni. Međutim, lakovi i boje mogu sadržavati štetne materije. Istraživanja koja su provedena u Britanskom muzeju pokazuju da testirani tekući premazi, poliuretanski lakovi i boje koje sadrže vinil emulzije imaju smanjenu emisiju kiselih gasova pod normalnim okolnostima, odnosno kada je relativna vlažnost (Rh) vazduha stabilna. Međutim, kada je došlo do povećanja Rh, premazi su imali negativan i štetan utjecaj na zbirke zbog kiselih isparenja. Bolji rezultati su postignuti pokrivanjem cijele površine drvene vitrine barijerom kao što je melinex (poliestersko polietilenski terephthalate PET), moistop (poliestersko aluminijsko polietilenski film) i marvelseal 360A (polipropilenski polietilenski aluminij). Potrebno je istaknuti da se emisija štetnih gasova iz drveta i dalje odvija ispod zaštitnog sloja. Bilo kakva šteta ili degradacija nanijetog sloja može rezultirati isparavanjem kiseline.[6]

Lakovi i smole kao premazi na drvenim stalažama

Lateks boje mogu se koristiti ovisno o njihovim komponentama, koje najprije moraju biti testirane i ispitane. Općenito se ne bi trebale koristiti u blizini srebrnih predmeta, jer komponente koje sadrže sumpor u bojama će utjecati da srebro potamni.

Sljedeći materijali se mogu koristiti u depoima: vinil akrilne boje, butadien stirenske boje, akrilne emulzije, dvokomponentne epoksi boje, poliuretanska emulzija, lateks poliuretanske boje.

Sljedeći materijali nisu prikladni za te svrhe: uljane boje, uljane poliuretanske boje, poliuretanski lakovi, alkidne boje, epoksi esterske boje, aluminijske boje, silikonske boje.

Nije preporučljivo stavljati predmete direktno na podlogu od drveta ili proizvoda od drveta, čak i kada je vrsta drveta sa najmanjom

[6] Boersma 2007: 81–99.

kiselošću, jer će uzrokovati oštećenja tokom vremena, i ako će taj proces biti sporiji. Barijere ili bafer materijali (melinex) koji se koriste za odvajanje predmeta od drvene podloge potrebno je redovno mijenjati. To je poželjna praksa te treba nastojati da su podloge bijele ili svijetle boje, što ujedno olakšava i praćenje aktivnosti insekata jer se na bijeloj podlozi lakše i bolje uoče. Tajvek (polietilenska tkanina) se može koristiti, ali neće spriječiti štetne emisije iz drveta jer su njegova svojstva uske pore u materijalu.[7]

Metal

Metal se sve više koristi za stalaže u depoima. Njegova najveća prednost je da, pod uslovom da ima dobar završni sloj, neće ispuštati štetne proizvode. Zahtijeva manje održavanje od drveta i nije pod utjecajem insekata. Metal ne mijenja oblik s promjenama u Rh, tako da se ladice i dalje lako otvaraju i zatvaraju. Međutim, metal nije higroskopan i stoga ne daje nikakvu izolaciju (tampon protiv fluktuacija Rh). To, također, predstavlja rizik kod naglih klimatskih promjena gdje je visoka razina apsolutne vlage, što prouzrokuje kondenzaciju na metalu kada temperatura metalne površine postigne tačku rose.

Preporučljivo je izbjegavati direktan kontakt između tekstila (tekstilni predmeti) i metalnih površina, i ako su te površine inertne. Rizici od kondenzacije i neželjenih hemijskih reakcija mogu se izbjeći postavljanjem beskiselinskih kartona između predmeta i metalne police, ili pakiranje predmeta u beskiselinske kartonske kutije. Ovi materijali mogu djelovati kao tampon u slučaju klimatskih promjena. Metal može biti emajliran, tj. obložen staklastim prahom koji, kada se zagrijava u peći, stvara tvrdi i kontinuirani zaštitni sloj. Druga tehnika za kontinuirani zaštitni sloj je da čestice završnog premaza dobiju električni naboj prije prskanja na metal. Pocinčani čelik može se koristiti u depoima, kao i aluminij, ali ga je potrebno prethodno anodizirati tako da je inertne površine.[8]

[7] Boersma 2007: 81–99.
[8] Boersma 2007: 81–99.

Sigurnost i zaštita

Baštinske institucije su veoma osjetljive pa je potrebno pripremiti plan za vanredne uslove koji će obuhvatiti što je moguće više nepredviđenih prilika, uključujući požar, provalu te eventualne prirodne faktore u okruženju institucije: poplavu, zemljotres, kao i ljudske faktore i oružani sukob, naprimjer. Svi članovi osoblja trebaju biti upoznati sa planom, biti svjesni svojih dužnosti i odgovornosti u slučaju vanrednih prilika. Plan se mora ažurirati periodično. Ovaj program zaštite se mora temeljiti na visokim standardima domaćinstva, održavanju opreme i kontinuirane obuke osoblja, a sve u svrhu prepoznavanja i otklanjanja opasnosti. Ako je moguće, potrebno je instalirati sigurnosni alarm ili kontinuirano pratiti sve prostorije. Poželjno je instalirati sigurnosne brave na svim ulazima i strogo kontrolirati lokaciju i broj ključeva. Također, ukoliko se zgrada institucije nalazi u području seizmičke aktivnosti ili vibracije (blizina tramvajske, željezničke stanice), poželjno je poduzeti mjere kako bi se zbirke osigurale i zaštitile od ispadanja sa polica, lomova i padanja krhotina po predmetima.

Zaštita od požara

Mnogo se može učiniti kako bi se smanjila mogućnost izbijanja požara sa minimalnim utroškom novca. Neki od vodećih uzroka požara u kulturnim ustanovama su uređaji za grijanje, kao što su grijači prostora, klimatizacijska oprema, peći, loše ili stare električne instalacije, uređaji i pušenje. Nije preporučljivo pohranjivati zapaljive materijale (npr. razređivače i druga otapala, boje, lakove, voskove itd.) u depou ili u njegovoj blizini. Treba obavijestiti lokalnu vatrogasnu službu ako se u zbirkama nalaze opasni predmeti kao što su vatreno oružje, municija, otrovi, nitratno-celulozni film itd. Također, treba poduzeti korake kako bi ovaj materijal bio sigurniji što je više moguće i zabilježiti te informacije.

Požar može proizvesti paletu proizvoda i nusproizvoda, uključujući dim, toplinu, svjetlost, zvuk i razne otrovne plinove. Danas su nam na raspolaganju brojni detektori požara i obično se može kombinirati više različitih vrsta detektora na zajedničkom sistemu za dojavu požara. Detektori dima obično nude najbolji način za otkrivanje požara

u njegovom najranijem stadiju. Potrebno je konsultirati stručnjaka za zaštitu od požara i lokalnu vatrogasnu službu. Sistem detekcije požara će biti korisniji pod uslovom da odgovara brzo na pojavu požara i da je ljudska intervencija gotovo trenutna.

Oslanjati se samo na detektore je veoma opasno jer detektori požara mogu samo otkriti vatru, a ne i ugasiti.[9] Detektori za požar trebaju biti prisutni u svim depoima. Postoji nekoliko različitih vrsta, neki prepoznaju dim, dok drugi reagiraju na porast temperature. Ionizirani detektori dima su najosjetljiviji, ali i najskuplji, i u mogućnosti su da otkriju minuskulu nabijenih čestica koje se oslobađaju u izgaranju. Protiv požara u depoima može se boriti na različite načine. Instalacije prskalica, takozvane suhe prskalice, su poželjne jer cijevi ne sadrže vodu. U slučaju požara, ventil se otvara omogućujući da voda teče od rezervoara prema području pogođenom požarom. Prskalice bi trebale biti opremljene senzorima, tako da se voda sama ugasi čim je vatra ugašena.

Mnogi vjeruju da većina požara može biti kontrolirana s prijenosnim aparatom za gašenje požara. To može biti tako, ali više od 70 % požara nastaje kada u instituciji nema zaposlenih, van radnog vremena. Mnoge institucije ne žele instalirati automatske prskalice jer voda može oštetiti predmete, međutim, vatrogasne cijevi za vrijeme operacije gašenja požara mogu uzrokovati više štete nego prskalice. Aparate za gašenje požara treba staviti na nekoliko lokacija. Hidranti za gašenje požara ne bi trebali biti smješteni unutar depoa zbog rizika od curenja vode, ali zato hodnik u blizini može biti pogodno mjesto. Preporučljivo je da se ograniči snaga vodenog mlaza instaliranjem posebnih difuznih glava za prskanje. Od dostupnih prijenosnih aparata za gašenje požara najpogodniji su oni koji prskaju pjenu ugljičnog dioksida. Depo bi trebao biti opremljen protuprovalnim i protupožarnim alarmom koji će upozoriti lokalnu policiju i vatrogasce.[10]

Posljednje, ali ne i najmanje važno, jeste da se atmosfera u depou može regulirati sa niskom razinom kisika (anoksija), jer što je manja razina kisika u depou, postoji vjerovatnoća da do požara neće niti doći. Mogućnost niske atmosfere kisika u depoima još uvijek se istražuje. Ideja je da se smanji nivo kisika u zraku na razinu na kojoj se požar

[9] Wilson 2009.
[10] CCI Notes 2/8, 1998.

ne može širiti, tako ograničavajući opasnost od izbijanja požara. Da bi se to postiglo za depoe, potrebno je instalirati posebnu opremu za klima-uređaje. Postoji nekoliko prednosti. Takav sistem održava cijeli depo na niskoj razini kisika od 15 do 17 %, što ujedno smanjuje biološku aktivnost i pomaže u kontroli štetočina i ostalih bioloških agensa. Kod smanjenog kisika u zraku, degradacija materijala koji je pohranjen u depou se smanjuje. Potrebna su daljnja istraživanja da se utvrdi kako će različiti materijali preživjeti u atmosferi sa niskom razinom kisika. Poznato je, naprimjer, da organske boje sporije blijede zbog niske razine kisika. Dodatne pogodnosti uključuju nemogućnost izbijanja požara, tako da sistem sa prskalicama više nije potreban, isključujući bilo koji rizik oštećenja od vode. Štoviše, razina kisika od 15 do 17 % je još uvijek dovoljna da ljudi mogu disati bez upotrebe maske za kisik.[11]

Zaključak

Dobro organiziran i funkcionalan depo služi za zaštitu zbirki koje predstavljaju najvažniji resurs baštinskih institucija. Organizacija prostora depoa je jedan od najkompleksnijih i najzahtjevnijih procesa i obuhvata aktivnosti koje iziskuju velika finansijska sredstva. Ukoliko nema mjesta u sklopu zgrade koje bi moglo omogućiti adekvatne standarde za dobro organiziran i funkcionalan depo, treba razmotriti, kao jedno od rješenja, mogućnost da se smještajni prostor za zbirke premjesti u namjenski izgrađen depo izvan institucije. Mnoge evropske zemlje već odavno primjenjuju i koriste, pogotovu za male institucije koje broje do 10.000 predmeta, jedan zajednički depo izgrađen u tu svrhu. Međutim, to je ogroman projekt i iza njega mora da stoji država. Istražujući pitanje depoa, analizom konkretnih depoa i iščitavanjem literature općenito, uočeno je da je problem u tome što mali muzeji nemaju niti prostora, a u najčešćem slučaju niti sredstava za opremanje depoa, te se stoga navedeno rješenje pojavljuje kao idealno. Svaki muzej u takvom depou imao bi svoj dio u kojem bi predmeti bili smješteni u skladu sa važećim standardima te adekvatno pohranjeni. Uz to bi trebalo da bude obezbijeđena jaka i razvijena konzervatorska služba, obrazovan i kvalificiran kadar i odgovarajuća oprema.

[11] Boersma 2007: 81–99.

Bibliografija

Izvori

Canadian Conservation Institute, General precaution for storage areas, CCI Notes 1/1, Ottawa, 2002.

Nikolić A., "Terminologija – konzervacija materijalnog kulturnog nasleđa", Diana, br. 13, Narodni muzej u Beogradu, Beograd, 2008–2009.

Canadian Conservation Institute, Automatic Sprinkler Systems for Museums, CCI Notes 2/8, Ottawa, 1998.

Literatura

Vokić, D. (2007): Preventivno konzerviranje slika, polikromiranog drva i mješovitih zbirki, Hrvatsko restauratorsko društvo, Zagreb.

Boersma, F. (2007): Unravelling textile – A Handbook for the Preservation of Textile Collection, Archetype, London.

UNESCO (2010): Cultural Heritage Protection Handbook N°5. Handling of Collection in Storage, UNESCO, Paris.

Wilson, J. A. (2016): Fire Protection In Cultural Institutions, Fire Protection and Safety Smithsonian Institution, Washington.

Veb-izvori

https://www.canada.ca/en/conservation-institute/services/conservation-preservation-publications/canadian-conservation-institute-notes/automatic-sprinkler-systems-museums.html

https://www.canada.ca/en/conservation-institute/services/conservation-preservation-publications/canadian-conservation-institute-notes/precautions-storage-areas.html

Summary

The position and function of storage in institutions for protection of cultural heritage

The theme of this paper is to address all aspects related to storage as well as addressing its importance in institutions whose primary role is the preservation of cultural heritage. The general guidelines for a storage space, its storage units, the method of equipment and materials used in the storage, as well as the instructions on how to establish its safety and protection, were considered individually. A storage space for a collection refers to the physical space where collections are housed when neither on display nor part of a research project. The term storage refers to the description of the different types of furniture, equipment, methods and materials used for the premises dedicated to store a collection. Many collections are housed most of the time in storages. The purpose and aim of the storage is to protect objects from the harmful effects of the environment, accidents, disasters, and theft, and preserve them for the future. For these reasons, the storage space for collections is not a space where nothing happens, but rather a space where collections are actively protected.

A storage is the heart of every heritage institution because it is a vital part and generally contains a large part of collections. It also plays an essential role in the development of the heritage institution and its activities, which is closely linked to other activities such as research, counseling, exhibitions, conservation and loans of items to other museums and exhibitions. The area of storage that ensures the preservation and accessibility of collections, as well as the result of proper care and management of collections in the storage, is an important segment for an institution that adheres to its role as a hub of knowledge, research and inspiration. A preventative conservation program for collections refers to measures and actions aimed at avoiding or reducing future

deterioration or loss, and good organization and storage management are the first level of defense against the deterioration of collections. In a well planned and organized storage, most forms of deterioration will be slowed down or avoided. Expensive and complicated conservation treatments are of little use if the items are treated and stored in an unsuitable storage space. Heritage institutions can only exhibit a small percentage of items from their collections, so most of the items must be in storage. These items in the storages are just as valuable as the ones on display, and require the same quality and long-lasting protection, consisting of indirect activities related to cultural properties and goods.

PRIKAZI

Zbornik radova sa simpozija "Rudarstvo, metalurgija i geonasljeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka", Kreševo, 2. i 3. XII 2016, Općina Kreševo, Kreševo, 2018, str. 374.

Simpozij "Rudarstvo, metalurgija i geonasljeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka" održan je 2. i 3. decembra 2016. god. s ciljem predstavljanja rudarskog, metalurškog i geološkog potencijala općina Kreševo, Fojnice i Kiseljaka. Posebna pažnja posvećena je historijskim i arheološkim izvora vezanim za razvoj rudarstva od prethistorije do kraja XX stoljeća. Rudarstvo i metalurgija srednje Bosne je zauzimalo značajno mjesto u historiji i ekonomiji prostora Bosne i Hercegovine i šire. Dvije godine nakon održavanja simpozija objavljen je i Zbornik radova koji sadrži 16 radova u čijem su nastanku učestvovala 23 autora iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Njemačke. Uvršteni radovi popraćeni su kraćim sažecima na maternjem i engleskom jeziku, zaključcima, a najveći dio je popraćenim kritičkim aparatom, spiskovima korištenih izvora i literature te slikovnim prilozima.

Zbornik počinje radom Rame Kurtanovića i Elvira Babajića pod naslovom "Bosansko rudogorje – mitološka apstrakcija ili ovozemaljska stvarnost". U radu geohemijskog karaktera autori prate rudonosni potencijal bosanskoga gorja. Kada je rudno bogatstvo u pitanju, autori se zalažu za daljnja naučna istraživanja i predlažu njihovo šire regionalno promatranje. Konciznost teksta, priložene fotografije i geološka karta omogućuju i onim čitaocima koji nisu ove struke razumijevanje rada i njegovih rezultata.

Primarno polazište rada Salmedina Mesihovića je citat iz pera rimskog historičara Anija Flora iz *Bellum Dalmaticuma* o rimskoj eksploataciji ruda na prostoru današnje središnje Bosne nakon Velikog ilirskog ustanka (Florov podatak o rudarskoj središnjoj Bosni). Izveden je zaključak da su Rimljani već na samom početku svoje vladavine eksploatisali rude zlata i željeza, a da su u njima, kao slobodni

rudari, radili Dezidijati. Autor se također oslanja i na druge izvore kao što su Tit Livije, Velej Paterkul, Kasije Dio i Jordanes te navodi dodatna objašnjenja o Velikom ilirskom ustanku i rimskoj politici prema ovom prostoru.

Služeći se historijskom i arheološkom građom Edin Veletovac piše o "Prostoru Kiseljaka u kasnoantičko doba". U uvodnom dijelu rada upućuje na problematiku administrativnog pitanja putne mreže, izgradnje fortifikacija i crkvenog uređenja prostora Kiseljaka, a kasnije pažnju usmjerava na ostatke naselja, vila rustika, nekropola, kasnoantičkih refugija, bazilika i grobnica na svod, granarija, rudnih otkopa i novca. Svi navedeni ostaci govore o većem prisustvu i interesu rimske vlasti za ovaj prostor. Rad je obogaćen slikama *Tabulae Peutingerianae* i nacrtima spomenutih bazilika te pratećim objašnjenjima.

Ante Buzuk je u Zborniku priložio svoja dva rada; prvi je članak pod naslovom "Pogoni i objekti rudarstva, metalurgije, kovanja te proizvodnje drvenog uglja i vapna od pretpovijesti do kraja XX. stoljeća". Poslije pojašnjenja o počecima rudarstva i metalurgije i njihove historijske uslovljenosti u razvoju ljudskog društva, autor iscrpno prikazuje razvoj pogona i objekata koji su predstavljali osnovu rudarskog i metalurškog procesa. Tekst je popraćen kvalitetnim fotografijama autentičnih predmeta, maketama i nacrtima objekata. Posebna pažnja posvećena je pogonima za proizvodnju drvenog uglja i kreča, talioničarstva i kovanja, pri čemu je praćen njihov razvojni tok oslanjajući se u velikoj mjeri na modernije lokalne pogone koji su, ili su još uvijek aktivni, ili potekli s arheoloških iskopavanja.

Koristeći epigrafske i druge pisane izvore Amra Šačić u svome radu govori o rudarskim aktivnostima i organizaciji rudarstva na srednjobosanskom području od I do IV stoljeća. Članak "Antički epigrafski spomenici kao izvor za izučavanje rimskog rudarstva u dolinama srednjobosanskih rijeka Lepenice, Fojnice, Kreševčice, Dragušnice i Crne rijeke" završava zaključkom da postoji velika mogućnost da su rudnici srednje Bosne pripadali distriktu Argentariji. Na kraju rada priložene su analize četiri epigrafska spomenika. Svaki spomenik je popraćen kvalitetnom fotografijom, popisom digitalnih i pisanih baza podataka u kojima su spomenici zabilježeni te transliteracijom svakog natpisa.

Marjan Drmač u svom radu "Prvi spomen Kreševa u pisanim povijesnim izvorima (ispravci i dopune)" ističe da problem neispravnog čitanja ili interpretacije izvora, uzrokovan jednostavnim ljudskim

omaškama kao što su nedostatak koncentracije ili brzina u radu, može dovesti do stvaranja pogrešnih zaključaka o pravcu historijskog toka. Koristeći se obimnom pisanom građom i ranijom literaturom, ispravlja datum najranijeg spomena Kreševa u izvorima na 14. mart 1407. godine.

Drugi članak Ante Buzuka u ovom zborniku "Tragovi rudarstva i metalurgije na prostoru općine Kreševu u svjetlu višemilenijskog kontinuiteta" obuhvata rezultate historijskih, arheoloških i toponomastičkih istraživanja, kao i bilježenje narodnih predanja šireg područja Kreševa. Rudarsku i metaluršku aktivnost autor prati od dolaska Feničana na ove prostore, preko srednjeg vijeka (s naglaskom na obližnje nekropole stećaka), do vremena osnivanja rudnika barita i njegovog rada do 1960. godine. Priložena kartografska dokumentacija i fotografije lokaliteta i objekata navedenih u tekstu zasigurno će držati pažnju čitalaca.

U radu "Ogled o proizvodnji srebra danas i nekad u svjetlu *De re metallice* i *Kanun sasa*" Zdravko Marijanović eksperimentalnim putem poredi savremene metode dobivanja srebra iz galentia (olovo (II)-sulfida) sa metodama opisanim u djelu Georgiusa Agricole iz XVI stoljeća *De re metallica* i rudarskom zakoniku *Kanun sas* (prijevod Fehima Spahe). Tekst je popraćen analizama i poredbama iz oba navedena djela, kao i crtežima iz djela *De re metallica*. Autor uspješno koristi i kombinuje metode hemijske i historijske nauke.

Rad pod nazivom "Georgius Agricola und der ergebirgishe Bergbau" ("Gerogrius Agricola i rudarstvo na području gorja Ergebirge") pisan je na njemačkom jeziku, a donosi ga Fredrich Naumann. Težište rada je na pojavi rudarske nauke u Saskoj, regiji istočne Njemačke, čiji je temelj udario Georgius Agricola u svom djelu *De re metallica*.

U radu "Kamene kugle – raznolikost i značaj" autori Karmen Fio Firi, Vladimir Bermanec i Jasenka Sremac donose pregled nekoliko različitih tipova kamenih kugli sa prostora Hrvatske (tri) i Bosne i Hercegovine (Zavidovići), zajedno sa pregledom njihovog fizičkog i hemijskog sastava, u cilju daljeg proučavanja nastanka ovih pojava. Tekst je popraćen fotografijama kamenih kugli *in situ* i iz izložbenih prostora.

Historijski pregled eksploatacije i prerade barita, minerala koji ima široku upotrebu, pripremili su Alojz Filipović i Marko Tavra u svom radu "Barit, bijeli teški kamen – povijesni prikaz istraživanja,

eksploatacije i prerade na kreševskom području". Rad je popraćen arhivskim fotografijama, kartama, dokumentima i tabelama.

Pregled geološke i hemijske analize i historijski pregled iskopavanja i istraživanja zlatonosnih ruda na području Bakovića kod Fojnice dali su Evica Divković-Golić i Dragan Mitrović u radu "Zlatonosna ruda u području Bakovića kod Fojnice". Autori navode da područje Bakovića predstavlja veliko ležište kvalitetne zlatne rude i zahtijeva dalja naučna istraživanje i usmjeravanje ekonomskog interesa ka ovom prostoru. Glavni dio rada je popraćen geološkim kartama i tabelama dobivenim na osnovu hemijskih analiza.

O pitkosti vode sa područja općine Kiseljak pisala je Tatjana Miočević Tasić u radu "Analiza metala u prirodnim mineralnim vodama na području općine Kiseljak". Izlaganje je obuhvatilo objašnjenje prirode mineralnih voda i prezentaciju metode korištene pri analizi, uz koje je priložena karta lokacija uzorkovanja i tabela dobivena hemijskom analizom vode. Rezultati analize su nepogodni s obzirom na to da količina zastupljenosti teških metala prelazi maksimalno dozvoljenu koncentraciju u vodama za piće prema World Helth Organization.

Opširni članak pod naslovom "Perspektive istraživanja, zahvatanja i korištenja mineralnih, termalnih, termnomineralnih voda i ugljičnog dioksida (CO2) na području općina Kiseljak, Kreševo, Fojnica i Busovača" autora Nevena Miošića i Natalije Samardžić govori o trenutnom stepenu korištenja mineralnih, termalnih i termomineralnih voda i ugljendioksida na ovim prostorima, kao i načinima kojim bi se njihovo višestruko korištenje moglo proširiti. Služeći se kartom prirodnih resursa navedenog područja i zaključnim objašnjenjima, autori približavaju ovu složenu problematiku širem krugu čitalaca.

Služeći se geohemijskim analizama, Slobodan Kolbah i Mladen Škrlec ukazuju na potencijal geotermalnih energetskih resursa područja Lepeničke doline u radu pod naslovom "Termalne i mineralne vode, svjedoci geonaslijeđa i budućnost Lepeničke doline".

Posljednji članak u ovom zborniku "Osnovni kriteriji za formiranje geoparka i mogućnosti zaštite geonaslijeđa općina Kreševo, Fojnica i Kiseljak" autora Tonija Nikolića čini finesu cjelokupnog zbornika. Predstavljen je veliki potencijal koji ovaj prostor ima za razvoj geoturizma, osnivanje geoparka koji bi bio pod zaštitom UNESCO-a, kao i preporuke o prvim koracima ka realizaciji ovog projekta. Iako kratak, u radu je dat detaljan početni nacrt za navedeni projekt, koji

je pristupačan investitorima. Rad je upotpunjen kartom geoparkova Evrope, shematskim prikazima i fotografijama potencijalnih glavnih tačaka geoparka.

Zbornik radova sa simpozija "Rudarstvo, metalurgija i geonasljeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka" predstavlja opširnu zbirku historijskih, arheoloških, hemijskih, geohemijskih i drugih istraživanja općina Kreševo, Fojnice i Kiseljaka. Radovi o postanku i razvoju rudarstva i metalurgije te o rudarskom, geološkom i termnomineralnom potencijalu postavili su temelj za dalja istraživanja. Svaki autor je tematiku svoga rada učinio dostupnom i vannaučnoj publici, u cilju širenja glasa o turističkom i ekonomskom potencijalu koji ovaj prostor može imati za lokalnu i širu zajednicu.

Uprkos raznolikosti pristupa, različitim metodologijama i širokoj lepezi autora, među kojima su i mlađi istraživači, radovi su dobro utemeljeni te su ujedno i dobre polazne tačke za sagledavanje rudarstva na području Kreševa, Kiseljaka i Fojnice, pa i šire. Između ostalih, ovom prilikom istaknut ćemo pristup Ante Buzuka koji je čitavom zborniku dao poseban ton. Zbornik pokazuje da je interdisciplinarnost itekako poželjna te da bi je i u budućnosti trebalo poticati, podržavati i planirati u definiranju i osvjetljavanju brojnih tematskih okvira kojima se istražuju manji ili veći prostori i procesi. Ovakvi zbornici ne bi trebalo da ostaju u zapećku stručnog interesa i trebalo bi ih odrediti definicijom, time i odličnom polaznom osnovom za dalji rad na istraživanju rudarstva u Bosni i Hercegovini.

Amila Kurtović

Lana Paćuka, *Ženski identiteti u muzičkom životu austrougarskog Sarajeva*, Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu – Institut za muzikologiju, Sarajevo, 2019, str. 189.

U posljednje vrijeme bosanskohercegovačka historiografija bilježi sve više ostvarenja koja u fokusu istraživanja imaju ulogu i značaj žena u određenim vremenskim epohama i periodima. Taj izuzetno pozitivan "trend" raduje sve one koji iskazuju interesovanje za kulturu i historiju svakodnevice, ali i one dijelove društvene i političke historije u kojima su bitan trag ostavile pojedine žene. Svakako, ovakvi radovi prepoznati su i od onih koji se u svojim djelatnostima bave isključivo tzv. ženskim pitanjem, proučavajući ga sa historijskog, sociološkog, antropološkog i drugih stanovišta. Značajan dio tih ostvarenja odnosi se na austrougarski period prošlosti Bosne i Hercegovine. Takva je i studija dr. Lane Paćuke, docentice na Muzičkoj akademiji Univerziteta u Sarajevu i naučne saradnice Instituta za muzikologiju, pod naslovom *Ženski identiteti u muzičkom životu austrougarskog Sarajeva*. L. Paćuka se u svome profesionalnom naučnom angažmanu, kao i kroz realizaciju svoje magistarske teze i doktorske disertacije bavila pitanjem muzike u austrougarskom Sarajevu, tako da ova monografija predstavlja nastavak njenog istraživačkog puta u zadanim okvirima spomenute tematike. Iako se radi o djelu autorice koja po vokaciji nije historičarka, ova monografija, s obzirom na to da je nastala uz korištenje adekvatne izvorne građe i referentne literature te upotrebu naučnih metoda karakterističnih za historijsku nauku, predstavlja značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji. Da bi ostvarila svoj naum i ispoštovala zadane ciljeve i zadatke istraživanja, autorica se koristila arhivskom građom iz trinaest arhiva, muzeja, biblioteka i zavoda iz Bosne i Hercegovine, Austrije, Hrvatske, Srbije, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, kao i jednom privatnom arhivom. Konsultiran je i značajan broj

periodike i štampe te literature. Ono što će svakom čitaocu biti jasno uočljivo pri prvom susretu s ovom knjigom jeste, prije svega, njena bogata tehnička opremljenost i dizajn. U vremenu kada se u izdavačkoj djelatnosti, a osobito na polju historiografije, svi oni koji se bave ovim poslom susreću sa značajnim problemima u finansijskoj potpori njihovom naučnom angažmanu od relevantnih i nadležnih institucija, raduje pojava jednog ovakvog izdanja. Cjelokupnom dobrom dojmu doprinijelo je i 38 fotografija, koje su slikovno propratile tekstualni dio te na taj način dodatno obogatile ovu monografiju.

Knjiga *Ženski identiteti u muzičkom životu austrougarskog Sarajeva* sastoji se iz četiri poglavlja. Na samom početku nalaze se autoričina zahvala i popis izvora objavljenih fotografija, a nakon glavnog teksta slijede zaključci na bosanskom i engleskom jeziku, popis korištenih izvora i literature te indeks imena. U prvom poglavlju naslovljenom "Uvod: Metodološki okviri" autorica je obrazložila zbog čega se odlučila na proučavanje ove teme. U svojim ranijim istraživanjima uvidjela je kako su mnogi izvori upućivali na značajnu ulogu žena te činjenicu da su one činile okosnicu društvenih, kulturnih i muzičkih tokova u 19. i početkom 20. stoljeća. Bez obzira na takvo njihovo prisustvo, nedostatak zasebne studije koja bi tretirala ovo pitanje bio je evidentan. Istaknula je kako su žene bile spona između tradicionalnog i novopristiglog zapadnoevropskog muzičkog izraza te da su predstavljale glavne nositeljice nove muzičke prakse na domaćem teritoriju. Pobrojane su i obrazložene korištene metode, uz pomoć kojih je autorica rekonstruirala sliku o djelatnosti žena u muzičkom životu Sarajeva u vrijeme austrougarske uprave.

Drugo poglavlje "Društveno-politički i kulturni konteksti: BiH i Sarajevo u periodu austrougarske uprave (1878–1918)" posvećeno je historijskom osvrtu na austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine, ali i uspostavi novih uzusa po kojima se počinje odvijati i svakodnevni život. Društveno-politički ciljevi austrougarske uprave proizveli su opsežne društveno-socijalne promjene, koje su imale velikog utjecaja na sve aspekte društva. Elementi transformacije glavnog grada u svim sferama odrazili su se direktno na kulturni, a onda i na muzički život Sarajeva. Imitacijom zapadnoevropskih tokova, ali i procesom urbanizacije, Sarajevo je poprimilo evropsko lice, a ujedno je oformljen i propagiran novi građanski stil života. Autorica je zaključila kako su "oblici upražnjavanja proevropski orijentiranog načina življenja imali

(...) dalekosežne posljedice na razvoj kulturnog, a samim time i muzičkog života Sarajeva u periodu austrougarske uprave".

"O društveno-sociološkom položaju bosanskohercegovačke žene s kraja 19. i početka 20. stoljeća" naziv je trećeg poglavlja, u kojem je autorica dala osvrt na neravnopravan položaj žena i svojevrsnu mušku dominaciju. Svoje zaključke temeljila je na relevantnim podacima o broju školovanih žena u odnosu na školovane muškarce. Oni su se reflektirali i prilikom zaposlenja, pa je tako velika većina službeničkih mjesta bila povjeravana muškarcima, što se jasno uočava na broju učiteljica, kojih je u svim većim bosanskohercegovačkim okruženjima bilo dvostruko manje od učitelja. Pa ipak, ovakav nezavidan položaj žena, koje su nametnutim društvenim normama bile u velikoj mjeri vezane za privatni prostor i porodični ambijent kuće, nije ih u potpunosti onemogućio da daju svoj doprinos u razvoju društveno-političkog i kulturnog života Bosne i Hercegovine u austrougarskom periodu. Autorica se referirala i na raniji, kasnoosmanski period bosanske prošlosti, u kojem su pojedinke poput Stake Skenderove i Miss Irby imale važnu ulogu u emancipaciji žena i opismenjavanju djevojčica. Ovaj kontinuitet nastavljen je i dolaskom austrougarske uprave, kada se u značajnijoj mjeri žene involviraju u djelatnosti različitih domaćih časopisa pišući o potrebi obrazovanja i njihovog uključivanja u društvene tokove ravnopravno sa muškarcima. Međutim, većina je takve aktivnosti provodila iz sjene, najčešće se krijući iza inicijala ili iza potpisa nekog od muškaraca. Rijetke su, poput Jelice Belović Bernadzikowske, direktno istupale zalažući se za emancipaciju žena. Austrougarski period naslijedio je iz osmanskog i podjelu na privatnu i javnu sferu djelovanja žena, pri čemu je javna, uobličena i uokvirena normama i uzusima, morala biti produženi segment privatne sfere. Novo, građansko društvo ženu je promatralo kao glavnu nositeljicu doma i domaćinstva, a svako njeno javno djelovanje nije smjelo biti u koliziji sa njenom primarnom ulogom.

Za četvrto poglavlje, naslovljeno istovjetno kao i sama monografija, autorica je istakla kako predstavlja "srž razumijevanja cjelokupnog teksta iz kojeg je moguće razaznati stupanj značaja žena u razvoju muzičkog života austrougarskog Sarajeva". Začeci muzičkog života zapadnoevropskog tipa u Bosni i Hercegovini javili su se u krugu doma, odnosno građanskih kuća i salona. Iz tog razloga, žene su se nametnule kao njegovi primarni subjekti konstituiranja u Sarajevu. Časovi

muzike smatrani su nezaobilaznim dijelom opće kulture, dobrog odgoja i ponašanja jedne dame. Autorica je u ovom poglavlju definirala i objasnila postojanje privatnih i javnih ženskih identiteta, koji su bili sastavni dio, ranije spomenutih, privatnih i javnih sfera djelovanja žena. Muziciranje u okrilju salona predstavljalo je najznačajniji oblik ispoljavanja privatnog ženskog identiteta. Novouspostavljeni građanski način života podrazumijevao je nove modele porodice, u čijoj srži se nalazila majka i supruga. Ona je, za razliku od muških članova koji su se bavili egzistencijalnim, društvenim i političkim angažmanima, bila zadužena za rukovođenje domaćinstvom i organizacijom druženja i sijela u salonima kuća, koji su postali epicentri okupljanja doseljenog stanovništva u Sarajevu. Na takvim zabavama žene su muzicirale i okupljenima prezentirale svoj talent i umijeće. Muzičko znanje stjecale su kod privatnih učitelja ili fakultativno u okviru obrazovnih institucija, kakva je bila i Viša djevojačka škola, u kojoj se izučavalo pjevanje i klavir. Takva vrsta izobrazbe trebala je doprinijeti sofisticiranosti djevojaka te omogućiti razvoj vještina koje su doprinosile krepkosti, ljupkosti i stvaranju tople atmosfere doma. Upravo zbog toga, autorica zaključuje kako je muzički odgoj u tom periodu imao prvenstveno dekorativni karakter čija svrha nije bila "umjetnost sama po sebi, nego umjetničke vještine koje su trebale razvijati plemenitost i profinjeni karakter jedne dame". Na salonska druženja većinom su pozivani istaknuti predstavnici društvenog i političkog života Sarajeva. Žene su tako, djelujući u dijapazonu privatne sfere, neposredno utjecale na tokove društvenog, kulturnog i muzičkog života, a okupljanja su nerijetko imala i društveno-političku pozadinu. Značajno je spomenuti i salonsko sijelo organizirano početkom 1883. god. u čast reisul-uleme i kompletne postave Medžlisa. Organizatorica ovog druženja bila je baronesa Vilhelmina Nikolić de Rudna, supruga civilnog adlatusa barona Feodora Nikolića, koja je tom prilikom uz pratnju klavira otpjevala nekoliko pjesama. Nikolići su u svome domu ugostili većinu eminentnih ličnosti toga doba, a među njima i Benjamina von Kállaya, zajedničkog ministra finansija Austro-Ugarske Monarhije. Za razliku od privatne, u sferi ispoljavanja javnog ženskog identiteta autorica je prepoznala dva aspekta muzičkog života, amaterski i profesionalni. Žene su bile organizatorice i pokroviteljice koncerata koji su najčešće bili humanitarnog karaktera, s ciljem prikupljanja pomoći za sugrađane u potrebi. Na njima su pojedine i nastupale prikazujući

svoje muzičko umijeće. Jedna od takvih bila je i Milena Mrazović Preindlsberger, novinarka, antropologinja, kulturna i djelatnica koja je nebrojeno puta nastupala kao pijanistica. Doprinos organizaciji ovakvih događaja dala su i ženska udruženja, prije svega Gospojinsko društvo (osnovano 1885. god.), koja su na taj način željela zadovoljiti potrebu za druženjem i svoje filantropske dužnosti. Zajedno sa muškarcima, u okviru djelatnosti pjevačkih, tamburaških i muzičkih društava, žene su u značajnoj mjeri dale svoj doprinos u razvoju muzičkog života u Sarajevu. Njihovo profesionalno bavljenje muzikom smatralo se djelimično prihvatljivim s obzirom na to da je bilo u direktnoj vezi sa privatnom sferom ženske pojavnosti. Ovaj javni ženski identitet oblikovao je profesionalnu muzičku djelatnost Sarajeva ispoljavajući se kroz zalaganja koncertnih umjetnica, muzičkih pedagoginja, prvih kompozitorica i muzičkih spisateljica. Autorica je kroz zanimljive i sadržajne biografije istaknutih predstavnica u svim navedenim aspektima nastojala prikazati ulogu i značaj žene na ovom polju. Na taj način čitaocima je predočena djelatnost Milene Mrazović Preindlsberger, Blande Höller, Valerije Mayerhoffer, Ljube Lajer Pajanović, Mile Löewe, Radmile Kaluđerčić Kraljević, Zlate Haraminčić, Zlatice Belohlavek Korač, Jelice Belović Bernadzikowske, Mare Matějovske i mnogih drugih. Značajno je, iz mnoštva prezentiranih podataka, navesti kako je i najraniji sačuvani trag kompozitorske prakse zapadnoevropske orijentacije nastao na teritoriji Bosne i Hercegovine proizašao iz ženskog pera. Monografija *Ženski identiteti u muzičkom životu austrougarskog Sarajeva* predstavlja vrijedno ostvarenje koje će biti od koristi svim istraživačima kulture i historije svakodnevice, ali i svim ostalim zaljubljenicima u historiju i muziku.

Mehmed Hodžić

Virtuelna izložba Zavičajnog muzeja u Visokom – *Marica Vojnović, Visočanka (1892–1982): Zaostavština predmeta i fotografija s kraja 19. i početka 20. stoljeća*

U povodu obilježavanja ICOM-ova Međunarodnog dana muzeja, u subotu, 16. maja 2020. god. u Zavičajnom muzeju Visoko priređena je i "otvorena" virtualna izložba pod nazivom *Marica Vojnović, Visočanka (1892–1982): Zaostavština predmeta i fotografija s kraja 19. i početka 20. stoljeća*. Prvi je put da je Zavičajni muzej – Visoko pripremio jednu virtuelnu izložbu, a riječ je o prezentaciji jednog dijela njene zaostavštine koja se u Muzeju čuva od 1981. godine.

Za promoviranje muzeja danas se više ne mora nužno biti pod muzejskim krovom. Pandemija koronavirusa uveliko je izmijenila način rada muzeja u cijelom svijetu. Mnogi muzeji morali su odustati od planiranih i već najavljenih događanja koji su uključivali ulazak u muzeje i rad s posjetiteljima, što je utjecalo na to da muzeji i institucije kulture zatvore svoja vrata za posjetioce i da svoj rad nastave u skladu sa preporukama ICOM-a – onlajn, do daljnjeg, na društvenim mrežama i različitim digitalnim platformama. Ali, muzeji su navikli biti prilagodljivi i stvarati programe s minimalnim sredstvima i u nemogućim uvjetima, posebno kada je riječ o bosanskohercegovačkim muzejima.

Izložba je predstavljena na muzejskoj onlajn platformi i podijeljena na interaktivnoj mapi ICOM-a u maju 2020. godine. Realizirana je u dva digitalna formata kao sedmominutni videozapis dijaprojekcije fotografija s tekstom uz muzičku podlogu i kao PPTX dokument s 41 stranicom u pdf. formatu. Dostupan je na bosanskom i na engleskom jeziku u dva zasebna linka na veb-stranici Muzeja.

Na izložbi je, najvećim dijelom, predstavljena fotografska građa iz vrijedne zaostavštine Marice Vojnović (1892–1982) koja daje i veliki doprinos u rasvjetljavanju različitih kulturnih, historijskih i umjetničkih tendencija tog vremena prikazujući i kontinuitet razvoja

fotografije. Na temelju odabrane građe izložbom je ukazano na značaj fotografije kao medija, pojavu fotografskih ateljea i ulogu fotografa. Istaknuta je uloga fotografije kao dokumenta kulturnohistorijskih dešavanja u periodu od kraja 19. do prve polovine 20. stoljeća. Umjetnički, etnografski, dokumentarno-historijski značaj fotografije ono je što je čini superiornim medijem u umjetnosti tokom cijelog 20. stoljeća. To je razlogom više zbog kojeg je fotografska građa iz zaostavštine M. Vojnović u Muzeju vrijedan primarni dokument i za daljnja istraživanja.

Općenito govoreći, fotografija ima značajnu ulogu u stvaranju muzejske dokumentacije i prenošenju informacija o muzejskim predmetima ili spomenicima baštine, te u promotivnoj i marketinškoj upotrebi. Kao takva, fotografija predstavlja samostalni medij. No, ona je i sastavni dio štampe, dopisnih karti, sredstvo identifikacije i dokument. Determinacija fotografskog materijala u muzeju dugotrajan je posao jer zahtijeva poznavanje fotografiranih osoba, događaja, materijala i tehnika. Ali, bez zapisanih podataka na poleđini ili vjerodostojne legende fotografija je neupotrebljiva za muzejske djelatnike i istraživače.

Na izložbi je predstavljena 21 fotografija iz zaostavštine. Uz svaku fotografiju dat je sadržaj na osnovi kojega je ukazano na umjetnički, stilski, kulturni i historijski značaj. Moguće je razlikovati više vrsta fotografskog materijala pa su tako prezentirane:

– kaširane fotografije (kat. br. 2, 3, 12, 17);
– fotografije (kat. br. 20);
– dopisne karte sa studijskom fotografijom (kat. br. 1, 4–6, 11, 13–16, 18, 19), prazničnim motivom (kat. br. 7), reprodukcijom umjetničkog djela (kat. br. 8) i poznatim filmskim ličnostima (kat. br. 9–10);
– lični dokument (kat. br. 21).

Na fotografijama preovladavaju portreti: grupni (kat. br. 1–4, 14, 17, 20), pojedinačni (kat. br. 9–12, 15–16, 18, 21), portreti djece (kat. br. 13, 19) te snimci koji prikazuju svakodnevni život i događaje poput druženja i svadbi (kat. br. 5–6). U tehničkom smislu odlikuju se crno-bijelim tonovima (kat. br. 2, 6, 8, 12, 17, 19–21) kod kojih se ponekad provlače toplije nijanse smeđe (kat. br. 14–16) ili zelene (kat. br. 13), dok su neke razvijane u čistim smeđim tonovima (kat. br. 1, 3–5, 9–11, 18), što im daje određenu draž i toplinu. Za razliku od uobičajenih tonova, samo je jedan predmet u boji koji pripada štampanom

materijalu (kat. br. 7). Dimenzije fotografskog materijala nisu standardizirane, ali ostaju u okvirima formata karakterističnog za period nastanka: 8,1 x 11,3 cm; 8,5 x 13,5 cm; 9 x 14 cm; 10,8 x 14,7 cm; 14,6 x 10, 25 cm.

Većina fotografija prikazanih na ovoj izložbi nastala je u fotografskim radionicama i ateljeima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj u rasponu od kraja 19. do druge polovine 20. stoljeća. Dopisne karte – razglednice oslanjaju se na štampani materijal, ali i na fotografiju.

Na dopisnim kartama štampani su motivi poznatih slikara te fotografski portreti poznatih ličnosti, pjesnika i holivudskih glumaca, gradski motivi i panorame za koje su izdavačke kuće polagale prava na izdavanje poput izdavačkih kuća u Mostaru (BiH), Hrvatskoj, Srbiji, Njemačkoj, Austriji i Francuskoj. Izložena je i fotografija u obliku ličnog dokumenta s vlastoručnim potpisom M. Vojnović kao glavno sredstvo identifikacije vlasnika dokumenta. Odabrani fotografski materijal nije hronološki predstavljen na ovoj izložbi, ali njihovo datiranje u potpunosti odgovara navedenom vremenskom okviru.

Metodologija obrade obuhvatila je naziv, kategorizaciju ili vrstu materijala, dimenziju, dataciju i naziv ateljea ili fotografa (ukoliko je to bilo moguće). Svaka fotografija popraćena je kratkim opisom i značajnim ili zanimljivim informacijama o portretiranim licima ili autorima fotografije.

U nastavku je pregled kataloških jedinica predstavljenih na izložbi:

1. *Portret mladih dama Marice i Natalije Vojnović*. Dopisna karta sa studijskom fotografijom smeđih tonova; 8,1 x 11,3 cm; prva polovina 20. st.; nepoznat fotografski studio.
2. *Portret bračnog para iz Dubrovnika*. Kaširana fotografija crno-bijelih tonova; 10,2 x 14,5 cm / 10,7 x 16,5 cm; 1911/1912; fotograf Atelier Ideal J. Berner, Gruž – Gravosa.
3. *Bračni par Milenija A. Ćurovićeva i Svetozar (Ž?) Stojković, Dobrun – Bosna, Sereni, Kragujevac*. Kaširana fotografija mliječno-smeđih tonova; 14,6 x 10,25 cm / 16,4 x 10,6 cm; kraj 19. i početak 20. st.; Photographisches Atelier Serafin Sperling, Višegrad.
4. *Studijski portret bračnog para Mihaliček*. Dopisna karta s fotografijom smeđe-sivih tonova; 8,5 x 13,5 cm; 13. 10. 1935; Walter Tausch, Sarajevo.

5. *Svatovi*. Dopisna karta s fotografijom crno-bijelih tonova sa smeđim nijansama; 8,8 x 13,9 cm; oko 1920; nepoznat fotografski studio.
6. *Svadba Muharema iz Lijevna, Bosna*. Dopisna karta s fotografijom crno-bijelih tonova; 9 x 14 cm; 22. 3. 1926; nepoznat fotografski studio.
7. *Vaskrsna čestitka od Fatime iz Mostara*. Dopisna karta s prazničnim motivom – razglednica; 8,9 x 14 cm; 22. 4. 1927; izdanje knjižare Trifka Dudića, Mostar, 178.
8. *Dopisna karta Matilde Mihaliček iz Sarajeva*. Dopisna karta s fotografskom reprodukcijom umjetničkog djela crno-bijelih tonova; 9 x 14,1 cm; 1921–1925; izdavač Merkur, Zagreb: W. R. B. & Co. W. III: Galerija bečkih umjetnika, 203.
9. *Dopisna karta s fotografijom njemačke glumice Lil Dagover (1887–1980)*. Dopisna karta s fotografijom poznatih filmskih ličnosti – razglednica smeđih tonova; 9 x 13,9 cm; do 1935; Ross Verlag (1920–1940); Njemačka.
10. *Dopisna karta s fotografijom američke glumice Bebe Daniels (1901–1971)*. Dopisna karta s fotografijom poznatih filmskih ličnosti – razglednica smeđih tonova; 9,2 x 14,2 cm; do 1935; Iris Verlag (1920–1930); Austrija.
11. *Dopisna karta iz ateljea Alfreda Noyera*. Dopisna karta s fotografijom smeđih tonova; 8,6 x 13,7 cm; do 1930; Atelje Alfred Noyer, Pariz, Francuska.
12. *Studijski portret dame*. Kaširana fotografija crno-sivih tonova; 10,8 x 14,7 cm / 15,7 x 21,7 cm; 1920; Atelir Ivica Lisac (prije Ferber Šmidt), Kralja Petra, ul. preko puta Srpske crkve, Sarajevo.
13. *Studijski portret dječaka Radmila*. Dopisna karta s fotografijom crno-bijelih tonova sa zelenom nijansom; 14,5 x 10,3 cm; 1941; Foto Narančić, Aleksandrova 53 (Salomova palata), Sarajevo.
14. *Portret Jelene i Matilde Mihaliček*. Dopisna karta s fotografijom sivo-smeđih tonova; 8,6 x 13,1 cm; oko 1932; Foto Hedda, Aleksandrova 53, Sarajevo.
15. *Portret mladog gospodina*. Dopisna karta s fotografijom crno-bijelih tonova smeđe nijanse; 8,9 x 14 cm; do 1930; nepoznat fotografski studio.
16. *Dopisna karta s fotografijom Alekse Šantića (1868–1924)*. Dopisna karta s fotografijom crno-bijelih tonova sa smeđim nijansama;

8,9 x 13,3 cm; prva polovina 20. st.; izdavač S. B. Cvijanović, Beograd, Srbija.

17. *Portret dvojice mladića*. Kaširana fotografija crno-bijelih tonova; 3,5 x 5,6 cm / 8,2 x 12,5 cm; do 1918; Elektro-Fotograf, Sarajevo, Franz Josefstr. 21.
18. *Studijski portret dame sa šeširićem*. Dopisna karta s fotografijom smeđih tonova; 8,2 x 11,5 cm / 8,8 x 13,6 cm; 1930-ih; Foto Đ. Božić, Sarajevo.
19. *Portret dječaka s drvenim konjićem*. Dopisna karta s fotografijom crno-bijelih tonova; 8,4 x 13,7 cm; 1930–1940; Foto Atelje M. Karahasanović, Sarajevo.
20. *Marica Vojnović s prijateljicama*. Fotografija crno-bijelih tonova; 8,8 x 6,3 cm; od 1940; Foto-Konjičanin Visoko.
21. *Putnička legitimacija za povlaštenu vožnju iz 1923. godine na ime Marica Vojnović s fotografijom i vlastoručnim potpisom*. Lični dokument s fotografijom crno-sivih tonova; 7,4 x 11,7 cm / 9,9 x 3,7 cm; 1905–1910; Elektro-Fotograf, Sarajevo, Franz Josefstr. 21.

Organiziranjem jedne ovakve izložbe Zavičajni muzej – Visoko želio se odužiti sugrađanki Marici Vojnović za ustupljenu kolekciju te sačuvati sjećanje na nju. Iskorakom u virtualni svijet ovom izložbom Zavičajni muzej – Visoko priključio se svjetskoj zajednici muzeja, što će biti dio i način rada muzeja i u budućnosti.

Habiba Efendira-Čehić
Dženana Arnautović

Kratki historijat i pregled najvažnijih aktivnosti Zavičajnog muzeja u Visokom za 2019. god.

Zavičajni muzej u Visokom osnovan je 7. aprila 1953. god. odlukom tadašnjeg Narodnog gradskog odbora Općine Visoko. Ideja o osnivanju Zavičajnog muzeja u Visokom datirala je još odranije, da bi 1950. god. bio formiran Inicijativni odbor za prikupljanje dokumenata i drugog materijala vezanog za revoluciju i Narodnooslobodilačku borbu 1941–1945, koji je početkom 1953. godine promijenio ime u Inicijativni odbor za osnivanje muzeja. Sakupljeni eksponati čuvani su u tadašnjoj zgradi beledije – Općine. Nakon adaptacije Beledije Muzej je zvanično počeo s radom u vlastitoj zgradi otvaranjem prve stalne muzejske postavke 7. aprila 1957. godine. Prvu stalnu postavku su sačinjavale zbirke: arheologija, gradska historija, etnografija, period NOB-a i socijalistička izgradnja kraja. Prvi kustos Zavičajnog muzeja bio je Antun Smodič (1957–1960), a nakon Antuna Smodiča prve uposlenice bile su historičarke umjetnosti Ljiljana Tomičić (1960–1982) i Nataša Šahinović (1975–1996) koje su sredile do tada prikupljenu građu i učestvovale u prvim arheološkim istraživanjima Muzeja.

Tokom 67 godina postojanja Muzej je kontinuirano radio i proširivao fundus novim muzejskim materijalom. Broj eksponata se stalno povećavao, a s tim i potreba za formiranjem novih zbirki. Danas muzejski fundus čini nekoliko hiljada eksponata raspoređenih u osam tematskih zbirki, fototeka, općinski arhiv i stručna biblioteka. Pored stalne postavke u muzejskom lapidarijumu formiran je i depandans u Goduši, kao i dvije stalne postavke – u zgradi Kulturnog centra "Altındağ – Visoko" i velikoj sali Gradske uprave Visoko.

Najobimnija zbirka muzeja je Arheološka, koja se stalno dopunjava novim arheološkim materijalom sa terena. Pored Arheološke, druga po broju eksponata je Etnografska zbirka podijeljena na sedam podzbirki. Numizmatička zbirka jedna je od najstarijih i sadrži eksponate

iz različitih historijskih perioda, od antičkog do danas, a po značaju isto tako vrijedna je i Srednjovjekovna zbirka, koja se također sastoji od više podzbirki. Geološko-paleontološka zbirka je manjeg obima i ima dobru osnovu da se dopunjava, dok je Zbirka oružja i predmeta iz II sv. rata proširena periodom agresije na RBiH. Umjetnička zbirka je najmlađa, a također i Orijentalna zbirka dokumenata koja je izdvojena iz općinskog arhiva kao zasebna cjelina.

Budući da prostor postojeće zgrade ne zadovoljava potrebe, već dugi niz godina Muzej se susreće s mnoštvom važnih pitanja koje bi trebalo riješiti – reorganizacija i rekonstrukcija radnog, kancelarijskog i izložbenog prostora, nabavka novog mobilijara za stalnu postavku, stalna postavka u izložbenom prostoru, obezbjeđenje prostora za izlaganje povremenih postavki. Dakle, u vezi s gore navedenim, evidentna je potreba nastavka generalne rekonstrukcije zgrade kako bi se omogućilo rješavanje već godinama prisutnih tehničkih nedostataka: optimalnog zagrijavanja zgrade, poboljšanja uslova za održavanje eksponata i za izlaganje eksponata u okviru postavke.

Muzej trenutno ima pet stalno zaposlenih stručnih radnika iako su potrebe, s obzirom na broj zbirki i ostale redovne kao i povremene aktivnosti, mnogo veće. Ipak, bez obzira na sva ova pitanja, uposlenici Muzeja trude se da odgovore savremenim zahtjevima pristupa radu u muzejskoj djelatnosti i svim obavezama na planu realizacije projekata iz oblasti kulture, zaštite kulturnohistorijskog naslijeđa i izdavačke djelatnosti.

Pored redovnih poslova muzeološke djelatnosti, tokom 2019. god., između ostalog, realizirane su sljedeće aktivnosti:

Sadržaji iz oblasti kulture i izdavačke djelatnosti i edukativni sadržaji:

- Javna prezentacija rezultata sa probnih arheoloških istraživanja antičkog naselja na lokalitetu Svibe u Gornjem Moštru kod Visokog, 22. 1. 2019. god.;
- Izložba fotografija "1. mart – Dan nezavisnosti BiH" povodom 1. marta – Dana nezavisnosti, u saradnji sa Muzejom Alije Izetbegovića;
- Izložba fotografija "Bogatstvo različitosti – sve boje tradicije" u okviru 21. maja – Međunarodnog dana kulturne raznolikosti za dijalog i razvoj, u saradnji sa KUD-om "Baščaršija" Sarajevo i Gradom Visoko uz pokroviteljsto OSCE BiH;

- Izložba fotografija "Arhitektura i urbanizam Visočke nahije kroz muzejsku fototeku" u okviru manifestacije "Visočko ljeto 2019";
- Izložba "Srednjovjekovne povelje i pečati bosanskih vladara i vlastele" u okviru 29. augusta – Dana Grada Visokog u saradnji sa Muzejom Tešanj;
- Gostovanje izložbe Zavičajnog muzeja – Visoko "Arhitektura i urbanizam visočke nahije kroz muzejsku fototeku" u Muzeju Kaknja;
- Izložba "Dvije kapele" u saradnji sa AABiH, NVO "Setup" Visoko i Župom Sv. Ilije iz Zenice;
- Promocija izdanja Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu;
- Izložba slika Romana Petrovića u okviru manifestacije "Dani Zaima Muzaferije 2019";
- Prezentacija rezultata projekta sistematskih arheoloških istraživanja "Čajangrad 2019";
- Pokretanje muzejskog časopisa *Radovi Zavičajnog muzeja Visoko*.

Projekti iz oblasti zaštite kulturnohistorijskog naslijeđa uz izlaske na teren:

- Projekt "Sistematska arheološka istraživanja na lokalitetu Stari grad Visoki" u periodu od 23. 4. do 11. 5. 2019. god.;
- Afirmacija kulturnohistorijskog naslijeđa visočkog kraja putem medija – snimanje dokumentarno-informativnog serijala "Pečat" o porijeklu naziva i značenju toponima koji se odnose na kulturnohistorijsko naslijeđe visočkog kraja, kao i toponima vezanih za ostale segmente života te snimanje serijala "Korijeni" na temu istaknutih ljudi vezanih za Visoko kroz historiju u saradnji sa Radio-televizijom Visoko;
- Aktivnosti na pripremi stalne muzejske postavke: pripremljen prijedlog koncepta postavke u izložbenom prostoru na spratu Muzeja u saradnji sa timom arhitekata;
- Projekt "II faza sistematskih arheoloških istraživanja na lokalitetu srednjovjekovne utvrde Čajangrad" u periodu od 3. 10. do 2. 11. 2019. godine.

PODACI O AUTORIMA

Dženana Arnautović
dzenanaarnautovic@yahoo.com

Enes Dedić
Institut za historiju
enesdedich@gmail.com

Habiba Efendira-Čehić
Zavičajni muzej – Visoko
habi.cehic@gmail.com

Đenana Ganić
Zavičajni muzej – Visoko
djenanaganic2@gmail.com

Fadil Hadžiabdić
hadziabdicfadil@gmail.com

Jesenko Hadžihasanović
Filozofski fakultet u Sarajevu
hadzihasanovic.j@gmail.com

Mehmed Hodžić
Institut za historiju
mehmed.hodzic@iis.unsa.ba

Adnan Kaljanac
Filozofski fakultet u Sarajevu
adnankaljanac20@gmail.com

Mehmed Kardaš
Filozofski fakultet u Sarajevu
mehmedkardas@hotmail.com

Amila Kurtović
amilakurtovic96@gmail.com

Esad Kurtović
Filozofski fakultet u Sarajevu
kurtovic.esad@gmail.com

Mirna Malić
Zavičajni muzej – Visoko
malmirna@gmail.com

Mubera Pulo
Zavičajni muzej – Visoko
pulomubera@gmail.com

Tarik Silajdžić
tarik.silajdzic@gmail.com

Madžida Smajkić
Gazi Husrev-begova biblioteka
smajkic.madzi@hotmail.com

Samra Terzić
samra.terzic@gmail.com

RADOVI ZAVIČAJNOG MUZEJA – VISOKO

Prijevod rezimea
Tarik Limo

DTP
Narcis Pozderac, TDP Sarajevo

Tiraž
200 primjeraka

Štampa
Dobra knjiga, Sarajevo

JU Zavičajni muzej – Visoko
Ul. Alije Izetbegovića 29
Tel. 032 736 267
zavicajnimuzejvisoko@gmail.com

Izdavanje ovog časopisa podržali su Fondacija za izdavaštvo Sarajevo i Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona.

ISSN 2712-1879